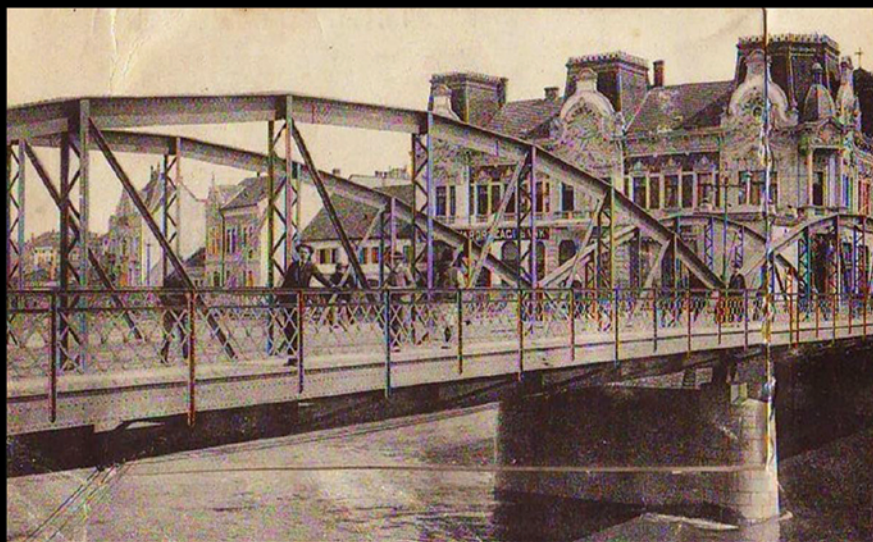

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA
FILIALA LUGOJ

RESTITUIRI BĂNĂȚENE IX

2021

Eurostampa

Societatea de Științe Istorice din România
Filiala Lugoj

RESTITUIRI BĂNĂȚENE

IX

Editura *Eurostampa*

Timișoara, 2021

**Volum publicat cu sprijinul
Primăriei Lugoj și Primăriei Făget**

Coordonatori volum:

Prof. dr. Dumitru Tomoni

Prof. Horațiu Suciu

Colegiul de redacție:

Dumitru Tomoni - președinte

Horațiu Suciu - secretar

Pinca Răzvan - membru

Responsabilitatea pentru conținutul fiecărui articol publicat,
conform legislației în vigoare, revine exclusiv autorilor.

Coperta:

Podul de Fier, Lugoj

ISSN 2344-4355

Editura Eurostampa

Timișoara, Bd. Revoluției din 1989 nr. 26

Tel./fax: 0256-204816

edituraeurostampa@gmail.com

www.eurostampa.ro

Tipărit la Eurostampa

Cuvânt înainte

Într-o perioadă bulversată de multiple crize – socială, medicală, politică și morală – aplecarea spre scris și citit devine un exercițiu cel puțin anevoios. Și totuși, și în această toamnă colaboratorii constanți ai revistei „Restituiri bănățene”, cărora li s-au adăugat și alți cercetători ai istoriei, culturii și spiritualității spațiului bănățean – prof. univ. dr. Daniel Vighi, prof. univ. dr. Ioan Iovan, cerc. șt. gr. I Viorel Achim, cerc. șt. gr. III Mircea-Gheorghe Abrudan și drd. Loredana Ianovici –, au încredințat tiparului mai multe studii, articole și recenzii.

Volumul cuprinde 30 studii și articole grupate în patru secțiuni: *Studii și articole*, *Personalități bănățene*, *In memoriam* și *Recenzii*. Ne bucură atât diversitatea temelor abordate, cât și faptul că numărul colaboratorilor a sporit, reușind astfel să publicăm originale și interesante contribuții semnate de cunoscuți istorici: *Posesiuni ale capitulului catolic din Arad în Evul Mediu* (Sorin Bulboacă); *Johann Michael Stadler - un medic austriac despre Banat și Băile Herculane (1776)* (Costin Feneșan); *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj. Operă arhitecturală românească din Banatul secolului al XVIII-lea* (Bogdan Pleș); *O scriere statistică despre istoria Banatului în viziunea cărturarului Ștefan Moldovan (Șipoș Ibolya)*; *Implicarea Bisericii Romano-Catolice în susținerea școlilor confesionale din Comitatul Caraș-Severin* (Gabriela Hăjdu); *Criza din interiorul Partidului Național Român din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului XX* (Eugen Mioc); *Lupta de la Lugoj (1907) (II)* (Horațiu Suciuc); *Alegerea lui Miron Cristea ca episcop de Caransebeș* (Gheorghe Iancu); *Activitatea de răspândire și popularizare a științei în „Drapelul” (Lugoj, 1901-1918)* (Oana-Roxana Ivan); *Manifestația organizată în seara zilei de 26 decembrie 1918 în gara orașului Lugoj prilejuită de sosirea generalului Henri Berthelot cu ocazia turneului întreprins în Banat*,

Crișana, Maramureș și Transilvania (Vasile Dudaș); *Mănăștiur - comunitate, biserică și școală confesională. Repere monografice* (Dumitru Tomoni); *Contribuții ale școlii la îmbunătățirea culturii sanitare a bănățenilor la începutul secolului al XIX-lea* (Dumitrescu Angela); *Relațiile româno-germane în prima jumătate a anului 1932, reflectate în paginile cotidianului Vestul din Timișoara* (Eusebiu Narai, Leonard-Denis Păușan-Barna); *Deportările în Transnistria la persoana întâi: povestea unui deportat rom din comuna Maciova, fostul județ Severin* (Viorel Achim); „*Cercul bănățenilor din București*” (1941-1947) și organizarea „*Săptămânii bănățene*” (1-7 martie 1943) (Silviu Mureșan); *Evoluții ale învățământului cărășan până la 1950. Cazul Oravița* (Ionel Bota); *Banatul și bănățenii în „Revista de istorie”* (1981-1989) (Petre Barangă, Rodica Barangă); *Coriolan Brediceanu - slujitor la altarul aspirațiilor românilor bănățeni și ardeleni* (Constantin-T. Stan); *George Popoviciu, cercetător de seamă al istoriei medievale a Banatului* (Tiberiu Ciobanu); *Academicianul Iosif Vulcan, cel mai însuflețit om de teatru din Transilvania și Banat* (Constantin Brătescu); *Iulia Simu (1900-1947)* (Ioan Iovan); *Bujor Iancu (1924-1965)* (Loredana Ianovici); *Proza lui Sorin Titel sub exigențele receptării* (Daniel Vighi); *Un „Om al lui Dumnezeu”* (Vasile Muntean); *In memoriam: Suciul Dumitru* (Horațiu Suciul); *In memoriam: Constantin Diaconescu (1927-2021)* (Dumitru Tomoni); *Costin Feneșan, „Iubite neică Părinte...”* (Mircea-Gheorghe Abrudan); *Horațiu Suciul, O istorie a Lugojului pentru uzul celor tineri* (Dumitru Tomoni).

Demersul nostru nu se putea finaliza fără sprijinul Primăriei municipiului Lugoj și Primăriei orașului Făget. De aceea, se cuvine a mulțumi domnului primar Claudiu Buciu și domnului primar Marcel Avram.

Prof. dr. Dumitru Tomoni
Președintele Societății de Științe Istorice din România – Filiala Lugoj

STUDII ȘI ARTICOLE

Poseiuni ale capitulului catolic din Arad în Evul Mediu

Conf. univ. dr. Sorin Bulboacă

Scopul articolului este de a prezenta modul de formare și posesiunile deținute de capitlul catolic din Orod (Arad) în Evul Mediu, până la 1552, anul distrugerii capitlului de către armata otomană. Articolul se fundamentează pe analiza și interpretarea documentelor medievale, emise de către cancelaria regală și de cele episcopale sau ale capitulurilor vecine (mai ales Cenad).

Poseiuni ale capitlului catolic din Arad în veacurile XII-XVI

O mare parte a Câmpiei Aradului a fost atribuită de regii Ungariei diferitelor organizații bisericești de rit apusean, printre care se remarcă, în primul rând, capitlul catolic din Arad, creat în 1131. **Prepozitura catolică din Arad**, devenită ulterior capitlu colegial, primește în interiorul cetății Arad 15 „mansiones”. O bună parte dintre proprietățile capitlului au fost dobândite între anii 1131 și 1177, deoarece altfel subzistența prepozitului și a canonicilor era de neconceput¹.

¹ Pascu Hurezan, Kovach Geza, *Centrul ecleziastic și comitatens, sec. XII-XVI*, în ****Arad monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999, p. 61.

În 1202/1203, regele Emeric al Ungariei, în urma rugăminții prepozitului bisericii catolice din Arad, Richard, a întărit bisericii Sf. Martin din Arad „*toate posesiunile sale, atât sate, locuri de pescuit și hotare, cât și oamenii de orice stare ai acelei biserici*”².

Actul de danie al regelui Emeric către biserica catolică din Arad din 1202/1203 oferă informații importante și detaliate legate de posesiunile capitlului la începutul veacului al XIII-lea³. Sunt menționate numele iobagilor de pe moșiile bisericii din Arad: Mopad (cu doi membri de familie, nenumiți), Petru, Beneș (cu soția), Orassag (cu nevasta), un alt Petru (cu soția). Iobagii care slujeau decanului erau: Amen, Focate (cu soția), Cozma, Adrian, Michael, Janos, Tersa, Iacob cu fratele, Juna (cu nevasta), Demeter (cu încă 3 membri ai familiei), Mada cu fiul, Herseg, Col, Raselon. Mai mulți vieri munceau pentru capitlul din Orod: Petur (cu soția), Paul (cu nevasta), Gnegsi (cu soția), Lesse cu fratele, Seris (cu nevasta), Ton (cu soția), Petur (cu 2 membri ai familiei), Niged, Forcos (împreună cu 2 membri ai familiei) și cu 2 frați, biserica având 12 vii în satul în care funcționa capitlul. Sunt menționate numele vierilor din satul Juvenin (care posedă 3 vii): Bucud, Egud cu doi frați, Miclous cu un frate. În satul Galșa capitlul din Orod stăpânea 7 sorți de pământ, fiind consemnate numele vierilor: Soncor, Johannes, Dega, Tompa cu fiul, Carasim, Suga cu fiul Seryd, Wissod, Sic. În Galșa biserica din Arad avea 10

² ****Documente privind istoria României*, Veacul XI, XII și XIII, Seria C. Transilvania, vol. I, Editura Academiei, București, 1951, p. 22, doc. 40. Documentul precizează hotarele posesiunilor capitlului din Arad: ” *Hotarul satului Surus în partea de răsărit trece peste balta care se cheamă Sarus, la o altă baltă cu numele Heges și, mergând, în chipul acesta spre miazănoapte, ajunge la Fuk, iar prin Fuk la râul care se cheamă Hudus, pe urmă de la Hudus se îndreaptă lângă pod și moară spre răsărit. Apoi, pe râul Hudus, la un alt pod, hotarul ajunge la Apakere, iar de aici în balta numită Holmoheg și astfel se întoarce la întâiuș hotar, unde Holmoheg intră într-un alt sat Saruus, unde se află cetățile bihorenilor. Biserica are cinci gospodării...* ”.

³ *Ibidem*, vol. I, p. 23-27, doc. 41.

vii⁴. În satul dispărut Sencural (localizat lângă Socodor), biserica Sfântul Martin din Arad stăpânea 11 vii și 21 de vieri.

Posesiunile capitlului din Orod se învecinau cu satul abatelui de Pâncota. În satul Felquer biserica poseda două sorși de pământ și loc pentru două curți (cu iobagii Mondou, Togodou, Pousa, Albeus și Ambreus cu familiile lor). În Saris capitlul stăpânea 5 gospodării. Aceeași biserică catolică din Orod mai avea în stăpânire vii și vieri în satele Meghyer (14 vii și 29 de vieri) și Bard (localitate dispărută, lângă Nădab- 3 vii și 3 vieri). Biserica Sfântul Martin din Arad poseda în cele 6 sate 53 de vii și 102 vieri.

În strânsă legătură cu viticultura, documentul aduce dovezi indirecte referitoare la obligația unor țărani aserviți, specializați în meșteșugul lemnăritului, de a confecționa pentru stăpânii lor eclesiastici un anumit număr de vase și butoaie pentru vin. În satul Bard este consemnat meșterul strungar (*tornator*) Arden, care „...datorează bisericii anual cincizeci de vase...”⁵.

Un act al regelui Andrei al II-lea din 1211 menționează navele bisericii din Arad⁶, utilizate probabil pentru transportul sării, precum și privilegiile de care se bucurau acestea din partea regalității.

În anul 1220 prepozitul de Arad, *Guthfredus*, i-a învinuit pe sătenii din localitatea Berente (în comitatul Borsod, azi în Ungaria), că i-au luat cu forța 15 boi și au lovit cu spada pe un om al său, judecător fiind comitele palatin Nicolae. Sătenii din Berente venind la judecată la Oradea, au fost condamnați la plata a 4 mărci față de prepozitul de Orod, pentru compensarea pagubei⁷.

În anul 1222, papa Honorius se adresează mai multor prelați catolici din regatul Ungariei, deplângând deposedarea prepozitului de Arad de funcție, precum și de bunurile sale lumești și bisericești, de către regele Andrei al II-lea, solicitând autorităților eclesiastice din

⁴ *Ibidem*, vol. I, p. 23, doc. 41.

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ *Ibidem*, p. 152, doc. 79.

⁷ *Ibidem*, p. 117.

Ungaria repunerea prepozitului în demnitatea sa ecleziastică, precum și restituirea tuturor bunurilor sale⁸.

Din porunca regelui Ungariei, Andrei al II-lea, mai mulți comiți au atacat și jefuit prepozitura și capitlul catolic din Arad, suveranul pontif poruncind arhiepiscopului de Strigoniu să-facă dreptate prepozitului și bisericii din Arad, rugându-l pe regele Ungariei să-l repună pe prepozitul de Arad (care a făcut plângere chiar la papă!) în demnitatea sa ecleziastică (fapt acceptat de rege), din care a fost demis, în mod abuziv, și să despăgubească biserica catolică din Arad pentru pagubele și distrugerile suferite⁹.

⁸ ****Documente privind istoria României*, Veacul XI, XII și XIII, Seria C. Transilvania, vol. I, p. 181-182, doc. 128, din 21 ianuarie 1222: ” *Honoriu episcopul etc. venerabililor frați ...arhiepiscop de Strigoniu și...episcop de Vesprim și iubitului fiu...abate de Igrîș din dieceza Cenad, mântuire etc. Întrucât este prea bine cunoscut că iubitul fiu G. prepozitul de Arad a fost despoiat de prepozitură și de toate celelalte bunuri ale sale, atât bisericesti cât și lumești, spre marea primejdie a libertăților bisericesti, noi compătimindu-l cu dragoste părintească, poruncim chibzuinței voastre prin scrisoare apostolică pe temeiul autorității noastre, ca fără nici o zăbavă să-i înapoiați prepozitura și toate celelalte câte i s-au luat, punându-l în stăpânirea de fapt a tuturor lucrurilor ce i s-au luat și odată pus în stăpânire apărându-l și înlăturând orice piedică; iar pe potrivnici, neținând seama de nici un apel, să-i înfrunțați prin pedepse bisericesti. Apoi, deoarece se crede că zisul prepozit a căzut din grația prea iubitului întru Hristos fiu A<ndrei> ilustrul rege al Ungariei, voim și vă poruncim să-l înduplecați prin rugăminți și îndemnuri pe acel rege să-l reprimească la sânul îndurării sale...”*

⁹ *Ibidem*, p. 197-198, doc. 143, din 11 aprilie 1223: ”...Fiindcă nu te-ai îngrijit să despăgubești, așa cum am cerut măriei tale, pe iubiții fii, prepozitul și capitlul bisericii din Arad, pentru pagubele pe care le-au săvârșit comiții N. și O. prin ei înșiși și prin niște păgâni, din porunca ta, atât în bunurile acelei biserici cât și în averea sus zisului prepozit, am poruncit venerabilului nostru frate... arhiepiscopului de Strigoniu și confracților săi să facă dreptate în această pricină prepozitului și bisericii. Deoarece însă dânsii de curând ne-au înaintat pricina aceea cercetată, venerabilul nostru frate ... episcopul de Vesprim și D. camerariul și magistrul G., trimișii tăi, au cerut cu stăruință în numele tău, ca să binevoim a trimite înapoi la mila luminății tale pe preozitul care a petrecut vreme îndelungată străduindu-se pe lângă scaunul apostolic, ca să primească mulțumire deplină. Prepozitul însuși s-a învoit la aceasta din cinste și credință față de tine.

Biserica catolică din Arad a suferit multe pagube, inclusiv confiscarea a 150 de oi, și din cauza lui Grigore, fiul lui Calad, probabil un nobil cu moșii în apropiere de prepozitura Aradului. Grigore a fost excomunicat de papă din această cauză. Conflictul s-a rezolvat în 1223, prin mijlocirea cardinalului diacon Ștefan, nobilul Grigore fiind obligat, prin documentul emis de suveranul pontif Honorius, la plata unei despăgubiri de 98 de mărci de argint, către prepozitura Aradului, ca o compensație pentru distrugerile provocate bunurilor bisericii catolice arădene. În cazul în care nu ar fi plătit cele 98 de mărci de argint, prediul Cheureuy urma să intre în stăpânirea capitlului din Arad¹⁰.

*Așadar trimițându-l cu încredere înapoi la milostivirea ta, rugăm și îndemnăm stăruitor pe luminăția ta, ca să împlinească întru toate față de acel prepozit și de biserică ceea ce au făgăduit în fața noastră episcopul și ceilalți sus ziși ... pentru ca prepozitul și capitlul să nu se mai îndrepte la noi cu plângeri, ci să aducă mulțumiri...”. La aceleași fapte se referă papa Honorius în *Ibidem*, p. 198-199, doc. 144, datat 11 aprilie 1223, adresat mai multor prelați din Ungaria.*

¹⁰ *Ibidem*, p. 196-197, doc. 141, din 31 ianuarie 1223: ”...După ce Grigore, fiul lui Calad, ce fusese afurist prin puterea apostolică pentru pagubele pricnuite bisericii din Arad, a venit în fața noastră să ceară darul deslegării, s-a ajuns, în urma mijlocirii iubitelui nostru fiu Ștefan cardinal diacon al <bisericii> sfântului Adrian la o învoială între dânsul și prepozitul din Arad și anume ca pomenitul Grigore să fie dator a plăti fără înconjur zisului prepozit sau bisericii acestuia o sută de mărci de argint curat, mai puțîn două, până la ziua cea mai apropiată după sfântul Gheorghe. El a mai făgăduit că va scoate de la noi o scrisoare către voi, potrivit căreia dacă el n-ar plăti suma de bani amintită la sorocul mai sus arătat, voi să puneți pe acel prepozit sau pe acea biserică în stăpânirea prediului numitului Grigore, anume Cheureuy și a celor ce țin de acesta, rânduindu-i aceluiași Grigore un soroc potrivit, până la care dacă nu va plăti banii prepozitelui sau bisericii, voi să judecați acea moșie prepozitelui sau bisericii, ca s-o stăpânească în veci. Iar dacă des amintitul Grigore n-ar plăti banii arătați sau ar împiedica pe prepozit sau biserică sa de a stăpâni netulburat moșia pomenită, voi în temeiul puterii apostolice, să-l legați pe dânsul cu lanțul afuriseniei și astfel legat să-l trimitеți la scaunul apostolic...De asemenea a făgăduit pomenitul Grigore că va înapoia cât mai grabnic, după ce se va întoarce în Ungaria, o sută cincizeci de oi, pe care le luase de la acel prepozit...”

Regele Ungariei nu s-a grăbit însă să acorde prepozitului și capitlului din Arad despăgubirile solicitate de papă. Astfel că, în anul următor, 1224, papalitatea solicită reginei Ungariei, soția lui Andrei al II-lea, să se îngrijească de înzestrarea materială a bisericii catolice din Arad¹¹.

În anul 1230, satul Sânanndrei este proprietate a capitlului catolic din Arad, figurând în decimele papale din 1332-1337 sub denumirea de *Sancto Andrea*¹².

Prin dania regelui Andrei al II-lea din septembrie 1233, prepozitul de Arad cu capitlul său beneficiau anual de 2000 de pietre de sare, iar mănăstirea benedictină din dioceza Cenadului 4000 de pietre de sare¹³.

La 1 februarie 1354 prepozitul Petru și capitlul bisericii catolice din Arad au adevărit că nobilul Nicolae, fiul lui Pousa de Zer, a plătit 20 de florini pentru heleșteul *Morothua*, pe care îl ținea în arendă de la capitlu¹⁴.

În 22 iunie 1364, din Vișegrad, regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, aducându-i-se la cunoștință diferitele distrugerii, pustiiri, furturi și ruinari ale bisericii sf. Martin mărturisitorul din Arad, a

¹¹ *Ibidem*, p. 207, doc. 155, din 20 noiembrie 1224: ”*Honorius episcopus etc., prea iubitei fiice întru Hristos, ilustrei regine a Ungariei, mântuire etc. Deoarece, precum am aflat din darea de seamă a iubiților noștri fiu din capitlul din Arad, înflăcărată de sârguința evlaviei, ai înfăptuit sfințirea bisericii lor, nădăjduim că râvna care te-a îndemnat să sfințești acea biserică te va însu fleși credem să o și înzestreză. În adevăr, fiindcă nu se sfințește nici o biserică fără a se îngriji de înzestrarea ei, trebuie să deschizi larg mâinile dărnicii tale pentru a înzestra sus zisa biserică, ceea ce și poți face ușor și cu atât mai mult, cu cât acest lucru ține de datoria ta....”.*

¹² Alexandru Rădulescu, *Istorie și demografie în Banatul otoman (1552-1716)*, în vol. *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de întemeiere a pașalâcului), 1552-2002*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 75.

¹³ ****Documente privind istoria României*, Veacul XI, XII și XIII, Seria C. Transilvania, vol. I, București, 1950, p. 267, doc. 223.

¹⁴ ****Documenta Romaniae Historica*, Seria C. Transilvania, vol. X, sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei, București, 1977, p.257, doc. 249.

hotărât să anuleze toate daniile, vânzările, zălogirile, îndatoririle sau globirile, arendările, schimbările și oricare alte vânzări cu amănuntul și înstrăinări de stăpânire ale heleşteelor, birurilor, veniturilor, foloaselor și a celorlalte drepturi ale bisericii din Orod de către oricare dintre prepoziții, parohii sau administratorii ei, precum și de către capitul, în orice timp și oricăror persoane spre paguba acelei biserici, făcute fără încuviințarea regească¹⁵. Decizia regală urmărea să salveze patrimoniul bisericii și capitolului catolic din Arad risipit în prima jumătate a veacului al XIV-lea, de către o serie de prepoziți, parohi și administratori nevrednici, în folosul unor nobili.

În 1507 s-a declanșat un conflict între capitulul din Arad și familia nobiliară sârbă Jacsic de la Nădlac pentru moșia Sâmbăteni, care în veacurile trecute aparținuse domeniului capitolului arădean. Părțile aflate în conflict au apelat la comitele de Timiș, un arbitru neutru, nu la comiții de Arad sau Cenad (moșia Sâmbăteni făcea parte din comitatul Arad iar Nădlacul era integrat comitatului Cenad în Evul Mediu). La 16 octombrie 1507, din Timișoara, Josa de Som, comitele de Timiș și căpitan al părților inferioare ale Ungariei, a solicitat ca membrii capitolului din Arad și frații Ștefan și Marko Jacsic să se prezinte la un termen stabilit cu actele doveditoare, urmând să fie chemați vecinii și megieșii moșiei Sâmbăteni din comitatul Arad, pentru a stabili adevărul în disputa dintre cele două părți asupra dreptului de stăpânire în privința moșiei respective¹⁶.

În 8 iulie 1531 comitele de Arad, Gaspar de Bak și juzii nobililor comitatului Arad au dat de știre că, la cererea lui Andrei, decan și canonic al capitolului din Arad, au fost înregistrate mărturiile mai multor locuitori în legătură cu hotarele posesiunii Firiteaz

¹⁵ *****Documenta Romaniae Historica*, Seria C. Transilvania, vol. XII (1361-1365), sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei, București, 1985, p. 277-278, doc. 288.

¹⁶ *Acte și documente privitoare la părțile de jos ale Regatului Ungar 1500-1552*, p. 57-59, doc. 23.

aparținând capitlului Orod¹⁷. Peste câțiva ani, în 21 iulie 1535, regele Ungariei, Ioan Zapolyai, a poruncit capitlului bisericii din Cenad să investigheze în disputa și litigiile patrimoniale dintre capitlul din Orod și mai mulți nobili (Baltazar Patho, Francisc Harászti și Ștefan Abramffy) în privința unor terenuri arabile din mai multe posesiuni din comitatul Arad: Zombathel, Bathya, Cholth și Feyereghaz¹⁸.

În decembrie 1547 capitlul catolic din Arad avea ca posesiuni și moșiile Comiat și *Deseugubacz*, în comitatul Caraș. La 22 decembrie 1547 regina Ungariei, Isabella, i-a poruncit lui Ștefan Szabo, comandantul cetăților Lipova și Șoimoș, să-i apere pe locuitorii moșiilor Comiat și *Deseugubacz* (care aparțineau capitlului Orod), de reținerea turmelor și cirezilor de vite de către dregătorii din vecinătate (ai fiscului), punându-le în vedere acelor dregători, numiți chiar de el, să se abțină de la orice act care ar putea pângări și afecta interesele materiale și financiare ale capitlului din Arad¹⁹.

Raportul lui Georg Werner (încep. sec. XVI-1553) din lunile martie – aprilie 1552 despre veniturile regești din Transilvania, menționează faptul că satul *Egyhazfalva* (care ținea de orașul Turda) ”aparținea capitolului de Arad”.²⁰

La mijlocul veacului al XVI-lea, în 1552, prepozitul și capitlul catolic din Arad dispuneau de sesii în mai multe așezări, în primul rând pe în arealul actualului municipiu Arad, dar și în alte sate ca Cicir, Cholta, Ewrinth, Iwanch, Martonoslaka, Iregd, Zenthgyörgy²¹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 149-150, doc. 81.

¹⁸ *Ibidem*, p. 161-162, doc. 90.

¹⁹ Costin Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016, p. 337-339, doc. 105.

²⁰ ****Călători străini despre Țările Române*, vol. II, Editura Științifică, București, 1970, p. 24.

²¹ Pascu Hurezan, Geza Kóvach, *Centru ecleziastic și comitatens, sec. XII-XVI*, în ****Arad monografia orașului de la începuturi până în 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999, p. 66.

Zălogiri de moșii în favoarea capitlului de Arad

La 20 aprilie 1469 capitlul din Cenad a adeverit că Blasiu literatul de Chesinț a zălogit capitlului bisericii din Arad părțile sale de posesiune din Sâmbăteni (în comitatul Arad) și *Feyereghaz* (așezare dispărută în apropiere de Agrișul Mare, în comitatul Zarand) pentru 600 de florini de aur²².

În anumite situații, există **nobili care lasă prin testament o parte din averea lor capitlului catolic din Arad**. Astfel, în 17 septembrie 1455, la Lipova, castelanul cetății Șoimoș, Blasiu literatul și soția sa, Anastasia, au lăsat prin testament, mai multe posesiuni bisericii din Arad: *Zombathel* (Sâmbăteni, comitatul Arad), *Feyereghaz* (Firiteaz, comitatul Arad), *Bozeghaz*, *Haromoltharwtetehlen* și *Kamaras* (ultimele 3 sate sunt dispărute, situate probabil în apropiere de Firiteaz și Sâmbăteni)²³. În 26 septembrie 1455 capitlul bisericii din Cenad a adeverit că Blasiu literatul, castelan de Șoimoș și soția sa Anastasia, pentru mântuirea sufletului lor, au doat mai multe posesiuni ale lor bisericii și capitlului din Orod²⁴.

Același Blasiu literatul, castelan de Șoimoș, pentru mântuirea sufletului său și a urmașilor, în 31 mai 1456, a donat posesiunile Jara și Babos capitlului bisericii din Cenad²⁵. După mai mulți ani, având nevoie urgentă de bani, Blasiu literatul de Chesinț a zălogit capitlului din Arad părțile sale de posesiune din Sâmbăteni și Feyereghaz pentru suma de 600 de florini de aur²⁶.

²² ****Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara*, II, p. 409-410, doc. 348.

²³ *Ibidem*, II, p. 292-294, doc. 253.

²⁴ *Ibidem*, II, p. 294-296, doc. 254.

²⁵ *Ibidem*, II, p. 302-303, doc. 261.

²⁶ *Ibidem*, II, p. 409-410.

Donații financiare

În 30 septembrie 1450 din Recaș, castelanul de Severin, Mihail de Cerna, i-a cerut lui Ioan literatul de Firiteaz să dea 9 florini de aur capitlului bisericii din Arad²⁷.

Concluzii

Din analiza riguroasă a actelor medievale rezultă că, în secolele XIII-XVI, capitlul catolic din Arad dispunea de posesiuni numeroase și de surse oonsistente de venit. Posesiunile capilului arădean (sate, hotare, terenuri cultivate du viță-de vie, heleșteie cu pește, nave pentru transportul sării pe râul Mureș, animale – vite, boi etc.), proveneau din donații regale, din donații ale unor nobili, din zălogiri de moșii și donații financiare. În veacul al XIII-lea capitlul catolic din Arad beneficia, din partea regilor Ungariei, de 2000 de pietre de sare anual. Mai mulți nobili, prin testament, au lăsat o parte din averea lor capitlului Orod, pentru mântuirea sufletului lor. Din punct de vedere geografic, posesiunile capitlului arădean erau răspândite în comitatele Arad, Zarand, Caraș, chiar în comitatul Turda.

²⁷ *Ibidem*, II, p. 222, doc. 185.

Johann Michael Stadler - un medic austriac despre Banat și Băile Herculane (1776)

*Costin Feneșan**

În 1735-1736, în cursul lucrărilor de amenajare a unor noi stabilimente balneare la Băile Herculane în locul celor distruse în cursul secolelor care au urmat retragerii administrației și trupelor romane, au fost date la iveală numeroase vestigii ale existenței lor în antichitate, vreme de mai bine de un secol și jumătate. Inscripții votive sau funerare, altare și statui de marmură, multe închinatăe lui Hercule, divinitatea protectoare a băilor calde în lumea romană, bazine, coloane, cărămizi și conducte provenind de la clădirile și facilitățile balneare care se înălțau la *Ad Aquas Herculi Sacras* de odinioară, diferite opaițe, monede și alte obiecte mărunte legate de viața de fiecare zi – toate aceste urme ale civilizației romane i-au impresionat, fără îndoială, pe cei care le descoperiseră, au trezit interesul pentru antichități, atât de mult prețuit și în vremea barocului, al Curții imperiale de la Viena și deopotrivă al lumii savante, fascinate mai cu seamă de bogatul material epigrafic și gliptic. Urmările nu s-au lăsat așteptate. Încă în 1736 mai multe statui descoperite în situl vechilor stabilimente balneare de la Băile Herculane au fost trimise la Viena, ajungând să împodobească sala de așteptare a Bibliotecii Imperiale. Altele în schimb, între care un sarcofag, n-au mai ajuns în capitala imperială, corabia pe care erau transportate scufundându-se

* Cercetător independent (București); e-mail: costinfenesan@yahoo.com

în Dunăre, la Pesta¹. Inscripțiile găsite la Băile Herculane i-au atras atenția lui Pascalo Garofalo (Paschalis Caryophilus), care a publicat încă în 1737, la Viena, mai multe dintre acestea. Cartea lui Garofalo a cunoscut apoi o ediție la Mantova, în 1739 și alta la Utrecht, în 1742.

Odată cu intrarea stabilimentelor balneare de la Băile Herculane în circuitul public – chiar dacă acestea suferiseră distrugerii în 1738, în timpul războiului austro-turc –, faima efectului tămăduitor al apelor termale și minerale de acolo a sporit neîncetat, la fel și interesul lumii savante pentru a le cunoaște cât mai bine însușirile și pentru a putea stabili un tratament terapeutic adecvat pentru diferitele afecțiuni, evitându-se folosirea lor empirică.

În 1773 a apărut la Viena cartea medicului Heinrich Johann Nepomuk von Crantz (1722-1797) dedicată prezentării apelor termale și minerale din monarhia habsburgică², celor de la Băile Herculane fiindu-le consacrată o treime din cuprinsul lucrării (p.1–34). Știm cu siguranță că medicul austriac nu a fost în persoană la Băile Herculane, după cum ne este cunoscut cu aceeași certitudine faptul că a avut la dispoziție spre analiză probe de apă de acolo și a beneficiat în același timp de informații bogate din partea protomedicului Banatului imperial, doctorul Adam Kômives, care cunoștea locul în amănunțime. Drept urmare, Crantz a reușit, chiar cu unele erori

¹ Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*. Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, ediția a II-a revăzută, Editura de Vest, Timișoara, 2006, p. 202.

² *Analyses Thermarum Herculanae Daciae Traiani celebriorumque Hungariae. Accedit aquarum Hungariae, Croatiae nomenclator* (Analiza Termelor Herculane din Dacia Traiană și ale celor mai cunoscute din Ungaria. Urmată de nomenclatorul apelor din Ungaria și Croația), Viena 1773, 96 de pagini in octavo. Crantz a publicat, tot la Viena și tot în 1773, cartea *De aquis medicatis principatus Transsylvaniae* (Despre apele medicinale din Principatul Transilvaniei), urmată în 1777, tot la Viena, de *Die Gesundheitsbrunnen der österreichischen Monarchie* (Izvoarele curative din monarhia austriacă (despre Băile Herculane vezi p. 193-196. Emilia-Camelia Sărac, *Din istoriografia balneologiei la români în secolele XVIII-XIX*, în „Transilvania”, nr. 4 – 5/2016 nu amintește de lucrările lui Crantz și Stadler.

inerente, să descrie atât stabilimentele balneare cât și calitățile fizico-chimice ale apelor de la Băile Herculane.

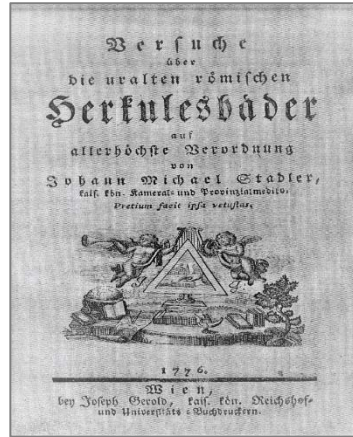
În aceeași perioadă, la Băile Herculane s-a aflat timp de trei ani succesiv (1773-1775) medicul cameral și provincial Johann Michael Stadler³. A întreprins acolo numeroase analize fizico-chimice ale apelor termale și izvoarelor minerale, contestând de multe ori rezultatele obținute de Crantz, predecesorul său mult mai cunoscut. După cum o mărturisește chiar Stadler în prefața cărții sale *Versuche über die uralten Herkulesbäder auf allerhöchste Verordnung* (Experimente întreprinse din cel mai înalt ordin cu privire la străvechile Băi Herculane), apărută în 1776 la Viena (223 de pagini în octavo), misiunea cercetării apelor curative de la Băile Herculane îi fusese încredințată chiar din ordinul împărătesei Maria Tereza: „A fost porunca prea milostivă a Maiestății Sale Romane Apostolice Imperial-Regale să examinez în părțile lor componente aceste Băi atât de remarcabile prin folosul lor general și din vechime, care îl întrece în prezent prin confort chiar și pe cel din vremea romanilor.”⁴

Stadler și-a conceput cartea pe două planuri: pe de o parte să-i ofere cititorului informații concise despre cadrul geografic, istoria și locuitorii Banatului imperial, unde se aflau Băile Herculane, un scurt istoric al acestora din epoca romană, pe de altă parte o prezentare amănunțită a stabilimentelor de băi acoperite și a izvoarelor în aer liber, însoțită de analiza fizico-chimică detaliată a apelor de acolo, informații destinate în mod firesc lumii savante. După ce trece în revistă efectele terapeutice benefice ale apelor termale și izvoarelor

³ Nu am reușit să aflăm informații cu privire la studiile și activitatea lui Stadler. Credem că este identic cu medicul Johann Michael Stadler, născut în 1732 la Hajós în comitatul Bács-Kiskún, al cărui dată de încetare din viață nu este cunoscută.

⁴ Johann Michael Stadler, *Versuche über die uralten römischen Herkulesbäder*, Viena, 1776, p. 6: „Diese nur von ihrem allgemeinen und alten Nutzen so fürtreffliche an Bequemlichkeit aber itzt selbst die Römerzeiten übertreffende Bäder nach ihren Bestandtheile zu prüfen ist die allernädigste Verordnung Ihro Röm. K. K. Ap. Majestät.“

minerale în general (p. 7–32), Stadler îi oferă cititorului o prezentare consistentă a cadrului istoric al Banatului – o istorie pe alocuri fantezistă a antichității preromane, o relatare cât se poate de exactă a cuceririi romane a Daciei (inclusiv o descriere a podului lui Traian de la Drobeta) și a retragerii administrației și armatei romane în timpul împăratului Aurelian. De un real interes este explicația oferită de Stadler atunci când derivă, în mod corect, originea denumirii mai târzie a Banatului din instituția banului (în cazul lui Stadler, banul de Severin). Prezentându-i pe locuitorii Banatului, Stadler surprinde cât se poate de exact originea latină a românilor și a limbii române: „Românii sunt descendenții coloniilor romane care au rămas în Dacia Traiană după alungarea romanilor și care s-au amestecat cu alte popoare. De aceea ei își zic, spre deosebire de alți concetățeni, *Rumunios* sau *Romani*, iar limba lor, care își are originea în cea mai mare parte în latină, fiind, mai bine zis, o latină coruptă⁵, pare să confirme aceasta. Denumirea de *valah* pare că se datorește nemților (afirmație greșită – C. F.), care au numit odinioară toate popoarele latine *Wolochy* sau *Wälsche*, după cum în limba slavonă (adică în limbile slave – C. F.) *vlahul* îl desemnează pe *italian* sau *Wälsch*.”⁶ De remarcat este faptul, că atribuirea explicită a originii

⁵ Vezi în acest sens, Eugen Coșeriu, *Griselini, das Rumänische und das Vulgärlatein*, în „Stimmen der Romania. Festschrift für W. Theodor Elwert zum 70. Geburtstag“, Wiesbaden, 1980, p. 537-549.

⁶ J. M. Stadler, *op. cit.*, p. 44-45: „Die Wallachen sind Abstammlinge der römischen Kolonien, welche nach der Römer-Vertreibung in dem trajanischen Dacien zurückgeblieben sind und sich mit andern Völkern vermischt haben, daher sie sich auch *Rumunios* oder *Römer* nennen, auch ihre Sprache, die größten Theils von der lateinischen abstammt oder, besser zu sagen, ein

latine a poporului român și a limbii române de către Johann Michael Stadler nu le este cunoscută cercetătorilor celor mai recentți ai problemei, Adolf Armbruster⁷ și Klaus Heitmann⁸.

În drumurile pe care le-a făcut în 1773-1775 spre Băile Herculane, Stadler a trecut de fiecare dată prin Timișoara, capitala Banatului imperial, pe care o descrie în cuvinte destul de reținute: „În prezent orașul este reconstruit din temelii, este zidit frumos și a fost transformat într-o cetate regulată de graniță. Se află într-o câmpie cu totul uscată (sic!) și înverzită, între două suburbii mari (Fabric și Iosefin – C. F.), care sunt împodobite cu grădini plăcute pentru divertisment și cu grădini roditoare de zarzavat.”⁹ În schimb resursele minerale, silvice și agricole ale Banatului se bucură de deplina apreciere a lui Stadler: „Banatul este peste tot o țară înzestrată din abundență cu tot ceea ce îi este necesar omului. Are mine bogate, cele mai bune și mai întinse păduri, tot felul de grâne, livezi și roade ale câmpului, vin bun și bere, pășuni mănoase, o foarte frumoasă creștere a vitelor de tot felul, vânat diferit, însă Băile de la Mehadia (adică Băile Herculane – C. F.) sunt un cadou cu totul excepțional al naturii.”¹⁰

verdorbenes Latein ist, bestättigen scheint. Der Namen *Wallach* soll von den Deutschen hergekommen seyn, welche alle lateinischen Völker vormals *Wolochy* oder *Wälsche* geheissen haben, gleichwie auch in der slavonsichen Sprach *Wlach* ein *Italiener* oder *Wälscher* heißt.“

⁷ Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Enciclopedică, București, 1993.

⁸ Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775 – 1918. Un studiu imagologic*, ediția a II-a, Editura Polirom, Iași, 2014.

⁹ J. M. Stadler, *op. cit.*, p. 45-46: „Dermalen ist die ganze Stadt vom Grunde aus neu angelegt, schön gebauet und zur regelmässigen Gränzfestung gemacht worden. Sie liegt auf einer ganz trockenen und grünen Ebne, zwischen zween großen Vorstädten, welche mit angenehmen Lust- und fruchtbaren Pflanzgärten geschmückt sind.“

¹⁰ *Ibidem*, p. 46: „Uebrigens ist der Bannat ein mit allen menschlichen Bedürfnissen versehenes Land. Er hat reiche Bergwerke, die besten und überflüssigen Waldungen, allerley Gattungen vom Getreide, Obst-Garten und Feldfrüchte, guten Wein und Bier, fette Wiesen, eine schöne Viehzucht von jeder

În mod firesc, Stadler descrie și Mehadia, al cărei nume va fi atașat de multe ori celui al Băilor Herculane (*Mehadier Bäder, Herkulesbäder bei Mehadia*), relevând importanța ei militară ca punct obligatoriu de trecere spre și dinspre Țara Românească.

Obiectivul principal al lucrării lui Stadler este însă descrierea Băilor Herculane. Medicul austriac amintește cu acest prilej numeroasele vestigii din antichitatea romană (inscripții votive, statui ale lui Hercule etc.), dintre care unele fuseseră transportate la Viena și expuse la Biblioteca Imperială. Nu uită să amintească nici de șapte statui ale lui Hercule, care s-ar fi scufundat în Dunăre, la Buda, odată cu vasul care le transporta spre capitala imperială. Fiindu-i cunoscută cartea lui Pascalo Garofalo (Caryophilus), probabil ediția de la Viena din 1737, Stadler reproduce în lucrarea sa câteva inscripții romane de la Băile Herculane, însoțindu-le de un comentariu cât de cât corect. Mai apoi trece în revistă cele cinci băi adăpostite în clădiri (baia cu șindrilă/*Schindelbad*, Baia Hoșilor/*Räuberbad*, Baia pentru mădulare/*Gliederbad*, Baia pentru asudat/*Schwitzbad* și baia Francisc/*Franciscibad*) și cele șapte izvoare în aer liber (Baia pentru umflături/*Geschwulstbad*, Baia de var/*Kalchbad*, cele patru băi pentru ochi/*Augenbäder* și Baia pentru friguri/*Fieberbad*). Stadler menționează că cele mai folosite băi sunt Baia de var și Baia pentru umflături și mai amintește de existența altor izvoare care încă nu aveau vreun nume. Atunci când descrie Cerna și valea acesteia, Stadler afirmă că s-a folosit și de raportul căpitanului inginer A. Schlögel, care vizitase și cartografiase zona.

În fine, partea cea mai consistentă a cărții lui Stadler (p. 72-215) o constituie descrierea amănunțită a fiecărei băi acoperite și și a izvoarelor în aer liber, însoțită de măsurătorile fizico-chimice pe care le efectuase personal. Cu acest prilej, Stadler emendează o serie de erori de analiză pe care le sesizase în cartea lui Crantz, *Analyses Thermarum Herculanearum*. În mod firesc, Stadler le oferă cititorilor

Gattung, verschiedenes Wildprät, besonders sind aber die Mehadierbäder ein ganz vorzügliches Geschenke der Natur.“

și o descriere a Peșterii Hoților și cea a apeductului turcesc din 1740, construit în lungul Cernei, la Topleț¹¹.

Într-un capitol de încheiere (p. 216 – 223), Stadler se referă la efectele curative ale apelor termale și minerale de la Băile Herculane, precum și la modul de folosire a diferitelor băi și izvoare. În mod cu totul surprinzător, Francesco Griselini ignoră cu totul cartea lui Stadler atunci când prezintă băile și caracteristicile apelor termale și minerale de la Băile Herculane, citând în schimb copios, alături de propriile sale măsurători efectuate la fața locului, din lucrarea lui Crantz¹². Greu de crezut ca savantul italian, atât de laborios în documentarea lucrării sale apărute în 1780 să nu fi știut de cartea lui Stadler! Abia J. G. Schwarzott va include printre sursele sale de documentare cartea lui Stadler, despre care afirmă cu deplină dreptate că „a folosit în mod critic lucrările preliminare ale lui Caryophilus și Crantz și a vizitat el însuși Băile.”¹³ Apoi peste cartea lui Stadler s-a așternut uitarea...

Stadler, *op. cit.*, p. 205 – 208

Dieses Bad zu überkommen, haben sich die Türken lange und eifrigst, jedoch vergebens, bemüht, und zwar unter dieser Bedingniß, wenn sie den Csernafluß bey Altorsowa von solcher Stärke in die Donau leiten würden, daß das Wasser erklecklich wäre eine Mühle zu treiben, so sollte alsdenn dieser Bach die Gränzscheidung zwischen dem österreichischen und türkischen Gebiethe bestimmen und zu Folge dieser den Türken nicht nur das Francisci- und Fieberbad, sondern auch noch die 13 Ortschaften, welche jenseits der Cserna auf der wallachischen Seite liegen, abgetreten werden.

¹¹ Cu privire la acesta, vezi Böhm Lénárt, *A Topleczi vízvezeték és a Mehádiai régiségek*, în „Történelmi és Régészeti Értesítő”, Timișoara, serie veche, vol. 6 (1880), nr. 4, p. 161-168. În anexă publicăm descrierea amănunțită a apeductului de la Topleț făcută de Stadler.

¹² F. Griselini, *op. cit.*, p. 288-291.

¹³ J. G. Schwarzott, *Die Hercules-Bäder bei Mehadia. Ein monographischer Versuch*, Viena, 1831, p. 2: „indem er die Vorarbeiten von Caryophilus und Cranz kritisch benutzte und den Badeort selbst besucht hatte.“

Diese Arbeit wurde unter Anleitung zweener französischen Ingenieurs mit ungemein vieler Mühe und ungeheuren Kösten unternommen und in einer Zeit von vier Monaten, und zwar im September 1740 zu Stande gebracht. Von dem Orte aus, allwo sich die Bellarecca mit dem Csernafluße vereinigt, 2.000 Klafter abwärts, Gropilla genannt, an dem Gestatte der Cserna wurde diese Wasserleitung auszugraben angefangen und damit über die Wiesen, Felder, anstehende felsigte Berge und enge Pässe fortgesetzt, über die Thäler und aus diesen abfließenden Gebirgsflüßchen, als bey Jardasticza, Cheresticza, Propadena und Sarakowa wurden von 5 zu 6 Klafter lange Brücken von guten Baumaterialien gesprengt, und unter welchen die stärkste und merkwürdigste ist bey dem engen Passe hart an der Cserna dem Orte Doplecz über 82 Klafter in der Länge, zwey Klafter dick und sechs hoch, mit 13 gesprengten Bögen von besten Baumaterialien. Sie ist an die Felsen Jarkowan angebaut.

Von dem Orte an, wo der Csernafluß hineigeleitet worden ist, wurde diese Wasserleitung über obbeschriebene ganze Gegend auf eine Entfernung von 10.500 Klafter in der Länge, 20, 30 bis 50 Klafter seitwärts des Flußes (hin und her, wie sich nämlich die Berge ziehen) und bald wieder hart an denselben anstehend von der oberen Fläche des Wassers beschriebenen Flußes auf 6 zu 12 Klafter hoch, aber kaum 4, 6 bis 8 Schuhe breit, bis oberhalb Altorsowa fortgeführt und an die Donau gezogen.

Da aber der Csernafluß in diesen ausgehobenen Kanal eingelassen wurde, so soll dieser, dem Vernehmen nach, nur in gewissen Theilen geflossen seyn, um aber denselben weiter über die gesprengten Brücken und Berge bis zum Ablauf in die Donau fließend zu machen, hat man viele tausend Menschen dahin angestellt, die mit zusammengebundenen Gebüschwerk, Schaufeln und allerley Werkzeuge diesen Lauf mit Gewalt bezwingen sollten. Alleine, diese Wasserleitung, allwo es über die Berge und Brücken geführt wurde, brach an vielen und verschiedenen Oertern durch. Als nun der eine Ingenieur sah, daß der Plan nicht ins Werk zu setzen sey, hat er sich noch zur rechten Zeit entfernt, dem anderen aber, welcher

sich aber etwas verspätet hatte, ist das türkische Ordensband um den Hals gezogen worden.

Traducere

Turcii s-au străduit mult timp și cu mari eforturi, numai că zadarnice, să pună mâna pe aceste Băi, anume să abată râul Cerna în Dunăre, pe la Orșova Veche, anume în așa fel ca apa să aibă forța să mâne o moară. Astfel, acest pârâu urma să constituie hotarul dintre teritoriul austriac și cel turcesc, iar turcilor urma să le fie cedate nu numai Baia Francisc și Baia pentru mădulare ci și cele 13 localități aflate dincolo de Cerna, pe partea dinspre Țara Românească.

Această lucrare a fost efectuată cu nespus de mult efort și cu cheltuieli enorme sub conducerea a doi ingineri francezi vreme de patru luni, fiind terminată în septembrie 1740. Săparea acestui apeduct a fost începută acolo unde Belareca se varsă în râul Cerna, la 2.000 de stânjeni* în aval, la locul numit Gropile, în albia Cernei. Lucrările au continuat peste pășuni, ogoare, munți înalți și stâncoși, trecători înguste, prin văi și peste pâraiele de munte care curgeau pe acolo, așa cum sunt Iardașița, Cereștița, Prăpădenia și Săracova. Din materiale bune de construcție au fost zidite poduri lungi de cinci până la șase stânjeni, dintre care cel mai impunător și remarcabil este cel de lângă localitatea Topleț, într-o trecătoare îngustă, în imediata apropiere a Cernei. Acesta este lung de peste 82 de stânjeni, gros de doi stânjeni și înalt de șase stânjeni; are 13 arcuri zidite din cel mai bun material de construcție. Se reazemă de stânca Iarcovăț.

Din locul în care a fost captat râul Cerna, acest apeduct trece prin întreaga zonă descrisă mai sus pe o distanță de 10.500 de stânjeni, cu 20, 30 până la 50 de stânjeni lateral de râu (într-o parte și alta, urmând cursul munților), apropiindu-se uneori foarte mult, până la o înălțime de 13 stânjeni de suprafața apei râului amintit, dar având o lățime de abia patru, șase până la opt picioare**, mergând până mai sus de Orșova Veche, unde ajunge la Dunăre.

* Un stângen vienez = 1,896 metri.

** Un picior vienez = 31,3 cm.

Când s-a dat însă drumul apelor Cernei în canalul săpat în acest fel, aceasta ar fi curs – așa cum se povestește – doar în anumite părți. Pentru a face ca râul să treacă peste podurile ridicate și peste munți până la vărsarea în Dunăre, acolo fuseseră trimiși mii de oameni care, înzestrați cu coșuri împletite din nuiiele, cu lopeți și cu tot felul de unelte, trebuiau să asigure cu forța curgerea apei. Numai că, acolo unde trecea peste munți și poduri, apeductul s-a prăbușit în multe și diferite locuri. Când a văzut că planul nu putea fi realizat, unul dintre ingineri a șters-o încă la vreme, dar celălalt, care a mai întârziat, s-a ales cu ordinul turcesc al ștreangului pus în jurul gâtului.

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj. Operă arhitecturală românească din Banatul secolului al XVIII-lea

Prof. Bogdan Pleș

Noua administrație a Banatului în secolul al XVIII-lea

După mai mult de un secol și jumătate de stăpânire otomană, Banatul va fi integrat unei noi civilizații de tip occidental, model care va instaura o nouă ordine politică, economică și administrativă, iar prin răspândirea ideilor de libertate și dreptate se va exprima caracterul iluminat al rațiunii, totul fiind sub patronajul casei de Habsburg. Banatul avea să intre în componența casei de Austria prin războiul din 1716-1718, încheiat prin semnarea păcii de la Passarowitz (21 iulie 1718).¹

Noua provincie a fost împărțită administrativ în 11 districte, conducerea o deținea Camera Aulică și Consiliul Aulic de Război, care numea un guvernator cu rol civil și militar (generalul-conte Mercy a deținut funcția de la cucerire până la moartea sa, în 1734). Guvernatorul era secondat de doi consilieri civili și doi consilieri militari (unul fiind comandantul cetății Timișoara). La reforma administrativă din 1751, administrația civilă va fi separată de cea militară, prima fiind condusă de un președinte civil, respectiv general-comandant, care

¹ C. Feneșan, *Cnezi și obercnei în Banatul imperial 1716-1778*, Editura Academiei Române, București, 1996, p. 16 (în continuare *Cnezi și...*).

avea să înființeze granița militară bănățeană (*Banater Militargrenze*), comandamente germane și ilirice, apoi româno-ilirice. În districte conducerea o deținea un *verwalter*, care era ajutat de mai mulți subadministatori, *unterverwalter*, iar în lumea satelor *cnezii* și *obercnezii* dețineau funcțiile inferioare ale administrației, dar se vor remarca atât în mediul rural cât și în cel urban bănățean.

Așezarea geografică a Banatului, reprezintă un punct strategic la granița cu imperiul otoman, Transilvania dar și cu Ungaria, pe lângă poziția strategică, teritoriul oferea perspective economice importante prin furnizarea de produse animaliere și agricole, de asemenea deținând resurse importante în zona muntoasă. Pentru ca provincia să poată fi exploatată, a fost nevoie de impunerea unui program reformator, care nu a întâlnit o opoziție locală, și definirea statutului politic al teritoriului față de celelalte provincii ale imperiului Habsburgic. De aceea a fost desemnat drept *absolutum, inalienabile dominium vel peculium regni*², adică domeniu al coroanei și camerei imperiale, „o țară a Coroanei” (*Kronland*) cu capitala la Timișoara. Era importantă definirea acestui statut pentru a se înlătura opoziția nobilimii maghiare, care doreau revenirea la statul feudal al comitatelor, perioadă pe care „secolul iluminării” și-a propus să îl înlătore.

În perioada următoare, a urmat o etapă de dezvoltare a meșteșugurilor și o industrializare rapidă, modernizarea agriculturii, este sistematizat cursul apelor, comerțul fiind legat la Europa-centrală. Banatul a făcut parte din politica experimentală a casei de Habsburg, fiind o regiune slab dezvoltată, mai deloc urbanizată, prezentând un mozaic etnic (cu preponderență românească) și confesional (cu preponderență ortodoxă) la momentul 1718. De aceea și structurile administrației Banatului imperial au funcționat anevoios făcând parte din politica mercantilă a statului austriac, cu principiul *eficacitate, rentabilitate*. Abuzuri fiind consemnate de diferiți

² C. Feneșan, *Cnezi și...*, pp. 16-17.

funcționari, inclusiv împăratul Iosif al II-lea, cu ocazia călătoriilor sale în Banat (1768, 1770, 1773).³

Impactul produs populației locale față de politica fiscală imperială, a fost atenuat prin menținerea sistemului de impozitare din vremea otomanilor, adică *censul* (taxa în bani în funcție de avere și membrii familiei) *dijma* sau *robota* (produse în natură, animalieră sau cerealieră) care puteau fi convertite în bani. Contribuțiile fiscale trebuiau suportate de întreaga populație a Banatului. Această stare de fapt s-a menținut pe întreaga perioadă a Banatului imperial, supușii plătind dările amintite diferențiat după zone de fertilitate: câmpie, deal și munte. Orașele și târgurile au fost de asemenea impozitate, existând un impozit pe practicarea meseriilor (mai mare față de mediul rural), un impozit anual pe comerț (diferențiat pe orașe, târguri și sate) și un impozit pe venit. Pe baza aceluiași principii mercantile, modernizarea a propus relansarea economiei prin stimularea circulației monetare și atragerea de capital, prin exploatarea metalelor (Reșița) și printr-un comerț European destinat atât pieții externe cât și celei interne. Punerea în practică a unui asemenea proiect de anvergură, a solicitat din partea statului austriac investiții masive în industrie, transporturi și mai ales în agricultură. Cu toate acestea, rezultatele sistemului experimentat în Banat au fost relativ modeste, care au permis doar acoperirea necesităților imediate ale Imperiului din teritoriu. În 1778, Imperiul hotărâște cedarea provinciei regatului maghiar această decizie a fost făcută și din rațiuni economice. Toate intențiile de devoltare economică pe principii europene, care aveau rolul să reglementeze relațiile în plan social și economic, s-au răsfrânt asupra localnicilor, care au îndurat perioade grele, mai ales mediul rural, soldându-se cu tulburări sociale frecvente⁴.

³ Idem, M.P. Dan, *Informații privind pregătirea celei de-a treia călătorii a lui Iosif al II-lea în Banat*, „Banatica 4”, Reșița, 1997, pp. 259-268.

⁴ F. Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, Editura Tipografiile române unite, București, 1926, p. 226.

Despre baroc în Banat, ca receptare a unui spirit modern al secolului al XVIII-lea venit din spațiul occidental, nu se poate discuta decât după *reconquista* creștină-catolică a imperiului Habsburgic în spațiul sud-estic, ca urmare a câștigării bătăliilor de la Zenta, Timișoara și Belgrad⁵.

Debutul barocului îmbracă aspectul ideologic al absolutismului imperial habsburgic, modelat de epoca luminilor care *în această zonă, absoarbe însemnate elemente ale civilizației și culturii tradiționale, afirmând legături și afinități cu ansamblul civilizației românești în general, cu cea a sud-estului ortodox, peste care se grefează demersurile înnoitoare ale luminilor europene, favorizate și difuzate parțial de reformismul austriac, amplificate apoi prin multiplicarea contactelor directe sau mediate cu luminile central-vest europene*⁶.

Cercetările asupra evoluției comunităților din mediul rural, de-a lungul secolului al XVIII-lea, au lăsat un gol destul de mare de interpretare, în mare parte datorat lipsei de documente sau traducerea lor în română din limbile germană, maghiară sau sârbă. Cnezii în special, dar și obercnezii, au fost reprezentanții comunităților rurale din Banat în administrația austriacă, datorită lor și activității lor comanditare astăzi ne putem bucura de lăcașurile de cult, în special ortodoxe, cu decorațiile lor încă existente⁷.

Istoricul Costin Feneșan este cel care s-a ocupat de traducerea unor documente importante din germană, bazându-se și pe documente ale bisericii, statistici, conșcripții, pisanii și, de asemenea, memoria comunităților. Avem izvoare care atestă că sătenii din mediul rural și-au ridicat biserici noi, utilizând în continuare mai ales lemnul, sursa primară tradițională, existent din abundență în Banat⁸, de aceea multe

⁵ N. Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, Editura Dacia, vol. 1, Cluj, 2002, p. 186.

⁶ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 8.

⁷ B. Pleș, *Comanditari în Banatul secolului al XVIII-lea*, în vol. VI „Restituiri Bănățene”, Editura Eurostampa, Timișoara, 2018, pp. 41-61.

⁸ D. S. Pârvulescu, *Pictura...*, p. 117.

nu ni s-au păstrat. Cele care au fost ridicate din material rezistent au aparținut cultului catolic, dar avem și excepții în mediul ortodox, cu impunătoarea biserică Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, edificiu finanțat de obercnezul Gavrilă Gurean.

Dar, mai întâi, să explicăm cine au fost cnezii și obercnezii în Banat.

În cazul autorităților centrale și districtuale din Banat, s-a asigurat încă de la începutul administrației imperiale efectivul necesar de funcționari, aceștia fiind în mare parte austrieci și germani din imperiu⁹ (mai puteau fi și cehi, slovaci, croați și unguri care „fie își părăsiseră posturile din alte provincii pentru o carieră mai promițătoare, fie proveneau din rândurile funcționarilor și ofițerilor pensionați¹⁰”). În schimb la ocuparea funcțiilor de conducere a zonelor rurale, administrația s-a văzut în fața unei dileme dificile, deoarece lipseau candidații cunoscători de limbă a populației băștinașe, mai ales română și sârbă. În acest caz administrația imperială a apelat la sistemul existent de administrare a Banatului, care fusese asigurată de cnezii (juzii) autohtoni, români și sârbi (*chinez* în grai românesc; *knez* în sârbă; *knes* în germană; *kenez* în maghiară). Cercetările de până acum atestă că otomanii, care au fost în aceeași situație cu cea a austrieților, la instaurarea dominației lor în Banat (1552) au adoptat „tale-quala administrația locală a cnezilor sătești, ce funcționase și în timpul stăpânirii regatului ungar, inclusiv unele dări caracteristice pentru români.”¹¹

Lăcașurile de cult, atât cele din lemn, cât și cele din zid, precum și decorarea acestora, comanditate de obercnezii și cnezii bănățeni în secolul al XVIII-lea, sunt nuanțate dovedind pătrunderea ușoară în orizontul mental atașat tradiției, specific comunităților rurale, a ideilor inovatoare ale secolului luminilor, a tipurilor iconografice și limbajului stilistic apusean. Aceste exemple de edificii religioase

⁹ C. Feneșan, *Cnezi și...*, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*, p. 21.

¹¹ *Ibidem*, pp. 21-22.

ortodoxe relevă lentă, dar irevocabilă lor integrare în politica reformistă a Casei de Habsburg¹².

Adormirea Maicii Domnului din Lugoj

Prin valoarea artistică și ca factor de înfrumusețare a peisajului artistic bănățean în secolul al XVIII-lea, se înscrie, fără îndoială, Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Lugoj, cea mai importantă ctitorire a veacului, într-un oraș cu o populație exclusiv românească de-a lungul istoriei¹³.

Lucrările au început odată cu redactarea contractului în anul 1759, la 18 mai, fiind însărcinat maistrul civil constructor Johannes Breutter din Timișoara, alături de maistrul zidar Brugerl. Construcția a fost finanțată de comanditarul Gavrilă Gurean, obercnez bănățean a cărui figură va rămâne pentru totdeauna în istoria orașului. Contribuția sa la înălțarea monumentalei catedrale ortodoxe române din Lugoj a avut în această privință un rol decisiv, alături de Alisandru Petrașcu obercnez, Mihail Faur cnez sătesc, Martin Olari și alte 41 de persoane, cu mențiunea „înaintea noastră trimisul domnului episcop Gheorghe Ilievici”¹⁴.

Pe baza documentelor din arhiva de la Viena, istoricul Costin Feneșan a reușit să schițeze portretul obercnezului român, care a reușit să se impună încă din timpul vieții contemporanilor săi. El s-a născut în anul 1691, într-unul din satele aflate în apropiere de Sărăzani, din zona Lugojudului, numele său este redat în mai multe variante: Gruian, Gureanu, Guran, Guranu, Gurean (forma Gurean apare în contractul de zidire a bisericii din 1759).¹⁵ Gurean a obținut

¹² D. S. Pârvulescu, *Pictura...*, p. 154.

¹³ A. Buzilă, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, ctitorie a cnezilor români din Banatul secolului al XVIII-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, vol. 18, 1981, pp. 641-650 (în continuare *Biserica Adormirea...*).

¹⁴ *Ibidem*, p. 642.

¹⁵ C. Feneșan, *Cnezi și...*, p. 70.

funcția de obercnez al cercului Sărăzani, din districtul Lugoj, în anul 1732, funcție pe care o va deține vreme de mai bine de 31 de ani. În cursul războiului autro-turc din 1736-1739 și a revoltei din 1738, obercnezu din Sărăzani și-a demonstrat credința față de austrieci și loialitatea neclintită față de Casa de Habsburg, ajutând la aprovizionarea armatei imperiale în retragere, îndurând represalii și jafuri din partea revoltaților. Istoricul C. Feneșan afirmă că după aceste acțiuni și restabilirea ordinii în Banat, obercnezu Gurean nu se va bucura de prea multă simpatie din rândul conaționalilor săi, care au înaintat plângeri comisiei aulice pentru destituirea din funcția de obercnez, pe motiv de abuz în serviciu.¹⁶

După documentele traduse de istoricul Feneșan, reiese că obercnezu Gurean s-a ocupat cu tot felul de „afaceri” nedemne de poziția sa. Acesta s-a retras din activitate în anul 1763 beneficiind și de o pensie *aus besonderen Gnaden*¹⁷, adică o pensie egală cu salariul său de 100 de florini/an. Chiar după pensionare, Gurean nu s-a lăsat de activitate, în anul 1766 era deținătorul unei acțiuni în valoare de 1000 de florini la Temesvarer Handlungs-Compagnie, iar în anul 1768, când împăratul Iosif al II-lea întreprindea prima călătorie de inspecție în Banat, obercnezu Gurean este raportat de comunitatea sătească care îi cerea monarhului „să îi repună în stăpânirea asupra pășunii răpite de Gurean”.¹⁸ Moartea obercnezului din Sărăzani nu a putut fi stabilită, survenind undeva în intervalul dintre anul 1770, 16 iunie (data redactării testamentului) și 1772, 31 mai 1772 (data aplicării dispozițiilor testamentare).¹⁹

¹⁶ *Ibidem*, p. 71.

¹⁷ *Ibidem*, p. 76.

¹⁸ *Ibidem*, p. 77.

¹⁹ I. Stratan, V. Munteanu, *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Timișoara, 1981, p. 118-119. Potrivit testamentului, al cărui original se păstrează în colecția muzeală a protopopiatului ortodox român Lugoj, averea obercnezului Gurean era evaluată la 15.979 florini (în numerar și imobile).

Construcția bisericii situate în centrul orașului Lugoj a durat șapte ani, până la sfințirea ei de către episcopul Vârșetului Ioan Georgevici, în anul 1766. Planul construcției s-a inspirat din fațada principală a Domului din Timișoara, cea mai impunătoare construcție a provinciei, și pe care Johannes Breutter precum și ceilalți maiștri o cunoșteau bine.

Inițial fațada proiectată de Johann Lechner, schiță păstrată în arhivele vieneze, nu a fost respectată deoarece s-a ținut cont de dorințele comanditarilor reali, adică ale cnezilor și obercnezilor, rezultând crearea unei abside treflate, de o formă specifică, considerată o variantă locală chiar inovatoare, nemaifiind întâlnită altundeva, anterior construcției. Fațada *Adormirii Maicii Domnului* din Lugoj va constitui un model al mediului rural românesc, precum bisericile din Mercina (1762), Ticvaniul Mare (1772), Răcăjdia și Broșteni (1778), Oravița (1784), Dognecea și Goruia (1795), precum și la catedrala din Vârșet (1770-1786)²⁰.

Fațada principală, vestică, pe exterior este alcătuită din motivul central flancat de turnuri, fiind reprezentată prin alternanța motivelor curbe și unghiulare pe cele două părți verticale, registrul inferior și cel superior. În partea inferioară se găsește portalul, deasupra căruia se află o cornișă pronunțată. În partea superioară regăsim turnurile, dotate cu un corp cubic cu lunetă la bază separată de o cornișă decorată cu perechi de pilaștri ionici la muchii.²¹

Cât privește decorația interioară, autentice sunt doar elementele de rezistență, și anume perechile de pilaștrii. Biserica a fost construită din cărămidă, precum toate bisericile din zona de câmpie, cu șarpantă de lemn, acoperiș de țiglă. Impunătoarea catedrală se înscrie cu totul peisajului și mediului artisc bănățean, prin metamorfozarea elementelor specifice ale stilului baroc de către meșterii locali, cât și prin schimbările ordonate de comandarii comunităților sătești, cnezi și obercnezi.

²⁰ A. Buzilă, *Biserica Adormirea...*, p. 644.

²¹ *Ibidem*, p. 445-446.

Astfel, biserica *Adormirea Maicii Domnului* din Lugoj aparține unei creații originale, combinând într-un tot unitar tradiții diferite, precum cele apusene și Central-Europene prin stilul baroc clasicizant, cu elementele tradiționale românești de factură neobizantină. De dimensiuni impresionante, lungă de 43,23m, lată de 20,92m, cu turnuri înalte de 57 de metri, ctitoria comanditarilor cnezi și obercnezi este cea mai de seamă ***operă arhitecturală românească a secolului al XVIII-lea din Banat***²²

Decorația interioară avea să fie din nou repictată datorită distrugerilor provocate de incendiul din secolul al XIX-lea, mai precis din vara anului 1842. Unul dintre cei mai talentați pictori din Banat Nicolae Popescu, va executa câteva icoane, printre care cea mai renumită de pe ușile împărătești și anume „Buna Vestire” singura care mai dăinuie, fiind dată la 1876. După un al doilea incendiu, au avut loc lucrări ample de restaurare în perioada 1941-1944. Arhitectul principal care s-a ocupat cu retencuirea în interior a bisericii a fost Gheorghe Mateica din Lugoj. Traveele sunt separate prin dubluri care au cornișe foarte proeminente, la restaurarea din 1944 profilele au fost puțin modificate. Pe exteriorul bisericii sunt adăugate grupuri de pilaștri care au cornișe puternice profilate, dar cu baze simple, iar ferestrele au fost înzestrate cu balustrade joase.

Din Timișoara a executat comenzi meșterul sculptor Carol Roth, având sarcina auririi decorării ornamenteilor din ghips, și a lucrărilor din marmură artificială. Tot din Timișoara meșterii Ștefan și Gajo, au executat lucrări de sculptură din lemn, s-au ocupat cu aurirea ușilor de iconostas și decorarea mobilierului liturgic de la strane, predicator și sfeșnice. Tot în acest interval de ample restructurări a fost executată și pictura interioară, cu excepția iconostasului și a tablourilor exterioare, de către meșterul pictor Anastasie Demian din Timișoara. Lucrările de renovare și restaurare au fost încheiate în anul 1944 de sărbătoarea „Nașterii Domnului” s-a

²² Eadem, *Evoluția Europeană a artei bănățene - secolele XVIII-XX*, în „Studii de istorie a Banatului”, XXI-XXII, 1997-1998, Timișoara, 2000.

făcut sfințirea lăcașului sfânt de către episcopul Caransebeșului, Veniamin Nistor. Mozaicurile exterioare au fost opera comanditarului Prof. J.C. Drăgan, executate de meșteri în Italia, o contribuție însemnată având și pictorul Victor Jurca.

După aproape mai mult de 70 de ani, au fost din nou executate lucrări de renovare și restructurare, între anii 2006-2007, multe opere ne mai putând fi identificate. Cel care a supravegheat și a executat *renovatio* a fost Prof. Univ. Dr. Viorel Gheorghe Țigu din Arad, ajutat de profesorii Corneliu Artimon și Ladislau Sosnak tot din Arad. Inițiativa a avut-o P.O. protopop al Lugoșului Ioan Cerbu și conducătorul oficiului parohial, precum și a consiliului parohial. Cu ajutorul finanțării din partea Uniunii Europene, dar și din administrația locală, în anul 2011 s-a început un proiect de restructurare pe exteriorul bisericii, cât și împrejurimile, parculișul Liceului Teoretic Iulia Hașdeu și curtea școlii Nr. 3, proiect finalizat în 2014.

Lista Ilustrațiilor:

Fig. 1) Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, înfățișare după anul 1935

Fig. 2) Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, renovare după 2014

Fig. 3) Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, înfățișare după anul 1935

Fig. 4) Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, anul 1914

O scriere statistică despre istoria Banatului în viziunea cărturarului Ștefan Moldovan

Prof. dr. Șipoș Ibolya

Despre personalitatea lui Ștefan Moldovan o serie de studii mai recente au scos la lumină noi contribuții avute la revoluția din 1848¹, aportului adus istoriografiei românești în calitate de cărturar², de

¹ L[iviu] B[otezan], *Moldovan, Ștefan (n. 6 august 1813, Țicudu de Câmpie - m. 1900)*, în Liviu Botezan, Ela Cosma, Ionuț Isac, Attila Varga, *Biografii Istorice Transilvane (I). Dicționarul personalităților revoluției de la 1848 în Banat și Transilvania. Chipuri dintr-un an de neuitat*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 261-274; Idem, *Ștefan Moldovan participant la revoluția românilor din 1848-1849*, în *Biografii pașoptiste transilvane*, vol. III, coordonator Gelu Neamțu, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 9-24; Preot Gheorghe Naghi, *Ștefan Moldovan în revoluția de la 1848-1849. Documente inedite*, în *Biografii pașoptiste (IV)*. Volum de studii coordonat de Ela Cosma, Omagiu dedicat istoricului Gelu Neamțu la împlinirea vârstei de 75 de ani, Editura Argonaut publishing Cluj Napoca/Symphologic publishing Catineau-Canada, p. 90-114; *Michael Conrad von Heydendorff cel Tânăr. Jurnal (1848-1849) cu o anexă de documente*, ediție critică de Ela Cosma și Hansotto Drotloff, Argonaut Publishing, Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2016, p. 92; *Michael Conrad von Heydendorff der Jüngere, Tagebuch (1848-1849) mit einem Anhang von Urkunden*, Kritische Ausgabe von Ela Cosma und Hansotto Drotloff, Argonaut Publishing, Symphologic Publishing, Cluj-Napoca/Gatineau, 2016, p. 104.

² Gh. Naghi, *Preocupări de istorie românească la N. Nilles în lumina unor scrisori inedite*, în *Origini-Romanian Roots* (Atlanta), U. S. A., 2005, vol. IX, nr. 6-8, p. 48-50.

reprezentant al bisericii greco-catolice³ și participării sale la mișcărilor naționale din Transilvania în decursul secolului al XIX-lea. Înainte de a prezenta o lucrare inedită a cărturarului stabilit la Lugoj în 1857, menționăm câteva date mai importante din viața și lucrările istorice, pentru a înțelege interesul său față de istoria Banatului.

Ștefan Moldovan s-a născut la 1813 într-o familie de preoți din Țicudu de Câmpie, comitatul Turda. A deprins știința de carte mai întâi de la bunicul său, dascălul Moise Moldovan, iar școala primară și gimnazială o frecventează la Cluj, apoi la Blaj, doi ani de filozofie și patru de teologie. Dobândește la școală solide cunoștințe de latină, germană și maghiară, reușind astfel să se remarce ca unul dintre cei mai de seamă intelectuali ai vremii. Corespondența purtată cu elita intelectuală a timpului – a întreținut relații cu George Barițiu, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu Ilarian, Ioan M. Moldovan, Nicolaus Nilles, Iacob Mureșianu, Ioan Lemeni, Alexandru Șterca Șuluțiu, Stephan Ludwig Roth⁴ - l-a ajutat să se facă cunoscut în cercuri

³ Gheorghe Naghi, *Fundațiile lui Ștefan Moldovan*, în *Intelectualii. Ideologii și destin politic*, Târgu Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2015, p. 125-149; Pr. Gh. Naghi, *Contribuții la istoria Bisericii Unite din Banat până la începutul secolului al XX-lea*, (I), în *Restituiri bănățene*, vol. III, Timișoara, Editura Eurostampa, 2015, p. 187-228; *Ibidem*, (II), în *Restituiri bănățene*, IV, Timișoara, Editura Eurostampa, 2016, p.124-135; Sipos Ibolya, *Ștefan Moldovan și Episcopia Greco-Catolică de Lugoj în lumina unui manuscris inedit*, în *Restituiri bănățene*, IV, Timișoara, Editura Eurostampa, 2016, p. 167; Idem, *Ștefan Moldovan și biografia vieții lui Ștefan Berceanu în lumina unui manuscris inedit*, în *Tibiscum*, Caransebeș, s.n., 2016, p. 209-221.

⁴ Emil V. Degan, *O epistolă a lui Alexandru P. Ilarian*, în *Unirea* (Blaj), 1905, XIV, nr. 25, 24 iunie, p. 208-209; Iosif E. Naghiu, *Preocupări de istorie bănățeană (o scrisoare a lui Ș. Moldovan)*, în *Revista Arhivelor* (București), 1946-1947, VII, nr. 2, p. 385-386; Stephan Ludwig Roth, *Gesammelte Schriften und Briefe*, ed. Otto Folberth, vol. VII, Berlin, 1964, p. 141, 169, 176-177; Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Cluj, 1972, p. 227; *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Moraru, coord. Ștefan Pascu, Iosif Pervain, București, Editura Minerva, 1973, p. 78, 80; Liviu Botezan, Ioana Botezan, Ileana Cuibuș, *Timotei Cipariu. Corespondență*

politice și culturale, putând astfel să publice lucrări istorice în revistele *Gazeta Transilvaniei*, *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, *Transilvania*, *Sionul românesc din Viena*, iar datorită vizitelor canonice să primească aprobarea forurilor bisericești superioare pentru întemeierea de școli în ținutul Hațegului. După finalizarea seminarului se face remarcat de episcopul Ioan Lemeni care îl numește profesor de matematică la gimnaziul blăjean. Este dascăl doar doi ani, până în 1838, când se va căsători și va primi o parohie la Câmpia Turzii. Aici rămâne până în 1847, îndeplinind în paralel și obligații specifice funcției de protopop la Beiu de Câmpie, comitatul Turda de care aparținea parohia unde a fost numit. Cunoștințele avansate de limba germană l-au făcut pe episcopul Lemeni să-i acorde la 1847 funcția de protopop al Mediașului. Este bine cunoscută activitatea desfășurată de Ștefan Moldovan în timpul evenimentelor revoluționare de la 1848-1849 grație memoriilor publicate în revista *Transilvania*⁵.

După revoluție și-a reluat funcția de protopop la Mediaș până la 1852, când obține funcția de vicar foraneu la Hațeg. Sunt anii când Ștefan Moldovan se preocupă de copierea documentelor istorice și,

primită. București, 1992, p. 434-447; Gh. Naghi, *Preocupări de istorie românească la N. Nilles în lumina unor scrisori inedite*, în *Origini* (Atlanta-Georgia-USA), 2005, vol. IX, nr. 6-8, p. 48-50, Ciprian Ghișa, *Episcopia greco-catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni (1832-1850)*, Cluj, Editura Argonaut, 2008, 429 p; Ioana-Mihaela Bonda, *Mitropolia Română Unită în timpul păstoririi lui Alexandru Sterca Șuluțiu. 1853-1867*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008, 427 p.

⁵ Este vorba de memoriile sale intitulate *Estras din zioarul vieții mele de la 15 Martie 1848 până la 18 Ianuarie 1849*. Originalul se află la B. A. R. *Mss.rom.*, 970, f. 2-40 și a apărut în *Transilvania* (Brașov), 1875, VIII, nr. 7, 1 aprilie, p. 76-79; nr. 8, 15 aprilie, p. 91-94; nr. 9, 1 mai, p. 97-100; nr. 10, 15 mai, p. 113-115; nr. 11, 1 iunie, p. 129-132; nr. 12, 15 iunie, p. 137-139; nr. 13, 1 iulie, p. 149-151; nr. 14, 15 iulie, p. 157-160; nr. 15, 1 august, p.165-168; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 309-361.

ulterior de salvarea bibliotecii baronului Kemény⁶, de înființarea școlilor sătești în teritoriul aparținând vicariatului⁷, de formarea unei preparandii la Hațeg cu aprobarea episcopului⁸ și apoi mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu, a guvernului Transilvaniei și autorităților locale⁹.

Avansarea lui Ștefan Moldovan în funcția de canonic și membru al Capitlului nou înființate episcopii greco catolice de Lugoj a însemnat părăsirea Hațegului în cursul anului 1857.

Indiferent unde și-a desfășurat activitatea la Mediaș, Hațeg sau Lugoj, Ștefan Moldovan și-a folosit întreaga capacitate științifică și intelectuală în slujba Bisericii greco-catolice pe care a slujit-o cu însuflețire din funcțiile ecleziastice deținute de-a lungul vieții.

Debutul scrierilor istorice închinat bisericii unite o realizează la Mediaș unde publică *Statul și strămutările religioare ale Românilor din scaunul Mediașului. Culese mai cu seamă din memoria locuitorilor consemnate cu ocazia vizitațiunei canonice, la a. 1852 în luna Mai prin subsemnatul protopop gr. cat. al districtului Mediașului săvârșite*. Prima parte a lucrării a fost publicată de canonicul Gavril Pop, iar partea a doua de Ștefan Moldovan¹⁰. Lucrarea conține mici monografii parohiale din cadrul

⁶ Despre străduința lui Ștefan Moldovan de a salva de la distrugere bibliotecile lui Iosif și Samuel Kemény din Lunca vezi Vasile Lechințan, *Revoluția de la 1848-1849 în comitatele Cluj, Turda și scaunul Arieș*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2021, p. 241-245.

⁷ Dr. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 127-128; Ioana Botezan, *Documente privind istoria învățământului din Țara Hațegului între anii 1850-1860*, în *Sargeția* (Deva), 1971, VIII, p. 119-128; Camelia Vulea, *Școala românească în Vicariatul greco-catolic al Hațegului. A doua jumătate a sec. al XIX-lea-începutul sec. al XX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 7-163.

⁸ La 14 aprilie 1853 episcopul Șuluțiu aproba funcționarea preparandiei hațegane, cf. S. J. A. N. Hunedoara, *Fond vicariatul greco-catolic Hațeg*, doc. 1/1853, f. 1.

⁹ *Ibidem*, doc. 1/1855, f. 1-10.

¹⁰ Gavril Pop, canonic, *Statul și strămutările religioare ale românilor din scaunul Mediașului*, în *Sionul Roimănesc* (Viena), 1866, II, nr. 9, 1 mai, p. 106-

Districtului Protopopesc Mediaș, realizate după documente și informații orale culese de autor.

Noi oportunități de cercetare pe tărâm istoric, similare cu etapa medieșană o are atunci când este numit la 1852 vicar foraneu al Hațegului. În paginile „Foi” lui Barițiu, Moldovan publică mai multe lucrări dedicate ținutului Hațeg sau unor evenimente și personalități istorice. Începutul este oferit de celebrele *Anotațiuni despre Țiera Hațegului*¹¹ și este continuată de o altă lucrare în trei părți, istoria orașului Hațeg. Scrisă la ordinul „comisiunii ordinată de înalt[ul] guvernium pentru lămurirea bunurilor fiscale și comunale în an[ul] 1855” primite de români când au primit statutul de grăniceri, privilegiile reconfirmate de împăratul din Viena, Moldovan pe baza unor vechi documente medievale redactează un scurt istoric al așezării publicat în revista lui Barițiu din 1855¹². *Statutul istoric al*

108; Ștefan Moldovan, protopop, *Statul și strămutările religioase ale românilor din scaunul Mediașului, în Sionul Românesc* (Viena), 1866, II, nr. 10, 15 mai, p. 120; nr. 11, p. 130-131; nr. 12, 15 iunie, p. 141-145. Lucrarea trimisă de protopopul de Mediaș lui George Barițiu este semnalată și în paginile revistei *Transilvania*, cf. *Monografia unor biserici românești din Transilvania*, în *Transilvania* (Sibiu), 1889, XX, nr. 21-22, 1-15 noiembrie, p. 163-166. Studiul lui Moldovan a fost republicat de Petru Magdău, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan. Schițe istorice despre starea bisericească a Districtului gr. cat. al Mediașului în anul 1852, în Anuarul Institutului de Istorie “George Barițiu” din Cluj-Napoca, Series Historica*, 2008, XLVII, p. 523-556; *Vizițiuni canonice în Țara Hațegului (1852-1885)*, Ediție de Camelia Vulea, Dr. Luminița Waller-Bărbulescu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, 638 p.

¹¹ *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (Brașov), 1853, XVI, nr. 34, 26 august, p.253-254; nr. 35, 2 septembrie, p. 261-264; nr. 36, 9 septembrie, p. 269-271; nr. 38, 23 septembrie, p. 281-284; nr. 39, 30 septembrie, p. 291-294; nr. 40, 7 octombrie, p. 299-302; nr. 41, 14 octombrie, p. 307-310; nr. 42, 21 octombrie, p. 315-317; 1854, XVII, nr. 36, 8 septembrie, p. 189-191; nr. 37, 15 septembrie, p. 197-200; nr. 38, 22 septembrie, p. 201-202; nr. 39-40, 16 octombrie, p. 209-212

¹² Sarcina comisiunii guvernamentale este explicată de Ștefan Moldovan într-o scurtă corespondență din Hațeg pe data de 26 septembrie 1855. Pentru detalii vezi *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), 1855, nr. 78, 28 septembrie, p. 301.

oraşului Haţeg¹³ încearcă să reconstituie climatul istoric al aşezării, pe baza izvoarelor diplomatice copiate de Moldovan pe moşia grofului Iosif Kemény, în timpul cât a deţinut la Mediaş funcţia de protopop greco-catolic. Două evenimente semnificative – vizita nunţiului apostolic Viale Prela în Haţeg¹⁴ şi instalarea lui Alexandru Şterca Şuluţiu ca mitropolit al bisericii greco-catolice¹⁵ prilejuiesc vicarului de Haţeg să semnaleze în „Foaia“ din Braşov cele două evenimente.

Vizitaţiunile canonice din teritoriul administrat permit lui Moldovan să cunoască trecutul istoric al regiunii locuit de o populaţie românească majoritară. Primul text, cerut probabil de forurile ierarhice superioare şi redactat tot la 1855, cuprinde o amplă descriere a unor monumente, o incursiune în starea bisericilor parohiale, împreună cu situaţia locuitorilor şi şcolilor din vicariatul haţegan¹⁶. La fel de valoros este studiul lui Moldovan despre *monografia*

¹³ *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (Braşov), 1855, XVIII, nr. 40, 28 septembrie, p. 217-219; nr. 41, 5 octombrie, p. 225-227; nr. 42, 12 octombrie, p. 229-232.

¹⁴ Ştefan Moldovan, *Pentru istoria ecleziastică. Alocuţiunea cu care se primi E. Sa Nunţiul apostolic Viale Prela în Ţara Haţegului din partea preoţimeii unite*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (Braşov), 1855, XVIII, nr. 44, 26 octombrie, p. 244. Semnează în calitate de vicar foraneu de Haţeg şi decan.

¹⁵ *P r o g r a m a. La instalarea Escelenţei sale D. D. Comite Alexandru Sterca Şuluţiu [c]a episcop şi metropolit gr. cat. Albei-Julie şi sântirea Ilustrităţilor sale D.D. Alexandru Dobra episcop gr. cat. Lugoşului şi Joanne Alexi al Armenopoliei, în Blaş Duminica 16/28 Oct. 1855*, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (Braşov), 1855, XVIII, nr. 44, 26 octombrie, p. 243-244.

¹⁶ *Informaţiune despre statul parochiilor, numărul locuitorilor, starea preoţilor, porţiunilor canonice, a bisericilor, cimitirelor şi a şcolilor din vicariatul Haţegului, care sînt de a dreptul îngrijirii vicariatului ocîrmuitoare încredinţate, după cum se află acelea în 6/18 a lunii noiembrie din anu 1855*, publicat de Gheorghe Naghi, *Un manuscris inedit a lui Ştefan Moldovan privind Ţara Haţegului la mijlocul secolului al XIX-lea (I)*, în *Sargetia* (Deva), 1986-1987, XX, p. 306-326; Adrian Andrei Rusu, *Un manuscris inedit a lui Ştefan Moldovan privitor la Ţara Haţegului la mijlocul secolului al XIX-lea (II)*, în *Sargetia* (Deva), 1994, XXI-XXIV, p. 253-282.

mănăstirii Prislop¹⁷ cu bogate informații despre trecutul lăcașului de cult, lucrare fructificată de părintele profesor Mircea Păcurariu atunci când reeditează o altă „historia domus“, mai cuprinzătoare asupra așezământului religios¹⁸.

În anii când a fost canonic și ulterior prepozit la Lugoj, Ștefan Moldovan s-a remarcat printr-o deosebită activitate pe tărâm bisericesc și cultural cu scopul consolidării bisericii greco-catolice. O parte din lucrările închinată episcopiei greco-catolice au văzut lumina tiparului în ultimii ani, altele s-au pierdut, ori s-au recuperat parțial. S-a preocupat de înființarea catedralei lugojene¹⁹, de biografiile membrilor capitolului²⁰ și personalității episcopului Alexandru Dobra²¹.

Pe lângă lucrările cu caracter ecleziastic închinată bisericii unite, cel mai reprezentativ text, prima dedicată trecutului urbei, este **Descrierea Lugojudului**, scriere publicată după moartea lui Moldovan de istoricul dr. Luminița Wallner Bărbulescu. În primii ani după sosirea pe meleagurile bănățene se gândește să scrie un mic istoric al localității, după cum mărturisește în corespondența purtată cu George Bariș la 1861 „*pentru că am socotit la locul acestuia, unde locuiesc,*

¹⁷ Ștefan Moldovan, *Adumbrarea S. Monaster Prislop clădită în teritoriul Silvașului de sus, cerc. Hațeg, districtul Alba-Julia, pe la anul 1560-1580, de Doamna Saphira, fata Domnului Moise, Pricipelui României, în Foaia pentru minte, animă și literatură* (Brașov), 1853, XVI, nr.19, 13 mai, p. 139-140; nr. 20, 20 mai, p. 146-148.

¹⁸ Mircea Păcurariu, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, 190 p. (ed. a II-a, Arad, 2006, 236 p.; ed. a III-a, Deva, 2013, 233 p.

¹⁹ Ștefan Moldovan, *Albumul Capitolului Bisericii Catedrale greco-catolice din Lugoj copie manuscrisă în colecția Muzeului de Istorie Lugoj*, p. V. Lucrarea a fost semnalată și în cartea doamnei Dr. Luminița Wallner Bărbulescu, *Zorile modernității. Episcopia greco-catolică de Lugoj în perioada ierarhului Victor Mihály de Apșa*, Cluj- Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 47, n.90.

²⁰ *Dieceza Lugojudului. Șemantism istoric. Publicat sub auspiciile P.S.S.DD.Dr. Demetru Radu episcop greco-catolic de Lugoj. Pentru jubileul de la Sfânta Unire de 200 de ani de la înființarea aceleiași dieceze de 50 de ani Lugoj*, Tipografia Ioan Viranyi, 1903, p. 128.

²¹ Nicolae Bocșan, Camelia Vulea, *La începuturile Episcopiei Lugojudului studii si documente*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.

*sumt mai întâi datoriu*²². Și în această lucrare istorică autorul încearcă să repete descrierile hațegane din vremea când era vicar foraneu greco-catolic. Folosind o cronologie istorică, geografică și statistică și autori care „deosebi tractează despre Banatul Timișan, cum sunt Grisellini, Timișana, Schwieker ș. a., precum și din alte consemnațiuni prea-demne, se adnotez în ordine cronologică tote acele evenimente mai memorabile cari le-am aflat a se ținea de Lugoj²³, clericul integrează istoria locală în cea a Banatului. Intențiile autorului, menționate în prefața lucrării și împărtășite în schimbul epistolar cu Barițiu scot în evidență, cu toate limitele textului redactat în stil pozitivist, o scriere a istoriei cu valoare de referință pentru cercetarea istoriografiei bănățene.

În corespondența cu Barițiu, Moldovan amintește despre viitoarele preocupări științifice, o serie de studii având ca subiect istoria Banatului. Dorea să termine prima dată, după cum preciza în scrisoarea din 10 iulie 1862 monografia orașului Lugoj „iară după aceea voi compune ceva despre popoarele Banatului de azi, carele mai târziu ți le voi împărtăși, și numai după aceea voi putea pași mai departe²⁴. Revine cu noi informații la începutul anului 1863, când întreba pe bunul său prieten „oare ce s-au ales cu însemnările mele istorice, despre trecutul și prezentul Lugosului, ca, pe când, aș mai găti altele despre Banat, să cam știu ce direcțiune să observez“. Cu o părere lipsită de îngâmfare, nu se considera un specialist desăvârșit în domeniul istoriei capabil să realizeze lucrări de sinteză, întreținerea familiei și îndeplinirea sarcinilor bisericești nelăsând loc preocupărilor intelectuale. Abia mai târziu, când ajunge la Lugoj ca slujitor bisericesc „servitoriu fidel ordinariului meu ep[isco]p,

²² *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1983, p. 285.

²³ Luminița Wallner Bărbulescu, *Descrierea Lugojului la anul 1862*, manuscris de Ștefan Moldovan, în *Studii și comunicări de Etnografie și Istorie* (Caransebeș), 1982, IV, p. 227-237.

²⁴ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1983, p. 285.

Capitolului și Diocesei“, se gândește să scrie „opuri mari lungi, carele poftesc studiu mai îndelungat“. Chiar și acum, când avea tipărite câteva lucrări mai însemnate de istorie în publicațiile românești din Transilvania nu se compară cu adevărații mânuitori de condeie, ci, mai degrabă, cu unul care se mărginește „a face câteva însemnări, carele să ajute pe alții a studia cu ușurință mai departe. Eu dară, nu pot fi, de ajutoriu învățaților, ci numai celor ce se vor apuca a învăța câte ceva“. Prin urmare, atenționează pe Barițiu să nu se aștepte la realizarea de studii detaliate și cuprinzătoare care necesitau timp și efort intelectual sporit²⁵.

Moldovan lucrează la planul istoriei bănățene și în cursul anului 1863 după cum susține într-o altă corespondență trimisă la Brașov, chiar dacă, și alți canonici, cum era Gavril Pop²⁶, muncește la apariția unui studiu asemănător. Istoricul era hotărât în finalizarea studiului, socotind „că nu va strica nimica întreprinderii mele acesteia, căci r[everendi]simul fr[ate] Gavril Pop²⁷ m-au luat pe

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Este vorba de lucrarea *Geografia Banatului și cunoștințe istorice, și etnografice despre locuitorii Banatului compuse pentru tinerime*, Lugos, Tipariul lui Trauffelner-Wencely, 1864, 55 p.

²⁷ Gavril Pop, preot, istoric. S-a născut la 4 noiembrie 1818 în localitatea Sălicea, comitatul Turda. Frecventează studiile gimnaziale la Cluj, iar cele teologice la Seminarul din Blaj. A fost profesor substituit de istorie, de retorică, logică și psihologie la liceul din Blaj (1843-1854). După 12 ani de carieră didactică este numit preot în Plosca, comitatul Hunedoara (1854 - 1855), viceprotopop în Beclean (1855 - 1857), paroh și vicar la Hațeg (1857-1862), canonic la Episcopia greco-catolică de Lugoj (1862 -1883). Devine membru corespondent al Academiei Române (1871). Dintre lucrările reprezentative amintim: *Istorie scurtă a românilor de la Alm, povățuitoriul ungarilor, încoace, scrisă din un fragment de a părintelui Klein și cu însemnări însemnate*, Sibiiu, 1848. În privir[egiata] tipografică a lui Gheorghie de Clozius, 28 p.; *Istoria Transilvaniei din cele mai îndepărtate vremuri până la 1571* (în Programa Gimnaziului din Blaj pe anul școlar 1852/53, p. 3 - 26); *Istoria Daciei antice ca monument de suvenir în onoarea eselenței sale nou denumitului arhiepiscopu G. C. Albei-Julie din Ardealu, Alessandru Șt[erca] Șilulușiu și în onoarea prea streluciților nou denumiților episcopi: Alessandru Dobra episcopulu G. C. alu Lugosiului*.

dinainte, după ce au înțeles de la mine nizuința mea aceasta, căci eu poate din alt punct de vedere voi cerceta această patrie română²⁸.

O nouă epistolă din 1864 vine cu date ceva mai complete asupra lucrării intitulate *Schițe istorice despre Banat*, textul urmând să fie trimis lui Barițiu pentru corectură. Ocupat cu îndatoririle oficiale din cadrul episcopiei, amână din nou terminarea studiului, pe motiv că nu dorește să publice cartea în același timp cu lucrarea lui Gavril Pop, care a „ieșit în public cu istoria Banatului, spre a-și câștiga prenumerenți, mai nainte de ce ar fi avut aceasta compusă”. Se gândește să folosească o bibliografie mai variată și să elaboreze cartea dintr-un alt unghi „ca să am un manual de convorbire istorică despre Banat, într-un limbajiu mai înflorit, m-am apucat și am tradus din limba germană pe Schwicker, întreg, în 50 coale ma[nu]s[cri]se. Și așa cu încetul, voi ajunge și capătul cestui propus²⁹”. Este ultima informație pe care o avem de la Ștefan Moldovan referitoare la lucrarea despre istoria Banatului. Nu mai amintește nimic despre planurile editoriale, deși corespondența cu publicistul brașovean a continuat în anii următori.

Scrierea lui Ștefan Moldovan intitulată *Notițe statistice despre Banatul Temeșian* (Anexa I) nu reprezintă un text original al

Joanne Alexi episcopulu G.C. alu Armenopolei (G[h]erlei, Clusiu, Tipografia Gimnasiului Reformaților, 1855, 57 p.; Istoria Ardealului în anul 1848-[18]49 de Kővári László. Și drepturile istorice ale românilor, în Foaia pentru minte, inimă și literatură (Brașov), 1862, nr. 6, 23 februarie, p. 41-43, nr. 7, 3 martie, p. 49-52, nr. 8, 10 martie, p. 57-58, nr. 9, 17 martie, p. 67-68, nr. 10, 24 martie, p. 77-79, nr. 11, 28 martie, p. 85-86, nr. 12, 4 aprilie, p. 93-94, nr. 15, 24 aprilie, p. 115-116, nr. 16, 2 mai, p. 125-126, nr. 17, 9 mai, p. 132-134, nr. 18, 16 mai, p. 143-144; Geografia Banatului și cunoștințe istorice, și etnografice despre locuitorii Banatului compuse pentru tinerime, Lugos, Tipariul lui Trauffelner-Wencely, 1864, 55 p.

²⁸ Scrisoarea din 10 august 1863 trimisă de Ștefan Moldovan lui George Barițiu, în *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1983, p. 290.

²⁹ Scrisoarea din 21 iulie 1864 trimisă de Ștefan Moldovan lui George Barițiu, în *George Bariț și contemporanii săi*, vol. VI, București, Editura Minerva, 1983, p. 293. Despre manuscrisul cu Schwicker nu se cunosc până în prezent informații.

cărturarului lugojean. Redactat după cartea *Handbuch der Wojwodschafft Serbien und des Temeser Banates sammt der Militärgränze für das Jahr 1854* (**Foto 1**), lucrarea nesemnată, dar conținând scrisul lui Moldovan, redă pe 11 coli, un scurt rezumat al cărții de 544 pagini. Credem că notițele istorice urmau să fie folosite de canonicul episcopiei unite, alături de alte surse documentare, în preconizata scriere de istorie bănățeană. Autorul nu menționează nicio dată a redactării notelor, dar probabil au fost scrise la scurt timp după anul 1854, când apare într-o primă ediție cartea cu privire la delimitarea granițelor militare dintre voivodatul Serbiei și Banatul timișan. Este de remarcat faptul că istoricul lugojean era mereu la curent cu ultimele tipărituri editoriale, având la moartea lui în 1900 o bogată bibliotecă ce conținea 1500 de cărți legate, toate donate prin testament, episcopiei unite de Lugoj³⁰. Până la apariția unor noi descoperiri care să confirme contribuția lui Ștefan Moldovan la istoria Banatului, supunem analizei noua lucrare a clericului bănățean, încercând să dăm un răspuns de ce autorul considera scrierea germană din 1854 o importantă sursă bibliografică în redactarea istoriei bănățene.

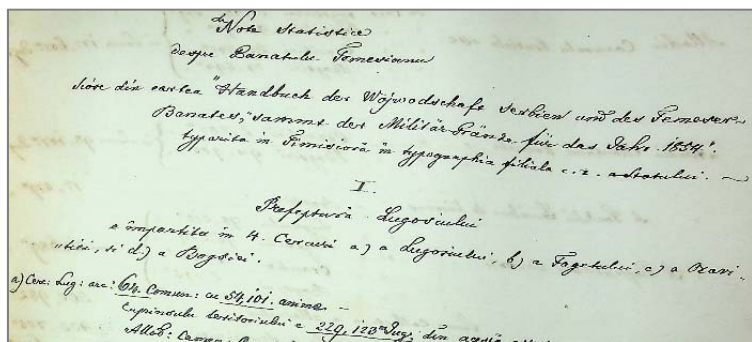

Foto 1

³⁰ Despre biblioteca episcopiei greco-catolice de Lugoj, vezi Ioan Boroș, *Scrieri istorice*, vol. I, studiu introductiv, ediție și note de Gh. Naghi, Șipoș Ibolya, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 87-90.

Decizia Imperiului habsburgic de a forma noul teritoriu nu are nicio legătură cu istoria Banatului, formula găsită corespunzând mai degrabă intereselor Vienei de a împiedica națiunea maghiară și popoarelor din Balcani în crearea statelor naționale.

Nu se poate înțelege interesul comun manifestat de români, maghiari și sârbi față de trecutul provinciei bănățene, dacă nu analizăm contextul politic al nașterii statelor moderne din regiune, în paralel cu strategia adoptată de Viena față de fiecare națiune în perioada pre-pașoptistă.

Procesul de formare a statului medieval sârb se conturează în secolul al XII-lea în jurul regiunii Raška, când nobilimea slavă se implică în luptele dinastice dintre pretendenții la tronul Ungariei. Tendințele de expansiune ale nobilimii, continuă în paralel cu demersurile Bisericii Ortodoxe Sârbe în obținerea autocefaliei la 1219, formarea țaratului în vremea lui Stefan Dušan în secolul al XIV-lea și reglementarea independenței juridice după dreptul romano-bizantin³¹.

Incursiunile turcești în Balcani până la căderea Bizanțului la 1453 au însemnat dezintegrarea statului sârb și migrarea în masă a populațiilor slave spre Câmpia Panonică, nobilimea sârbă obținând privilegii, domenii și funcții militare în armata ungară pentru alungarea musulmanilor din teritoriile cucerite. După ocuparea Belgradului la 1521, turcii au deschisă calea spre Europa centrală. La scurt timp a urmat la Mohács (1526) căderea Ungariei, cucerirea Transilvaniei (1541) și Banatului de Câmpie la 1552.

Disputele interne între fracțiunile nobiliare au dus la destrămarea în secolul al XVI-lea a statului sârb și stăpânirea zonei de către otomani, deși țările creștine se coalizează pentru alungarea Islamului din Europa. Cei convertiți au preluat denumirea de musulmani, iar mai târziu pe cea de bosniaci, refuzând să fie identificați credincioși ortodocși. Încercările sârbilor de a scăpa de

³¹ Konstantin Jireček, *Geschichte der Serben*, vol. 1, Gotha, Friedrich Andreas Perthes A.-G., 1911, p. 298-299, 367-419.

ocupația turcă determină migrarea lor din Balcani, trecerea Dunării și așezarea pe teritoriul actual. În urma manifestului din 6 aprilie 1690 a împăratului Leopold I, către popoarele din „Albania, Serbia, Bulgaria, Silistra, Iliricum, Macedonia, și Rascia etc. a pornit patriarhul Arsenius Chernovich de la Ipek cu 40.000 de familii“ spre „Sava și Drava, special spre comitatul Pojega, și în Sirmia, apoi în Bacica, în parte în districtul Ianopole a Tisei și Mureșului, în parte la Comorn, Buda și Sf. Andrei“³².

Adunați la Belgrad, delegația sârbă în frunte cu episcopul Isaia Diacovici pleacă la Viena să prezinte împăratului propriile revendicări. Răspunsul lui Leopold I este diploma din 21 august 1690, sârbii primind „privilegii speciale“, dreptul de colonizare și păstrare a identității ortodoxe³³.

Sub influența ideilor iluministe și reformelor Curții imperiale apar adevărate schimbări în conștiința colectivă a societății românești, datorate ideologiei Supplexului, ascensiunii burgheziei și dezvoltării economice, în teritoriile Coroanei habsburgice fiind înregistrate adevărate mutații cultural-politice folosite ca factori declanșatori în apariția națiunilor moderne. În acest context, este sesizabilă răspândirea și emanciparea culturală în cadrul elitelor sârbești, având ca model iozefinismul promovat de cancelaria austriacă. Nobilimea sârbă din Banat a fost receptivă la aceste demersuri mai ales că politica statală datorată reformelor sociale și învățământului a reprezentat garantul exprimării libere, deschiderii spre cunoaștere și promovării culturii naționale. Prima schimbare semnificativă are loc în cadrul congresului național sârbesc de la Timișoara din 1790. Convocat la cererea Curții imperiale, congresul de la Timișoara a luat în discuție pentru prima dată probleme confesionale și naționale ale națiunii sârbești. Autoritățile imperiale au promis mitropolitului Moisie Putnik acordarea unui teritoriu autonom – Voivodina -

³² Karl Freiherr von Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*, vol. II, Wien, Kaiserl.-Koenigl. Hof- u. Staatsdr., 1857, p. 157-158.

³³ *Ibidem*, p. 158.

subordonat împăratului de la Viena și nu Cancelariei maghiare, ca recompensă a fidelității în conflictul cu ungurii³⁴.

Dincolo de rezolvările parțiale ale cererilor formulate de elita sârbă, soborul de la Timișoara a unit pe românii bănățeni și slavii din monarhia habsburgică într-un efort comun de combatere a națiunii maghiare în realizarea hegemoniei politice asupra teritoriilor locuite de populațiile creștin ortodoxe.

Un nou val de emigrări au loc între anii 1737-1740, când Austria începe consolidarea puterii în teritoriul bănățean. De această dată, sârbii aleg să se stabilească în alte provincii din Imperiul habsburgic sau în zonele de graniță din sudul Banatului. Ultimul grup masiv de emigranți sârbi pleacă spre Banat cu ocazia războiului austro-turc (1788-1791), mulți dintre ei întorcându-se mai târziu pe meleagurile natale din cauza neînțelegerilor cu nobilimea maghiară³⁵. Prima revoltă antiotomană din 1804 a însemnat dobândirea autonomiei, iar cea din 1815 întemeierea principatului Serbiei³⁶.

Istoria Voivodinei este asemănătoare în multe privințe cu cea a Serbiei. În epoca marilor migrații, teritoriul este ocupat începând cu secolul V de populațiile slave, care reușesc să-i asimileze pe locuitorii autohtoni, în mare parte traco-daci, iliri și celți. Sosirea ungarilor în Panonia a însemnat plecarea populațiilor slave spre Banat și Serbia, reușind astfel un control asupra regiunii până la lupta de la Mohács (1526), când teritoriul este ocupat de otomani.

Ocupația islamică este însoțită de o depopulare masivă a zonei. Prin tratatele de pace de la Karlowitz (1699) și Passarowitz (1718), provincia intră sub dominația Imperiului habsburgic. În decursul secolului al XVIII-lea teritoriul a fost afectat de războaiele dintre

³⁴ Dr. Silviu Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe în secolele XVII și al XVIII-lea*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 154.

³⁵ P. Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1930, p. 30-31.

³⁶ N. A. Constantinescu, *Chestiunea timoceană*, București, „Bucovina“, I. E. Torouțiu, 1941, p. 72-77.

creștini și turci, cele mai sângeroase conflicte având loc în anii 1788-1789. Răspândirea ideilor iluministe și ecoul revoluției franceze din 1789 va declanșa la poporul sârb o mișcare de unificare ortodoxă și redeschidere politică pentru formarea unui regat a slavilor sudici. În acest context delegații sârbi prezenți la Congresul de la Timișoara în 1790 cer autorității imperiale acordarea unui teritoriu autonom, Banatul sau Voivodina, prin crearea unei Cancelarii aulice ilirice.

Împăratul Leopold al II-lea aproba parțial la 1791 cererile reprezentanților sârbi, în sensul că Banatul rămâne o provincie încorporată Ungariei, și accepta doar pentru un an de zile înființarea Cancelariei aulice ilirice din cauza opoziției venite din partea dietei maghiare³⁷.

Izbucnirea revoltelor la 1848 a însemnat pentru sârbi declanșarea mișcărilor revoluționare la Buda și Novi Sad. O delegație a sârbilor din Voivodina se deplasează la Pojon în 9 aprilie 1848, cerând autonomia teritorială în fața dietei maghiare. Deși initial, delegațiile s-au înțeles asupra postulatelor formulate, la scurt timp, Kossuth în calitate de lider al mișcării revoluționare ungare respinge ideea ca sârbii să formeze un stat propriu, pe motiv că doar ungurii pot revendica drepturi depline. Între timp, sârbii în adunarea națională din 1/13 mai de la Sremski Karlovci declară înființarea Voivodinei și alegerea lui Iosip Rajačić ca patriarh și Stevan Šupljikać ca voivod³⁸.

După alegerea unui Comitet permanent, se adoptă la 3 mai o rezoluțiune, pentru anexarea Voivodinei, încheierea de alianțe politice cu croații și slovenii, hotărându-se următoarele acțiuni în totală opoziție cu dorințele exprimate de români și aprobările dietei din Pojon: „1. Sârbii se declară de nație politică liberă și independentă, sub dinastia austriacă, în uniune cu coroana ungară. 2. Poporul sârb pretinde pentru Voivodina sârbească: Sirmia, comitatele Baranya și Bačka, districtul batalionului Ciaichiștilor, districtele: Becicherecu-Vechi și Kikinda, până la frontiera Banatului Timișan. 3. Poporul sârb recunoaște

³⁷ Dr. Silviu Anuichi, *op. cit.*, p. 154-155.

³⁸ Karl Freiherr von Czoernig, *op. cit.*, vol. III, p. 139-140.

alianța politică a Voivodinei sârbești cu regatul Croației și Sloveniei. Sârbii din Voivodina vor lucra ca frați cu croații, în baza egalității și libertății³⁹. La 5 iunie 1848 o delegație sârbă este prezentă la deschiderea în Zagreb a Soborului croat. O zi mai târziu (6 iunie 1848) se încheia alianța dintre cele două popoare slave, Soborul croato-sloven considerând „afacerile naționale croato și sârbești, de afaceri naționale comune”⁴⁰. Din acest motiv, românii se distanțează de revendicările sârbe, orientându-se spre separație bisericească, așa cum menționa petiția redactată la Pesta în 9/21 mai 1848⁴¹.

Dorința sârbilor de formare a unui stat propriu nu a rămas fără răspuns din partea guvernului maghiar. Ministrul Eötvös în numele guvernului Ungariei, declară la 3 iunie 1848 ilegală alegerea ca patriarh a lui Rajačić și cere acestuia să convoace Soborul Național-Bisericesc, înștiințând poporul că vor primi ordine numai din partea dietei de la Pojon .

Armata maghiară atacă la 11 iunie 1848 orașul Carlovitz și drept replică, sârbii ripostează cu izbucnirea războiului civil⁴². După sosirea lui Eftimie Murgu în Banat, manifestările revoluționare încep în așezările urbane din provincie, elitele românești orientând cererile spre emanciparea națională și confesională. La adunarea de la Lugoj din 27 iunie 1848, românii decid separația ierarhică de sârbi și alianța cu maghiarii. Propunerile ierahice bisericești sunt recunoscute de guvernul maghiar. Protopopul Petrovici din Lipova este ales episcop la Timișoara, iar protopopul Ignatie Vuia din Oravița, la Vârșeț. Episcopii sunt confirmați de guvernul maghiar, românii adoptând o strategie diferită, care să nu permită anexarea Voivodinei de către sârbi⁴³.

³⁹ *Ibidem*, p. 139.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 139-140.

⁴¹ I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, Editura Academiei Române, 1968, p. 66.

⁴² Boros János, *Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében. Történelmi tanulmány* (Evenimentele anului 1848 din comitatul Caraș. Studiu istoric), Lugos, Husveth és Hoffer könyvnyomdájában, 1928, p. 66.

⁴³ G. Bogdan Duică, *Eftimie Murgu*, București, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, 1937, p. 165-169.

În vara anului 1848 au loc confruntări militare între sârbi și maghiari, unde vor lua parte și românii. Sârbii încep să atace Oravița în iulie 1848⁴⁴, în 15 august zona Bozovici⁴⁵ îndreptându-se spre Prigor și Valea Almajului⁴⁶. Atitudinea sârbilor de a separa Voivodina de Ungaria, intenția formării de instituții naționale în domeniul școlar și bisericesc a creat nemulțumiri în rândul conducătorilor maghiari, care încep să înfrângă răscoala slavilor. Ministrul de interne Szemere refuză orice negocieri cu sârbii, considerând că „cel ce dorește în cadrul Ungariei să înființeze un stat deosebit, acela este un insurgent și un rebel, căruia i se poate răspunde doar prin instanță, cu frânghia⁴⁷”.

După ce croații se alătură sârbilor în război la 11/23 septembrie 1848, poziția guvernului maghiar slăbește atât în teritoriu, cât și față de Austria. În lunile septembrie-octombrie s-au desfășurat confruntări militare în Banat, fără ca una din tabere să obțină o victorie categorică. Raportul de forțe se schimbă în toamna anului 1848, atunci când Casa de Austria și-a revizuit poziția față de Ungaria, împăratul de la Viena ordonând armatei să se pregătească de luptă, fiind avantajat și de faptul că s-a putut baza pe sprijinul forțelor insurecționale sârbe din Voivodina⁴⁸. După cum concluzia istoricul I. D. Suciuc „în tot cazul din putinele informațiuni românești ce le avem putem trage concluzia ca până în toamna anului 1848 sârbii au fost singurii care au ținut piept cu arma, revoluționarilor maghiari, deși numericește erau mult inferiori. Prin aceasta le revine lor marele merit de a fi schimbat cursul

⁴⁴ Boros János, *op. cit.*, p. 65-66.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 77, I. D. Suciuc, *Rumänen und Serben und der Revolution des Jahres 1848 im Banat*, în *Revue des études sud-est européennes*, 1968, VI, nr. 4, p. 619-621.

⁴⁷ Tim József, *A magyarországi 1848/49-iki szerb fölkelés története* (Istoria rebeliunii sârbești de la 1848/49 din Ungaria), vol. II, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930, p. 604–605.

⁴⁸ Boros János, *op. cit.*, p. 89-97; Ioan Boros, *Evenimentele revoluției de libertate din anii 1848/49 desfășurate în Lugoj*, Editura Tipografiei Naționale, Lugoj, 1927, p. 17-25; I.D. Suciuc, *op. cit.*, p. 622-623.

revoluției maghiare, contribuind într-o măsură hotărâtoare la înfrângerea lui Kossuth de mai târziu⁴⁹.

La începutul lunii octombrie 1848 trupele maghiare încep să asedieze Timișoara, comandantul orașului, feldmareșal-locotenent baronul Rukavina ordonând închiderea localității și întreruperea legăturilor cu guvernul maghiar. Armata austriacă a obligat municipalitatea să dezarmeze garda națională și să elibereze prizonierii sârbi. Din Timișoara, trupele imperiale eliberează mai multe centre din Banat: Lugoj (27 octombrie/8 noiembrie), Lipova (1/13 noiembrie), Reșița și Bocșa (24 decembrie/5 ianuarie)⁵⁰. Pe frontul bănățean lupte s-au dat între sârbi și armata maghiară la Banatski Karlovac, Alibunar, și Pančevo⁵¹. Încercarea maghiarilor de a încheia pace cu sârbii a grăbit Casa de Austria să rezolve diferendele cu ei în vederea slăbirii puterii lui Kossuth.

Schimbări politice au loc și în Austria. Bătrân, împăratul Ferdinand renunță la tron în 2 decembrie 1848, în favoarea lui Franz Joseph, tânărul nepot de 18 ani. Influențat de propria mamă, prințesa Sofia Frederica, prințesă de Bavaria, susținătoare a intereselor sârbe din imperiu, noul împărat adoptă de la bun început o politică autoritară față de unguri și confirmă vechile revendicări ale populației slave din monarhie⁵². Opțiunea pentru formarea Voivodatului derivă din manifestul împăratului adresat sârbilor la 15 decembrie 1848, unde se evidențiază că „poporul sârb cinstit și loial s-a caracterizat în aceste vremuri prin atașamentul său față de Curtea de la Viena”. Cu această ocazie se promite că „prima și cea mai urgentă grijă va fi să

⁴⁹ I. D. Suci, *Știri românești privitoare la revoluția Sârbilor din 1848*, în *Revista Istorică Română*, 1947, XVII, fasc. I-II, p. 130.

⁵⁰ Mihalik Sándor, *Bogsán az 1848–49-iki szabadságharcban* (Bocșa în războiul de independență 1848-1849), Lugos, Virányi János, 1899, 1-41; A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, 209–223.

⁵¹ Thim József, *op. cit.*, vol. II, p. 606–609.

⁵² *Ibidem*, p. 538; Angyal Dávid, *Az ifjú Ferenc József* (Tânărul Ferenc József), Budapest, Történelmi Társulat, 1932, p. 58-59.

instaurăm o conducere internă populară în baza drepturilor egale pentru toți”⁵³.

Foto 2. Voivodina Sârbească și Banatul Timișan (1849-1860)

La 4 martie 1849 se adoptă Constituția austriacă cu cele 16 teritorii autonome ale Coroanei. Un privilegiu deosebit s-a acordat sârbilor. Articolul 72 menționa că Serbia primește organizarea pe baza vechilor privilegii și ordinelor imperiale, hotarul fiind constituit din „comitatele Bodrog, Torontal, Timiș și Caraș și din regiunile Ruma și Ilok din comitatul Srem, totul provizoriu până când nu se instituie permanent și constituțional starea acestor ținuturi ale împărăției noastre și unificarea cu un alt ținut al Coroanei; și care va funcționa ca un ținut administrativ separat de administrația maghiară, condus de autoritățile provinciale ale ministerului nostru. Acest ținut se va numi Voivodatul Serbia și Banatul Timișan” (Foto 2). În același articol se spune că: „având în vedere meritele deosebite ale popoarelor care trăiesc în aceste teritorii, ordonăm ca ținutul să fie împărțit în trei mari regiuni administrative, corespunzător intereselor

⁵³ Thim József, *op. cit.*, vol. III, p. 250-252.

celor trei popoare principale (sârbi, români, nemți), care trăiesc aici“. Totodată, se specifică și modalitatea de conducere a voivodatului: „În ce privește administrarea Voivodatului Serbia, am hotărât ca titlul nostru Împărătesc să adăugăm și pe cel al Marelui Voivod al Voivodatului Serbia și să-i dăruim conducătorului administrativ, pe care îl vom numi noi din timp în timp, titlul de vicevoivod“⁵⁴.

Constituirea noii entități administrative a nemulțumit pe sârbi, maghiari și români. Deși formarea voivodatului reprezenta pentru sârbi o recompensă pentru luptele duse alături de austrieci în anii revoluției, slavii doreau anexarea Banatului și graniței militare⁵⁵. Constituția imperială a contrariat națiunea maghiară, care pierdea statutul de independență, teritorii, „drepturi, și încă drepturi mari și vechi. Li- s'a luat Ardealul, pe cari ei îl considerau de al lor, li-s'a luat Croația și Slavonia, cari au primit autonomie proprie, li-s'a mai tăiat din corpul țării și teritorul locuit, de Sârbi, formându-se din el „Voevodatul Sârbesc“, și, ca culme a ironiei, Ungaria, cu constituție milenară, cu rol de conducere în trebile împărăției, vine trecută deodată între stătuțele mici și de mică importanță, vine pusă alături cu Bucovina de exemplu“⁵⁶.

Situația maghiarilor s-a înrăutățit și mai mult atunci când proiectata alipire a unei părți din Banatul Timișan la „Voivodina sârbească“ a stârnit proteste în cadrul elitelor românești din Transilvania și Banat. În privința planurilor politice autonomiste,

⁵⁴ *Allgemeines Reichs-Gesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1849*, Wien 1850., p. 149—150; Böhm Lénárt, *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság küllön történelme* (Istoria separată a sudului Ungariei, numit și Banat), vol. II, Emich Gusztáv Tulajdona, Pest, 1867, p. 355-357; Thim József, *op. cit.*, vol. III, p. 488; Konrad Clewing, *Die doppelte Begründung der Serbischen Wojwodschaft 1848-1851. Ethnopolitik im Habsburgerreich*, în *Südosteuropa. Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, Herausgegeben von Konrad Clewing/Oliver Jens Schmitt, R. Oldenbourg, München, 2005, p. 262-263.

⁵⁵ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁶ Dr. Teodor V. Păcățian, *Constituțiile octroate ale Austriei, în Transilvania (Sibiu)*, 1928, 59, nr. 10, octombrie, p. 794.

românii nu au primit nimic de la curtea imperială⁵⁷. Românii trimiși la Viena să înainteze împăratului memorii s-au întors doar cu simple promisiuni. Cu speranțe politice spulberate, românii au continuat lupta pe plan confesional, pentru separația ierarhică de biserica ortodoxă sârbă. Așa considera Șaguna în octombrie 1849 „când se aștepta la un progres în urma audienței la împărat deși știa că, „vremea rezoluțiilor de dobândit a trecut acum!” Doar în materie bisericească de se poate propune ceva⁵⁸.

Foto 3. Ferdinand Franz Xaver Johann Freiherr Mayerhofer von Grünbüchel (Guvernator în perioada 1849-1851)

Timișoara, era condusă în calitate de guvernator de generalul Mayerhofer (**Foto 3**).

Separația ierarhică de sârbi va reuși pe deplin în anul 1864, bănățenii urmărind în planul luptei naționale restaurarea mitropoliei române⁵⁹. Promulgarea patentei imperiale din 18 noiembrie 1849 a însemnat organizarea provizorie a noii provincii, încetarea funcționării separate pe baza unei constituții autonome și integrarea în structurile administrative ale Casei de Austria.

După ce s-a format noua entitate statală au încetat definitiv atribuțiile Consiliului central și ale președintelui acestuia, Josif Rajačić.

Noua conducere stabilită la

⁵⁷ Gheorghe Naghi, *Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria (1860)*, în *Revista de Istorie*, 1978, nr. 10, p. 1835.

⁵⁸ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, București, Editura Casei Școalelor, 1915, p. 189; Vasile Netea, *Însemnările de la Viena ale lui A.T. Laurian (14 ianuarie 1849-17 aprilie 1852)*, în *Studii. Revistă de Istorie*, 1970, tom. 23, nr. 3, p. 521-542.

⁵⁹ Nicolae Bocșan, *Contribuția bănățenilor la restaurarea Mitropoliei Române*, în *Banatica* (Reșița), 2011, 21, p. 249-264.

Voivodatul era împărțit în două regiuni: Bačka-Torontal și Timiș-Caraș. În fruntea regiunilor se aflau marii comiți (jupani), ajutați în treburile conducerii de comisari guvernamentali și de vicecomiți Prin noua organizare a puterii s-au desființat fostele comitate maghiare. Sunt îndepărtați maghiarii din administrație, este eliminată limba maghiară, iar denumirile oficiale respectă terminologia sârbă și germană.

Decretul imperial din 31 decembrie 1851 menționa că modul de organizare a conducerii Voivodinei sârbești și Banatului Timișan era asemănătoare cu celelalte provincii austriece. Guvernul din Timișoara se compunea din guvernator, un consilier aulic, consilieri guvernamentali, funcționari civili și militari. Între funcționari găsim și patru români: consilierul sanitar dr. Constantin Pomuț, adjunctul Elie Basarabici, oficialul Constantin Filipescu și translatorul pentru limbile română și sârbă Iuliu Ianculescu.

Granița militară locuită de sârbi și maghiari nu a făcut parte din hotarele noii formațiuni politice. În schimb, în componența voivodatului a fost integrat Banatul provincial, format în mare parte din români. Teritoriul a fost reorganizat, la fel și regimentele de la Petrovaradin, Batalionul de la Titel, Regimentele bănățene (de la Pančevo, Biserica Albă și Caransebeș), Districtul Kikinda Mare, toate regrupate în Comenduirea militară teritorială sârbo-bănățeană, cu sediul la Timișoara. Administrația Banatului Timișan a publicat în două ediții o carte cu componența guvernului militar și civil de la Timișoara, secția administrației confiniului militar, direcția minieră bănățeană de la Oravița, componența principalelor culte, școli, reuniuni și instituții de binefacere⁶⁰.

⁶⁰ *Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banates sammt der Militärgränze das Jahr 1855*, Temesvar, Aus der Kaiserlich-Königlichen Filial - Staatsdruckerei, 1854-1855, 544 p. (în continuare *Handbuch...*)

Componența guvernului civil din Timișoara: guvernator, contele Johann Baptist Alexius conte Coronini de Cronberg (**Foto 4**); vicepreședinte, consilier aulic baronul Victor Schmidburg; consilieri: Sigmund Hueber, Alexandru Bonnatz, canonic, conservator pentru exploatarea monumentelor în „Voivodina sârbească și Banatul Timișan“; Anton Karl Pribyl și Ignaz Friedrich Rath. Consilier sanitar al țării: Dr. Constantin Pomuț; Secretari: Anton Pilz de Warstahl, Andreas Flatt, Michael Edler Rácz de Timișoara, Alois Edler Marquet,

**Foto 4. Johann Baptist Alexius
conte Coronini de Cronberg
(Guvernator în perioada
1851-1859)**

Laurenz Holczer; Concipiști: Dr. Johann Swoboda, Erasmus Edler Wurzbach de Tannenberg, Franz Henkel de Hendelhain, Leopold Ritter de Grosser, Eduard Edler Wescher de Piberau, Ferdinand Heffele, Alexander Mochnacky, Johann Flörchinger; Translator (româno-sârb) Iulian Ianculescu; Practicanți de concept: Franz Vincenz, Basilius Kondaly, Michael Rogulics, Friedrich Pfefferer, Alexander Popovics, Edmund Rzehak, Stanislaus Kraus, Joseph Pitscheider, Johann Jansa, Georg Wesely, Gottlieb Nuszbaumer, Vincenz Heyszler, Ignaz Cerny, Franz Hoffmann, Heinrich Thurn, Joseph Dworak, Laurenz Sax, Eduard Czuda; Birou-Preșidial: Albert Fellner de Feldegg, maior cesaro-regesc, Wilhelm Lichtner, căpitan cesaro-regesc; Repartizat în secția medicală: Dr. Anton Langenbacher; Registratura, arhiva și expedit: Director: Anton Edler Verneda; Adjuncți: Johann Kastellitz, Elias Bassarabich; Oficiali: Maximilian Rakittievits de Toplicza, Constantin Zakó, Alexander Joseph Mayer, Constantin Philipenko, Leopold Bieber, Joseph Mük; Accesiști: Joseph Wagner, Wilhelm Siencsich, Ferdinand Lorenz,

Joseph Ballentovics, Stephan Kokai, Otto Berzenkovics; Portar: Leopold Linhart; Funcționari: Albert Skimina, Johann Prastorfer, Johann Zsivanovics, Stanislaus Russyniec, Martin Prossányi, Anton Schmidmayer; Arhivari: Iwan Finikow, Constantin Gromada, Karl Árkosy, Johann Spevack, Georg David; Portar: Albert Vitalsky.

Organizarea administrativă a fost definitivată în baza ordinului ministerului de interne din 1 februarie 1854, când voivodatul s-a divizat în cinci cercuri (prefecturi): Timișoara, Lugoj, Torontal, Sombor, Novi Sad. Acestea se subdivizau în preturi și la urmă în comune⁶¹. Curtea supremă de justiție era la Timișoara, iar curți de apel la Timișoara, Lugoj, Becicherecu Mare, Novi Sad, Sombor. și judecătoria minieră la Lugoj⁶². Datele statistice realizate în comitatele bănățene și teritoriul

⁶¹ Karl Freiherr von Czoernig, *op. cit.*, vol. I, p. 243, 244, 247, 249.

⁶² *Ibidem*, p. 249-250. Autoritățile din cercul Lugoj: Claudius Jasinszky, prefect; Comisari: Joseph Laudil, contele Heinrich Kolowrat, Basil Lujanotis, Anton Melcher de Reitenburg; Doctor: Dr. Joseph Zerboni; Secretar: Franz Schimak; Registrator: Joseph Lieszkowszky; Canceliști: Peter Rác, Joseph Jäger, Joseph Schuweille; Funcționari: Franz Kaiser, Dimiter Kokoran; Arhivar: Miloș Rusalin. Cercul Lugoj cuprindea teritoriul fostului comitat Caraș și era format din preturile: Lugoj, Făget, Bocșa și Oravița. Autoritățile din cercul Timișoara: baronul Hermann Sterneck - Daublebsky zu Ehrenstein, prefect; Comisari: Johann Raicz, Franz Aranyossi, Anton Buczik; Doctor: Alexander Coda, Secretar: Karl de Fichtl; Registrator: Alexander Wesselinovics; Cancelariști: Joseph Rác, Constantin Zsivanovits, Demeter Michailovics; Funcționari: Joseph Nigits, Johann Hammerl; Arhivar: Vincenz Domanszky. Primar Timișoara: Johann Nepomuk Preyer. Cercul Timișoara cuprindea teritoriul fostului comitat Timiș și era format din preturile: Timișoara, Aradul-Nou, Ciacova, Lipova, Vârșeț și Buziaș. Autoritățile din cercul Becicherecu Mare: Eugen Rasidits, prefect; Comisari: Johann Dörfel, Nikolaus Fino, Anton Eisel, Johann Risztits; Secretar: Alexander Plajan; Registrator: Johann Orbok; Canceliști: Johann Tabakovits, David Philipovits, Joseph Szabó; Practicanți de concept: Georg Vessely; Funcționari: Johann Ginziel; Arhivar: Maximilian Plavsits; Cercul Becicherecu Mare cuprindea teritoriul fostului comitat Torontal și era format din preturile: Becicherecu Mare, Becșa, Hatzfeld, Mодоș, Kikinda Mare, Türkisch-Kanischa, Sânnicolau Mare, Biled. Autoritățile din cercul Zombor. Paul Petrovich, prefect; Comisari: Adolph de Duchon; baron Bernhard de Hauser, Mladen Stojanovics, Franz Hierlander, Joseph Liebersberg; Doctor:

regimentului de graniță înaintea anului revoluționar 1848 oferă un tablou asupra structurii populației pe naționalități:

NAȚIONALITATE	TIMIȘ	TORONTAL	CARAȘ	REGIMENTELE DE GRANIȚĂ		
				Nr. 12	Nr. 13	Nr. 14
Români	194.654	61.806	194.361	37.248	23.490	49.846
Germani	93.920	88.030	11.650	16.148	8.864	3.200
Sârbi	14.260	123.684	-	50.250	21.376	14.087
Maghiari	5.827	54.869	2.500	3.672	-	-
Evrei	1.821	2.450	650	212	86	120
Bulgari	3.180	9.760	-	-	-	-
Slovaci	3.213	2.725	-	5.816	-	-
Croați	-	-	10.040	420	7.325	5.135
Greci	415	218	-	454	-	-
Francezi	160	5.531	-	-	-	-
Cehi	-	-	-	-	200	-
Schokatzten *	-	763	-	-	-	-
Muntenegreni	3.025	-	-	-	-	-
Total	320.475	349.836	219.201	114.220	61.341	72.388

Primul recensământ din 1850 după înființarea noii structuri teritoriale nu aduce schimbări semnificative asupra numărului total de locuitori și componenței etnice după ce autoritățile austriece reorganizează administrativ provincia. Astfel, în Voivodina și

Dr. Martin Adler; Secretar: Franz Körmöczy; Registrator: Ignaz Keresztes; Canceliști: Eugen Boni, Auer Franz, Demeter Placho; Funcționari: Wenzel Strumpf, Johann Beer; Arhivar: Georg Mayer. Cercul Zombor era format din preturile: Zombor, Apatin, Kula, Baja, Subotica, Zenta. Autoritățile din cercul Novi Sad (Neusatz): Johann Trnka, prefect; Comisari: Heinrich Edler de Clesius, Amade Ronay, Alexander Stojackovics, baronul Guido Seyffertitz doctor de drept, Ludwig Umfahrer; Secretar: Andreas Mallin; Registrator: Wenzel Netusil; Canceliști: Vincenz Lucsies, Joseph Klemm, Joseph Fark; Funcționari: Anton Furtas, Michael Krevinka; Arhivar: Georg Elszner. Cercul Novi Sad (Neusatz) era format din preturile: Novi Sad (Neusatz), Bečej, Palanka, Ruma, Illok.

* Grup etnic sud-slav originar din regiunile istorice Baranya, Bačka, Slavonia și Sirmia. Aceste regiuni se întind astăzi în estul Croației, sud-vestul Ungariei și nordul Serbiei. Cf. *A Pallas nagy lexikona*, vol. 15, Budapest, 1897, p. 58-59.

Banatul Timișan erau 1.426.221 locuitori. Structura populației pe naționalități: români 400.279; slavi 442.070^{**}; germani 335.080; maghiari 221.845; evrei 15.507; țigani 11.440 etc. În Granița Militară au fost înregistrați 958.877 locuitori. Compoziția etnică era formată din slavi 800.280 locuitori; români 115.258; germani 37.875; maghiari 4.985; evrei 479⁶³. Schimbări semnificative nu apar la recensământul din 1855, rezultatele publicate în cartea editată de Administrația Banatului Timișan menționând în teritoriul administrat numărul populației din cercuri, preturi și comune⁶⁴.

Cercuri	Localități	Număr de locuitori
Lugoj	236	219969
Timișoara	194	291421
Becicherecul Mare	169	339.965
Regimentul de Graniță Nr. 12	30	82.754
Regimentul de Graniță Nr. 13	100	81.263
Regimentul de Graniță Nr. 14	57	77.661
Total	785	1072733

Chiar dacă granița militară a fost exclusă de autoritățile imperiale din noul teritoriu, totuși, Administrația Banatului Timișan a reorganizat militar regiunea majoritar sârbă, interesată să se unească cu Voivodina. Confiniul militar se întindea de la Perlas (lângă Tisa, la sud de Becicherecul Mare), Orlovaț, Botoș, Marghita, spre sud până la malul Dunării, apoi de la Ulma (la sud-vest de Vârșeț), Iasenova, Cușici spre Dunăre, spre Svinița. De la malul Dunării și Orșova, granița militară înainta spre Caransebeș și frontiera Olteniei.

^{**} Sub termenul de populație slavă recensământul din 1850 include naționalitățile: cehi, moravi și slovaci 25607; ruteni 6777; croați 2860; sârbi 384046; bulgari 22780;

⁶³ *Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Das Jahr 1851 mit übersichtlicher Einbeziehung*, Neue Folge, 1 Band, Wien, (1856), p. 6.

⁶⁴ *Handbuch....* p. 135-174.

Partea bănăţeană a zonei militare era împărţită în trei regimente conduse de feldmareşalul-locotenent Johann Coronini: Regimentul de infanterie germano-bănăţean nr. 12, Regimentul de infanterie româno-bănăţean nr. 13 şi Regimentul de infanterie iliro-bănăţean nr. 14. Regimentul de infanterie germano-bănăţean nr. 12 cu sediu la Perlas avea în componenţă 12 companii: compania 1, la Perlas, cu detaşamente în comunele: Perlas, Farcaşdin şi Leopoldava; compania 2, la Tomaşovaţ, cu detaşamente la Tomaşovaţ, Orlovaţ şi Botoş; compania 3, la Opava, cu detaşamente în comunele Opava şi Baranda; compania 4, la Glagon, cu detaşamente, în comunele: Borcea, Glogon, Ovcsa şi Sefkerin; compania 5, la Secula, cu detaşamente la: Sacula şi Idvor; compania 6, la Uzdin, cu detaşamente în comunele: Uzdin şi Iarcovaţ; compania 7, la Antalfalva, cu detaşamente în comunele Antalfalva, Debeljacsa şi Ludwigsdorf; compania 8, la Zrepaja, cu detaşamente în comunele: Zrepaja şi Jabuka; compania 9, la Neudorf, cu detaşamente în comunele: Neudorf şi Franzfeld; compania 10, la Homolitz (Omoliţa), cu detaşamente în comunele: Brestovatz, Homolitz şi Starcsova; compania 11, la Bavanişte, cu detaşament în comuna Bavanişte; compania 12, la Kubin, cu detaşamente în comunele: Kubin, Ostrova şi Ploşitz.

Regimentului de infanterie germano-bănăţean nr. 13 cu sediu la Caransebeş avea în componenţă 12 companii: compania 1, la Dalboşet, cu detaşamente în comunele: Dalboşet, Şopotul Vechi, Moceriş, Lăpuşnic, Şopotul Nou şi Ravenska; compania 2, la Bozovici, cu detaşamente în comunele: Bozovici, Bania, Gherboveţ şi Prilipeţ; compania 3, la Prigor, cu detaşamente în comunele: Borloveni Vechi, Borloveni Noi, Putna, Rudăria, Pătaş, Prigor; compania 4, la Petnic, cu detaşamente în comunele: Petnic, Iablaniţa, Lăpuşnicel, Globucraiova, Mehadica, Pervova, Şumiţa; compania 5, la Mehadia, cu detaşamente în comunele: Mehadia, Băile Herculane, Valea Bolvaşniţă, Plugova, Globuren, Pecenişca, Borşa; compania 6, la Orşova Veche, cu detaşamente în comunele: Orşova Veche, Ogradena Veche, Ogradena Nouă, Eşelniţa, Dubova, Plavişeviţa, Eibenthal, Tisoviţa, Jupalnicul

Vechi, Jupalnicul Nou, Coramnic, Tufier, Topleț; compania 7, la Cornereva, cu detașamente în comunele: Cornereva, Bogoltin; compania 8, la Cornea, cu detașamente în comunele: Cornea, Domașnea, Cuptoare, Crușovăț, Canija; compania 9, la Teregova, cu detașamente în comunele: Teregova, Verendin, Luncavița, Rusca, Feneș; compania 10, la Slatina, cu detașamente în comunele: Slatina, Vălișoara, Sadova Veche, Sadova Nouă, Ilova, Petroșnița, Bucosnița, Goleț, Armeniș, Weidenthal/Brebul Nou, Vercerova, Wolfsberg/Gărâna; compania 11, la Caransebeș, cu detașamente în comunele: Caransebeșul Vechi, Caransebeșul Nou, Borlova, Cicleni, Dalci, Cârpa, Ruieni, Borlova, Slagna, Servești, Prișian, Lindenfeld, Poiana, Bolvașnița, Turnul; compania 12, la Ohaba, cu detașamente în comunele: Ohaba, Obreja, Ciuta, Glimboca, Cireșa Bistra, Ferdinandsberg/Oțelul Roșu, Ruschița, Zăvoi, Mărul, Marga, Voislova, Valea Mare, Var, Iaz, Mal, Valea Mare, Prisian.

Regimentul de infanterie iliro-bănățean nr. 14 cu sediu la Biserica Albă avea în componență 12 companii: compania 1, la Dobrița, cu detașamente în comunele: Dobrița, Samoș, Marghița; compania 2, la Seleuș, cu detașamente în comunele: Seleuș, Ilandza/Ilanca, Văliug/Ferdinandsdorf; compania 3, la Alibunar, cu detașamente în comunele: Alibunar, Sîn Mihai, Schandorf; compania 4, la Karlsdorf, cu detașamente în comunele: Karlsdorf, Nicolinț, Petrovaselo; compania 5, la Izbiște, cu detașamente în comunele: Izbiște, Ulma, Zagaița, Parta; compania 6, la Iasenova, cu detașamente în comunele: Iasenova, Duplai, Grebenaț, Lagerdorf, Oreșaț, Oblian; compania 7, la Dolova, cu detașament în comuna: Dolova; compania 8, la Deliblat, cu detașamente în comunele: Deliblat, Mramorac, Gaja, Dubovaț; compania 9, la Vrincegai, cu detașamente în comunele: Vrincegai, Gaitaciol, Rothkirchen, Palanca, Lagenfeld, Socolovăț; compania 10, la Kušići, cu detașamente în comunele: Kušići, Zlatița-Mănăstire, Crușița, Lescovița, Nădaș, Rebenberg; compania 11, la Pojejena, cu detașamente în comunele: Pojejena Română, Pojejena-Sârbă,

Moldova Veche, Belobreșca, Susca, Radimna, Divici, Macevici, Sfânta Elena, Alibeg; compania 12, la Berzasca, cu detașamente în comunele: Berzasca, Liubcova de Jos, Liubcova de Sus, Sichevița, Șvinița, Wanzenried, Schnellersruhe.

În privința instrucțiunii publice, Ștefan Moldovan prezintă în rezumat situația școlilor primare, române, sârbe, germane și alte naționalități atât în fostele comitate bănățene, cât și în teritoriul de graniță.

ȘCOLI COMUNALE				
CERCURI	ROMĂNE		SĂRBE	
	ȘCOLI	ÎNVĂȚĂTORI	ȘCOLI	ÎNVĂȚĂTORI
Lugoj	210	214	-	-
Timișoara	129	132	19	26
Becicherecul Mare	31	31	51	66
Total	370	377	70	92

Pe teritoriul graniței militare numărul școlilor primare era mai mic, în schimb apar școli croate, slovace, cehe, maghiare și grecești. În zona regimentului de infanterie germano-bănățean nr. 12 se aflau 3 școli croate cu 3 învățători, 2 școli slovace cu 2 învățători, o școală maghiară cu 2 învățători și 8 școli germane cu 11 învățători; la regimentul de infanterie româno-bănățean nr. 13 se găseau 7 școli germane cu 7 învățători, 2 școli cehe (bohemice) cu 2 învățători și o școală greacă cu un învățător. Școli triviale erau în localitățile mari.

ȘCOLI COMUNALE				
Regiment de pedestrimă	ROMĂNE		SĂRBE	
	ȘCOLI	ÎNVĂȚĂTORI	ȘCOLI	ÎNVĂȚĂTORI
Nr. 12 Germano-Bănățian	6	8	22	34
Nr. 13 Româno-Bănățian	80	80	-	-
Nr. 14 Ilirio-Bănățian	-	-	54	60
Total	86	88	76	94

Sunt menționate de către autor modul de organizare al oficiilor miniere și uzinele de fier de la Bocșa și Reșița. Un capitol aparte alocă istoricul bănățean fundațiilor, reuniunilor culturale și institutelor de binefacere.

Ca urmare a victoriilor obținute de Franța împotriva Austriei la Magenta și Solferino în 1859, guvernul de la Viena este nevoit să regândească sistemul de guvernare absolutist. Un prim pas spre schimbarea orientării politice va fi modificarea componenței senatului imperial. În cadrul dezbaterilor vor fi cooptați și trei români: Andrei Șaguna pentru Transilvania, Andrei Mocioni pentru Banat și Nicolae Petrino pentru Bucovina⁶⁵. Rezultatul discuțiilor se va concretiza în diploma din 20 octombrie 1860, Transilvania primind statut de autonomie, iar pentru Banat se hotărăște trimiterea contelui Alexandru Mensdorff – Pouilly ca să examineze situația și să facă propuneri de organizare a provinciei⁶⁶.

Împăratul Franz Joseph fără să țină seama de dorințele românilor care doreau autonomie, sau unirea cu Transilvania, prin rezoluția din 15/27 decembrie 1860 decretează încorporarea Banatului la Ungaria pe motivul pretențiilor de drept public ale coroanei ungare asupra acestei provincii⁶⁷. Deși românii nu au primit niciun răspuns favorabil la memoriile înaintate împăratului, lupta națională din următorii ani a pregătit terenul prielnic pentru realizarea dezideratelor de mai târziu. Nici sârbii nu au reușit să obțină vreun răspuns pozitiv la cererile adresate Vienei. Nu a existat nicio părere de rău din parte lor, la desființarea Voivodinei în anul 1860, mai mult, cel mai înfocat luptător

⁶⁵ *Telegraful Român*, 1860, VIII, nr. 17, 28 aprilie, p. 65; Dr. Ioan Lupaș, *Viața și faptele mitropolitului Andrei Șaguna*, în *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna, Scriere comemorativă*, Sibiu, 1909, p. 222.

⁶⁶ Teodor Filipescu, *Voivodina serbească studiu critic istoric-etnografic*, București, Atelierele Grafice „Cultura Națională”, 1929, p. 72.

⁶⁷ Dr. Theodor. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 797. Teodor V. Păcățian, *Anexarea Banatului la Ungaria*, în *Societatea de mâine* (Cluj), 1929, VI, nr. 22-24, p. 347-351.

al sărbilor din Ungaria, Svetozar Miletici declarând, fără urmă de regret: „să-i sară ochii cui o va deplânge!”⁶⁸.

Fără îndoială, cartea tipărită la Timișoara în anii 1854-1855, reprezintă o sursă bibliografică de primă importanță pentru istoria Banatului. Dincolo de informațiile statistice referitoare la întreaga provincie, Ștefan Moldovan se gândea să folosească datele extrase într-un viitor studiu bănățean. Despre acest lucru vorbește timp de trei ani, destul de amănunțit în corespondența cu Barițiu, pentru ca ulterior să nu mai amintească nimic despre proiectele viitoare. Indiferent de studiul istoric numit de el *Schițe istorice despre Banat*, contribuțiile aduse de Moldovan la istoriografia românească sunt primordiale pentru cunoașterea evenimentelor politice și culturale care au dus la formarea națiunii moderne în decursul secolului al XIX-lea.

⁶⁸ P. Nemoianu, *Probleme bănățene: Voivodina sârbească*, în *Țara Noastră* (Cluj), 1928, 9, nr. 1, p. 42.

ANEXA I⁶⁹

Notițe statistice despre Banatul Temeșian scoase din cartea „Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banates,” sammt der Militär-Gränze für das Jahr 1854“. Tipărită în Timisiora în tipographia filială c[esară] r[egală] a Statului.

I.

Prefectura Lugosiului

e împărțită în 4 cercuri a) a Lugosiului, b) a Făgetului, c) a Oraviției, și d) a Bogsei.

a) Cerc[ul] Lug[os]: are 64 comun[e]: cu 54.101 anime. –
cuprinsul teritoriului e 229.123[□] iug[ăre] din acesta este:

Alod[iu] camer[al] erarial : 31.483[□] iug[ăre] în sumă 129.493[□] iug[ăre]

Alod[iu] a poses[orilor] privați 98.010[□] iug[ăre]

Iară posesiune colonială 99.630[□] iug[ăre]

b) Cerc[ul] Făget are: 84 comunități cu 50.037 anime.

Cuprinsul teritoriului e: 274.104[□] iug[ăre] din acestea este:

Alod[iu] camer[al] erarial: 94.190[□] iug[ăre] în sumă 190.569[□] iug[ăre]

Alod[iu] a posesorilor privați: 96.379[□] iug[ăre]

Iară posesiune colonială 83.536[□] iug[ăre]

c) Cerc[ul] Oraviția are: 48 comunități cu 67.094 anime.

Cuprinsul teritoriului e: 205.524[□] iug[ăre] din acestea este:

Alod[iu] camer[al] erarial: 32.340[□] iug[ăre] în sumă de 48.647[□] iug[ăre]

Alodiu montanistic erarial: 3.302[□] iug[ăre]

Alodiu a proprietarilor privați 13.105[□] iug[ăre]

Iară posesiune colonială 156.877[□] iug[ăre]

d) Cercul Bogșia are: 40 comunități, cu 48.737 anime.

Cuprinsul teritoriului e: 225.936[□] iug[ăre] din acestea este:

Alod[iu] Camer[al] erarial: 14.594[□] iug[ăre]

⁶⁹ Arhiva Episcopiei Greco-Catolice Lugoj, *Fond corespondență diferită*, neinventariat.

Alodiu Montanistic erarial:	94.905 [□] iug[ăre]
Alodiu Dominiului Studiilor	în sumă de 132.273 [□] iug[ăre]
Alodiu Köveres	17.579 [□] iug[ăre]
Alodiu a posesorilor privați	5.195 [□] iug[ăre]
Iară posesiune colonială:	<u>93.663</u> [□] iug[ăre]

Recapitulațiune

În Prefectura Lugosiului sunt:

Comunități.....	236
Locuitori- anime.....	219.969
Cuprinsul teritoriului e.....	934.687 [□] iug[ăre]/2/

Alodiu Cameral Erarial este:

În cerc[ul] Lugosiului	31.483 [□] iug[ăre]	
În cerc[ul] Făgetului	94.190 [□] iug[ăre]	în suma 172.604 [□] iug[ăre]
În cerc[ul] Oraviției	32.340 [□] iug[ăre]	
În cerc[ul] Bogsiei	14.594 [□] iug[ăre]	

Alodiu Montan Erarial este:

În cerc[ul] Oraviției	3.202 [□] iug[ăre]	în suma 98.107 [□] iug[ăre]
În cerc[ul] Bogsiei	94.905 [□] iug[ăre]	

A Fondului Studiilor de Köveres:

În cerc[ul] Bogsiei.....	17.579 [□] iug[ăre]
--------------------------	------------------------------

A Posesorilor Privați

În cerc[ul] Lugosiului	98.010 [□] iug[ăre]	
În cerc[ul] Făgetului	96.379 [□] iug[ăre]	în sumă 212. 689 [□] iug[ăre]
În cerc[ul] Oraviției	13.105 [□] iug[ăre]	
În cerc[ul] Bogsiei	5.195 [□] iug[ăre]	

Suma colectivă a alodiului.....	500.982 [□] iug[ăre]
Fără proprietate colonială a seracimei.....	433.705 [□] iug[ăre]

Sau în suma.....934.687[□] iug[ăre]

II.
Prefectura Timișoarei.

E împărțită în 6 cercuri: a) a Timisorei. b) a Aradului-Nou. c) a Lipovei. d) a Ciacovei. e) a Verșețiului, și f) a Buziasului.

a) Cerc[ul] Timisioarei are 38 comunități cu 48.286 anime.
cuprinsul teritoriului e: 190.890 [□] iug[ăre] afară de periferia cetății Timisiora.

Alodiu Cameral Erarial : 41.619 [□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati: 27.619 [□] iug[ăr] în suma 69.503 [□] iug[ăre]
Alodiu a Capitului Cenadului: 265 [□] iug[ăre]

Alodiu Proprietate Colonială: 121.387[□] iug[ăre]

b) Cerc[ul] Aradului – Nou are: 38 comunități cu 60.617 anime.

cuprinsul teritoriului e : 195.715[□] iug[ăre]; din acestea sunt:

Alodiu Cameral Erarial: 16.935 [□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati: 30.226[□] iug[ăre]

Alodiu a Mănăstirilor neunite

Hodoș.....486[□] iug[ăre] 1987[□] iug[ăre] în suma 52.129[□] iug[ăre]

Bezdin.....1503[□] iug[ăre]

Alodiu a Arhiep[iscop]iei din Agram 2.979[□] iug[ăre]

Proprietate colonială 143.586[□] iug[ăre]

c) Cerc[ul] Lipovei are 33 comunități, cu 34.229 anime.

cuprinsul teritoriului e: 137.957[□] iug[ăre]: din acestea sunt:

Alodiu Cameral Erarial: 38.641[□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati: 38.421[□] iug[ăre]

Alodiu a Capitului Cenadului 4.880 [□] iug[ăre] în suma 81.975 [□] iug[ăre]

Alodiu a Părinților Minorități din Lugos 6[□] iug[ăre]

Alodiu a Fondului Liceului din Timisioara 27 [□] iug[ăre]

Proprietate colonială 55.982 [□] iug[ăre]/3/

d) Cerc[ul] Ciacovei are 29 comunități cu 43.415 anime.

cuprinsul teritoriului e : 161.308 [□] iug[ăre]: din acestea sunt:

Alodiu Cameral Erarial: 13.512[□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati: 20.568[□] iug[ăre]

Alodiu a Dominiului Studiilor 11.571[□] iug[ăre] în suma

Alodiu a Capitului Cianadului 2.571[□] iug[ăre] 49.347[□] iug[ăre]

Alodiu a mănăst[irilor] S[ântului] Georgiu n[e]u[nită] 1.122[□] iug[ăre]
Posesiune colonială.....111.961[□] iug[ăre]

e) Cerc[ul] Versiețului are : 26 comunități cu 49.652 anime.

cuprinsul teritoriului e: 157.263[□] iug[ăre]: din acestea sunt:

Alodiu Cameral Erarial: 3.659[□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati: 29.674[□] iug[ăre] în suma

Alodiu a Mănăst[irii] Mesici n[e]u[nită] 1.283[□] iug[ăre] 34.616[□] iug[ăre]

Posesiune colonială.....122.646[□] iug[ăre]

f) Cerc[ul] Buziasului are 29 comunități, cu 34.922 anime.

cuprinsul teritoriului e: 131.606[□] iug[ăre] : din acestea sunt:

Alodiu Cameral Erarial: 15.782[□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati: 13.751[□] iug[ăre] în suma

Alodiu a Dominiului Studiilor: 1.193[□] iug[ăre] 30.726[□] iug[ăre]

Posesiune colonială.....100.880[□] iug[ăre]

Recapitulațiune.

În Prefectura Timisorei – (afară de cetatea Timisiora) sunt:

Comunități.....193.

Locuitori.....271.121 anime.

cuprinsul teritoriului e: 974.739[□] iug[ăre]: din acestea sunt:

Cetatea Timisiora...1 com[ună]: 20.300 anime. 8.000[□] iug[ăre]

(8/10 million-quadrant)

Alodiu Cameral Erarial:..... 130.148[□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati:.....160.259[□] iug[ăre]

Alodiu a Capitului Cianadului.....7.719[□] iug[ăre]

Alodiu a Mănăstirilor neun[ite].....4.394[□] iug[ăre]

Alodiu a Dominiului Studiilor.....12.764[□] iug[ăre] în suma

Alodiu a Archiepiscopiei din Agram.....2.979[□] iug[ăre] 318.296[□] iug[ăre]

Alodiu a Liceului din Timisiora.....27[□] iug[ăre]

Alodiu a Părinților Minoriți din Lugos.....6[□] iug[ăre]

Iară proprietate colonială a seracimei țiereane...656.443[□] iug[ăre]

-----în suma 974.739[□] iug[ăre]

III.

Prefectura Beckserek –ului – Mare

E împărțită în 8 cercuri: a) a Beckserekului b) a Becei Mare c) a Modosiului d) a Kikindei-Mare e) [a] Kanizsei Nouă f) [a] S[ânt] Miclăusului Mare g) a Hatzfeldului h) a Billet-ului

a) Cerc[ul] Beckserekului Mare are 20 comunități, cu 54.896 anime.
Suprafața teritoriului e: 156.868[□] iug[ăre]: din aceasta este: 4/
Alodiu Cameral Erarial:..... 35.530[□] iug[ăre]
Alodiu a c[esaro] r[egal] Fisc..... 33.184[□] iug[ăre] în suma 139.114[□]
iug[ăre]

Alodiu a Capitulului din Agram.....12.972[□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati.....57.428[□] iug[ăre]
Posesiune mică.....17. 754[□] iug[ăre] ?!

b) Cerc[ul] Becei Mare are: 6 comunități cu 24.042 locuitori.
Suprafața teritoriului e: 110.705[□] iug[ăre]: din acesta este:
Alodiu Cameral Erarial:.....14.653[□] iug[ăre]
Alodiu a District Kikindei:52.563[□] iug[ăre] în suma 75.965[□] iug[ăre]
Alodiu a Posesor[ilor] Privati... 8.749[□] iug[ăre]
Posesiune mică.....34.740[□] iug[ăre]

c) Cerc[ul] Modosiului are : 40 comunități cu 58.036 anime.
Suprafața teritoriului e: 264.005[□] iug[ăre]: din acesta este:
Alodiu Cameral Erar[ial]:.....28.175[□] iug[ăre]
Alodiu a Priorului Auraniei
și a Capitulului din Agram 24.871[□] iug[ăre] în suma 170.777[□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati.....117.731[□] iug[ăre]
Posesiune mică.....93.228[□] iug[ăre]

d) Cerc[ul] Chichindei Mari are: 17 comunități cu 44.499 comunități.
Suprafața teritoriului e: 202. 803[□]iug[ăre]: din carele este:
Alodiu a Districtului Chichindei 54. 076[□] iug[ăre] în suma 131.299[□]
iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati 77. 223[□] iug[ăre]
Posesiune mică..... 71.504[□] iug[ăre]

e) Cerc[ul] Canisei-Nouă are: 29 comunități cu 30.507 anime.
Suprafața teritoriului e: 129.846[□] iug[ăre]: din acesta sunt:

Alodiu Cameral Erarial	21.315 [□] iug[ăre]
Alodiu a Districtului Chichindei	4.618 [□] iug[ăre] în suma 99.770 [□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati	73. 837 [□] iug[ăre]
Posesiune mică.....	<u>30.076[□]</u> iug[ăre]

f) Cerc[ul] S[ântului] Nicolaului Mare are 17 comunități cu 48.586 anime.

Suprafața teritoriului este:	<u>126.047[□]</u> iug[ăre]: din acesta sunt:
Alodiu Cameral Erarial	8.750 [□] iug[ăre] în suma 43.713 [□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati	34.963 [□] iug[ăre]
Posesiune mică sau colonială	<u>82.334[□]</u> iug[ăre]

g) Cerc[ul] Hatzfeld are : 20 comunități cu 42.142 anime.

Suprafața teritoriului este:	<u>120.238[□]</u> iug[ăre] din care este:
Alodiu Cameral Erarial	292 [□] iug[ăre] în suma 37.603 [□] iug[ăre]
Alodiu a Posesorilor Privati	37.311 [□] iug[ăre]
Posesiune mică a țierani[lor]:	<u>82.635[□]</u> iug[ăre]

h) Cerc[ul] Billetului are 20 comunități cu 37.257 anime.

Suprafața teritoriului e:	<u>120.501[□]</u> iug[ăre]: din care este:
Alodiu Cameral Erarial	7.896 [□] iug[ăre]
Alodiu a Arhiep[isco]piei din Agram	8.211 [□] iug[ăre] în suma 40.101 [□] iug[ăre]

Alodiu a Posesorilor Privati	23.994 [□] iug[ăre]
Posesiune mică a țieranilor:	80.400 [□] iug[ăre]/5/

Recapitulațiune.

În Prefectura Becicherecului – Mare sunt:

Comunități.....	169.
Locuitori.....	339.965 anime.
Suprafața teritoriului e:	1.231.013 [□] iug[ăre] din acestea sunt:
Alodiu Cameral Erarial:	116.611 [□] iug[ăre]
Alodiu a Fiscului c[esaro] r[egal]	33.184 [□] iug[ăre]
Alodiu a Districtului Chichindei	111.257 [□] iug[ăre]
Alodiu a A[rhi]episcopiei și a	în suma 738.342 [□] iug[ăre]
Capit[lului] din Agram cu a	46.954 [□] iug[ăre]
Priorului Auraniei	
Alodiu Posesorilor Privati	431.236 [□] iug[ăre]
Posesiune mică	în suma 492.671 [□] iug[ăre]
	în suma 1. 231. 013 [□] iug[ăre]

IV.
Granița Militaria (Confiniile)

1). Regimentul de Pedestrimă Românească Banațian Nr. 13
constă din 12 companii cu 100 comunități și 81.263 anime, și anume:

1. Compania are 6 comunități cu 5976 anime.
2. Compania are 4 comunități cu 6747 anime.
3. Compania are 6 comunități cu 6212 anime
4. Compania are 7 comunități cu 5957 anime
5. Compania are 7 comunități cu 4139 anime
6. Compania are 13 comunități cu 4957 anime
7. Compania are 2 comunități cu 4593 anime
8. Compania are 5 comunități cu 4763 anime
9. Compania are 5 comunități cu 6492 anime
10. Compania are 12 comunități cu 9160 anime
11. Compania are 15 comunități cu 9718 anime
12. Compania are 18 comunități cu 12.559 anime

Suma 100 cu 81.263 anime

Instituțiunea școlastică în acest Regiment:

1 Institut de educație superioară în Caransebeș cu un director și 5
începători, și mai mulți ajutători cu una filială în Bozovich cu 3 începători
(Militäre Ober-Erziehungshaus)

1 școală erarială cu 3 clase și 4 începători în Caransebeș

1 școală Preparandială pentru începători comunali cu 1 începător în
Caransebeș

1 școală erarială de fete cu 2 începătoare în Caransebeș

80 școli Românești comunale cu 80 începători

7 școli Germane comunale cu 7 începători - Altsadova,
Weidenthal, Wolfsberg Lindenfeld, Ruskberg, Ruscitza,
Ferdinandsberg

2 Școli Bohemice cu 2 începători - Ravenska, Eibenthal

1 Școală Grecască cu 1 începător – Alt Orsova (veche)

2). Regimentul de pedestrimă Iliric – banațian Nr. 14

constă din 12 companii cu 57 comunități și 77.661 anime:

1. Compagnia are 3 comunități cu 5.716 anime
2. Compagnia are 3 comunități cu 6.334 anime
3. Compagnia are 3 comunități cu 7.402 anime
4. Compagnia are 3 comunități cu 9.502 anime/6/
5. Compagnia are 4 comunități cu 5647 anime
6. Compagnia are 6 comunități cu 5479 anime
7. Compagnia are 1 comunitate (Dolova) cu 5714 anime
8. Compagnia are 4 comunități cu 7911 anime
9. Compagnia are 6 comunități cu 5737 anime
10. Compagnia are 7 comunități cu 7493 anime
11. Compagnia are 10 comunități cu 5752 anime
12. Compagnia are 7 comunități cu 4974 anime

Suma	57	77.661 anime
------	----	--------------

Instituțiunea școlastică în acest Regiment:

1 Școla mai înaltă militaria cu 5 profesori, și mai mulți ajutători în Biserica Albă (Weißkirchen)

6 școli triviale înalte cu 6 învețietori, în Dobrica, Alibunar, Jasenova, Deliblat, Possesena, Serbeasca, Bersaska.

54 școli comunale serbești cu 60 învețietori - dintre cari 2 Germani, în Dolova, și în Mramorak,

- dintre cari 1 Bohem în Krusitza

13 școli comunale serbești pentru fete, cu 10 învețietori și 3 învețietorease
Sunt și 4 învețietori românești în Seleuș, Alibunar, S[ânt] Mihai și Mramorak.

3). Regimentul de pedestrimă Germano-bănățian Nr. 12.

constă din 12 compagnii cu 30 comunități și 82.754 anime, și anume:

1. Compagnia are 3 comunități cu 6741 anime
2. Compagnia are 3 comunități cu 6845 anime
3. Compagnia are 2 comunități cu 5624 anime
4. Compagnia are 4 comunități cu 7117 anime (în Glogon 2363 anime; în Ovesa 1238 anime)
5. Compagnia are 2 comunități cu 4434 anime
6. Compagnia are 2 comunități (Usdin 4807 anime) cu 7063 anime.
7. Compagnia are 3 comunități cu 8855 anime
8. Compagnia are 2 comunități cu 6950 anime cu (în Jabuka 2664 anime)

9. Compagnia are 2 comunități (Neudorf 5883 anime) cu 8223 anime
10. Compagnia are 3 comunități cu 9099 anime (în Homolitz 3728 anime)
11. Compagnia are 1 comunitate (Bavaniștie) cu 5902 anime
12. Compagnia are 3 comunități cu 5901 anime

 Suma 30 82.754 anime

Instituțiunea scolastică în acest Regiment:

1 Institut de educațiune militariu inferior cu 1 Director și 3 învățători în Panciova

1 Scola Reală infeioară cu 1 Director și 2 învețietori în Panciova

1 Scola Normală Națională Serbescă în Panciova, cu 4 învețietori și 3 ajutători

6 Scole Triviale – în Perlas, Glogon, Usdin, Zrepaja, Homolitz și Kubin.

22 Scole comunale serbești, cu 34 învețietori

3 Scole comunale croatică cu 3 învețietori

6 Scole comunale românești cu 8 învețietori – în Glogon, Ovcsa, Usdin cu 3 învețietori, Iabuca, Neudorf și Homolitz

2 Scole comunale slovăcești cu 2 învețietori

1 Scolă comună magiară cu 2 învețietori – în Debeljacsa (3044 anime)

8 Scole comunale germane cu 11 învețietori – în Oppova (cu serbii), Iabuca (cu românii), Franzfeld, Homolitz (cu românii), Starciova (cu croații), Brestovatz (cu serbii), Kubin (cu serbii), Ploschitz (cu serbii)./7/

Episcopia rom[ano] cath[olică] a Cianadului are preste totu 21 de districte protop[ol]pești, dintre carele 16 distr[icte] sunt în Banatul Temesian, cu 16 parohii, iară celelalte 5 districte. – Din acestea parohii 100 sunt întemeiate în sec[olul] trecut, iară celelalte 60 parohii de la a[nul] 1800 încoace până acum.- Se mai însemnează cumcă parohia din Caransebeș s-au ridicat mai întâi în a[nul] 1333 și s-au restituit în a[nul] 1725; iară de la a[nul] 1850 încoace s-au redicat 5 parohii: Klek, 1850; Nădrag, 1850; Majlathfalva, 1851, Omor, 1852; și Weidenthal, 1853. – (iară Biserica în cetatea Temisioarei se însemnează a fi restaurată în a[nul] 1718 fără de a fi pus când s-a întemeiat.)-

Districtele protopopești în Banat sunt acestea:

- I. A Timișului mediocre cu 9 parohii 7 parochi 2 administr[atori] și 3 capelani

- II. A Timișului Superior cu 10 parochii 9 parochi 1 administr[ator] și 5 capelani
- III. A Timișului Inferiore cu 12 parochii 6 parochi 6 administr[atori] și 3 capelani
- IV. A Lipovei cu 9 parochii 9 parochi - și 2 capelani
- V. A Aradului Nou cu 9 parochii 7 parochi 6 administr[atori] și 2 capelani
- VI. A Versiețului cu 13 parochii 12 parochi 1 administr[ator] și 5 capelani
- VII. A Torontalului mediocr[re] cu 10 parochii 8 parochi 2 administr[atori] și 5 capelani
- VIII. A Torontalului Superior cu 9 parochii 7 parochi 2 administr[atori] și 4 capelani
- IX. A Torontalului Inferior cu 11 parochii 9 parochi 2 administr[atori] și 1 capelan
- X. A Chichinda Mare cu 14 parochii 10 parochi 4 administr[atori] și 4 capelani
- XI. A Biletului cu 10 parochii 9 parochi 1 administr[ator] și 6 capelani
- XII. A Iecă Mare cu 10 parochii 10 parochi - și 4 capelani
- XIII. A Crasieului cu 4 parochii 2 parochi 2 administr[atori] și 1 capelan
- XIV. A Oraviției cu 10 parochii 3 parochi 7 administr[atori] și 2 capelani

.....

XX. Biserica-Albă (Weissenkirchen) cu 12 parochii 10 parochi 2 administr[atori] și 3 capelani

XXI. Caransebeș cu 8 parochii 5 parochi 3 administr[atori] și 1 capelan

În sumă 16 distr[icte] p[roto]p[ro]p[re]șii cu 160 parochii 123 parochi 37 administr[atori] și 51 capelani

Se află călugări cu piariști în Timișoara și
 Becicherecul Mare – 19 indivizi.-
 Se află călugări minoriți în Lugos și 8 indivizi și 3 frați – mireani.
 Panciova
 Se află călugări franciscani în Arad Cetate 11 indivizi și 1 frate mirean.
 Vinga
 Se află călugări misericordiani Timișoara ----- și 4 frați mireani.
 Instituțiunea Scolastică la rom[ano] cat[olici] : 1 Ins[titut] Teologic cu 1 pro-
 director, și 4 profesori.
 1 Gimnasiu Superior în Timisiora cu 1 director și 11 profesori piariști 1
 pentru limba serbică, 1 pentru limba română și 2 cateheți n[e]u[și].
 1 Gimnasiu mic în Becicherecu-Mare cu 1 director și 5 profesori piariști.
 1 Schola Reală inferioare, în Verșețiu, cu 1 director 4 profesori și 1 p[er]n[tru]
 limba serbescă, și 1 de religiunea n[e]u[și].

Scoli populare r[omano] c[atolice] sunt:

- I. În Distr[ictul] Timis Sup[er]ior 13 scoli, cu 18 învețiatori cu 3 clase în Vinga.
- II. În Distr[ictul] Timis med[ie] 14 scoli, cu 22 învețiatori cu 3 clase în Timișoara.
- III. În Distr[ictul] Timis Inf[er]ior 13 scoli, cu 17 învețiatori cu 3 clase în Lugos.
- IV. În Distr[ictul] Lipovei - 13 scoli, cu 17 învețiatori cu 3 clase în Lipova.
- V. În Distr[ictul] Aradul Nou - 13 scoli, cu 15 învețiatori - -.
- VI. În Distr[ictul] Verșețiu 23 scoli, cu 30 învețiatori cu 3 clase în Verșețiu p[er]n[tru] prunci. 3 clase în Verșețiu p[er]n[tru] fete.
- VII. În Distr[ictul] Torontalul Sup[er]ior 19 scoli, cu 28 învețiatori cu 3 clase în Besenova Veche. 2 clase în S[ânt] Miclăușul Mare p[er]n[tru] economie rurală
- VIII. În Distr[ictul] Torontalul mezi[lo]ciu 19 scoli, cu 24 învețiatori cu 3 clase în Becicherecu Mare.
- IX. În Distr[ictul] Torontalul Inf[er]ior 18 scoli, cu 22 învețiatori -----/8/
- X. În Distr[ictul] Billetului 20 scoli, cu 32 învețiatori cu 3 clase în Billet: Gottlob, și Lovrin

XI. În Distr[ictul] Iecia Mare 19 scoli, cu 24 învețiatori cu 3 clase în Csátad

XII. În Distr[ictul] Chichinda Mare 29 scoli, cu 30 învețiatori cu 3 clase în Chichinda Mare

XIII. În Distr[ictul] Crasieului 7 scoli, cu 7 învețiatori -----

XIV. În Distr[ictul] Oraviția 13 scoli, cu 21 învețiatori cu 3 clase în Oraviția Montană

XX și XXI se țin de miliția grănițiară

În suma.....227 scoli cu 305 înveți[atori] 13 cu 3 clase pentru prunci
1 cu 3 clase pentru fete
6 scoli pentru fete -----

*

Partea Banatică a Episcopiei gr[eco] cat[olice] a Lugosiului – atunci la a[nul] 1854 ca parte a Diocesei din Urbea Mare e adumbrată numai într'un District P[roto]p[o]pesc a Timisioarei, cu 23 comunități – și 23 parochi, și 17 învețiatori.

*

Episcopia neunită din Timisiora e împărțită în 10 Protopesbiterate și anume

1. Al Timisioarei, din 46 parochii, 57 parochi, 35 administr[atori] 9 cooper[atori] 2 diaconi
2. Al Csakovei, din 27 parochii, 39 parochi, 2 administr[atori] 9 cooper[atori] -
3. Al Zsebelului din 32 parochii, 19 parochi, 40 administr[atori] 5 cooper[atori] 1 diacon
4. Al Chichindei-Mare din 17 parochii, 35 parochi, 7 administr[atori] 4 cooper[atori]
5. Al Cianadului din 18 parochii, 22 parochi, 19 administr[atori] 7 cooper[atori]
6. Al Lipovei din 47 parochii, 29 parochi, 39 administr[atori] 9 cooper[atori]
7. Al Hasiasiului din 34 parochii, 20 parochi, 23 administr[atori] 10 cooper[atori]

8. Al Făgetului din 40 parohii, 21 parochi, 22 administr[atori] 6 cooper[atori]
9. Al Becicherecu Mare din 21 parohii, 39 parochi, 4 administr[atori] 4 cooper[atori] 1 diacon
10. Al Panciovei din 27 parohii, 49 parochi, 7 administr[atori] 4 cooper[atori] 2 diaconi

 Suma 309 parohii, 330 parochi, 208 administr[atori] 67 cooper[atori]
 6 diacon

Are această ep[isco]pie încă 3 mănăstiri la
 Bezdin cu 10 călugări
 S. Giorsu S[ântu] Gheorghe, n.n.] cu 7 călugări
 Vojlovitia cu 5 călugări

 Suma 22

Mai este în ținutul Diecesei acesteia mănăstirea Hodos, înse aceasta e străpusă la Diecesa Aradului.

*

Episcopia neunită din Versieț e împărțită în 6 Protopesbiterate, și anume

1. Al Versiețului din 39 parohii, 50 parochi, 21 administr[atori] 21 coop[eratori] 4 diaconi
2. Al Palancei din 51 parohii, 59 parochi, 13 administr[atori] 28 coop[eratori] ----
3. Al Varadiei din 34 parohii, 48 parochi, 21 administr[atori] 13 coop[eratori] ----
4. Al Lugosului din 39 parohii, 50 parochi, 21 administr[atori] 21 coop[eratori] 4 diaconi
5. Al Caransebesiului din 53 parohii, 36 parochi, 30 administr[atori] 8 coop[eratori] 1 diacon
6. Al Mehadiiei din 36 parohii, 33 parochi, 12 administr[atori] 12 coop[eratori] -----

 Suma 245 parohii, 278 parochi, 124 administr[atori]
 79 coop[eratori] 6 diaconi

Are această Ep[isco]pie încă 3 mănăstiri la
Mesicicu 5 călugări
Bazias.....cu 2 călugări
Zlatitia sub revol[uția] [1]848 s-au dears
Are 1 Scola Clericală Românească în Versițiu cu 2 profesori./9/

Statul Scolastic a serbilor și a românilor se înfățișează, după împărțirea
Țării în prefecture, iară nu după Districtele p[roto]popești

I. Scoale serbesti comunale.

1. În Prefectura Lugosiului nu e niciuna scola comunală serbească.
2. În Prefectura Timisioarei sunt 19 scole, cu 26 învețietori
3 clase de prunci în Versieț
2 clase de fete în Versieț
3. În Prefectura Becicherecului Mare sunt 51 scole, cu 66 învețietori
3 clase de prunci în Chichinda Mare
2 clase de fete în Chichinda Mare
3 scoli de fete

Suma 70 scole 92 învețietori 2 cu 3 clase p[en]tr[u] prunci și
7 sc[ole] p[en]t[ru] fete

II. Scoale comunale românești.

1. În Prefectura Lugosiului sunt 210 scole, cu 214 învețietori
3 clase de prunci în Lugos
1 clase de fete în Lugos
2. În Prefectura Timisioarei sunt 129 scole, cu 132 învețietori -----
3. În Prefectura Becicherecului sunt 31 scole, cu 31 învețietori -----

370 scole 317 învețietori 1 cu 3 clase p[en]tr[u] prunci și 1 sc[ole] p[en]t[ru] fete

*

Evang[h]elicii din Banat au un Seniorat, care se ține de Superintendenția din
Miscolț.

Constă din 11 parochii, toate în treale Prefecturale, și
5 parochii în Graniția Militaria
Suma 16 parochii cu atâtea scole și învețiatori prevăzute

*

Helvecicii din Banat au un Pro-seniorat, care se ține de Superintendenția din Dobrinčin, cu 4 parochii și cu tot atâtea scole și înveț[iatori].

*

Jidovii în Banat prin comunități împrăscieați au 10 Rabinat cu 5.565 anime, 8 scoale, și 15 învețiatori.

*

Deregătoria-montanistică în Oraviția – eră peste băile de aur, și de argint, și de aramă din Oraviția, Ciclova și Maidan; preste topitoriile de aramă în Oraviția, preste topitoriile de aramă, argint, și amalgamisațiune în Ciclova; preste morile de sfărmat petri de metal în Oraviția și Maidan; preste mașinile, suluri, și cu ciocane pentru aramă în Ciclova- și administrațiunea pădurilor.

Dereg[ătoria] montan[istică] din Steierdorf, preste băile de cărbuni, de piatră în Steierdorf și Terenul Montan – și cel cameral de la Gerlișce; și admin[istrațiunea] pădurilor.

Dereg[ătoria] montan[istică] din Szaszka preste băile de argint, aramă, și de fer. 3 topitorii de aramă, și admin[istrațiunea] pădurilor.

Dereg[ătoria] montan[istică] din Dognacska preste băile de argint, aramă, plumb, zinc, și fer; preste topitoriile de aramă și argint; și de distilarea zincului - și admin[istrațiunea] pădurilor. –

Administr[area] mașiniilor de fer din Reșiția – preste 3 cuptoare, 6 mașini cu ciocane, turnătoriile de tunuri, laborator de mașini – de lucit, și sucit ; preste băile de fer în Doman și Lupak – și cel de cărbun de peatră în Doman și Cuptoare, și admin[istrațiunea] pădurilor.

Administr[area] mașiniilor de fer în Bogșia; preste 2 cuptore, 5 mașini cu ciocane, băile de fer în Moraviția, și admin[istrațiunea] pădurilor./10/

Fundațiuni s-au aflat: în prefectura Lugosiului

1. Fondul Gimnasia din Lugos s-au fundat prin oblate gratuite are Casa Sa propria, și venit anual de 1600 fl.

2. Lada Băieților socială în Oraviția cu un capital 101. 858 fl. 15 x. m.c. s-au fundat prin oplate de la producțiunea metalului, și din sustragerea de 4 x. după 1 fl. de servițiu.

În prefect[ura] Timisioarea

1. Fondul Ep[isco]pului Lonovics- s-au adunat prin colectă spre a întemeia un liceu în Timisioara una sumă de 74.000 fl. m.c.se administrează prin capitul din Timisioara.

2. Fondul lui Ioseph Ebner p[roto]p[o]p și paroch în S[ânt] Petru Germ[an].-

Un capital 5062 fl. 30 x. din familia lui și din S[ânt] Petru. Și altul de 980 fl. pentru stipendii pe sama scolarilor anumiți. Se admin[istreasă] prin capit[ulul] din Tim[isioara].

3. Fondul ep[isco]pului din Agram Georg Haulik. Capital 5320 fl. pentru scopuri scolastice – dintre cari anumit 60 fl. se despărțiesc, din cari 30 fl. p[en]tr[u] pruncii seraci scolari din comunitățile Bilet, Ieccea Mică, Perjamos, Sándorháza, p[en]tr[u] vestminte și cărți; ceialalt 30 fl. între feciorii și fetele acelor comunități cari de la 16-22 ani, și carele de la 14-20 vor avea purtarea cei mai bună. Se adm[inistreasă] prin capit[ulul] din Tim[isioara].

4. Fondul prepositului Ștefan Oltványi [cu] un capital de 2100 fl. din cari 500 fl. p[en]tr[u] prunci scolari din Becicherecu-Mic, Ság[er] și Grabaci, se adm[inistreasă] prin capit[ulul] din Tim[isioara].

5. Fondul lui Georg Kassemag în Vinga cu un capital de 2919 fl. 8 x. p[en]tr[u] seracii bulgari din Vinga, Deva, și Vințiu de Jos.

6. Fondul lui Demeter Miderzin în Vinga [cu un capital de] 1000 fl. p[en]tr[u] bulgarii seraci din Vinga.

7. Fondul lui Michael Koin în Vinga [cu un capital de] 1400 fl. din cari 1000 fl. p[en]tr[u] veduvelor serace din Vinga.

8. Fondul lui Bebisch în Vinga [cu un] capital nespus, ci din interes 100 fl. să să dea ved[uvelor] s[erace] în Vinga.

9. Fondul lui Marcus Janculov, 100 fl. pentru cărți la prunci în Vinga.

10. Fondul lui Albert Karliczky [cu un capital de] 9597 fl. m. c. pentru meliorarea dotărei învețătorilor comunali în pref[ectura] Lugosiului, Timisioarei și a Becskerekului.

În prefect[ura] Becskerekului

1. Fondul comunității civile Becicherecu Mare, de la a[nul] 1846 până la a[nul] 1854 [cu un capital de] 46.667 fl. 22 8/10 x. adunat ca se redice gimnasiu adm[inistrat] capit[alul] [de] comunit[atea] Becskerek
2. Fondul comunității evang[helice] în Becicherec [cu] capital nenumit, ci din interes 40 fl. c.m. să să dea în tot anul la fiecare din școlile evang[helice] în Szarvas, Eperjes, și Poron adm[inistrate] [de] com[unitatea] bes[ericească] ev[an]g[helică] în Becicherek.
3. Fondul comun[ității] beser[icești] serbesci, și a cismarilor – 1195 fl. 33½ x. se adm[inistreză] prin comun[itatea] beser[icească] ser[bească]
4. Fondul lui Sabbas Firigyházy 505 fl. 41 x. p[en]tr[u] pruncii seraci scolari serbi locali
5. Fondul Grafului Nakó în S[ânt] Micloni unde 12 prunci de plugari în tot anul la scola sa economică se cresc
6. Fondul Johann Bállasy paroch în Catharinenfeld -3138 fl. 49 x. pentru ajutorarea a 15 seraci din S[ânt] Giorsu (Sângeorz-n.n.) și Catharinenfeld

*

Notă: afară de Banat

1. Fondul de pensiune a vidual-și orf[anal] preot[ilor] din Neusatz..29.851 fl. 12½ x.m.c.
2. Fondul Națiunei Serbesti neatingibil462.550 fl. 45 x.m.c.
3. Seminariului Clerical în Carlovețiu din anul 1851/[185]2 ...664.547 fl. 41 7/10 x. m.c.
4. Fondul a ep[iscopului] Putnic din anul 1851/[185]2.....31.788 fl. 31 2/10 x.m.c.
5. Fondul a ep[iscopului] Stratimirovics p[en]tr[u] 50 studenți în alumnu din anul 1851/[185]2 ...41.455 fl. 19 9/10 x.m.c.
6. Fondul lui Peter Rozsits p[en]tr[u] studenți seraci din anul 1851/[185]2...9.640 fl.48 x.m.c.
7. Fondul lui archimandr[it] Zelics p[en]tr[u] 6 studenți dalmați cari se pregătesc a fi preoți din anul 1851/[185]2.....13.954 fl. 46 2/10 x.m.c.

8. Fondul lui Sabbas Tökölian p[en]tr[u] scolarii de inguinerie la scola de la mănăst[irea] Bruck în Znaim din anul 1851/[185]2..... 123.153 fl. 12 6/10 x.m.c.
9. Fondul a ep[iscopului] Rajacsics din anul 1851/[185]2...696 fl. 48 8/10 x.m.c.
10. Fondul p[re]o[t]e[s]elor], și orfani ai A[rchi]dioc[ese] Carlov[îț] și al profes[orilor] din gimnasiul de acolo din anul 1852.....14.675 fl.2 x.m.c.

Suma 372.314 fl. 7 9/10 x. m.c.

Nota Ruma are 10.709 fl. 48 x. [donată de] cont[ele] Marc[us] Alex[ander] Prjacsevics p[en]tr[u] scolarii locali fondată/11/

*

Reuniuni

În Lugos a cântăreților

În Timisiora a Sparcassei, în a[nul] 1853 1.479. 271 fl. 27 x.

În Timisiora Reun[iunea] p[en]t[ru] îngroparea morților

În Timisiora Reun[iunea] p[en]t[ru] bolnavi.

În S[ânt] Peter p[en]tr[u] asecurarea pagubelor de vite -1 fl. pe an

În S[ânt] Peter p[en]tr[u] ajutorarea lipsiților bucate....în a[nul] 1854 mesuri grâu

În Becicherec Sparcassa22.500 fl. –

În Becicherec Reun[iunea] casinei 30.000 fl. –

În Hatzfeld Insti[tu]t de Pensiune pentru Notarii Deficienți [din] Pref[ec]t[ura] Becicherec 11.246 fl. 54 x.

În Hatzfeld Insti[tu]t de Pensiune pentru oficiali Defic[ienți] a Domin[iului] Becicherec

25.047 fl. 25 x.

Reuniunea p[en]tr[u] restaurarea dolmelor, asupra esundării Muresiului –toți sunt datori în temp de lipsă a conferi.-

*

Institute de Binefacere

Spitalul Lugosiului cu capit[alul] 1741 fl. 31 x.

Fondul seracilor întemeiat în Lugos de George Barbulovics și Radivoi Tapal 1534 fl. 48 x.

Spitalul serac[ilor] cetățieni în Timisiora, are 1 casă ce aduce chiria an[uală] 4.876 fl. și un capital 10.573 fl. 45 3/8 x.

Spitalul Misericordianilor în Timisiora, are un capital -1250 fl.

Institut pentru Apărarea pruncilor celor mici (Kisded-ovada) în Timisiora, în Suburbiul Fabric 1 casă și 6000 fl.

Institut pentru Apărarea pruncilor mici în Timisiora, în Suburbiul Josephstadt 1 casă și 1200 fl.

Institut pentru Eslea Bethlehemitica în Fabric - 1200 fl.

Casa Seracilor germani în Versețiu are și un capital -1.449 fl. 48 x.

Casa Seracilor serbi în Versețiu are și un capital - 5203 fl. 10 1/4 x.

Spitalul seracilor meserieași în Versețiu – 1273 fl.

Spitalul seracilor în Lipova – 5600 fl.

Fondul seracilor în Aradul Nou – 1542 fl. 24 x.

1. În Becicherec Spitalul Cetățienesc – în a[nul] 1769 s-au întemeiet cu învoire mai înaltă din a 3-a parte din venitul tergului de preste an și septemână atunci conces are capital 45.362 fl. 42 x.

2. Instit[ut] p[en]tr[u] apărare pruncilor în Becicherek - 1.469 fl. 54 x.

3. Instit[ut] p[en]tr[u] însănătoșirea bolnavilor în Kikinda s-au întemeiat din Casa Districtului cu 11.000 fl. în 1854 au fond capit[al] 28.325 fl. 35 x.

4. În Becea Nouă fond[ul] spitalului seracilor 4259 fl. 55 x.

*

Recapitulațiune generală

I. Pref. Lugos comunit[ăți] 236 cu 219.969 anime; teritor[iu] 934687[□] iug[ăre]. Alodial din acesta 500.982[□] iug[ăre], a țieranilor 433.705[□] iug[ăre]

II. Pref. Timisior[ii] comunit[ăți] 193 cu 271.121 anime; teritor[iu] 974.739[□] iug[ăre].

Alodial din acesta 318.296[□] iug[ăre] a țieranilor 656443[□] iug[ăre]

Cetatea Timisioarei 1 comunit[ate] cu 20.300 anime; teritor[iu] (8/10[□] mill) 8000[□] iug[ăre]. Alodial din acesta 8000[□] iug[ăre].

III. Pref. Becicherec comunit[ăți] 169 cu 339.965 anime; teritor[iu] 1.231.013[□] iug[ăre]. Alodial din acesta 738342[□] iug[ăre] a țieranilor 492.671[□] iug[ăre]

Teritor[iu] 3.148.439[□] iug[ăre] Alodial din acesta 1.565.620[□] iug[ăre] a țieranilor 1582819[□] iug[ăre].

În graniția

1. Reg[imentul] ped[estri] nr. 13 - comunit[ăți] 100 cu 131263 anime
2. Reg[imentul] ped[estri] nr. 14 - comunit[ăți] 57 cu 77.661 anime
3. Reg[imentul] ped[estri] nr. 12 - comunit[ăți] 30 cu 32.754 anime

În Banat comunit[ăți] 786 cu 1.093.033 anime

Implicarea Bisericii Romano-Catolice în susținerea școlilor confesionale din Comitatul Caraș-Severin

Prof. dr. Gabriela Hajdu

Primele școli confesionale romano-catolice din Banatul istoric s-au înființat în anul 1718, la Lugoj și Caransebeș și în anul 1720, la Oravița și Vârșeț.¹ În acest sens, profesorul Dr. Vasile Lohan afirma: „la anul 1718, episcopul romano-catolic din Timișoara trimite la Lugoj 2 călugări minoriți, cu destinația să păstorească puținii credincioși coloniști germani nu de mult veniți pe plaiurile noastre. Acești călugări conform programei dictate de Roma, că prin amvon (predică) și școală au să cucerească lumea, pre lângă păstorirea sufletească se îndeletniciau și cu învățământul. Pretutindenea unde se stabiliseră, lângă biserică aveau și câte-o școală.”² În măsura în care izvoarele istorice cercetate ne relatează, după cum afirmă istoricul lugojan Heinrich Lay, se pare că prima și cea mai veche clădire a școlii din Lugojul German a fost pe strada Bisericii, în imediata apropiere a Bisericii romano-catolice. Acolo s-a aflat casa cu numărul 5 unde mai târziu a fost atelierul și prăvălia vopsitorului Johann Hlobil. Prin sporul permanent al noilor coloniști așezați în 1717 în Lugojul german, deja în 1778 puteau fi numărate 183 de case. În aceste locuințe, 608 credincioși romano-catolici aveau 128 de copii

¹ Z. Garban, *Compendium Dioecesis Timișoaraensis*, Ediția a 2-a, Ed. Eurobit, Timișoara, 1998, p. 32-33.

² Dr. V. Lohan, *Istoricul Liceului „Coriolan Brediceanu” din Lugoj*, Tipografia Națională, Lugoj, f.a., p. 5

obligați să frecventeze școala. Deja atunci clădirea școlii și încăperile ei nu mai corespundeau numărului neobișnuit de mare de elevi. Din această cauză, Autoritatea districtuală a Lugojului a trimis, la data de 8 aprilie 1778, o petiție către Înalta autoritate a statului, la Timișoara, în care se arăta „necesitatea lărgirii acestei clădiri școlare”. Întrucât numărul școlarilor a crescut continuu, în anul 1787 existând pentru prima dată în Lugojul German două clase (una cu 73 de școlari iar cealaltă cu 85), în total 158 de școlari, problema unei școli mai mari a devenit de la an la an tot mai presantă. Într-o scrisoare din 4 august 1802, Serviciul administrativ al Camerei aulice din Timișoara a interpelat Serviciul fiscal al Camerei erariale din Lugoj despre „cum a fost îndeplinită hotărârea Nr. 3123 din 13 martie 1799?” Conform cu aceasta „...dacă clădirea școlii germane din localitate a devenit insalubră și șubredă, comuna (parohia) era îndreptățită să construiască o nouă casă pentru școală iar caz de nevoie trebuie să se discute în mod serios despre aceasta cu un oficial judecătoresc...”.³ După mai multe demersuri, pentru construcția unei noi școli nu a venit rezolvarea ci pentru un schimb. În discuție a intrat o clădire așezată central și în apropierea Bisericii romano-catolice.⁴ În acest scop s-a potrivit casa maistorului lăcătuș Christian Duczentaler, cu numărul 35 și cu o mare bucată de pământ. În afară de aceasta, el mai posedea un sfert teren (ogor, livadă și vie) care potrivit legii, nu putea fi separat de casă. Deoarece familia Duczentaler nu avea copii, autoritatea de stat a luat de mult în vizor acest imobil. Astfel, s-a semnat la 12 martie 1803, la Lugoj, Contractul prin care s-a legiferat schimbul dintre vechea clădire a școlii germane cu numărul 5 și casa cu numărul 35 a lăcătușului Christian Duczentaler. Acesta a primit școala veche și 150

³ H. Lay, *Daten aus der Vergangenheit der Deutschen Schule von Lugosch. (Das alte Schulegebäude)*, I, în „Cetatea – școală“, Lugoj, Anul IV, 1998, Nr. 10 din ianuarie, p. 8 și S. J. A. N. Timiș, Fond „Primăria orașului Lugoj“, Dosar 9/1802, fila 1.

⁴ H. Lay, *op. cit.*, I, p. 8.

de florini în schimbul casei sale.⁵ Trei ani mai târziu, în 1806, comuna (parohia) a dispus construirea unei clădiri școlare cu două săli de clasă și două locuințe pentru învățători în locul unde astăzi se află Școala Gimnazială Nr. 6.⁶

Clădirea în care a funcționat Școala confesională romano-catolică din Lugoj

(Sursa: <http://www.anton-tomin.banaterra.eu/content/lugoj-scoala-stat-aprox-1900>)

În anul 1848, la data de 12 mai, este consemnată o cerere a locuitorilor germani din Lugoj, adresată comitelui suprem (Főispán), prin care aceștia își exprimau dorința de a primi un învățător maghiar pentru copiii lor. Cererea era semnată de un număr de 34 de semnatari.⁷ După cum susține profesorul Iványi István, în anul 1848, vine la Lugoj, Wusching Konrád care împreună cu Bednár János

⁵ Idem, *op. cit.*, II, în „Cetatea – școală”, Lugoj, Anul IV, 1998, Nr. 11 din aprilie, p. 10 și S. J. A. N. Timiș, Fond „Primăria orașului Lugoj”, Dosar 8/1803, fila 1 (Contract) și fila 2 verso.

⁶ H. Lay, *op. cit.*, II, p. 10.

⁷ S. J. A. N. Timiș, Fond „Primăria orașului Lugoj”, Dosar 3/1848, filele 1, 1 verso, 2 și 2 verso.

țineau cursuri în cele două clase formate din băieți și fete, până în anul școlar 1852-1853 când fetele au primit o clasă separată în clădirea vechiului gimnaziu, construit în 1837. După anul 1857, învățătorii s-au schimbat destul de des. Printre cei rămași s-a numărat Wusching Konrád care și-a întrerupt activitatea în anul 1891. Până la acea dată însă, dând dovadă de un deosebit elan tineresc și o dăruire demnă de toată lauda, atât în domeniul școlar cât și în cel bisericesc, a dat un suflu nou, înfloritor, învățământului lugojean. A murit la 26 august 1900.⁸ În privința salarizării învățătorilor, în arhive se regăsește o chitanță din care aflăm că învățătorului Wusching Konrád îi revenea pe luna mai a anului 1851, suma de 200 de florini.⁹

După cum rezultă din „Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1858”, învățătorii (Docentes), la Lugoj, erau următorii: Franciscus Müller, Conradus Vusching, Joannes Bednár, Vilhelmina Navratil și Aloisia Kutányi.¹⁰ În „Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1861” sunt amintiți ca învățătorii (Docentes), la Lugoj, următorii: Franciscus Müller, Conradus Vusching, Venceslaus Gira, Alexander Grulich, Vilhelmina Navratil și Aloisia Kutányi.¹¹

După ședința consilierilor romano-catolici din 21 februarie 1875, datorită unor probleme financiare, comunitatea romano-catolică a hotărât cedarea școlii elementare (confesionale) statului. Ministerul cultelor și al învățământului a decretat preluarea școlii la data de 16 august 1878, comunitatea obligându-se la achitarea unui procent de 5% din impozitul anual către școala în cauză; restul sumei necesare susținerii școlii fiind asigurat de stat.¹²

⁸ I. Iványi, *Lugos története - adatok és vázlatok*, Szabadka, 1907, p. 162.

⁹ S. J. A. N. Timiș, Fond „Primăria orașului Lugoj”, Dosar 4/1851, fila 1.

¹⁰ *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1858*, f.l., p. 38.

¹¹ *** *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini 1861*, Typys M. Hazay et filii Vilhelmi, Temesvárini, p.40.

¹² I. Iványi, *op. cit.*, p. 162.

La 1 septembrie 1906, școala a devenit de 6 clase. Deoarece numărul de clase a crescut, vechea clădire a devenit neîncăpătoare, fiind necesară închirierea unor spații suplimentare pentru una sau două clase. Această situație a încetat o dată cu finalizarea construcției unei noi clădiri începută în anul școlar 1895-1896 (foto 1). Susținerea financiară era suportată de stat (61.232 forinți). Noua școală dispunea de 6 săli de clasă, biroul directorului, trei apartamente rezervate directorului și învățătorilor, o cameră și bucătărie pentru personalul de serviciu. Deja de la 1 septembrie 1905, existau 4 clase paralele, respectiv clasele a V-a și a VI-a simultane, supravegheate de același învățător. Erau în total nouă învățători dintre care două femei. Din septembrie 1896, Zöld József era director fiind în același timp președintele corpului didactic și grefierul administrației.¹³

Școala era frecventată din ce în ce mai des de copii aparținând altor confesiuni religioase, ceea ce a dus la creșterea numărului de clase. Astfel, la sfârșitul anului școlar 1905-1906, numărul elevilor era de 515, dintre care: romano-catolici: 364; greco-catolici: 15; ortodocși: 76; evanghelici: 12; reformați: 36; evrei: 11. Din punct de vedere al limbii materne erau: 180 maghiari, 241 germani, 82 români și 12 de diferite alte limbi.¹⁴

După cum aflăm din „Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMX”, tipărit la Timișoara, în anul 1910, putem menționa că atât la sfârșitul secolului al XIX-lea cât și la începutul secolului al XX-lea au funcționat numeroase școli confesionale romano-catolice, și chiar grădinițe, susținute de biserica romano-catolică, în multe localități din Banatul istoric, dintre care amintim câteva, situate în comitatul Caraș-Severin:

„**La Izgar**, anul construcției școlii a fost 1872. Director era Faragó Károly iar învățător-cantor și profesor de religie a fost König M. József (1000 kor.). Limba de predare era maghiara, funcționa un învățător, existau 6 clase care își desfășurau activitatea într-o singură

¹³ *Ibidem*, p. 163.

¹⁴ *Ibidem*.

sală de studiu. Elevi erau: 61 obișnuiți (de toată ziua) și 23 de repetiție.

La Iersig, anul de construcție al școlii a fost 1847. Director era tot Faragó Károly care deținea și funcția de profesor de religie iar învățător-cantor a fost Hilbert Tamás (1500 kor.). Limba de predare a fost maghiara, exista un învățător care preda la cele 6 clase într-o singură sală de clasă. Elevi erau: 75 obișnuiți (de toată ziua) și 28 de repetiție.

La Lugoș, este amintit ca an al construcției școlii, 1874. Director era Pataky Miksa iar profesor de religie a fost Máhig Berárd. Funcționau șapte învățătoare: Erdődy M. Leonilda, Stamberger M. Jolánta, Ostiadal M. Arzénia, Schuch M. Erazma, Regenhold M. Hildeberta, Bohus M. Petrona și Basch Róza. Limba de predare era maghiara, școala funcționa cu clasele 1-6 și existau 6 săli de clasă. Numărul elevilor era de 341 obișnuiți (de toată ziua) și 5 de repetiție.”¹⁵

„**La Vermeș**, anul construcției școlii a fost 1906. Director era Faragó Károly iar ca învățător-cantor și profesor de religie funcționa Wolf J. István (1000 kor.). Limba de predare a fost maghiara, exista un învățător care preda la toate cele 6 clase într-o singură sală de studiu. Elevi erau: 51 obișnuiți (de toată ziua) și 9 de repetiție.”¹⁶

„**La Bulci**, școala s-a construit în 1804. Director și profesor de religie era Kern Ágoston iar învățător-cantor a fost Ruzsák János (1502 kor.). Limba de predare era maghiara, preda un învățător la 6 clase într-o singură sală de clasă. Numărul elevilor obișnuiți (de toată ziua) era de 64 iar al celor de repetiție a fost de 32.”¹⁷

„**La Oravița Montană**, școala a fost construită în anul 1864. Director era Krinitzky Ferencz iar profesor de religie a fost Baktay János. Funcționau trei învățătoare: Zelinka M. Tharsilla, Ujházy M.

¹⁵ * * * *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMX. 1909/10 Tanév*”, Tipografia Diecezei Cenadului, Timișoara, 1910, p. 17.

¹⁶ *Ibidem*, p. 18.

¹⁷ *Ibidem*, p. 22.

Cleta și Horváth M. Melinda. Limba de predare a fost maghiara, școala funcționa cu clasele 1-6 existând însă doar 3 săli de clasă. Numărul elevilor era de 180 obișnuiți (de toată ziua) și 40 de repetiție.¹⁸

„**La Iabalcea**, anul aproximativ de construcție a școlii era considerat ca fiind 1700. Director era Pakos Manó iar învățător-cantor și profesor de religie a fost Zsögön Róbert (1400 kor.). Limba de predare era maghiara, un învățător predă la cele 6 clase într-o singură sală de studiu. Elevi erau: 41 obișnuiți (de toată ziua) și 23 de repetiție.

La Clocotici, școala a fost construită în anul 1791. Director și profesor de religie era Antók Dániel. Funcționau doi învățători: Peja János, cantor (1410 kor.) și Blaskovics Mária (1080 kor.). Limba de predare era maghiara, școala funcționa cu clasele 1-6 existând doar o singură sală de studiu. Numărul elevilor era unul considerabil: 153 obișnuiți (de toată ziua) și 70 de repetiție.

La Lupac, anul aproximativ de construcție a școlii era considerat ca fiind 1700. Director și profesor de religie era Wünsche Gyula iar învățător-cantor a fost Mihalecz János (1626 kor.). Limba de predare era maghiara, un învățător predă la cele 6 clase într-o singură sală de clasă. Numărul elevilor era de 82 obișnuiți (de toată ziua) și 49 de repetiție.

La Nermed, anul aproximativ de construcție a școlii era considerat ca fiind 1700. Director a fost tot Pakos Manó iar funcția de învățător-cantor și profesor de religie era în curs de ocupare (vacantă), remunerația care se oferea fiind de 1400 kor. Limba de predare era maghiara, un învățător trebuia să predea la cele 6 clase într-o singură sală de studiu. Numărul elevilor era de 86 obișnuiți (de toată ziua) și 48 de repetiție.

La Rafnic, anul aproximativ de construcție a școlii era considerat ca fiind tot 1700. Director și profesor de religie era Raschel

¹⁸ *Ibidem*, p. 32.

Ántal iar învățător-cantor a fost Jámbor István (1072 kor.). Limba de predare a fost maghiara, un învățător preda la clasele 1-6 într-o singură sală de studiu. Numărul elevilor obișnuiți (de toată ziua) era de 71 iar al celor de repetiție a fost de 40.

La Vodnic, anul aproximativ când s-a construit școala era considerat ca fiind, de asemenea, 1700. Director era tot Raschel Ántal iar învățător-cantor și profesor de religie a fost Dobra Mihály (1103 kor.). Limba de predare a fost maghiara, un învățător funcționa la toate cele 6 clase care învățau într-o singură sală de studiu. Numărul elevilor era de 48 obișnuiți (de toată ziua) și 23 de repetiție.¹⁹

Biserica romano-catolică a susținut și grădinițe confesionale din care menționăm pe cea de la Lugoj, construită în anul 1880, la care funcționa ca educatoare Regenhold M. Candida. Grădinița dispunea de o singură sală de studiu în care învățau 44 de copii.²⁰

Biserica romano-catolică s-a implicat masiv în organizarea și susținerea a numeroase școli elementare cu caracter confesional, în tot arealul geografic al Banatului istoric, aflat sub jurisdicția Episcopiei romano-catolice a Cenadului, cu sediul la Timișoara, multe școli funcționând încă din primele decenii ale secolului al XVIII-lea (Lugoj, Caransebeș, Oravița, Vârșeț, Iabalcea, Lupac, Nermed, Rafnic, Vodnic ș.a.). Existau însă și unele școli confesionale care nemaiputând fi întreținute financiar de către comunitățile romano-catolice locale au fost predate statului care le-a asigurat finanțarea necesară, în continuare, pentru a nu fi nevoite să-și întrerupă activitatea școlară (ca de exemplu, cea de pe lângă parohia romano-catolică din Lugoj, începând din anul 1878). În general, școlile preluate de stat de la romano-catolici și-au păstrat, în mare măsură, caracterul confesional specific.

¹⁹ *Ibidem*, p. 33.

²⁰ *Ibidem*, p. 36.

Criza din interiorul Partidului Național Român din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului XX

Prof. dr. Eugen Mioc

Condamnarea la închisoare în Procesul de la Cluj din mai 1894 i-a transformat pe liderii P.N.R. în martiri ai cauzei naționale. Cel mai simpatizat dintre aceștia era Vasile Lucaciu, secretarul partidului, care primise și cea mai grea pedeapsă: 5 ani de închisoare. Martirajul său a inspirat versuri și cântece patriotice. Celebră a devenit „Doina lui Lucaciu”, compusă de învățătorul George Bocu. Transpusă pe muzică, a devenit un adevărat cântec național, fiind tradusă și în limba italiană. Nu trece însă mult timp și celebra „Doină a lui Lucaciu” care începe cu versurile:

„Cântă-o mierlă prin păduri
Robu-i Lucaciu la unguri
Pentru sfânta libertate
Căci noi n-avem de ea parte”

etc. se dovedește a fi un plagiat grosolan după „Hora lui Alexandru Roman”, poezie scrisă de Iosif Vulcan și publicată în 1870 în revista „Gura satului”. Alexandru Roman, redactor al ziarului politic „Federațiunea”, fusese condamnat într-un proces de presă pe 6/18 martie 1869 și a stat un an în închisoare. În cinstea martirajului său, Iosif Vulcan a compus și publicat poezia pe care George Bocu a

plagiat-o aproape cuvânt cu cuvânt și a transformat-o în „Doina lui Lucaciu”.¹

Învățătorul George Bocu a murit la puțin timp după ce și-a publicat „Doina” și nu a mai avut cum să-și argumenteze plagiatul în fața presei române scandalizate. Probabil a făcut-o din patriotism. Pentru mișcarea națională a românilor din Ungaria istorică a fost însă un semn de rău augur. Și, într-adevăr, aproape imediat după grațierea conducătorilor P.N.R., în sânul acestui partid izbucnește o criză care va dura aproape 10 ani și care va dezbina profund pe românii din Transilvania și Banat.

Cel care a declanșat criza nu era însă membru al P.N.R. El era președintele Partidului Național Liberal din România, D.A.Sturdza. Acesta, în toamna anului 1895, după o susținută luptă în opoziție, a ajuns prim-ministru. La data de 13 octombrie 1895 a susținut faimosul discurs de la Iași, considerat momentul declanșării crizei.

Atâta timp cât a fost în opoziție, șeful P.N.L. din România a agitat chestiunea națională și a susținut chiar și cu bani P.N.R. și gazetele acestuia, pe căi oculte sau prin intermediul „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor”. Imediat ce a devenit prim-ministru, iar autoritățile austro-ungare i-au cerut explicații, s-a dezis public de cele afirmate anterior și și-a cerut scuze public față de maghiari. „E învederat, a afirmat Sturdza în cadrul discursului de la Iași, că trebuie să ne abținem de la orice amestec agitatoric în afacerile interne ale statelor învecinate cu noi, mai ales în afacerile Monarhiei Austro-Ungare. Am fost învinuiți de iredentism, anume că agităm pe conaționali noștri din Ungaria spre a se opune ordinii și legilor”. Acest lucru, continuă Sturdza, este departe de adevăr; și conchide: „În România nici un om, capabil a judeca cu minte sănătoasă, nu se gândește la iredentism și la daco-românism”.²

În realitate, lucrurile nu au stat deloc așa. Primii care au atacat politica duplicitară a lui D.A.Sturdza au fost conservatorii, prin

¹ „Dreptatea”, Timișoara, An. II, nr. 42 din 21 februarie/5 martie 1895

² *Ibidem*, nr. 231 din 18/ 30 octombrie 1895

ziarele lor. Articolele pe această temă, apărute în presa din România, au fost reproduse cu amărăciune de ziarele românești din Austro-Ungaria și cu o nedisimulată satisfacție de presa maghiară.

„Sunt trei chestiuni în jurul cărora liberalii au dus o campanie de agitațiune pe vremea când erau în opoziție, scrie ziarul „Țara”, legea maximului, legea minelor și chestiunea națională... De unde, până acum câteva luni... a nu interveni în relațiile dintre România și Ungaria era a face o politică antinațională, astăzi dl. Sturdza rostește discursuri în care se mărginește a spune că nu trebuie să intervenim în relațiile interne ale Austro-Ungariei”. Mai înainte cu un an, continuă ziarul conservator, Sturdza afirma în Senatul României că nu poate fi stabilită amicitia dintre România și Austro-Ungaria atâta timp cât chestiunea națională nu va fi rezolvată. El critica, în termeni duri, guvernul conservator pentru pasivitatea de care dădea dovadă vis a vis de suferințele românilor ardeleni și bănățeni. Ajuns la guvernare, nu mai recunoaște nimic. Duplicitar și mincinos, așa este caracterizat Sturdza de conservatori.³

Mai mult, Sturdza încearcă să impună noua direcție politică și ziarelor române de peste munți, în speță „Tribunei” din Sibiu pe care, de mai mult timp, o sprijinea cu fonduri bănești. Lucrul acesta este imediat speculat de ziarul „Epoca” din București care, în numărul din 5/17 decembrie 1895, scria: „Tribuna” din Sibiu, organul oficios de peste munți al domnului Dimitrie Sturdza, publică în numerele din 2 și 3 decembrie două articole de fond asupra mileniului unguresc, adică asupra serbărilor milenare ale existenței Ungariei, serbări care vor începe în cursul anului viitor (1896, când se împlineau 1000 de ani de la venirea și sedentarizarea maghiarilor în Câmpia Pannoniei n.n.). Din articolul din 3 decembrie reproducem următoarele pasaje remarcabile, care sunt un corolar demn al scuzelor umile pe care le-a făcut dl. Mitiță Sturdza față de unguri: „Sunt între noi oameni care nu mai cred că vom putea să ne înțelegem și să intrăm la bună învoială

³ *Ibidem*, nr. 235 din 23 octombrie/4 noiembrie 1895

cu maghiarii... dar sunt și mari interese naționale care cer să curmăm cât mai curând vrajba... E însă lucru învederat că înțelegerea va fi cu atât mai anevoioasă dacă manifestările nemulțumirii noastre vor urma... și în timpul serbării mileniului... Trebuie să profităm de ocazie pentru a-i îndulci (pe maghiari n.n.) pentru ca să fie mai acceptabili pentru pace”. După acest citat din „Tribuna”, redactorul de la „Epoca” comentează sarcastic și retoric în același timp: „Stilul, limba și forma în care sunt scrise aceste declarațiuni de o importanță capitală dovedesc... că ele pornesc din București, din anturajul imediat al lui Mitiță Sturdza, dacă nu chiar de la el însuși... Rezervându-ne a reveni... asupra acestei capitulări rușinoase a lui Mitiță Sturdza, întrebăm pe membrii Comitetului Național din Sibiu dacă cu știrea și învoirea lor s-au publicat aceste declarații în „Tribuna”?”⁴

În aceste condiții Ioan Rațiu, președintele P.N.R., se vede nevoit să ia atitudine. El personal declarase, la ieșirea din închisoare, că P.N.R. va continua lupta națională și, în nici un caz, nu se va „împăca” cu guvernul maghiar. Redactorii de la „Tribuna”, care schimbaseră macazul și vorbeau, la sugestia lui Sturdza, despre o împăcare cu ungurii, făcuseră acest lucru fără a-i cere părerea. Prin urmare, hotărăște să-i îndepărteze. Așa numita „criză a Tribunei” durează până în februarie 1896 când, ziarul și Institutul Tipografic din Sibiu trec, prin hotărâre judecătorească, din proprietatea lui Liviu Albini (unul dintre defecții care făceau jocul lui Sturdza n.n.) în proprietatea lui Ioan Rațiu.⁵ Totodată, foștii tribuniști trecuți în România nu mai sunt coproprietari ai Institutului Tipografic.⁶ O parte din vechii redactori îndepărtați de la „Tribuna”, în frunte cu Ioan Russu-Șirianu, vor întemeia la Arad un nou ziar, „Tribuna poporului” care, în următorii ani, îi va combate pe Ioan Rațiu și pe cei rămași în

⁴ *Ibidem*, nr. 270 din 7/19 decembrie 1895

⁵ Radu Păiușan, „Mișcarea națională din Banat și Marea unire”, Editura de Vest, Timișoara, 1993, p. 21

⁶ *Ibidem*, p. 22

jurul acestuia. În fapt, la sfârșitul anului 1895 și începutul lui 1896, mișcarea națională românească din Ungaria istorică, până atunci unitară, se scindează în mai multe grupări: cea din jurul „Gazetei Transilvaniei”; vechii tribuniști acum epurați, grupați în jurul „Tribunei poporului” din Arad, care continuă să fie sponsorizați de Sturdza și susțin poziția acestuia; conducerea P.N.R. în frunte cu Ioan Rațiu care preiau „Tribuna” din Sibiu și gruparea bănățeană în frunte cu Alexandru Mocioni, care edita gazeta „Dreptatea” din Timișoara. Aceasta din urmă sprijină poziția adoptată de Rațiu și deplânge faptul că principalele partide politice din România, Partidul Național Liberal și Partidul Conservator folosesc, în luptele lor pentru putere, cauza națională a românilor din Austro-Ungaria. „Această tactică, scrie „Dreptatea”, devine apoi tragi-comică când arma ce a izbutit a ridica pe unul sau pe altul dintre luptători în fotoliul ministerial, este lepădată iar susținătorii de până ieri se dezic de cele afirmate. Ceea ce în România este o armă (politică n.n.) pentru noi este o bază de existență... Adevăratul interes național al românismului nu numai că nu pretinde dar, nici nu admite a întrebuiința drept armă (politică n.n.) o cauză atât de delicată și totodată vitală pentru interesele noastre de existență”.⁷

Alt organ de presă din Timișoara, „Controla”, ziar românesc dar pro-maghiar, prezintă situația din punctul de vedere al guvernului de la Budapesta. Față de noua direcție adoptată de Sturdza, scrie „Controla”, „grandomanii noștrii (conducerea P.N.R. n.n.) au rămas pironiți locului... Ei simțeau că a pornit a sufla alt vânt cu care, dacă nu se vor acomoda, vor seca izvoarele (aluzie la fondurile bănești primite din România n.n.) și atunci va fi secetă mare, foamete mare, necaz mare. Ei au înțeles, s-au acomodat și acum e liniște”.⁸

În realitate, departe de a fi liniște, criza P.N.R. și a mișcării naționale românești din Austro-Ungaria era abia la început. În viziunea redactorilor de la „Controla” însă, conducătorii P.N.R., pe

⁷ „Dreptatea”, Timișoara, An II, nr. 277 din 16/28 decembrie 1895

⁸ „Controla”, Timișoara, An I, nr. 58 din 17 noiembrie 1895

care în batjocură îi numesc „matadori”, „n-au bărbăția de a spune adevărul ci cântă tot numai pe acele strune vechi și tocite ce plac mulțimii și gâdilă sufletul ei copleșit de necazurile și amărăciunile zilei”.⁹

Despre criza „Tribunei” și a Comitetului Central al P.N.R. scrie și „Nemzeti Ujság”, ziarul contelui maghiar Apponyi: „Cum se știe, Sturdza, câtă vreme se afla în opoziție, era sprijinitorul românilor din Ungaria și dânsul inspira însuflețire adicțiilor (redactorilor n.n.) „Tribunei”. Când apoi Sturdza a ajuns la putere, a întors mantaua, și-a negat trecutul, a lovit cu piciorul în principiile sale și în toți aceia care nu l-au urmat. Nimic mai natural decât aceea că românii din Ungaria, care au stat în strâns consens cu dânsul... să ajungă într-o confuzie cum lumea n-a mai văzut. Aceia pe care i-a sprijinit Sturdza cu bani, se agață și mai departe de sprijinul său; iar aceia pe care i-a folosit numai ca unelte, cu o înverșunare spumegătoare se aruncă asupra contrariilor (opozanților n.n.) lor... Precum opozantul Sturdza a fost acela care i-a întărâtat contra Statului Maghiar, tot astfel ministrul-prezident Sturdza este acela care a aruncat tăciunile aprins între dâșii și îl asmute pe unul contra altuia. În haosul acesta s-a născut criza „Tribunei” care, deocamdată, s-a rezolvat astfel că are să rămână în proprietatea dlui Rațiu și are să înjure și mai departe maghiarimea. Conducătorii cei de demult (vechea redacție de la „Tribuna” înlăturată de Ioan Rațiu n.n.) își fac coada colac în jurul lui Sturdza, care-i poartă de nas și le dirijează activitatea cum o făcea și mai înainte... Acest lucru se vede dintr-un articol al „Tribunei” care, după ce s-a debarasat de vechii redactori, a scris că „clica Slavici-Brote-Albini-Duică-Russu, care înainte... conducea „Tribuna”, a fost o simplă bandă de șarlatani fiindcă nu au condus foaia în acel spirit pe care trebuia să-l aibă organul oficial al P.N.R. ci foaia stătea sub influența celor din afară”.¹⁰

⁹ *Ibidem*, nr. 59 din 21 noiembrie 1895

¹⁰ „Dreptatea”, Timișoara, An III, nr. 15 din 19/31 ianuarie 1896

Cotidianul „Adevărul” din București laudă însă atitudinea lui Ioan Rațiu care, nu s-a pliat după directivele date de la București de Sturdza ci i-a înlăturat pe „cățelușii” șefului liberal. „Oamenii care au suferit dincolo, care au stat întemnițați... nu se împotrivesc la o împăcare cu ungurii dar, demnitatea lor se revoltă când văd că li se propune dezarmarea numai pentru că dl. Mitiță Sturdza a ajuns prim-ministru.”¹¹

La nivelul conducerii P.N.R. criza continuă. Acest lucru este recunoscut și de gruparea bănățeană din jurul „Dreptății” care, la început, încercând să minimalizeze lucrurile în interesul cauzei naționale, vorbise numai de criza „Tribunei” nu și de criza P.N.R. La începutul anului 1896 lucrurile au evoluat însă în rău și nu mai puteau fi ascunse. „Nu mai încape nicio îndoială că, prin cunoscutele crize din Sibiu, azi, partidul nostru întreg a ajuns într-o situație neplăcută, ba chiar critică”¹² scrie cu amărăciune „Dreptatea”.

Au apărut disensiuni și la vârful P.N.R. între Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu. Secretarul, deși la început îl susținuse pe președinte, a trecut apoi de partea contestatarilor și s-a opus demiterii vechilor redactori de la „Tribuna”. El l-a acuzat pe Rațiu, în ziarul „Revista Orăștiei”, pentru faptul că vorbește și lucrează în numele Comitetului Național al P.N.R. dar „fără știrea, fără aprobarea și fără autorizarea comitetului național... desconsiderând toate normativele instituite de comitet întru conducerea afacerilor partidului”. Lucru pe care Lucaciu îl consideră o gravă greșală. Prin urmare, îl provocă pe Ioan Rațiu să convoace fără întârziere comitetul național.¹³ Se vorbea deja despre o posibilă sciziune în cadrul P.N.R. iar ziarul maghiar „Nemzeti Ujság” scria despre intenția lui Rațiu de a-și prezenta demisia din funcția de președinte tocmai pentru a împiedica destrămarea partidului.¹⁴

¹¹ *Ibidem*, an. II, nr. 276 din 16/28 decembrie 1895

¹² *Ibidem*, An III, nr. 18 din 23 ianuarie/ 4 februarie 1896

¹³ *Ibidem*

¹⁴ *Ibidem*

În „Voința națională” din București, Eugen Brote îl atacă pe Rațiu pentru că a hotărât, cu de la sine putere, epurarea ziarului „Tribuna” fără a ține cont de Comitetul Național al P.N.R. din care și Brote făcea parte. Mai mult, insinuează că Rațiu a început să întrețină legături mai strânse cu Take Ionescu și Partidul Conservator din România.¹⁵ La rândul lor, Eugen Brote și Ioan Slavici sunt demascați, în mai multe articole apărute în ziarul „Dreptatea”, drept trădători ai cauzei naționale și unelte ale lui D.A.Sturdza. Eugen Brote este învinuit și de lașitate. El a fost acela care a tipărit „Memorandumul” dar, apoi, nu a avut curajul să compară în Procesul de la Cluj, alături de ceilalți conducători ai P.N.R., ci și-a pus pielea la adăpost, autoexilându-se în România. Aurel C. Popovici, care la început fusese aderentul lui Brote, se dezice de acesta și îl atacă într-o serie de articole publicate în „Tribuna”, numindu-l oportunist.¹⁶

În apărarea lui Ioan Rațiu și a liniei adoptate de conducerea P.N.R. subscrie tinerimea română universitară din Viena și Budapesta, în numele căreia semnează Nicolae Comșa, Alexandru Vaida-Voevod, Corneliu Mesaroș, Iuliu Maniu, Aurel Vlad și Ioan Scurtu. Majoritatea vor deveni, după 1900, noii lideri ai P.N.R. Ei au luat atitudine față de dezbinările din sânul conducerii Partidului Național și au declarat că „niciodată nu vom primi o politică dictată și influențată de cercuri străine”. De asemenea protestează „contra tendințelor de a escamota cauza noastră națională pentru scopuri de partid” și cer curățirea P.N.R. de elementele „neoneste și nevrednice încuibate în sânul său”. Ei așteaptă, pe viitor, „o și mai înverșunată și energică continuare a luptei naționale”.¹⁷

Ziarul „Ziua” din București scrie, referitor la criza din rândul Comitetului Național al P.N.R., că acesta s-a dezbinat. „Un moment începuserăm a crede că lucrurile s-au liniștit și că vechii luptători și-au dat din nou mâna pentru a lupta numai pentru dobândirea

¹⁵ *Ibidem*, nr. 19 din 24 ianuarie/5 februarie 1896

¹⁶ *Ibidem*, nr. 32 din 10/22 februarie 1896

¹⁷ *Ibidem*, nr. 18 din 23 ianuarie/4 februarie 1896

drepturilor pe care le revendică poporul român. Ne-am făcut însă iluzii. Cei rămași în minoritate (membrii comitetului susținători ai lui Sturdza și ai politiciii de împăcare cu maghiarii n.n.) se grupează în jurul „Revistei Oraștiei” și de acolo au să înceapă lupta împotriva majorității comitetului”. În urma acestei stări de fapt, ziarul din România trage următoarea concluzie amară: în timp ce maghiarii pozează în fața Europei ca un popor civilizată, muncitor și unit, căruia pe drept i se cuvine preponderența politică, românii apar ca „un popor sărac, condus de niște șefi care se ceartă între ei pe motive pe care nici nu au curajul să le spună pe față. O situație mai tristă nici nu se poate”.¹⁸ Cu alte cuvinte, valul de simpatie la nivel european, pe care P.N.R. și mișcarea națională românească l-au câștigat în urma Procesului de la Cluj, a fost în cea mai mare parte pierdut datorită crizei interne care a urmat.

„Tribuna” publică în numărul din 6/18 februarie 1896 un „Manifest” semnat de conducerea P.N.R.: Ioan Rațiu, George Pop de Băsești, Iuliu Coroian, Rubin Patița, Gherasim Domide și Patriciu Barbu. În manifest, după ce se arată că nu condamnații în Procesul de la Cluj au cerut grațierea ci aceasta le-a fost acordată de împărat, se concluzionează: „Stăm ferm pe baza programului național de la 1881 și în toată mișcarea noastră vom fi conduși de sfințenia drepturilor noastre naționale și inspirați de interesele poporului român ai cărui reprezentanți suntem”.¹⁹ Ziarul maghiar „Pester Lloyd”, luând act de faptul că „Manifestul” a fost semnat doar de câțiva membrii ai Comitetului P.N.R., vorbește despre lupta pentru putere care se dă în interiorul acestui partid între Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu și prezice o iminentă sciziune. De asemenea, consideră „Manifestul” drept o nouă „declarație de război” a președintelui P.N.R. împotriva maghiarilor.²⁰

Alt ziar maghiar, „Egyetértés”, arată că guvernul Bánffy a greșit grațiindu-i pe conducătorii P.N.R. căci aceștia nu se arată

¹⁸ *Ibidem*, nr. 29 din 7/19 februarie 1896

¹⁹ *Ibidem*, nr. 30 din 8/20 februarie 1896

²⁰ *Ibidem*, nr. 32 din 10/22 februarie 1896

recunoscători ci continuă declarațiile belicoase. Mai mult, vor să conturbe sărbătorirea mileniului maghiar „cu o acțiune națională românească înscenată în stil mare”.²¹

„Tribuna” din Sibiu îl atacă pe fostul preot „martir” Vasile Lucaciu pentru politica de împăcare cu ungurii, pe care acesta o promovează în ultima vreme. Același lucru i se impută și unui alt preot, Vasile Mangra din Arad, și el fost lider al mișcării naționale românești.²² Vasile Lucaciu răspunde învinuirilor celor de la „Tribuna” în „Revista Orăștiei”. El îi numește „oameni necinstiți” și arată că „minciuna, calomnia, perfidia, seducerea păcătoasă a opiniei publice române sunt armele „Tribunei” de la promovarea crizei”. De asemenea, afirmă că gazeta de la Sibiu nu mai reprezintă interesele P.N.R. și nici pe cele ale Comitetului Național al acestui partid.²³

Presă și politicienii maghiari încearcă să supraliciteze controversese dintre Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu și să producă, în cele din urmă, scindarea P.N.R. Vor fi însă dezamăgiți. Deși aflat în disensiune profundă cu Rațiu, Lucaciu dă dovadă de cavalerism atunci când este intervievat de presa maghiară pe această temă. La întrebarea corespondentului ziarului maghiar „Alkotmány” în legătură cu dezbinarea Comitetului Executiv al P.N.R., el răspunde că acest lucru nu este adevărat. P.N.R. este „întreg și nedespărțit” deoarece toți continuă lupta națională pe baza programului de la 1881. Pe această poziție se situează și el și dezmente zvonurile apărute în presă cum că ar fi rupt legăturile cu conducerea P.N.R. iar la viitoarele alegeri dietale va candida ca independent sau pe listele vreunui partid maghiar, așa cum au procedat și alți români. La întrebarea: din ce motiv ziarele maghiare au răspândit știrea că, într-o anumită măsură, s-ar fi apropiat de politica guvernului ungar, Lucaciu răspunde că este simplă propagandă făcută cu scopul de a-l discredita în fața poporului

²¹ *Ibidem*

²² *Ibidem*, nr. 162 din 23 iulie/4 august 1896

²³ *Ibidem*, nr. 175 din 9/21 august 1896

român. Ca bun patriot și român el primește amicitia guvernului maghiar dar, numai pe baza programului P.N.R. din 1881.²⁴

La data de 15 octombrie 1896, la Sibiu, se întrunește un Juriu de onoare, format din membrii marcanți ai P.N.R., care aplicează conflictul dintre Ioan Rațiu, președintele partidului, Iuliu Coroian, membru în Comitetul Executiv, pe de o parte și Vasile Lucaciu, secretarul partidului, pe de altă parte. Cei trei își exprimă regretul că s-au atacat reciproc în presă și declară că vor merge în continuare, împreună, pe baza programului național din anul 1881. Juriul care a aplănat conflictul a fost format din: Dionisie Vaida, președinte, Petru Truția, secretar, Alexandru Filip și Teodor Mihali, membrii.²⁵

Dacă conflictul dintre Ioan Rațiu și Vasile Lucaciu s-a aplănat, nu același lucru putem afirma despre conflictul dintre președintele P.N.R. și redactorii îndepărtați de la „Tribuna”. Aceștia, grupați în jurul lui Ioan Russu-Șirianu, D.P. Barcianu și Vasile Mangra, întemeiază la Arad un nou ziar, „Tribuna poporului”. Sunt sprijiniți cu fonduri bănești de către D.A. Sturdza, a cărei poziție continuă să o susțină. Ei lansează numeroase atacuri la adresa lui Rațiu și a celorlalți membri ai Comitetului Executiv al P.N.R. care mai rămăseseră în jurul președintelui. Acest fapt este deplâns de redactorii de la „Dreptatea”: „Cât de nefastă și fatală este ingerința liberalilor din România în luptele noastre naționale, nu dovedește nimic mai lămurit decât organul din Arad („Tribuna poporului”, n.n.) care, întemeiat fiind de Sturdza et Comp., nu face altceva, de când apare, decât seamănă zăzanie și vrajbă între șirurile noastre”²⁶

Atacurile „Tribunei poporului” la adresa conducerii P.N.R. continuă. În numărul 161 din 1899 ziarul arădean reproduce un articol din presa străină occidentală, mai precis din ziarul „L'indépendance Belge”, articol în care sunt atacați Ioan Rațiu și Iuliu Coroian. „Acești doi vechi șefi, scrie ziarul belgian, au compromis în mod grav cauza

²⁴ *Ibidem*, nr. 198 din 7/18 septembrie 1896

²⁵ *Ibidem*, nr. 224 din 9/21 octombrie 1896

²⁶ *Ibidem*, an IV, nr. 147 din 9/21 iulie 1897

română și nu încetează a-i aduce prejudicii... Dacă chestiunea română n-a putut să se dezvolte tot înainte, e numai greșeala lor”.²⁷ Conducătorii P.N.R. și noii redactori de la „Tribuna” din Sibiu sunt catalogați drept „oameni săraci de idei și neputincioși la fapte dar cu pretenții de conducători autorizați în viața publică... Incapabili de a scoate carul național din noroiul în care l-a băgat dl. dr. Rațiu și de a da o soluție problemelor care se impun cu necesitate Partidului Național, decrepiții de la „Tribuna” nu știu decât să țipe, înjurând pe toți câți nu voiesc să se facă hamalii domnului Rațiu”.²⁸ Vasile Mangra, într-un articol intitulat „Partidul Național”, arată că „în urma neactivității și neputinței absolute a Comitetului (P.N.R. n.n.) de a începe vre-o acțiune politică serioasă, am înființat la începutul anului 1897 „Tribuna poporului” ca să deschidem câmp liber discuțiilor și părerilor responsabile asupra poziției Partidului Național și poporului român”. De atunci, continuă Mangra, cei de la „Tribuna” nu s-au mai ocupat de problema națională ci i-au atacat încontinuu, catalogându-i drept „vânduți ungarilor”. Dar, însuși Ioan Rațiu și apropiații săi, pe vremea când erau în temniță, după Procesul Memorandului, au vorbit despre o apropiere între români și maghiari”.²⁹

„Tribuna poporului” îl atacă și pe Alexandru Mocioni, liderul românilor din Banat, pentru că pledează pentru rezistența pasivă și pentru că „se exprimă atât de anevoios în limba română”³⁰ (în realitate pentru că susținea poziția lui Ioan Rațiu împotriva noului curent finanțat de D.A. Studza n.n.).

În opinia celor de la „Tribuna poporului” Ioan Rațiu, care „a contribuit mai mult ca oricine la dezorganizarea partidului”, nu mai este reprezentativ și ar trebui să-și prezinte demisia. Și aduce ca argumente următoarele: Conferința Națională din 1892 a instituit un Comitet format din 25 de membrii căruia îi era încredințată

²⁷ „Tribuna poporului”, Arad, An. III, nr. 161 din 21 august/2 septembrie 1899

²⁸ *Ibidem*, nr. 167 din 29 august/10 septembrie 1899

²⁹ *Ibidem*, nr. 172 din 5/17 septembrie 1899

³⁰ *Ibidem*, nr. 178 din 16/28 septembrie 1899

conducerea P.N.R. Acest Comitet a ales Biroul politic: Ioan Rațiu – președinte, George Pop de Băsești și Eugen Brote – vicepreședinți, Vasile Lucaci, Demetriu Comșa și Septimiu Albini – secretari. Dintre aceștia, în Biroul politic, doar George Pop de Băsești mai este alături de Rațiu, iar dintre ceilalți membrii ai Comitetului, alături de președinte se mai află doar patru: Patriciu Barbu, Iuliu Coroian, Teodor Mihali și Rubin Patița. În concluzie, Ioan Rațiu a pierdut sprijinul majorității.³¹

Speranțele dizidenților nu s-au materializat însă. În ciuda presiunilor, Ioan Rațiu a refuzat să-și prezinte demisia și a continuat să rămână președintele P.N.R. Un an mai târziu situația era aproape neschimbată. Cele două tabere continuau să se situeze pe poziții ireconciliabile.

„E aproape jalnică decadența politică a Sibiului”, scria „Tribuna poporului”. Dacă în urmă cu 6 ani Sibiul era „metropola politică a tuturor românilor care făceau politică națională”, în 1901, în jurul lui Ioan Rațiu, bătrân și bolnav, nu se mai află decât un grup restrâns de credincioși: vechiul său prieten George Pop de Băsești, ginerele său Iuliu Coroian și Rubin Patița. Toți ceilalți - și redactorii de la Arad deplâng acest lucru – Brote, Cristea, Barcianu, Comșa, Albini, Aurel C. Popovici, Vasile Mangra etc. au fost înlăturați.³²

Criza a continuat cu intensitate până în decembrie 1902, la moartea lui Ioan Rațiu și alegerea ca președinte al P.N.R. a lui George Pop de Băsești. Noul lider a trăit suficient de mult pentru a vedea realizată Marea Unire din 1918. Odată cu alegerea sa, criza a început să se diminueze, iar în 1905, după ce partidul a reluat activitatea electorală și a participat la alegerile dietale, putem afirma că a încetat. Cu toate acestea, P.N.R. s-a confruntat cu dizidențe și la începutul secolului XX, în special după rezultatul slab obținut la alegerile parlamentare din anul 1910.

³¹ *Ibidem*, nr. 196 din 12/24 octombrie 1899

³² *Ibidem*, an V, nr. 11 din 18/31 ianuarie 1901.

Lupta de la Lugoj (1907) (II)

Prof. Horațiu Suci

La începutul secolului al XX-lea, Partidul Național Român din Transilvania și Banat renunță la politica de pasivitate, revenind la activismul politic. Elitele politice românești din Ungaria hotărăsc ca la alegerile din 1906 să propună candidați în toate regiunile în care locuiau români.

Relatările din ziarele vremii scot la iveală modul în care se desfășurau alegerile în partea ungară a Imperiului Austro-Ungar. Articolele din presa de la începutul secolului dezvăluie faptul că în lupta electorală era permis totul: amenințările, corupția, trădarea, bătăile, implicarea nedreaptă a autorităților. Părțile implicate nu se dau în lături de la folosirea celor mai diverse și neortodoxe metode pentru a câștiga alegerile.

După ce în cercul Bocșei, la începutul anului 1907, candidatul român dr. Valeriu Braniște a pierdut în fața candidatului guvernului ungar, Weiss Iulian, mandatul de deputat câștigat de George Popovici la Lugoj era contestat. În acest context, românii bănățeni se pregătesc pentru o nouă luptă electorală, conștienți de gravitatea situației, guvernul maghiar fiind capabil de orice pentru a obține victoria electorală în cercul Lugojuului.

În ziarul „Tribuna”, la sfârșitul lunii februarie 1907, cititorii sunt anunțați, fără niciun fel de entuziasm, că: „mandatul dela Lugoj se știe, este atacat, și după știrile ce primim, cei cu puterea; în mână

au; și hotărît să facă și cu acest mandat cum au purces cu cel dela Bocșa: să-l nimicească adecă.

Trag nădejde că la a doua alegere vor reuși să scoată din deputăție pe harnicul protopop și fruntaș dr. G. Popovici. Noi dimpotrivă: avem nădejde că frații lugojeni vor fi învățat din pățaniile celor dela Bocșa și chiar de pe acum se vor pune pe lucru, organizând cercul de cu vreme și astfel-se va cruța națiunea' de rușinea întâmplată la Bocșa"¹.

Și tonul cotidianului „Libertatea” este unul sumbru: „După Bocșa – Lugojul. Domnii au prins curagiu prin pilda dela Bocșa. Fiindcă și la alegerea dela Lugoj a fost apelată tot așa la comisia diete, ca și cea dela Bocșa, – acum comisia a hotărît să înceapă și aci cercetare, să caute dovezi. Ori află ori nu află, comisia va zice că are „destule” dovezi, că Români au biruit pe nedrept, și va nimici și această alegere. Că au prins curagiu după izbînda dela Bocșa.

Unele cobe rele, chiar dintre Români, încep să spună, că sfîrșitul poate fi tot ca la Bocșa. Doar ne-o păzi Dzeu și de această rușine”².

Pe măsură ce trece timpul, veștile sunt din ce în ce mai proaste. „Mandatul dela Lugoj, așa ne asigură organul guvernamental din Timișoara, va fi nimicit. Vom vedea. Comisia IV a dietei va rosti hotărîrea sa mâne. Ancheta a fost făcută de Németh Imre, care a ascultat peste 200 martori, între ei vicișpanul, protonotarul și alți unguri, cari – cum ni-se scrie – n’au putut preciza însă nimic grav împotriva dlui dr. G. Popovici, alesul Lugojului”³ („Tribuna”, Noutăți... 6 Martie 1907). În situația în care devine tot mai sigur faptul că mandatul de deputat câștigat de protopopul George Popovici urma să fie anulat, românii încep să se pregătească pentru o nouă bătălie electorală, examinând încă odată erorile din trecutul apropiat. În articolul „Lugojul și Zorlențul!” („De un Lugojan”), din „Tribuna”

¹ *Ibidem*, nr. 31, 9/22 februarie 1907, p. 2

² *Libertatea*, Orăștie, anul VI, nr. 9, 17 februarie/2 martie 1907, p. 2

³ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 41, 21 februarie/6 martie 1907, p. 6

sunt analizate cauzele înfrângerii de la Bocșa (din dorința de a nu repeta aceleași greșeli la Lugoj). „După înfrângerea noastră dela Bocșa, – de sigur că apetitul guvernului actual a crescut, și urmarea va fi ca să-și stâmpere foamea și cu celelalte cercuri protestate: Lugojul și Zorlențul.

În momentele de față e bine pentru noi, ca să cercetăm cauzele căderii noastre la Bocșa, și apoi să vedem dacă suntem ori nu în stare să dăm piept cu adversarul la o eventuală luptă electorală în Lugoj și Zorlenț. Cauza căderii noastre dela Bocșa în primul loc avem să o mulțămim preoților, iar în al doilea loc învățătorilor. Pun în primul loc pe preoți, căci numărul acestora cari ne-au vândut a fost mai mare ca al învățătorilor, cu toate că învățătorii au stat sub presiunea întregii puteri administrative, pe când preoții rătăciți au fost presionați numai de puterea banului. Fie că puterea, fie că banul ne-a spart rîndurile, – un lucru trebuie constatat, – că destrăbălarea a intrat între noi!

Și destrăbălarea a intrat în urma lipsei de *disciplină și caracter*.

1. Un corp bine disciplinat nu se prezintă așa ca la Bocșa cu rînduri sparte. Preoțimea, dacă ține la biserica ei vie, trebuie să se presinte unitară în gânduri și simțeminte. Să caute a nu veni în conflict cu simțemântul național al poporului, pe care îl păstorește.

Eram la Bocșa în ziua alegerii, la cordon cordon, aproape de locul votării. Când un preot veni cu o ceată de votanți spre urna lui Weisz, – un țăran din partidul național se adresă cătră ceata națională cu următoarele cuvinte: „Fraților! De acum înainte să ștergem din „Deșteaptăte române”.... strofa: „*Preoți cu crucea'n frunte...!*” Ei bine, până acum poporul nostru în cazuri de grea cumpune apela la crucea preoților lui, – și acum ? – răspund cuvintele de sus ale țăranului nostru! – Dacă preoțimea noastră nu ține mult la rolul de conducătoare în chestii naționale, – atunci să poftească a se prezenta ca la Bocșa. Dar dacă ne place să zicem că „*biserica e națională*”, atunci așteptăm ca *Ea* să nu fie batjocurită eventual cu alte titluri și epitete. Datorința față de această biserică impune preoților ca aceștia

să se prezinte ori unde și sub ori ce împrejurări ca un zid puternic, până la unul, când e vorba de interesele *Ei* naționale. Nu e interesul *Ei* a da mâna cu evreii!...”

Și când vedem că *unii* întră în ceata jidovilor, iar *alții* stau la o parte fără se simtă cum sângerează biserica lor, – atunci trebuie să plângem de soarta acestei biserici, pe care o croiesc acești nedisciplinați ai șirurilor noastre. – Un domn, desnădăjduit de toată această destrăbălare îmi zicea: „va veni timpul ca iarăși să ne reîntoarcem la pasivitate”. I-am răspuns: „Nu! căci acest popor care *plângea formal* după căderea noastră la Bocșa, – își va ști disciplina pe rătăciții săi!”

Când vorbesc de disciplină, adresându-mă către *cler*, – nu mai vorbesc și de caracter, căci disciplina clerului involvă în sine și caracter, dat fiind adevărul, că disciplina clerului nu poate fi bazată, numai pe *buh* și *dreptate*, – dar

2. Cu ocazia unei adunări generale a învățătorilor din diecesa Caransebeșului ținută în Lugoș, – un fruntaș de aici, în vorbirea de binecuvântare a strigat către aceștia: „*Caractere să ne dați!*”. Ce frumoase cuvinte, rostite la situație! Și oare cum să dăm noi *caractere* dacă noi înșine nu avem caracter?! Numai lumina poate naște lumină! Și cred că nu este caracter a vinde poporul din a căru sudoare trăiești. Amenințările și presiunile de tot felul venite de sus, – nu sunt scuze, – dovadă ținuta bărbătească a celor de caracter. Noi învățătorii patriei noastre trebuie, și avem datorința a crește oameni liberi, tocmai fiind-că vrem independența patriei noastre. Cum oare vom putea noi crește oameni liberi atunci, când noi nu suntem liberi nici chiar în exercitarea dreptului nostru civic?! Să mi-se ierte afirmarea, dar nu e bun patriot acela, care restrânge libertatea învățătorului, – fie acela ori și cine! Noi trebuie să fim expresia poporului precum și poporul este expresia noastră. Spiritul ce dominează astăzi lumea e *spiritul democratic*, înaintea căruia și regii trebuie să se plece.

Cum vine dar, că un partid aristocratic, care din nefericirea patriei, a pus mâna pe putere, – să încâtușeze libertatea noastră civică prin presiuni păcătoase?! Și dacă totuși o face, – de ce nu – i-se impune caracterul? – dacă este! Căci *dacă este*, cine mă poate pe mine opri dela voința mea, mai cu seamă când știu că această voință, e chiar îndreptată spre binele Patriei?!

Anul XI.	Arad, Sâmbătă 24 Februarie (9 Martie) 1907.	Nr. 44.
<small> ABONAMENTUL Pe un an 24 Cor. Pe jumătate an 12 " Pe 3 luni 2 " Num. de Dimineață pe un an 4 Cor. Pentru România și America 10 Cor. Pentru România și strălătime nr. de zi pe an 40 franci. </small>	<h1>TRIBUNA</h1>	<small> REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA Dealul Feresei nr. 20. INSERTIUNILE se primesc la adm- nistrația. Manuscrisele nu se înapoiază. Telefon pentru oraș și comitat 502. </small>

Nimicirea mandatului dela Lugoj. *Vineri nainte de amiază comisia IV de verificare a dietei a publicat hotărîrea în afacerea petiției înaintate împotriva alegerii dela Lugoj. Pe baza referadei lui Németh Imre, comisia a nimicit mandatul d-lui dr. G. Popovici și astfel în scurtă vreme la Lugoj se va face o nouă alegere.*

Tribuna, Arad, 24 februarie / 9 martie 1907

Nu e caracter a-ți vinde voia pe bani și altele, – precum nu e omenie a cumpăra sau a presiona voința cuiva, atunci când ești convins, că intențiile tale față de Patrie sunt curate. *Cel-ce cumpără ori presionează voința altuia* e dubios; iar *cel-ce o dă ori nu o exercită*, este fără de caracter și un laș.

În punctul prim m'am adresat mai mult către preoți (cler în genere) pentru *disciplină*; iar în punctul doi, învățătorilor – pentru *caracter*. Mai avem însă factori conducători, către cari să ne adresăm în chestie!

Factorii cari ocupă scaune pe la sinoadele eparhiale și pe la măritele congrese naționale, – trecând de mari naționaliști. Acești factori, în campania dela Bocșa, au stat pasivi, – bag-seamă, ca să nu

periclitize interesele autonome bisericești, – după-cum zic unii! Asta ar însemna, că cel-ce a devenit deputat sinodal și congresual – nu mai e liber a-și exercita drepturile sale cetățenești, după propria convingere. E dubioasă această abținere, – și par’ că se apropie timpul, când va trebui radical să ne cernem.

„Nimenea nu poate servi la doi domni” – astfel nici cel-ce vrea să treacă de conducător al poporului românesc. Cu ocazia alegerii dela Bocșa, nimenea nu a sacrificat mai multă tignă, ca bietul popor, căci numai el știe șicanele ce s’au pus și se vor pune pe capul său pentru bărbăteasca-i ținută. Nu învinovățim poporul, care a mers în tabăra lui Weisz, – căci a fost dus de conducătorii săi, în cari credea că trebuie să aibă încredere; dar, „Vai de acela, prin care se face scandalul!” – „Mai bine nu s’ar fi născut!” – Unul pentru toți și toți pentru unul – ...

Mint cuvintele ce s’au rostit în zilele de grea cumpănă. Aceste cuvinte ni-se potrivesc de minune pentru zilele, prin cari trecem, și aș dori, ca toate gazetele noastre să le reproducă, pentrucă să poată ajunge în casa fiecărui român”⁴.

La 24 februarie / 9 martie 1907, „Gazeta Transilvaniei” dă ca sigură „nimicirea mandatului de la Lugoj. „Alegerea dela Lugoj, scrie „Drapelul”, va fi sigur nimicită, așa zic Ziarele șoviniste. Se pare , că s-a început și corteșirea „oficială” în favorul candidatului guvernamental, căci deunăzi a fost la Făget directorul silvanal din Lugoj și a citat la sine pe toți gornicii din comunele aparținătoare cercului electoral al Lugojuului. Cât de siguri sunt șoviniștii de nimicirea mandatului se vede și de acolo că au ținut luni adunare în Lugoj, unde s-au înțeleas asupra persoanei candidatului”⁵.

⁴ *Ibidem*, nr. 40, 20 februarie/5 martie 1907, p. 1-2

⁵ *Gazeta Transilvaniei*, Brașov, anul LXX, nr. 43, 24 februarie/9 martie 1907, p. 1

<p>REDACȚIUNEA, ADMINISTRAȚIA ȘI TIRAJUL Brașov, prima mare nr. 25. Redacția este deschisă de la 8 ore dimineața până la 6 ore seara. Manuscrisurile se acceptă numai în original. PREȚURILE în numerar la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați. Anul în avans, în numerar la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați. Abonamentul în numerar la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați. Prețurile în numerar și în avans sunt în lei și în bani. Prețurile în avans sunt în lei și în bani.</p>	<h1 style="margin: 0;">GAZETA TRANSILVANIEI.</h1> <h2 style="margin: 0;">ANUL LXX.</h2>	<p>„GAZETA” este în posesia și administrarea societății „GAZETA” S. R. L. din Brașov, care are sediul în Brașov, în strada nr. 25. Pentru informații și schimbări: în Brașov, la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați; în alte orașe, la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați. Abonamentul în numerar la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați. Abonamentul în avans la administrația de tipar și la vânzătorii autorizați.</p>
Nr. 43	Brașov, Sâmbătă 24 Februarie (9 Martie)	1907

Alegerea dela Lugoj, scrie »Drapelul«,
 va fi de sigur nimicitoare, așa zic ziarurile șoviniste. Se pare, că s'a început și cortesi-
 rea »officială« în favorul candidatului gu-
 vernamental, căci deunăzi a fost la Făget
 directorul silvanal din Lugoj și a citat la
 sine pe toți gornicii din comunele aparți-
 nătoare cercului electoral al Lugojuului. Cât
 de siguri sunt șoviniștii de nimicirea man-
 datului se vede și de acolo că au ținut
 Luni adunare în Lugoj, unde s'au înțeles
 asupra persoanei candidatului.

Gazeta Transilvaniei, Brașov, 9 martie 1907

În numărul din aceeași zi, 24 februarie / 9 martie 1907, „Tribuna”, mai bine informată anunță „nemicirea mandatului dela Lugoj”. „*Vineri nainte de amiază comisia IV de verificare a dietei a publicat hotărârea în afacerea petiției înaintate împotriva alegerii dela Lugoj. Pe baza referadei lui Németh Imre, comisia a nimit mandatul d-lui dr. G. Popovici și astfel în scurtă vreme la Lugoj se va face o nouă alegere*”⁶. Anunțăm și la altă parte a ziarului, nemicirea mandatului din Lugoj. Ca să se vadă pe ce motive absurde s'a nimit acest mandat, arătăm aci motivele principale: S'a acuzat părintele Simeon Blajovan cu ațtarea fanatismului religios, iar ziarul „Poporul Român” a amenințat, că va face de batjocură pe cei-ce nu vor ținea cu

⁶ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 44, 24 februarie/9 martie 1907, p. 1

naționalistii. Părintele Adam Groza a făcut să jure pe cruce pe credincioșii săi. Pe alegătorii din Fârdia i-au bătut și i-au huiduit

Iată pentruce s'a nimicit un mandat!

Vor ști oare alegătorii din Lugoj să deie răspunsul convenit la aceasta nouă infamie ori vom păți a doua rușine?⁷.

Odată ce „domnii de la Budapesta” au dat această „palmă... alegătorilor din Lugoj”, redactorii de la „Tribuna” (10 martie 1907), se simt datori să le reamintească cititorilor (de toate felurile) greșelile ce au dus la înfrângerea de la Bocșa: neimplicarea și trădarea elitelor locale (preoți și învățători), lipsa de organizare (a votanților) și neimplicarea deputaților români în campania electorală.

„Cea ce era de prevăzut a urmat: încurajați de dezastrul nostru din Bocșa comisiunea Dietei a invalidat mandatul deputatului național Dr. George Popovici.

Ar fi de prisos să ne mai ocupăm în merit cu decisiunea Comisiunei: ea nu numai nu rezistă nici celei mai elementare critice, dar e de o nedreptate ce provoacă orice simț omenesc. Domnii din Budapesta nu mai au nici o jenă, ei nici nu mai caută să-și justifice măcar procedurile față de noi, ci sumar de tot: ne tratează în virtutea atotputerniceii lor. Citiți numai motivele absurde pe cari se sprijinește invalidarea mandatului din Lugoj.

Între aceste motive principalul sună așa: „Foaia”: *Poporul român a amenințat că va face de batjocură pe cei-ce nu vor ținea cu naționalistii*. Este acesta un motiv spus măcar cu seriozitate? Te-ai espune pe tine ridicolului, când ai voi să discuți cu astfel de argumentări. Nu, nu discutăm. Când stai în față cu astfel de infamii, care în definitiv mai au și caracterul unui fapt împlinit, vorbele nu plătesc mult – fapte trebuesc!

Lugojul are cuvântul. Palma este și de altfel dată în primul rând alegătorilor din Lugoj, cărora comisiunea le-a adus cea mai grozavă insultă: că ei n'ar fi români prin sânge, prin simțire și prin convingere

⁷ *Ibidem*, p. 5

ci numai terorizați, siluiți mărturisesc credința neamului lor. Că ei nu și-ar fi dat votul pe vrednicul lor candidat: dr. George Popovici, ci pe d'alde kossuthist, oameni depănura acelor, cari vor să înființeze „fabrica de ștreanguri” pe seama fiilor neamului românesc. Că ei ar fi votat pe oameni, cari vor – cum o fac tocmai în vremea de față – să dea o spărtură autonomiei bisericii noastre câștigate prin sânge de strămoșii noștri și să nimicească școala română.

Că ei nu sunt mândri și fericiți de lupta mare și bărbătească, ce deputatul lor împreună cu colegii săi, duc în Casa țării pentru drepturile și onoarea poporului român, ci din contră, ei stau pe partea hulitorilor numelui de român. Și că în fine, ei nu mai țin la reverenda pe care n'a purtat-o un om mai cinstit ca și candidatul lor, ci la cei-ce o scuiță și o necinstesc.

Dacă trăiesc în cercul Lugoșului român, dacă n'a perit dintrânsii ori-ce schinteie de mândrie nu românească dar omenească, ei vor ști să dea răspunsul cuvenit. Vine tocmai bine alegerea aceasta acum după pățania din Bocșa. Râvni-vor lugoșenii la gloria din Bocșa? Face-vor ei să mai roșească odată întreg neamul românesc? Ori vor repara și rușinea ce-am pățit- o în Bocșa. Întrebările acestea și le pune acum toată suflarea românească. Și cu inima tremurândă privim spre Lugoș, în urma celor întâmplate în Bocșa. Nu pentru-că am crede un moment că s'ar mai putea repeta rușinea de acolo, unde – susținem și acuma: nu ne-am făcut pe deplin datoria – ci pentru-că ș'aici ca și acolo, ba poate în măsură mai mare se vor deslănțui toate infamiile electorale – de cari ni-a dat dovadă dl Andrassy că nu se sperie – asupra alegătorilor, cari vor necesita ca într'adevăr fiecare alegător să fie un erou, pentru a putea învinge.

Ridica-se-vor alegătorii din Lugoș la aceasta înălțime? Aspira-vor ei la gloria de eroi? Acestea sunt îngrijorările noastre. Al doilea cuvânt îl avem către fruntașii locului și către deputații naționali. Să nu se mai întâmple ce s'a întâmplat în Bocșa. Auzim acum în urmă că nici măcar liste electorale nu aveau. Veneau comunele cum da Dumnezeu, fără conducere, fără fruntași. Agenții stăpânirii au

terorizat și alegătorii s'au lăsat terorizați. Au fost destul să s'aducă câteva sute de jandarmi pentru a băga frică în oameni. Dar ce, între suliți de jandarmi românul nu-și știe spune votul ?

Noi nu putem recunoaște pe români în firea aceasta de timizi. Și nici n'o putem crede, d'aceea am spus-o și cu cazul din Bocșa, că ticăloșia unor conducători d'acolo a fost vina și nu sulițele jandarmilor. Corespondențele ce primim dela țărani toate dovedesc aceasta, ceea ce de altfel o și știu toți cei ce cunosc firea poporului nostru.

Știm apoi că deputații naționali sunt angajați tocmai acum la o grea luptă, care-i ține în Budapesta. Cu toate acestea vor trebui să afle vreme pentru a merge și la Lugoj, unde este acum nevoie de dâșii. Suntem informați, că așa se va și face. Deputații naționali vor merge toți la Lugoj să ducă duh între alegători și să-i îmbărbăteze. În chipul acesta nădăjduim că alegerea din Lugoj va fi un prilej, nu numai să reparăm dezastrul din Bocșa, ci să le dăm odată pentru totdeauna o dovadă, că toate uneltirile lor sunt zadarnice și se înfrâng de voința de a trăi a poporului român”⁸.

UNELE—ALTELE.

La Lugoj.

Din parte ungurească s'au pus în mișcare toate petritele în cercul Lugojuului.

Gendarmii curg povoiu din toate părțile. Până și de pe aici de pe la Hațeg s'au dus aproape toți ! Că ăștia-'s, știi, de cei-ce știu umbra printre Români...

Libertatea, Orăștie, 3/16 martie 1907

⁸ *Ibidem*, nr. 45, 25 februarie/10 martie 1907, p. 1

Deputații români sunt conștienți de importanța acestei bătălii electorale și sunt decizi să se implice total în alegerile de la Lugoj. Tot în numărul din 10 martie 1907 al cotidianului „Tribuna”, la pagina 2 putem citi că: „în conferința de Vineri, clubul parlamentar român a discutat amănunțit asupra alegerii din Lugoj. S’a hotărât ca să se desvolte cea mai întinsă activitate, pentru a duce la isbândă candidatura fostului deputat dr. G. Popovici, protopop în Lugoj. La adunarea de candidare se vor duce toți deputații, iar pentru imediata organizare în cerc, clubul a delegat pe dr. I. Suciu să se pună în legătură cu fruntașii din Lugoj. Dr. Suciu a și plecat ieri la Lugoj”⁹.

Odată roțile electorale puse în mișcare, știrile (mai adevărate sau mai false) despre „alegerea de la Lugoj” încep să curgă. În 13 martie 1907, „Tribuna” anunță o adunare de candidare la Lugoj (și încă altele): „Candidatura din Lugoj. Ni-se telegrafează din Lugoj că Rohonczy György candidatul coaliției face deja vizite pe la alegători. Ziarele ungurești fac apel către unguri îndemnându-i să facă act de solidaritate națională pentru a recuceri mandatul.

Sperăm că românii vor opune o pildă și mai înălțătoare de solidaritate națională, pentru a păstra cercul pe seama lor. Deputatul național Ioan Suciu, în calitate de delegat al clubului a fost Duminecă în Lugoj, conferind cu fruntașii de acolo. La adunarea de candidare, care se va ținea în Lugoj, vor lua parte toți deputații! Să se ție însă din vreme”¹⁰. Două zile mai târziu, ziarul din Arad scrie mai multe despre „candidarea dela Lugoj”: „Marți va fi în Lugoj adunarea de candidare. Partidul național va fi reprezentat de mai mulți deputați, cari vor lua cuvântul. Fostul deputat dr. G. Popovici a cedat stăruințelor prietenilor și a primit să fie candidat. Alegerea se va face între 25-28 Martie. S’avem nădejde!”¹¹.

⁹ *Ibidem*, p. 2

¹⁰ *Ibidem*, nr. 47, 28 februarie/13 martie 1907, p. 1

¹¹ *Ibidem*, nr. 49, 2/15 martie 1907, p. 1

Ziarul „Libertatea” din Orăștie vine cu informații despre alegerile din Lugoj abia în 16 martie 1907. Subiectul e reluat în mai multe articole, pe diferite pagini. Pentru început „Libertatea” reia știrea „nimicirii alegerii” deputatului George Popovici., în articolul „Pedepsit nevinovat”: „E revoltător felul cum a fost nimicită alegerea dlui Dr. G. Popovici dela Lugoj. Însăși comisia de cercetare, a fost silită să scrie în motivarea hotărârii sale, că s-a dovedit, că dl Dr. Popovici, a avut cea mai corectă și curată purtare în fața alegerii. Totuși îl pedepsesc nimicindu-i alegerea, pentru-că poporul și preoții din cerc au ațîțat și aprins rău pe alegători!... Cheltuielile de 2200 cor. pentru apărătorul contrar, comisia nu le-a pus în cîrca dlui Dr. Popovici cel nevinovat, cum vestisem în numărul nostru extraord. trecut, ci au osîndit la plătirea lor pr apărătorul dlui Dr. Popovici, Dr. Valeriu Braniște! Frumoase stări!”¹².

În articolul „Unele-altele!”, ziarul din Orăștie dă informații despre faptul că: „de parte ungurească s-au pus în mișcare toate petritele în cercul Lugojuului. Gendarmii curg povoiu din toate părțile. Până și de pe aici de pe la Hațeg s-au dus aproape toți! Că aștia-s, știi, de cei-ce știu umbla printre Români...”. De asemenea se știe (sau nu se știe) că: „până Joi, cînd scriem aceste știri, din partea românească nu s-a dat încă cuvîntul de ordine. „Drapelul” din Lugoj nu ne poate spune nimic hotărît. „Lupta” din Pesta aduce știrea că: Partidul nostru național a hotărît a pune de nou candidatura părintelui protopop Dr. George Popovici și a stărui ca dsa să primească, – toată lumea cinstită îl roagă să primească! – de nou candidatura! S-a hotărît, ca ziua vorbirei de program să fie aleasă așa, ca toți deputații să poată fi atunci la Lugoj! – căci doresc ca toți să între în luptă pentru noua biruință a steagului național în acest cerc însemnat”¹³.

¹² *Libertatea*, Orăștie, anul VI, nr. 12, 3/16 martie 1907, p.1

¹³ *Ibidem*

ABONAMENTUL
 Pe un an 24 Cor.
 Pe jumătate an 12 "
 Pe 1 lună 2 "
 Nou de Dimineți pe un an 4 Cor.
 Pentru România și America 10 Cor.
 Pentru: România și străinătate nu se
 și pe un an 40 franci.

TRIBUNA

REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA
 Dealul Fărcăuța nr. 20.

INSERTIUNILE se primesc la adm.
 niștoșie.

Manuscrisurile nu se întorc.
 Telefon pentru oraș și comitat 502

Alegerea din Lugoj.

Alegătorii dietali din cercul electoral al Lugo-
 jului, aparținători partidului național-român, sunt
 invitați la

Adunarea electorală de candidare

care va avea loc Marți la 6/19 Martie 1907 la
 orele 10 și jumătate din zi în sala mare din pa-
 vilonul otelului »Concordia« din Lugoj.

La ordinea zilei este proclamarea candidatului
 partidului național român pentru cercul electoral
 al Lugojului, devenit vacant prin sentința comi-
 siei IV cenzurătoare a Dietei. Lugoj, 1/14 Martie
 1907. Coriolan Brediceanu, dr. Aurel Vălean, dr.
 Isidor Pop, dr. Aurel Ciupe, Titu Hațieg, Nico-
 lae Petrovici, dr. Valer Branisce.

Tribuna, Arad, 3 / 16 martie 1907

La pagina 3, „Libertatea” dă mai multe informații despre
 adunarea „la Logoș”: „Alegătorii cercului Lugoj, credincioși ai
 partidului național român sunt conchemați la adunarea de candidare
 ce să va ținea în Lugoj, Marți în 9/16 Martie, la orele 10 a. m., în sala
 dela „Concordia”.

Convocarea e scrisă de dnii: Coriolan Brediceanu, Dr. A.
 Văleanu, Dr. IS. Pop, Dr. A. Ciupe, Titu Hațeg, N. Birescu, Dr. N.
 Petrovici, Dr. V. Brniște.

Toți alegătorii români ai cercului să fie de față!

Vor fi de față și deputații noștri aproape toți.

Să dea Dzeu ca hotărârea bărbătească ce o va lua adunarea, să
 fie adusă apoi la strălucirea învingere.

Lugojeni! Numele vostru cel falnic e în joc! Grijiți și fiți bărbați, ca lumea să vă laude și în viitor!”¹⁴.

Redactorii „Tribunei” scriu și ei, tot în numărul din 16 martie 1907, despre „adunarea electorală de candidare”. „Alegătorii dietali din cercul electoral al Lugojului, aparținători partidului național-român, sunt invitați la Adunarea electorală de candidare care va avea loc Marți la 6/19 Martie 1907 la orele 10 și jumătate din zi în sala mare din pavilionul otelului „Concordia” din Lugoj. La ordinea zilei este proclamarea candidatului partidului național român pentru cercul electoral al Lugojului, devenit vacant prin sentența comisiei IV cenzurătoare a Dietei. Lugoj, 1/14 Martie 1907. Coriolan Brediceanu, dr. Aurel Vălean, dr. Isidor Pop, dr. Aurel Ciupe, Titu Hațieg, Nicolae Petrovici, dr. Valer Branisce”. Tot în acest număr, pe pagina următoare, „Tribuna” anunță (de data aceasta corect) numele candidatului din partea partidului „kossuthist” (și venirea obișnuiților „jandarmi” la Lugoj): „Candidatul coaliției pentru cercul vacant al Lugojului este kossuthistul Makkai Ágoston, care a căzut cu glorie și în rândul trecut. Guvernul se prepară de altfel pentru alegere: a și trimis deja în cerc 600 jandarmi și până la alegere îi va complecta să fie 1200. Tunuri nu scoate?!...”¹⁵.

Iar atunci când nu se întâmplă prea multe, „redactorii de la „Tribuna”, demontează rapid o știre falsă. „Candidatura dela Lugoj. Semioficiosul „Budapesti Tudosito” aduce știrea, că românii au de gând să candideze la Lugoj pe dl dr. V. Lucaciu. De unde va fi scos semioficiosul știrea aceasta?”¹⁶.

Autoritățile maghiare știu că alegerile nu se pot câștiga doar cu știri false, așa că revin la metodele consacrate. Tot „Tribuna” (19 martie 1907) ne anunță că: „inimosul preot român din Ezeriș (lângă Lugoj), Traian Gașpar, a intrat, Luni în 18 Martie n., în temnița de stat din Seghedin spre a-și împlini pedeapsa de 10 zile temniță de stat,

¹⁴ *Ibidem*, p. 3

¹⁵ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 50, 3/16 martie 1907, p. 6-7

¹⁶ *Ibidem*, nr. 51, 4/17 martie 1907, p. 6

la care a fost condamnat pentru delict contra dreptului de alegător al cetățenilor, ce le-ar fi comis cu ocaziunea alegerii ultime dela Lugoj. Părintele Gașpar a cerut amânare până în Iunie, deoarece d-sa este și învățător în comună, dar cererea i-a fost respinsă. Pe vremea alegerii dela Lugoj dl Gașpar – la ordinul ministerului – va trebui să stea în temniță”.

— **Candidatul coaliției pentru cercul vacant al Lugojudului este kossuthistul Mak-kai Ágoston, care a căzut cu glorie și în rândul trecut. Guvernul se prepară de altfel pentru alegere: a și trimis deja în cerc 600 jandarmi și până la alegere îi va complecta să fie 1200.**
Tunuri nu scoate?!...

Tribuna, Arad, 3 / 16 martie 1907

Știrea despre „inimosul” martir este surclasată de o „Știre personală. Redactorul nostru G. Stoica a plecat aseară la Lugoj, pentru a fi de față, în calitate de raportor special, la adunarea de candidare ce se ține azi.

Dnii deputați dr. Ioan Suciuc și dr. St. C. Pop au plecat azi dimineață la Lugoj și după adunarea de candidare se vor duce și prin cerc, unde vor sta câte-va zile”¹⁷.

„Adunarea pentru candidatură dela Lugoj”, din 19 martie 1907, este, deci, prezentată în „Tribuna”, cu lux de amănunte „dela trimisul nostru special”. În ziarul din Arad, pe mai multe pagini sunt redată inclusiv discursurile oamenilor politici români, datorită importanței acestui moment electoral. Participarea numeroasă a liderilor politici români, demonstrează faptul că aceștia au înțeles greșelile făcute în timpul campaniei electorale din februarie, de la Bocșa.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 52, 6/19 martie 1907, p. 6

„În urma anulării mandatului dlui dr. George Popovici s'a declarat vacant locul de deputat în cercul Lugoșului. În fața viitoarei alegeri, care se va ținea Miercuri în 27 c. alegătorii români din cercul amintit au convocat pe ziua de azi o adunare de consfătuire și candidare, în care alegătorii de comun acord cu deputații naționaliști români din dieta țării în frunte cu președintele clubului naționalist dr. Teodor Mihali au optat pentru candidatura fostului deputat, a părintelui protopop dr. George Popovici, a cărui mandat fusese nimic.

A luat parte la adunare o mare mulțime de popor din comunele, cari combină cercul electoral așa încât sala cea mare dela hotelul Concordia era tixită de lume, care staționa din lipsa de spațiu și prin curte și în stradă. Rar s'a mai văzut o adunare așa de impozantă.

La orele 10 și-au făcut apariția în sală deputații Coriolan Brediceanu, dr. Ștefan C. Pop, dr. Ioan Suci, întregul barou al advocaților români din localitate și împrejurime, preoți și învățători, deasemenea câteva doamne din societatea românească de aci, au ținut să înfrumusețeze cu prezența lor, decorul drăgălaș al acestei adunări.

Deputatul Brediceanu urcă la tribună, urmat de ceilalți colegi ai săi în aplauzele furtunoase ale mulțimei. Nu cred, ca un fruntaș român să fie mai mult iubit de poporeni săi, cum este iubit Brediceanu, acest bătrân sfătos, în părțile bănățene și a spus un adevăr cumpănit, atunci, când a afirmat în plin parlament, că nu e ministru și cu toate acestea, dragostea cu care-l învăluie poporul nu-și are marginii.

Deschiderea ședinței.

Începutul ședinței îl face în cuvinte așa de frumos grăite în graiu bănățesc deputatul Brediceanu, care a fost ales de președinte al adunării. Dânsul arată scopul acestei adunări. Mulțumește alegătorilor, cari din ținuturi așa de depărtate s'au ostenit să prindă câte ceva din sfaturile ce pot să le dea mai marii ior. Dar să dăm cuvântul dlui Brediceanu. „Îmi pare bine – zice dânsul, – că ați răspuns la chemarea noastră și ați ostenit până aci. Ne rugăm (tot poporul ne rugăm) și ne închinăm (toți și ne închinăm) marei cauze, care trebuie să ne fie sfântă nouă tuturor. Este duhul vremii de așa, ca

atunci, când trebuie să ne alegem reprezentanți în sfatul țării, să ne unirn cu gândul și cu fapta și să înțelegem, că nu-i deosebire între cărturari și țărani, nici odată și mai ales atunci nu-i, când sunt la mijloc interesele mari ale neamului românesc. Toți avem o lege dreaptă și sfântă, toți o limbă am moștenit dela strămoșii noștri, pe care și noi trebuie să o lăsăm sfântă moștenire neatinsă, celor ce ne urmează.

Ne-a mers vestea cum trage inimă la inimă, cum trage *frace* ia *frace*. Din toate părțile, cele mai depărtate vin deputații voștri, ca să vă arate aceeași dragoste, cu care nici voi nu trebuie să le rămâneți datori și sunt sigur, că nu le rămâneți. Cu cât e lupta mai mare, cu atât și grijă noastră e mai mare și toți laolaltă avem să străjuim, că ce ne-am pus în minte cu ajutorul lui D-zeu să ni-se împlinească”. Declară ședința de deschisă și dă cuvântul D-rului Braniște.

Vorbirea d-rului V. Branisce.

Fostul candidat al cercului Bocșa ilustrează în cuvinte pline de înțeles rostul adunării dela Lugoș. Iată pe scurt ce zice D-sa: „În anul trecut ne-am adunat aci să ne talmăcim pe larg simțemintele noastre, căci e sfântă datoria noastră, de-a ne pune în serviciul neamului și al patriei.

Am candidat într'un gând pe părintele G. Popovici, am venit din munți și văi și am ales, cum ne-a dictat inima și cum ne-a spus gândul. N'am cerut dela acei, ce ne stau împotriva sfătuirilor și făptuirilor noastre, decât să ne concedă libertatea în afirmarea drepturilor noastre, așa cum ne-o dă legea.

Noi ne-am făcut într'adevăr datoria, dar ne-am pomenit odată că voința noastră nu e recunoscută de mai marii nostru, ci să dă pâră încontra ei. Ce folos, că eu am luat pe inimă sfințenia, cu care noi am știut să ne manifestăm gândul!

Am fost acuzați de contrar, ni-s'a spus, că demersul alegerii n'a fost pacinic, că am întrebuițat fel de fel de siluiri, certuri, volnicii, pentru a ne asigura reușita. Dacă din toate astea s'ar putea scoate puțin adevăr vina iubit popor este tot a noastră, căci n'aveam lipsă de astea. S'a întâmplat așa, avem partea noastră de greșeală.

Avem însă și mângâierea că părtași ai răului sunt alții, nu noi. S'au dovedit, că oamenii, nu iau seama la ceea ce vorbesc și fac glume, din care alții scot cu totul altfel de înțeles, decât acela, ce-l au. S'au plâns crâșmarii din multe sate – pentru-că asta e voia cea mai mare a românului, că calcă prea des pragul crâșmelor – s'au plâns, că ați zis că omorâți pe al ce va ținea, cu străinii. (Nu-i așa, minciuni!).

Apoi au mai zis, că s'ar fi vorbit în crâșmă, că v'a jurat popa și de aceea nu puteți vota cu alții. (Strigăte, minciuni, hoții). A venit în urmă cutare notar și solgăbirău și au spus, că oamenii s'au rugat de ei iertare, că au fost siliți să vorbiască și să voteze așa, și că au fost legați prin jurământ și blăstăm să voteze cu candidatul nostru. (Minte, rușine!) Fiecare rău își are și binele și să ne fie de învățătură cele ce le-au văzut. Dreptul nostru sfânt să-l folosim așa după cum ne spune inima și cugetul nostru curat. Sunt pedepse grele scrise în lege, care trebuie să ajungă pe toți aceea, cari umblă să înfrice și să siluiască pe alegători.

Dreptul de vot, noi îl avem prin lege și în vieța popoarelor e scris, că toate au fericirea de a se îmbogăți încetul cu încetul, în drepturile, cari sunt create pentru toți deopotrivă, iar numai pentru o clasă privilegiată.

Noi trebuie însă să dovedim, că suntem vrednici la dreptul acesta, căci el e ca cuțitul cu care poți face și mult bine și mult rău. Dacă dai cuțitul în mâna unui copil, ori a unui om beat, te poți aștepta dela ei mai mult la rău decât la bine. De aceea vă zic, că noi trebuie să arătăm, că nu suntem nici copii, nici beți.

Și încă ceva! Aud, că iar începe să-și vâre dracul coada, că vin cu fâgădueli dacă țineți cu oamenii stăpânirii. Ați ținut 30 de ani cu ei, ce ați căpătat ? (Strigăte: nimic!)

Are românul o vorbă: zice, că cucul e cuc numai până cântă după aceea se face uliu. (Așa e, râsete). Să ne ferim de ou de cuc în cuibul nostru! (strigăte: numai să ne ajuce Dzeu)''.

Arată apoi demersurile stăpânirii, care se îngrijește de siguranța publică și îndeamnă lumea, să fie pacinică să nu se revoalte, căci nu e lege în țara asta și prin urmare nici putere care să o poată reține dela

validitatea drepturilor sale. Închee susținând candidatura fostului deputat a părintelui protopop dr. George Popovici, care, zice oratorul, nu vă va da nici argint, nici aur (strigăte: Nu ne trebuie nimic, n'avem lipsă, nici de mâncare, că ne aducem în traistă), căci n'are, dar are inimă, care și o pune în cauza neamului. (Dzeu să-i ajuce!) Aplauzele nu mai aveau sfârșit.

Vorbirea deputatului Dr. Ștefan C. Pop.

Urmează apoi deputatul român Dr. Ștefan C. Pop unul dintre puținii bărbați frunțași ai neamului, cari jertfesc cu abnegațiune interesele lor proprii pentru binele neamului nostru. Cu o însuflețire ce-l caracterizează totdeauna în asemenea împrejurări, deputatul Dr. Ștefan C. Pop a rostit vorbirea sa în care știe să amestece atâta patimă și sfințenie de cauză, încât să miște asistența până la lacrimi.

Ită cum se rostește dânsul: Frați bănățeni! Astă toamnă a trecut un an, de când eu, împreună cu alți șapte deputați români, am pus piciorul în raza acestui oraș întimpinați de inimi românești și călăuziți de însuflețirea D-voastră am fost conduși aci, pentru a vă spune cuvântul adevărului. Ce bucurie a fost pe noi, când am zis, că tăiem cu plugul în ogorul înțelenit și că trecem din pasivitate.

Când am fost chemați la alegeri cinci deputați sftncicii voștri v'au anunțat, că v'ați trezit din somnul cel de moarte! (Strigăte. Așa e. Să trăiască!) Meritele frumoasei voastre țări a Banatului le scrie istoria cu literă de aur.

Fiecare și-a pus în cap să vă cucerească, dar dușmanii voștri au dat de piepturile oțelite ale strămoșilor voștri, cari s'au războit ca lei pentru a scăpa țara aceasta de ruină și întregul apus. Opinca aceea desprețuită a fost martor vremilor mari și trecutul întreg, prezentul și viitor trebuie să recunoască faptele mari de cari s'au făcut apți moși și strămoșii noștri.

Am nădejde că dacă bătrânii neamului nostru au dovedit, că sunt demni de numele de român, noi, urmașii lor, nu ne vom lăsa mai pe jos, am nădejde în bunii voștri conducători în preoți și dascăli, că ei vor spune cine sunteți! Dar când ne pregătim la luptă, vorba multă

e sărăcie, să dăm dovadă de fapte și să mergem înainte cu cumpătate, cinste, și dreptatea să ne fie loznica.

Mă prinde duioșia, când știu cât de curat vă este cugetul, când știu și cu mine o știe toată domnimea din acest oraș, că nu prin mită a-ți ales pe protopopul Popoviciu în trecut, ci dragostea ce o nutriți pentru dânsul v'a alipit lângă el, o dragoste de care se bucură și între celelalte naționalități ale acestui oraș între nemți și unguri. Reverenda, care-l îmbracă și faptele lui, trecutul acestui om este destulă dovadă pentru a putea legitima încrederea, ce i-o arătați.

Noi suntem un popor pacinic și nu cerem nimica din dreptatea altuia, dar păstrați-vă ceea-ce e al vostru și nu lăsați lupul între oi. Mi au venit în minte cuvintele unui mare bănațean Andrei de Mocsonyi, care a zis într'o conferință: „Între toate împrejurările, fie ele oricât de grele, voi sta neclintit ca stânca în mijlocul mării. Sunt gata să aduc cele mai mari jertfe, dacă aș ști, că va trebui să mânânc scoarță de lemn, pentru binele neamului, voi mânca”.

Ascultați deci glasul meu, iubit popor, căci dela aceasta alegere atârnă cinstea voastră și fericirea unui neam întreg. Voi sunteți chemați și de data asta să arătați celor dela cârmă, că nu mita, nu sila, ci cugetul vostru drept și inima curată vă înlănțuie, de a fi alătura de binevoitorii voștri, iar nu mână în mână cu aceia, cari știu să vă prindă în mreją cu promisiuni, pe cari nici odată nu le țin. (Strigăte: Așa e!)

E rândul vostru să arătați, că și atunci, când vă stau în față mii și mii de gendarmi, voi știți să vă faceți datoria. Nu uitați, că învingerea voastră va fi și învingerea noastră a deputaților, cari vom recâștiga în mijlocul nostru forța pierdută.

Vreau să întru în cugetul, în inima voastră, pentru a vă face să credeți, că singuri noi vă vrom binele vostru noi, vrem să vă câștigăm drepturile de care aveți nevoie, pentru ca având drepturi, să vă puteți bucura de fericire între hotarele acestei țări și să nu fiți siliți a emigra în America. Aș dori ca glasul meu să străbată și în sînul poporului maghiar, pentru că și soarta lui e aceeași ca și a voastră. (Strigate: Așa e!)

Vreau să spun acestui popor, că noi departe de a nutri ură față de el, suntem părtași la suferința lui, (Așa e !) căci și pe dsa și pe noi celelalte naționalități ne stăpânește o clasă domniioare, feudală”.

Oratorul arată apoi liniștea desăvârșită ce s'a păstrat de alegătorii săi în cercul Șiriei, cu toate că multe comune din acest cerc sunt inferioare în cultura bănățenilor și roagă mulțimea să ducă sfaturi și la cei de acasă, spunându-le, că cu treabă bună, ajunge omul mai departe decât cu zarvă. Continuă: „Fiți cinstiți, nu intrați în crișme, cari sunt un adevărat blăstăm al neamului, sunt căminele acele pline de duhuri necurate, de unde pornesc toate nenorocirile acestui popor.

Așteptăm ca fiecare să alerge sub steagul nostru cu inima curată. Țara ne dă dreptul să ne folosim de el, iar nu să-l călcăm în picioare în cârciumă. Nu e aceea adevărată luptă, când noi trebuie să vă siluim, ci aceea pe care o duceți singuri la bun sfârșit, din îndemnul vostru propriu. Neamul întreg așteaptă dela voi învingerea, pentru a putea striga, trăiască alesul nosiru părintele protopop dr. George Popovici. (O furtună de aplauze a răsplătit cuvintele calde ale deputatului dr. Ștefan C. Pop).

Se proclamă candidat dr. George Popovici.

Se scoală din nou deputatul Brediceanu și întrebă poporul, că el ce părere are. „Noi ne-am făcut *socoata*”, zice simpaticul bătrân, „dar acum să vedem, ce ziceți și voi. S'a făcut propunerea, ca partidul național, să candideze pe dr. G. Popovici. Întreb acum, D-voastră vreți-l, ori ba? Sunteți de părere, ca tot dumnealui să rămână? (Strigăte așa să fie să rămână, Trăiască părintele protopop). Primiți-mă dar și pe mine, ca părtaș al sufletei voastre și proclam prin aceasta drept candidat la alegerea viitoare pe părintele protopop dr. George Popovici”.

Să ia în urmă rezoluția, de a se trimite o delegație la părintele protopop pentru a-l invita, să ia parte la adunarea de față, împărțându-i-se astfel dorința poporului și a șefilor lui.

Se compune o delegație din d-nii Văleanu, Pop, Branște, Crăciun, părintele Popovici, Barcescu și Fabian, care a și pornit să-și îndeplinească misiunea.

Vorbirea deputatului Suciu.

În acest interval în aplauzele mulțimei ia cuvântul deputatul Dr. Suciu, care ca mulți alții își dă seama, că poporului, ca să te înțeleagă trebuie să-i vorbești în limba lui. „Am fost și eu redactor la o foie umoristică începe vorbitorul – și știu, că de multe-ori o glumă bine spusă ajută mai mult decât o întregă poveste serioasă”.

Să face o mică pauză pentru-că în sală apare președintele clubului naționalist Dr. T. Mihali cu doamna în uralele mulțimei. După liniștirea spiritelor, vorbitorul continuă: „Să vă spun istoria unui rabin iubit de poporeni săi. Rabinul ăsta avea o mare trecere la poporeni săi, și fie-care se grăbia să-i aducă daruri. S’au sfătuit odată toți să-i umple încetul cu încetul cu vin o bute, pe care rabinul o ținea goală în curte. Aduc toți cu cana până când să umple butea. Haide atunci să-i spuie rabinului de isprava lor. Vine rabinul și cearcă vinul cu degetul. Nu prea avea gust de vin, ci mai mult de apă. Cearcă și poporeni, tot apă. Atunci s’a gândit fie-care, dar n’a spus, ce credeau, că ce e o singură cană de apă într’atâtea altele de vin și au adus apă, dar e dracul, că toți s’au gândit la fel. (Mare ilaritate în popor.). Și acum să nu credeți, că și eu aduc apă în bute.

Publicul a ascultat cu mult interes și o nouă povestire a dlui Suciu de un împărat, un maharadja chine care vrea să ia drepturile poporului pentru că nu-l lăsa să taie și să spânzure. Hai că cărturarii sunt de vină, că el nu o duce în bine și pune să le taie capetele, la toți cărturarii. Dar apoi rămân cărțile cari fac alți cărturari, sau ars și cărțile. Numai ce-au venit odată dușmanii asupra lui maharadja și a țării. Atunci a chemat poporul la arme, dar poporul sta ca lutul, că n’avea conducători și trupul fără cap nu simte nimic! (strigăte Așa e!)

Le aduce aminte apoi de o cârticică, (face aluzie la cartea lui Andrassy) care s’a împărțit în public și în care se zicea, că poporul e bun, dar agitatorii sunt capii, cari le vrea răul și-i asmuță, și că acești agitatori trebuie sfârșiți. Dar le pune în vedere, că ce s’ar face poporul, dacă căpeteniile lor ar fi nimicite. (Așa e).

În sfârșit trece asupra disciplinei, ce trebuie păstrată cu ocazia alegerei, pentru a nu ni-se putea imputa, că nu suntem un popor de

ordine și îndeamnă pe alegători să se poarte cât se poate de cinstit la alegerea viitoare, ca să se știe odată că jandarmeria nu e ținută în preajma noastră pentru a împăca spiritele, cari au fost totdeauna pacinice. Dă ca exemplu pe ardeleni, cari își îndeplinesc misiunea în cea mai sfântă pază a ordinii și rânduieii publice.

(În acest timp intră în sală candidatul părintele protopop dr. George Popovici, în aplausele nesfârșite ale mulțimei).

Dl Suciuc își continuă apoi vorbirea urmărit cu atenție de interesul public. „În cercul Lugoșului” – zice dânsul – „avem un fruntaș pe dl dr. George Popovici, părtaș totdeauna la nevoile neamului, un om care a știut să ție interesele neamului mai presus de interesele sale proprii. Dacă dânsul știe să se jertfească, să arătam și noi că-i purtăm dragostea și că sângele apă nu se face.

Fiți însuflețiți, fiți oameni de ordine, nu vă abateți dela calea cea dreaptă. Sunt fericit, că nu m'a părăsit încrederea ce o am în poporul bănățan. Ați auzit, că de câte ori fruntașii voștri duc lupta pe față sunt acuzați de trădare de neam. Dar să cercetăm, să vedem de unde pornește iubirea de patrie.

Suntem în țeara asta mai multe popoare, un întreg buchet, cum am zice, care dă gradinei Ungariei o altă față decât aceea, pe care i-ar da-o o singură floare. Fiecare din aceste naționalități își manifestă în felul ei dragostea, ce o poartă acestei patrii, pentru că pe fiecare îl doare de nenorocirea ei. De ce plânge acela, ce pleacă în străini? Nu plânge el, că trebuie să lase în părăsire mormântul strămoșilor săi și mâna de țărână, pe care o lucrează și care a fost ursită să-i dea hrana?

Să nu fim acuzați dar, că nu ne iubim pământul, patria, căci iubindu-ne neamul, suntem siliți să ne iubim și țara în care trăim, făcându-ne datorința față de unui, ne-o facem față de cealaltă, și cel- ce ne acuză de contrar este un laș”.

Sfârșește aducând elogii președintelui comitetului național dr. T. Mihali, care a venit cale lungă, pentru a putea fi și de data asta martor, la manifestarea de dragoste a țaranului român'cătrec conducătorii săi și a domnilor față de talpa țării și pentru a nu-i scăpa

un moment, de a fi părtaş la luptele noastre. (Vii și nesfârșite aplause a subliniat vorbirea deputatului dr. Ioan Suciuc).

Iarăși Brediceanu.

Ia din nou cuvântul deputatul Brediceanu și cum se aude vorba dânsului întregă sala se liniștește, ca electricizată. Are ceva acest bătrân în graiul bănățenesc așa de sonor și dulce că-ți vine să faci deosebire între Brediceanu cel ce aruncă scânteii din fotoliul lui de deputat și între Brediceanu acela blând și liniștit, care împarte ca un tată sfaturile lui bătrânești poporului său. „Uite-i, zice el adresându-se candidatului Popovici – cum îi vezi ași cap la cap, umăr la umăr, la toți le bate inima ca și mie și într'un cuget și o simțire te invită să le spui dorința și dragostea ce o simți pentru ei. Ei te vreau...”.

Vorbirea lui George Popovici

Părintele protopop dr. G. Popovici se ridică salutat de toți cei de față și începe o cuvântare plină de dragoste creștinească și de dragoste de neam. Iată ce zice dânsul: „Din stimă și iubire față de iubiiții noștri deputați, care n'au pregetat să vie de departe la aceasta adunare, și și-au pus iarăși încrederea în persoana mea împreună cu D-voastră, țin să vă fac câteva sincere declarații.

Zile și nopți m'am frământat, ca în situații grea, să aflu o cale de scăpare. Știți prea bine, că am rugat pe mulți dintre frunțașii Dvoastră, să treacă de data asta paharul dela mine. N'am putut să ajung la rezultat, deoarece dupăcum ați văzut, mi-s'a făcut deosebita cinste, de a se prezenta în modesta mea locuință, deputăția Dvoastră, îndemnându-mă să primesc candidatura. Este aceasta și dorința Dvoastră? (Strigăte Da! este!! așa ne ajuce Dzeu). Dacă-i așa, dați-mi voie să zic și eu ca sfânta scriptură: „Iată sluga Domnului, fie mie după cuvântul vostru!” (Strigăte: să trăiască!). Ca slujitor nu mă pot retrace, dacă ăsta este cuvântul și dorința voastră, căci cu voi trăiesc, cu voi vreau să mor.

Programul meu e și viața mea, care am petrecut-o încărunchând în serviciul vostru. Noi nu luptăm pentru răul nimănu. Noi vrem binele tuturor acelor, ce locuiesc cu noi alătura. Dar nici nu ne place să vedem pe unul prea sătul și altul prea flămând.

Pentru binele și întărirea tronului, pentru binele patriei și al poporului nostru luăm steagul în mână, să vestim pe toți, că cerem o soartă mai bună. Atârnă dela voi, ca alegerea să aibă un rezultat îmbucurător. N'am argint nici aur (Strigăte: Nu ne trebuie!), vă dau devotamentul meu și vă mărturisesc, că voi apăra după puteri drepturile voastre.

Nu știu, dacă voi putea mulțumi așteptările voastre, dar câtă vreme va bate inima în pieptul meu, eu voi lupta pentru D-voastră. De vom învinge, va fi mândria noastră, de nu rușine va trebui să ne fie.

Sfătuiți pe toți ai voștri să-și facă datoria după cum inima ie-a spune și de locașul de vot să se apropie ca de sfânta biserică.”

Mulțumește deputaților și președintelui clubului naționalist, precum și președintelui adunării și sfârșește

„Unde-i unul nu-i putere
La nevoi și la durere,
Unde-s doi puterea crește
Și dușmanul nu sporește”.

Poporul a ascultat cu un deosebit interes pe candidatul său și l'au răsplătit cu aplauze meritate. Președintele adunării bineventează pe dl dr. T. Mihali și pe doamna adăugând, că femeia română e alătura de bărbatul său, când e vorba de interesele neamului.

Vorbirea președintelui clubului naționalist dr. T. Mihali.

Ia cuvântul în sunetul aclamațiilor celor mai sincere dr. T. Mihali. Dsa se exprimă în cuvinte limpezi și cu temeiul, cu care se poate îmbrăca o vorbire în asemenea ocazii.

A început un an – începe dr. Mihali – de când pentru ultima oară am fost în mijlocul Dv. ducând cu mine cele mai frumoase suveniruri. Atunci v'am studiat inima, punându-mi toată încrederea mea în Dv. Și nu m'am înșelat căci dragostea pentru neamul nostru, pentru voi înșivă v'a făcut să puneți steagul în mâna conducătorilor voștri, și dacă ne-a fost răpit, simt, că vă veți face datoria și îl veți pune din nou.

Saltă inimă, că am sosit în acele momente, când voi v'ați întâlnit cu mirele vostru. Născut și crescut aci d-nealui e cel mai apt,

de a vă apăra interesele, puneți-i deci steagul în mâinile acestui bărbat însuflețit de soartea poporului său și el va cere pentru voi libertatea și egalitatea care va trebui să se dea odată și odată pentru toate popoarele din țara aceasta. El vă va face un mare serviciu, căci trebuie să luăm lupta pe terenul bisericesc și scolastic. Astăzi școala și biserica e în pericol, Cetățeni liberi ai acestei patrii trebuie să ne dăm vot liber acolo unde credem, că servim interesele neamului. Întreg programul îl pot schița într'un cuvânt, libertate pentru toate clasele. Protestăm de a fi cârmuiți de o singură clasă feudală, căci toți suntem chemați a ne spune cuvântul în ocârmuirea acestei țări.

Pune apoi în vedere, ca cei de față să ducii știre și la cei de acasă de cele ce s'a vorbit și să-i îndemne, de a lucra după cum inima le spune. Îi îndeamnă să se poarte cu cinste la alegerea viitoare, pentru a nu da nici un motiv dușmanului de a se plânga.

Arată greutatea luptei, care însă va fi de partea noastră dacă ne punem credința în D-zeu, căci putere D-zeiască nu va lăsa vântul libertății să treacă peste această țară. Îndeamnă pe alegători să se grupeze umăr la umăr, suflet la suflet pentru a duce izbânda pe partea noastră.

Oratorul schițează apoi greutatea de care suferă și masa cea mare a poporului maghiar, și crede, că însuși acest popor se va alătura cu noi în luptă pentru a răsturna domnia unei singure clase de oameni, domnia feudalilor, pentru-că vocea poporului, e vocea lui Dumnezeu.

Termină zicând, că nici cei 12 apostoli n'au putut duce până la sfârșit învățăturile lui Christos, dar ce n'au putut ei face au făcut urmașii. Așa vor lucra și deputații noștri să le dea o cale, celor-ce vin.

Adunarea se termină la ora 2 p. m. Închizând ședința deputatul Coriolan Brediceanu în câteva cuvinte bine simțite. După aceasta multele sute de oameni, dornici de a asculta graiul înțelept al conducătorilor lor, s'au retras în liniște, spre comunele lor¹⁸.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 53, 7/20 martie 1907, p. 6-8

După Adunarea electorală din 19 martie 1907, tonul presei românești din Ungaria devine mai optimist. În articolul din 21 martie, „Lupta dela Lugoj”, din „Tribuna”, se renunță la tonul disperat, dar li se reamintește cititorilor că „lupta dela Lugoj însemnează nu numai a ținea ceea-ce am avut, ci însăși *cinstea românismului din Banat* e azi în mâinile lugojenilor”. Nehotărârea din tabăra „adversă”, arată că românii din Lugoj au toate șansele să câștige noua confruntare electorală. „Lupta pentru recucerirea cercului Lugojuului s’a pornit. Judecând de pe început, avem speranță ca lupta să fie purtată până în capăt cu cinste pentru steagul național.

După-cum cititorii noștri au putut vedea din raportul ce am publicat, adunarea de candidare a reușit splendid. Un spirit înălțător a domnit în tot decursul adunării și luptătorii s’au despărțit entuziaști. Ducând cu sine acest entuziasm și pe sate, unde s’au împrăștiat să organizeze lupta, să nu mai lase pe alegători pradă uneltirilor dușmane, cum s’a petrecut la Bocșa, isbânda pare sigură.

Lupta dela Luğoj.

(*) Lupta pentru recucerirea cercului Lugojuului s’a pornit. Judecând de pe început, avem speranță ca lupta să fie purtată până în capăt cu cinste pentru steagul național.

Tribuna, Arad, 8 / 21 martie 1907

Aflăm de asemeni, că veneratul protopop dr. G. Popovici, candidatul cercului, va vizita și el cel puțin comunele mai însemnate și mai expuse. Așa și trebuie. Poporul numai în felul acesta poate fi ținut cald.

În sfârșit, la adunarea de candidare nu poate veni satul întreg. Mergând însă candidatul pe sate, oferă poporului mângâierea să-l vadă și să-l audă. Noi nelucrând cu bani și cu aparatul administrativ, trebuie să insistăm cu atât mai mult pentru exhaustarea celorlalte mijloace, proprii a însufleți poporul. Ș’aceasta s’o facem mereu și...

nimeni să nu se bizuie nici pe popularitatea sa nici pe a altuia, ci contactul direct cu poporul trebuie menținut, căci numai așa în straturile largi ale masei poporului se poate comunica cuvântul de ordin dat, însuflețirea și disciplina...

Bocșa a fost ce a fost. Asupra Lugoșului privirile sunt însă acum ațintite cum nu s'a mai întâmplat... Lugoșul e centrul românizmului bănățean. În toamna anului 1905 ca niște împărați au fost primiți acolo cei opt deputați români cari se duseseră să cucerească pentru activitate această cetate îndârjită a pasivității... Iar presidentul acelei întruniri imponente, nașul *activității în Banatul întreg*, a fost dr. George Popovici.

Exemplul dat de lugoșeni a electrizat și celelalte centre românești: Oravița, Ciacova, Biserica-Albă, Bozovici, Vărădia, Coștei etc. Acestei puternice mișcări i-se poate atribui, că la câteva luni după adunările imponente, la alegerea din primăvara anului 1906 Caraș-Severinul putea să se mândrească cu isbândă în cinci locuri. D'atunci unul – Bocșa – s'a pierdut. Adversarii politici fac extraordinare opintiri să mai ia două, între care Lugoșul este cetatea cea mai tare. Dacă ar reuși să ni-l ia, cu Zorlențul au să se joace.

Iată de ce lupta dela Lugoș însemnează nu numai a ținea ceea ce am avut, ci însăși *cinstea românismului din Banat* e azi în mâinile lugoșenilor. Dacă ei bine vor lupta, lăudați au să fie de românii de pretutindeni, dacă nu vor pune în joc toată vigoarea și întreg devotamentul și jertfa, întristare ar aduce, mai rău decât Bocșa!

Fruntașii noștri așa au și înțeles lucrurile. Nu s'a mai procedat ca la Bocșa, patriarchal: ce–a da târgul și norocul, ci s'a luat mai grav chestia. Nu numai cei din localitate, ci și deputați din alte părți s'au dus în cerc, să stea între alegători. Un semn bun acesta. Cât privește partidele maghiare, „*Temesvári Hirlap*” de ieri ne asigură, că sunt – rău învrăjbite. Ele nu s'au putut înțelege asupra unui singur candidat, ci contra kossuthistului Makkai constituționalii au proclamat candidatura lui Rónai Jenő. Zadarnic au umblat pe acolo Barabás și Steiner, n'au putut să împace spiritele. Asupra candidatului nici chiar

cei mișe n'ar avea ce să obiectioneze pentru a se eschiva dela datoria supremă de a lua parte la alegere și a da votul pentru – *neam!* Căci alegerea lui dr. G. Popovici însemnează nu procopsirea unei *persoane*, ci tribut de recunoștință meritată celui care din tinerețe a închinat o viață curată luptei naționale desinteresate, pentru ideal! De aceea nu ne îndoim că în ziua de 27 c. vom putea prăznuî învingerea și chiar de p'acum strigăm: Trăiască dr. George Popovici!¹⁹.

După desemnarea candidatului, începe campania electorală. Candidatul, însoțit de alți oameni politici români, umblă prin satele românești din cercul Lugojului, pentru a intra în contact direct cu alegătorii. Redactorii ziarului „Tribuna” scriu: „ni-se anunță, că adunările ce se țin prin satele cercului electoral Lugoj sunt foarte însuflețite. Candidatul național *dr. George Popovici* merge însuș din sat în sat spre ași desfășura programul. În turneu este însoțit pe rând de deputații *Mihali, Suci, Stefan Pop și Vlad*, cari se află în cerc.

După cum ni se spune, dacă nu se vor comite prea mari mișelii, învingerea e a noastră²⁰.

Și tot „Tribuna” ne oferă informații despre modul în care se vor alege și care este numărul de votanți.

„Luni comitetul central comitatens a ținut ședință sub presiunea dlui vice-comite Aurel Issekutz. Ziua de alegere s'a fixat pe Mercuri, 14/27 Martie a. c.

Pentru conducerea alegerii au fost aleși: Președinte al alegerii: Dr. Zoltán Talajdy, primnotar comitatens; vice-președinte Carol. Nagy, directorul școlii agronomice.

Fiind mai mult de 3 mii de alegători și fiind încă vreme grea, s'a stabilit ca votarea să se facă la trei comisiuni.

Numărul alegătorilor este 4011.

Biroul comisiunilor s'a stabilit în modul următor:

Comisia I.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 54, 8/21 martie 1907, p. 1

²⁰ *Ibidem*, nr. 56, 10/23 martie 1907, p. 2

Prezident: Dr. Zoltán Talajdy, prezident loçtiitor: Ignat Klein din Balinț, notar: Dr. Emil Kôpeczek, vice-notar comitatens» notar substitut: Arpad Sera.

La comisia aceasta votează comunele în șirul următor:

Lugojul-german – 527 alegători
 Vecseház – 93
 Daruvár – 105
 Istvánfalva – 31
 Lugojel – 75
 Coșteiul mare – 84

Comisia I.		
Prezident: Dr. Zoltan Talajdy, prezident loçtiitor: Ignat Klein din Balinț, notar: Dr. Emil Kôpeczek, vice-notar comitatens, notar substitut: Arpad Séra.		
La comisia aceasta votează comunele în șirul următor:		
Lugojul-german	527	alegători
Vecseház	93	»
Daruvár	105	»
Istvánfalva	31	»
Lugojel	75	»
Coșteiul-mare	84	»
Coșteiul-mic	13	»
Silha	86	»
Gruin	67	»
Boldur	41	»
Jabăr	34	»
Hodoș	42	»
Satu-mic	55	»
Hérendești	76	»
Suma	1329	alegători

Tribuna, Arad, 10 / 23 martie 1907

Coșteiul-mic – 13
 Silha – 86
 Oruin – 567
 Boldur – 41
 Jabăr – 34

Hodoș – 42
Satu-mic – 55
Herendești – 76
Suma 1329 alegători.

Comisia II.

Prezident: Carol Nagy, Prezident loțiitor: Dr. Ștefan Szölösy.
Notar: Dr. Ioan Baltescu. Notar substituit: Carol Butsek.

La comisia aceasta, votează comunele în șirul următor:

Lugojul-român – 946 alegători
Fârdia – 116
Zold – 16
Botinești – 28
Seceni – 13
Sărăzani – 36
Bîrna – 14
Boțești – 17
Drinova – 17

Comisia II.	
Prezident: Carol Nagy, Prezident loțiitor: Dr. Ștefan Szölösy. Notar: Dr. Ioan Baltescu. Notar substituit: Carol Butsek.	
La comisia aceasta, votează comunele în șirul următor:	
Lugojul-român	946 alegători
Fârdia	116 »
Zold	16 »
Botinești	28 »
Seceni	13 »
Sărăzani	36 »
Birna	14 »
Boțești	17 »
Drinova	17 »
Pogănești	30 »
Jurești	15 »
Cireșul	31 »
Hărmădia	31 »
Tapia	29 »
Suma	1339 alegători

Tribuna, Arad, 10 / 23 martie 1907

Pogănești – 30
Jurești – 15
Cireșul – 31
Hărmădia – 31
Tapia – 29
Suma 1339 alegători
Comisia III.

Prezident: Dr. Iosif Fényes. Prezident loctiitor: Dr. Mór László.

Notar: Dr. Carol Kardhordó. Notar substitut: Alexandru Scheidl.

La comisia aceasta votează comunele din șirul următor:

Szapárfalva – 154 alegători
Balinț – 71
Bodófalva – 215
Bethlenháza – 93
Mănăștiur – 43
Leucucești – 37
Sudrieș – 52
Jupani – 45
Susani – 37
Ierșnic – 10
Răchita – 69
Barra – 83
Dobrești – 38
Lăpușnic – 24
Rădinănești – 48
Spata – 19
Cladova – 46
Cutina – 46

Comisia III.

**Prezident: Dr. Iosif Fényes. Prezident loctiitor:
Dr. Mór László. Notar: Dr. Carol Kardhordó,
Notar substitut: Alexandru Scheidl.**

La comisia aceasta votează comunele în şirul următor :

Szapáryfalva	154	alegători
Balinţ	71	»
Bodófalva	215	»
Bethienháza	93	»
Mănăştiur	43	»
Leucuceşti	37	»
Sudrieş	52	»
Jupani	45	»
Susani	37	»
Ierşnic	10	»
Răchita	69	»
Barra	83	»
Dobreşti	38	»
Lăpuşnic	24	»
Rădmăneşti	48	»
Spata	19	»
Cladova	46	»
Cutina	46	»
Cliciova	63	»
Hezeriş	19	»
Nevrincea	9	»
Valealungă	15	»
Tergoveşti	31	»
Fădimac	48	»
Părul	28	»

Suma 1343 alegători.

Tribuna, Arad, 10 / 23 martie 1907

Cliciova – 63

Hezeriş – 19

Nevrincea – 9

Valealungă – 15

Tergoveşti – 31

Fădimac – 48

Părul – 28

Suma 1343 alegători”²¹.

²¹ *Ibidem*, p. 5

Pentru a ne face o imagine corectă referitor la dreptul de vot, cităm dintr-un studiu publicat de Eugen Brote, „Procentul de creștere ai populației române din ținutul Lugoșului”: „orașul Lugoș, comună mestecată, avea la 1880 10961 locuitori și era divizată încă în 2 comune, după naționalități: Lugoșul-german cu 283 români și 3127 alții, mai ales germanii, și Lugoșul-român cu 4569 români și 2982 alții. La 1890, ambele comune unite, numărau 5277 români și 7212 alții... La 1900 românii numărau 5644 și alții 9893 suflete”²². Având în vedere cifrele, sub 10 % din populația Lugoșului-român avea drept de vot. În Lugoșul-german, procentul celor cu drept de vot era mai ridicat, dar nu depășea 20 %. În total, sub 7% din populația Lugoșului avea drept de vot²³. Deoarece în cercul Lugoșului votau doar 4011 persoane, numărul românilor care votau era foarte scăzut.

Odată cu apropierea zile alegerilor, fiecare tabără încearcă să-și însuflețească electoratul. În 24 martie 1907, aflăm despre mesajul lui „Kossuth către alegătorii din Lugoș”. „Ministrul de comerț Kossuth”, scrie presa vremii, „în calitate (!) de șef al partidului kossuthist, a adresat alegătorilor din Lugoș o scrisoare, cerându-le să pună capăt desbinărilor și să voteze cu toții pe candidatul „maghiar”.

Românii încă pot, – și sperăm că vor și face – învăța ceva din scrisoarea lui Kossuth: să pună și ei capăt desbinărilor și să voteze cu toții pe candidatul român! Dacă Kossuth crede, că așa se cuvine, ca ungerii să voteze numai pe un unger, asta stă desigur și pentru români: ei să voteze numai pe român. Așa făcând vor binemerita dela întregul neam românesc, contrar vor câștiga... disprețul, chiar și a dlui – Kossuth”²⁴.

²² *Ibidem*, nr. 61, 16/29 martie 1907, p. 2-3

²³ Conform <https://en.wikipedia.org/wiki/Lugoș>, în 1910 populația Lugoșului era de 20962 de persoane, deci procentul celor cu drept de vot era de aproximativ 6 % (în total 1100 alegători în 1907). În schimb în Bodo, care în 1900 avea 1.328 de locuitori, dintre care 1.304 erau maghiari (https://ro.wikipedia.org/wiki/Bodo,_Timiș), 215 persoane aveau drept de vot (adică 16 % din populație).

²⁴ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 57, 11/24 martie 1907, p. 6

Și ziarele românești fac tot posibilul să ridice moralul votanților români, mai ales că spectrul celor întâmplate la Bocșa încă înspăimântă. În presa românească se face apel la unitate și la conștiința națională. „O zi ne mai desparte de momentul, când va trebui din nou să ne arătăm dragostea față de neamul nostru. O zi mai putem medita asupra grijei, ce trebuie să o purtăm intereselor noastre, o grijă, care trebuie să cuprindă toate inimile care simt românește, căci dacă vom nesocoti momentele hotărâtoare ale vieții, situația viitorului nostru e zdruncinată și noi nu ne putem aștepta la mai mult, decât a purta și mai departe în cârcă starea deplorabilă în care ne-am chinuit până acum.

Să uităm pentru moment desbinările, cari ne frământă, să ne întindem frățește și, cu inimă caldă mână și să pornim înainte cu dragostea în suflet, de a sluji neamului, cu dorința de a triumfa și a duce la bun sfârșit destinele acestui popor. Căci dacă cei cari sunt chemați a merge înainte, dacă acei, pe cari soarta i-a favorizat, cu o mentalitate superioară, priincioasă înțelegerei stării în care ne găsim și cunoștinței drumului, care ne va scoate la lumină – își vor da toată silința, în exoperarea acestor treburi mari, atunci, cei mici vor ști să urmeze pe călăuzii lor, chiar dacă nevoia va cere, să taie din buruienile și din hățurile cari împresoară cărarea.

Am văzut la Bocșa, rezultatul fatal al neorganizării. Acolo, unde alegătorii români erau în majoritate absolută, a trebuit să vedem cu ochii una dintre cele mai rușinoase înfrângeri, care prin situația momentului ne-a blamat și în fața străinătății. Atâta nepăsare, atâta discordie și atâta lipsa de rânduială, ne-a răpit pentru o vreme reprezentanții din sfatul țării despoind-ne astfel de puterea ce o aveau în afirmarea dorințelor și nevoilor poporului.

Să ne slujiască de exemplu indolența aceasta, care face din un om simplu o vită nesimțitoare, iar pe acei cari trebuie să dea seamă urmașilor de faptele lor, – îi acuză de trădare de neam. Pentru că nu numai acela e trădător, care întinde mână dușmanului pe față ori pe ascuns, ci și acela, care nu sare într'ajutorul fratelui umilit, care nu

contribuie cu vorba și cu fapta la însuflețirea de care avem nevoie, care nu pune umărul pentru a forța din loc și a răsturna cu puteri unite piatra care – și apasă greutatea asupra noastră a tuturor.

Avem sfânta datorie a nu călca în picioare renumele ce l'am moștenit dela strămoșii noștri, avem deci și obligațiunea de a lăsa celor ce urmează cinstea unui trecut glorios, la care am adăugat și noi din cât am putut și nu am lăsat, să ni-l zdrobească dușmanii neamului.

Chemăm la luptă pe alegătorii lugojeni și în ei ne punem de data asta încrederea. Suntem convinși, că nu se vor găsi suflete păcătoase, cari să păteze curățenia însuflețirii naționale, ce ne-au arătat-o în trecut. Suntem convinși, că toți alegătorii vor alerga sub flamurile steagului național, arătând odată mai mult, că un popor mândru de trecutul său, are încredere într'un mare viitor.

Cu Dumnezeu înainte!²⁵

În ziua alegerilor, 27 martie 1907, toți ochii românilor sunt ațintiți spre Lugoj. Organele de presă importante își trimit corespondenții la fața locului. „Pentru ași informa cetirorii la vreme „Tribuna” și-a trimis reprezentant la fața locului pe dl George Stoica”²⁶. Telefonul face ca știrile să se transmită cu rapiditate. În numărul din 28 martie 1907, la pagina 6, semn că știrile au fost așteptate până în ultimul moment, „Tribuna” anunță „Biruința dela Lugoj! 159 voturi majoritate”.

Articolul ne oferă, într-un limbaj euforic, informații despre desfășurarea alegerilor de la Lugoj și despre rezultatul lor. „Frații din Lugoj primească salutul cald al tuturor românilor. Ei au purtat o luptă care a șters rușinea dela Bocșa și a produs un efect de învioreare pretutindeni. *Protopopul dr. G. Popovici a fost ales deputat al Lugojudului*, după o luptă înverșunata cum în Banat nu s'a văzut de mult.

²⁵ *Ibidem*, nr. 58, 13/26 martie 1907, p. 2

²⁶ *Ibidem*, nr. 59, 14/27 martie 1907

Bucuria e mare. Știrile telefonice primite la miezul nopții spun că românimea întreagă e în picioare și proclamarea alegerii a fost primită cu entuziasm nespus de mare.

Iată raportul primit: Pentru astăzi vom arăta situația generală a alegerii, rămânând, ca raportul amănunțit să-l dăm în numărul de mâine.

V'am telegrafiat la ora 9 a. m. „Alegătorii sosiți 1700, lupta grea...” Numărul alegătorilor români sosiți: dimineața până la orele 10 a fost de 1300. Comisia I. Președinte: Dr. Zoltán Talajdy, locțiitor: Ig. Klein, notar: dr. Emil Kopeczek, substitut: Arpad Séra. Comisia II. Președinte: Carol Nagy, locțiitor: dr. Ștef. Szóliösy, notar: dr. Ioan Baltescu (?) substitut: Carol Butsek. Comisia III. Președinte: Dr. Iosif Fényes, locțiitor dr. Mór László, notar dr. Kari Kardhordó, substitut Alexandru Scheidl.

La ora 2 p. m. situația era așa: 1100 de voturi pentru Makkai; votanții erau pe sfârșite, păstrându-și câtă-va rezervă care vrea să o îmbulziască la sfârșit, atunci, când vor vedea, că nu mai e nici o scăpare. D-rul Popovici avea numai 400 de voturi la această oră, toate din localitate. Una dintre cele mai mârșave apucături ale comisiei este de a trăgăna votarea, crezând, că prin aceasta poporul își va pierde liniștea și răbdarea și se va naște sau nevoia de a interveni cu arma sau apoi se va crea o situație favorabilă pentru nimicirea alegerii și amânarea ei, în cazul când reușita lor ar fi periclitată.

Asta este și intenția lor, căci ori-cum s'ar face socoteală noi avem 1750 de voturi efectiv, pe când din totalul voturilor lor de 1689 incontestabil, că trebuie să le lipsească. E de remarcat liniștea ce o păstrează alegătorii români în tabăra lor și în rândurile lor, pe când Măcăiții vin într'o învălmășală barbară, în sunetele fanfarelor și cu pene roșii, albe și verzi în pălărie.

Ca în toate părțile așa și aici au excelat trădătorii de neam, unii prin indolență, alții prin nesocotință dusă până la infamia trădării de neam.

În raportul nostru de mâne vom da lista completă a ticăloșilor neamului. Au fost prezenți la alegere deputații români C. Brediceanu, Dr. Ștefan G. Pop, Dr. Ioan Suci, Dr. Aurel Vlad.

– Prin telefon. –

La 11 și 50 minute s'a închis votarea. S'au numărat voturile, la toate trei secțiunile, și s'a constatat o majoritate de 159 voturi în favoarea lui dr. G. Popovici. Entuziasmul este de nedescris. Orașul pe unde stau românii e iluminat și sună de cântări de învingere²⁷.

În același număr, într-un articol cu titlul „Noutăți. Arad, 28 Martie 1907. Alegerea din Lugoj” este prezentată „o zi foarte grea pentru redacție. De dimineața până târziu în noapte ni-au fost puși nervii la grea încercare.

Telefonul de pe masă era curat răsvrătit. Într'o larmă neîntreruptă.

– Allo! Allo! – întruna de dimineața până târziu în noapte.

În vremea aceasta munca redacției trebuia să urmeze ca altedăți. Era însă chip pentru asta?

O clipă înceta telefonul. Se deschidea în cealaltă ușa. Adevărat asalt asupra redacției.

– Ce-i la Lugoj? Cum stăm?

– Brrrrr. Telefonul...

– Allo! Allo!

– Dr. Marta, Lipova! Cum stăm la Lugoj?

– Defileul alegătorilor noștri a fost imposant, ni-au sosit 1700 alegători, cu cari credem că vom putea învinge.

Atâta știam la 10. Dela 10 până la 1 nici o știre. La unu am primit a doua cu telefonul.

– Avem șanse de învingere. Situația voturilor: Makky 1100 / Popovici 450.

Toate comunele lor puternice au votat. Acum urmăm noi. Știrea aceasta am transmis o celor mai mulți. Celor din loc, din Șiria,

²⁷ *Ibidem*, nr. 60, 15 / 28 martie 1907, p. 6

Radna, Chișineu, Boroșineu, Buteni, Hălmagiu, Lipova, Timișoara, Ciacova, Brad, Brașov, Orăștie, Pecica, Cuvin, Mândruloc, etc. etc. Bucuria era nespuse de mare.

– Bravo! Trăiască! Vivat! – izbucnia la telefon spre mai marea delectare a domnișoarelor telefoniste, cari vor pomeni mai mult alegerea din Lugoj.

La 7 ni-s'a transmis tot prin telefon următoarea situație: Popovici 1350 / Makkay 1313. Interesul publicului arădan d'aci încolo a mers crescând. Cafenelele pline de români, cari așteptau cu sete știrile dela redacție. Până la 9 nu ni au mai sosit nimic. Ca să putem satisface pe oameni ni-am adresat acum telefonic la redacția „Drapelului”. Cu chin cu vai am primit linia și am putut vorbi cu însuși candidatul dr. George Popovici. El ne-a dat următoarea situație: Popovici 1724 / Makkay 1640. Mai avem vre-o 20-30 réserve, contrarii au însă réserve multe, *căderea noastră e probabilă*.

Știrea aceasta pesimistă acum ne-a agitat și pe noi, iar prin cafelele a produs o penibilă impresie. Oamenii discutau, calculau. Cei mai mulți însă nu credeau și erau de părerea că știrea candidatului este o apreciere pesimistă a situației. În starea asta de îndoeli extrem de enervantă am stat până la ora 11, neputând prinde o altă legătură.

La 11 am vorbit iarăși cu telefonul: însuși candidatul ni-a dat acum știrea îmbucurătoare: „*Avem cu 166 voturi mai multe*. Sperăm în victoria finală”.

Punct la 12 ni-a chemat trimisul nostru și într'un entusiasm care vibra pe linie ni-a strigat:

– Am învins cu 159 voturi! Entuziasmul de nedescris. Oamenii se îmbrățișează și se sărută. Vă îmbrățișez și eu.

– Eljen – întrerupse domnișoara dela telefon, într'o clipă știrea a fost dusă la Vas, unde a fost primită cu adevărată explozie de bucurie. Dăm cu socoteala că pe când șirele acestea vor vedea lumină, la Vas continuă încă gaudiumul...²⁸”.

²⁸ *Ibidem*

<p>Abonamentul: Pentru un an: Pe an 12 cop., „, an 6 cop. „, nr. 3 cop. Pentru un trimestru: Pe 3 m. 10 cop. „, an 9 cop. „, an 4 cop. 50 m. Pentru o singură copie: 5 m. h. a. t. a.</p>	<h1>Unirea</h1>	<p>Insereții: Se vor primi numai odată pe săptămână, la ora 12 dim., și în ziua următoare la 10 dim. Toate privilegiile sunt adrețate la: Redacțiunea și administrațiunea „Unirea” din Blaj.</p>
<p>Foaie bisericească-politică.</p>		
Anul XVII.	Blaj, 30 Martie 1907.	Numărul 13

MAI NOU.

Miercuri în 27 crt. până noaptea târziu s'a făcut la Lugoj alegerea de deputat, mandatul Dr. Gh. Popovici fiind nimicit. A fost reales cu majoritate de 159 voturi iar candidatul național, protopopul Gheorge Popovici. Această nouă biruință a produs nespusă însuflețire pretutindenea.

Unirea, Blaj, 30 martie 1907

Și „Unirea” din Blaj, scrie despre bucuria intensă adusă de victoria de la Lugoj: „Miercuri în 27 crt. până noaptea târziu s'a făcut la Lugoj alegerea de deputat, mandatul Dr. Gh. Popovici fiind nimicit. A fost reales cu majoritate de 159 voturi iar candidatul național, protopopul Gheorge Popovici. Această nouă biruință a produs nespusă însuflețire pretutindenea”²⁹.

„Libertatea” din Orăștie, în numărul din 30 martie 1907, dă detalii despre cea mai „nouă biruință (de) la Lugoj”. Totul articolului ne arată încântarea redactorului de la „Libertatea” pentru victoria românilor. Bucurie mare vestim cetitorilor noștri și Românilor de pretutindenea!

²⁹ *Unirea*, Blaj, anul XVII, nr. 13, 30 martie 1907, p. 5

Bravii noștri frați Lugojeni, s-au purtat și la a doua luptă, la care i-a provocat guvernul prea încrezut, – tot așa de brav ca înția oară; au eșit biruitori și acum!

Dr. George Popovici, fostul deputat, a căpătat 1770 voturi, omul lui Kossuth, Makkai, 1620.

Așa a eșit Dr. Popovici biruitor cu 150 voturi!

În rîndul trecut dr. G. Popovici, căpătase 1830 voturi, ungurul 1413. Prin urmare Români s-au ținut tot bine, puțini de tot au dat napoi (60 față de trecut), dar ungurii și-au cîștigat cu mijloacele lor cunoscute încă 200 de voturi.

Lupta a fost din cele mai crîncene!

Până la amiaz Makkai era tot cu 3-400 nainte!

Și președinții târăgănuu primirea voturilor, doar să disgustă oamenii și să risipesc!

Abia sara la 7 ciasuri Dr. Popovici ajunse și întrecuse cu ceva pe Makkai.

Numai la miezul nopții s-a gătat alegerea!

Cînd s-a vestit poporului biruința: însuflețirea era de nedescris: Români să îmbrățișau și să sărutau pe strade de bucurie!

Căci nu e lucru mic, să bați pe satrapii stăpînirii în inima comitatului!

Trăiască bravii Lugojeni, cei care și-au înălțat prin asta și îndoit bunul lor nume și renume

...4 ai noștri și 4 ai lor! Alegerea dela Lugoj a fost o adevărată probă de putere între partidul național român și cel Koșuthist. Pentru a-și aduna taberele laolaltă, au plecat în cerc 4 deputați Kissutiști: Baloghy Ernő, Dobroszláv Peter, Steiner Feri și Korda Andor, și s-au pus pe muncă din greu în cerc, ca să rupă și dintr' ai noștri ațiția, cît-să putem cădea. Și lucrarea celor 4 trimiși koșuthiști a fost sprijinită de trîmbițele ministeriale: Kossuth, ministrul, a dat o scrisoare cătră toți alegătorii din cerc, să spriginească pe Makkay al lui, fostul ministru Széll, președintele partidului lui Andrásy a dat și el o carte de apostolie cătră ai săi credincioși, să pună toți umărul la proptirea lui Makkai.

Față de aceștia au mers însă în cerc și 4 deputați de ai noștri, dnii Dr. Aurel Vlad, Dr. Șt. C. Pop, Dr. Iuliu Maniu și Coriolan Brediceanu și s-au pus și ei pe lucru. Și sfârșitul îl văzurăm: eși fala lor și bucuria neamului”³⁰.

Articolul acesta demonstrează faptul că cele două tabere implicate au aruncat în luptă toate forțele de care dispuneau (4 ai noștri și 4 ai lor) pentru a avea succes. „Tribuna”, trage concluziile cu privire la importanța izbânde în articolul „Biruința dela Lugoj” din 29 martie 1907: „acum, când partea cea mare a neamului românesc, frații noștri din România, trece printr’una dintre încercările cele mai grele ce pot să lovească un popor, biruința dela Lugoj vine ca o rază de mângâiere...

Că de se întâmpla să pierdem și Lugojul, centrul de puternică vieață națională în Banat, cu adevărat *puteam zice*: Dumnezeu ne ceartă cu urgie pentru păcatele noastre și pentrucă am lăsat să treacă vremea fără s’o fi folosit întru luminarea, întărirea și îndreptarea țaranilor obidiți.

Iată de ce frumoasa biruință dela Lugoj are par’că însemnătate îndoită. Ar fi fost o cumplită batjocură și rușine dacă un candidat kossuthist, pe care la început nici ungerii nu l-au vrut toți, ar fi învins asupra românului, ales cu atâta însuflețire anul trecut; cu atât mai mare rușine, cu cât de astă-dată lupta într’adevăr s’a pornit bine: candidatul și numeroși fruntași, precum și deputați, au umblat pe sate, au luminat și îmbărbătat poporul... Ar fi trebuit să desnădăjduim de soarta ce ne așteaptă dacă s’ar fi dovedit că poporul nu ascultă de fruntașii săi...

Ce vedem și în România? Cum s’a iscat focul năpraznic ? Așa, că între poporul de jos și pătura cârmuitoare s’au tot slăbit legăturile, poporul a rămas astfel de capul lui, a ajuns să asculte și să fie stăpânit de oameni fără căpătâi, fără Dumnezeu, cum se zice... Numai așa s’a putut întâmpla ca să între orbește în foc și să se dedee la fapte nefericite pentru neamul întreg.

³⁰ *Libertatea*, Orăștie, anul VI, nr. 14, 17/30 martie 1907, p. 1-3

Tăria noastră, a românilor din Țara Ungurească asta a fost: poporul și fruntașii, în toate împrejurările grele ale vieții, s'au înțeles între dânsii, n'au făcut nici-odată nimic fără sfatul celorlalți... înfrângerea dela Bocșa făcuse pe mulți a crede că bunaînțelegere nu ar mai fi așa de tare ca în trecut. Biruința dela Lugoj a redat însă tuturoră încrederea.

Așa, mână în mână, țărani și fruntași, orice s'ar întâmpla, ori-ce vijelie va da peste noi, n'are să ne frângă. Alegerea dela Lugoj mai are însă și altă însemnătate. Se știe anume, că mandatul dela Zorlenț este atacat și el și dacă nu-l vor nimici, va fi numai de frică să nu pățească ca la Lugoj. Dacă nu învingeam însă la Lugoj, mandatul dela Zorlenț de bună seama era nimicit și după două înfrângeri și la Bogșa și Ia Lugoj, cu ce curagiu s'ar mai fi înfățișat românii în lupta dela Zorlenț.

Desigur că ar fi suferit înfrângere și aci. Așa însă, au prins bărbăție și nu vor lăsa ca Zorlențul să le fie smuls. Iată de ce bucuria noastră e mare și ne simțim plăcut îndemnați a trimite fraților dela Lugoj salutul nostru cel mai călduros³¹.

După ce „biruința dela Lugoj a redat însă tuturoră încrederea”, „trimisul nostru special” (al ziarului „Tribuna”) poate să dea mai multe informații despre desfășurarea propriu-zisă a alegerilor, despre instrumentele folosite de cele două tabere pentru a învinge și în general, despre „alegerea din Lugoj”. Într-un lung articol, trimisul special al „Tribunei” ne oferă detalii extrem de vii despre întâmplările din ziua de 27 martie 1907 de la Lugoj.

„Ori de câte ori este vr'o mișcare de ordin politic în vr'o localitate oare-care, imediat se observă o atmosferă mai agitată, nu o agitație fâțișă, ci închisă, ascunsă, din care în fiecare moment poate ieși vr'o surpriză. Lugojul a ajuns de data asta un focar de fierbere din cauza ambițiunei ungurești.

A trebuit ca un cărcimar, un jidov nenorocit, care are mari speranțe în viitorul unei Ungarii mari să schimbe o alcătuire sănătoasă

³¹ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 61, 16/29 martie 1907, p. 1

și prin denunțări false și mârșave să dărîme voința poporului românesc din cercul Lugojului.

Lupta a început din nou. Înspre seara alegerii o liniște de mormânt domnea în întreg orașul. Câteva geamuri de localuri publice luminate. La distanțe apropiate circulau prin întunec siluetele patrulelor de jandarmi, cari au fost concentrați și de data asta în mare număr, care împlinesc cu siguranță mia.

Moravuri electorale.

Vr'o câteva zeci de alegători români, cam 80 de. inși, sosiți astă-noapte cu trenul au fost deținuți și închiși într'o casă din apropierea gării. Ușa căsii a fost bătută cu cuie. Au scăpat noaptea vr'o câțiva din ei, cari au putut să se refugieze pe fereastră. Ceilalți au trebuit să stea închiși, fără a li-se permite votarea.

Se vede și astăzi pecetluirea... legală a voturilor la un birt părăsit din apropierea gării. O ușă dublă, care formează intrarea din stradă e ținută cu lați în cruciș și în curmeziș. Dar cuminenția ungurească încă n'a ajuns așa departe să înțeleagă, că la caz de nevoie ferestrele se pot transforma în uși.

O privire generală asupra situației noastre.

Din toate părțile ne sosiau vești îmbucurătoare dela alegătorii noștri de pe sate. Mulțumită pornirii energice a deputaților noștri și a oamenilor neobosiți de încredere, am putut să ne vedem, câteva ceasuri mai târziu, visul cu ochii.

Pe sate s'a apelat cu inimă caldă și cu însuflețire la datoria și dragostea de neam a fiecărui român, și poporul a răspuns cu însuflețire acestui apel. Grupurile de jandarmi cari furnicau înainte cu săptămâni de zile în toate părțile au dovedit și de data asta, că sunt un organ cu totul superfluu pentru propaganda naționalismului maghiar, căci nu cu arma se poate răpi unui popor dragostea, ce o are față de neamul, de limba și de credința lui. Sfătuim și de data asta pe înaltul ministru de interne să întrebuințeze pentru alte scopuri mai utile armata sa neagră și dacă e posibil să pună și pe oamenii ăștia voinici, cu brațe puternice, dar lenevite să facă ceva pentru binele statului, căci actualmente dorm și înjură pentru binele comun.

Un caz ciudat, dar obicnuit de imbecilitate administrativă.

Dar să ilustrăm spusese noastre, cu un mic incident, pentru a nu lăsa nedocumentată convingerea, ce o avem despre inconștiența unei terorismului maghiar.

În ajunul alegerii d. a. redacția ziarului „Drapelul” era plină de oameni, cari își’ spuneau păreri asupra zilei de mâne. În mijlocul lor deputatul Aurel Vlad, cu tactul lui obicnuit și calculul făcut de om cu experiență prevestia o reușită sigură partidului nostru.

Deodată ușile se deschid brusc și anticamera se înegrește de aparența a cinci mutre încinse cu curele peste obrazuri, fâlcoase, inerente raselor extraeuropene, cu pălării cu fulgi și ținând în mână documentele păcătoase ale unei administrații... moderne.

Șeful lor un ăla cu mustața sucită și unsă provoacă în numele legii pe cei prezenți să se îndepărteze. Ceialți patru rămași în anticameră încarcă cu sgomot arma, închipuindu-și de sigur în mintea lor, – dacă putem jertfi însemnătatea acestui cuvânt, pentru capetele lor pătrate, – că întreaga asistență va leșina la auzul sunetului de oțele.

Anul XI.	Arad, Vineri, 16/29 Martie 1907	Număr paperei 123. Nr. 61.
ABONAMENTUL De un an 24 Cor. De jumătate an 12 ” Pe 6 luni 7 ” Măd. de Distribuție pe un an 4 Cor. Pentru România și America 10 Cor. Pentru România și strălitate rest de ai pe un an 40 franci.	TRIBUNA	REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA Dreă Fărenceșca nr. 20. — INSERTIUNILE se primesc la admi- nistrație. — Manuscrisile nu se înapoază. — Tariful pentru orag și comitat 500

Moravuri electorale.

Vr'o câteva zeci de alegători români, cam 80 de inși, sosiți astă-noapte cu trenul au fost deținuți și închiși într'o casă din apropierea gării. Ușa căsii a fost bătută cu cuie. Au scăpat noaptea vr'o câțiva din ei, cari au putut să se refugieze pe fereastră. Ceialți au trebuit să stea închiși, fără a li-se permite votarea.

Tribuna, Arad, 16 / 29 martie 1907

S'au înșelat amar, căci deputatul Vlad le-a dat o lecție meritată. Cărați-vă afară: (takarodjatok ki) ăsta a fost răspunsul deputatului. Încăpăținatul de jendarm insistă în executarea ordinului primit dela

fibirău. Acesta din urmă a fost invitat imediat telefonic să-și retragă atacul, căci contrar o să-l usture, ceea-ce a și făcut și cei cinci haiduci s'au strecurat unul după altul, ca strămoșii lor gyászmaghiaronii.

Lupta începe.

Des de dimineață circulația pe străzile Lugojului era animată. Toate intrările orașului erau cuprinse de jendarmerie călare și pedestrii care căuta să-și îndeplinească în taină poruncile primite dela superiori, de a împiedeca intrarea alegătorilor români sau de a-i îndruma spre tabera contrară.

Ce-i drept acest subterfugiu administrativ n'a putut să le reușască prin faptul, că încă dela orele cinci de dimineață ne aveam și noi oamenii noștri postați ca paznici credincioși la intrări pentru primirea în conducerea alegătorilor noștri. Afară de aceea fiecare comună își avea în fruntea alegătorilor aduși de preotul și dascălul cinstit, care ca întotdeauna caută să se achite în mod fidel de datorința ce le incumbă, ca inițiatori și sfetnici cu credință în toate bunele porniri ale neamului. Câteva modele numai au ținut să-și întunece conștiința, cu aceștia ne vom ocupa mai la vale.

Partidul nemțesc național poporal din sudul Ungariei în luptă.

Am anunțat la timpul său înființarea partidului național poporal a nemților din Sudul-Ungariei. Activitatea lui e nouă și la Lugoj au avut prima ocazie de a se afirma. Unul dintre aderenții acestui partid jovialul bătrân Franz Brenner din Lugoj a fost închis în ziua alegerii și eliberat numai noaptea.

Cu ocazia vizitei ce a făcut-o seara partidului nostru în redacția „Drapelului”, simpaticul neamț într'un elan de inspirație națională zice: „Îmi pare bine, că am putut să înființăm partidul nostru poporal sub flamurile steagului național român”.

Doi mari proprietari nemți s'au alăturat de asemenea sub steagul nostru și au sosit în fruntea alegătorilor din comunele lor. E domnul Josef Unkelhauser din Sărăzani și dl Hugo Wettel din Pogănești. Ei au fost primiți cu multă însuflețire de partidul nostru și salutați, ca adevărați prieteni cu cari vom merge în viitor alătura în lupta ce am

pornit-o pentru dezrobirea noastră națională. O parte din alegătorii din Vecsehăza de origine nemți a votat pentru candidatul nostru.

Prezența deputaților.

De data asta s'a putut vedea, cât de necesară este prezența deputaților noștri pentru reușita unei alegeri. Noi nu avem parale, avem numai simțul național, care dacă rămâne neîngrijit se usucă și el, ca o plantă neudată, dacă nu în general, totuși colo și colo unde terenul e mai nepriincios.

De aceea apelul făcut de noi cu ocazia înfrângerii dela Bocșa, constatăm cu plăcere, că a fost îmbrățișat de deputații noștri și mulțumită acestei osteneți am putut de data asta să înregistrăm izbânda noastră.

Prima dată la adunarea pentru candidatură, deputații prin cuvântările lor calde, au știut să țină deschis ochii alegătorilor, iar cu o săptămână mai târziu poporul însuflețit de domnii noștri ai mari și călăuziți de sfânta datorie redeșteptată în inima lui, a rămas credincios chemării sale.

Anul XI.	Arad, Vineri, 16/29 Martie 1907	Număr paperei 123. Nr. 61.
ABONAMENTUL	TRIBUNA	REDACȚIA și ADMINISTRAȚIA Dealul Ferenc-ataka nr. 26.
De un an 24 Cor.		INSERȚIUNILE se primesc la adu- nărușă.
De șase luni 12 "		Manuscrisul nu se înapoiază.
Pe 1 lună 2 "		Telefon pentru oraș și comitat 508
Înălț de Duminică pe un an 4 Cor.		
Pentru România și America 10 Cor.		
Pentru România și strălăitate scrie ai pe un 40 franci.		

**La 7 ore dimineața intră în Lugoș un im-
pозant cortegiu de 142 de căruțe cu alegători ro-
mâni sub conducerea deputatului dr. I. Suciș,
conducătorul luptei grele, dar mărețe, ce s'a dat.
Ei au fost primiți în cea mai completă liniște
din partea celor prezenți.**

Tribuna, Arad, 16 / 29 martie 1907

Căci dacă oamenii noștri politici s'ar fi mulțumit să priviască și de data asta lupta dela distanță, atunci puteam fi siguri de un nou dezastru, ceea-ce pentru activitatea noastră politică ar fi însemnat lovitura de grație. Dar ne-a fost dat să ne bucurăm și noi în sufletul nostru când vedem, că dieta țării nu este singura arenă de luptă, căci

nu pentru interesele lor se zbat deputații noștri ci pentru poporul de acasă și pentru soartea lui, deci e absolut necesară și aci acasă o leacă de sfătuire și de înțelegere.

La 7 ore dimineața întră în Lugoj un impozant cortegiu de 142 de căruțe cu alegători români sub conducerea deputatului dr. I. Suci, conducătorul luptei grele, dar mărețe, ce s'a dat. Ei au fost primiți în cea' mai complectă liniște din partea celor prezenți.

Cele două tabere.

O privire asupra celor două tabere ne va justifica asupra indignării noastre față de nimicirea mandatului dela Lugoj. Pe când alegătorii români păstrau o liniște de mormânt față de care înșiși ofițerii jandar. s'au exprimat în mod foarte măgulitor, pe atunci alegătorii unguri un adevărat potop de vandali, beți cu pene roșii-albe-verzi în pălărie și cu steaguri naționale cutreerau cărciumele sberând mai mult de cât cântând. Noua și nevinovata iederă o smulgeau păcătoșii jandarmi din coama cailor.

Mersul alegerii.

Mersul alegerii a fost liniștit până către seară, când jendarmeria căuta pe ici pe colo să provoace discordii și ațățări, pentru a le aduce drept motiv la o eventuală sistare. Nu le-a reușit însă, căci alegătorii români au păstrat cea mai cuminte resemnațiune.

Adversarul Makkay a fost până la ora 5 p. m. în continuă majoritate, care oscila până la 7-800 – de voturi. După cinci ore a început a scădea astfel, că un ceas în urmă situația voturilor era favorabilă candidatului nostru și a rămas neschimbăt până la sfârșit. La ora zece s'a anunțat ceasul de închidere pentru comisia primă și a treia, și două ceasuri pentru comisia a doua. În acest interval trăsurile contrarilor cutreerau în fuga cailor să aducă rezerva de care ziceau ei, că dispun, în care să cuprindeau și partizanii coalițiunei.

N'au putut însă cu toate sforțările să-și ajungă scopul, astfel că la ora 12 din noapte se proclamă ales candidatul român dr. George Popovici cu următorul rezultat al urnei:

	<i>Popovici</i>	<i>Makkay</i>
Comisia I.	520	617
Comisia II.	691	363
Comisia III.	563	635
	1774	1615

Ceea-ce face o majoritate de 159 voturi³².

În acest interval trăsurile contrarilor cutrearau în fuga cailor să aducă rezerva de care ziceau ei, că dispun, în care să cuprindeau și partizanii coalițiunii.

N'au putut însă cu toate sforțările să-și ajungă scopul, astfel că la ora 12 din noapte se proclamă ales candidatul român dr. George Popovici cu următorul rezultat al urnei :

	<i>Popovici</i>	<i>Makkay</i>
Comisia I.	520	617
» II.	691	363
» III.	563	635
	<u>1774</u>	<u>1615</u>

Ceea-ce face o majoritate de 159 voturi.

Tribuna, Arad, 16 / 29 martie 1907

Bine organizați (un impozant cortegiu de 142 de căruțe cu alegători români sub conducerea deputatului dr. I. Suci), românii din Lugoj nu se lasă intimidăți de „siluetele patrulelor de jandarmi, cari au fost concentrați și de data asta în mare număr, care împlinește cu siguranță mia”. Provocările autorităților maghiare sunt întâmpinate cu „Takarodjatok ki” și cu „o liniște de mormânt față de care înșiși ofițerii jandar.” a alegătorilor români, care nu se lasă ațâțați (asta, bineînțeles, în opoziție cu „alegătorii unguri un adevărat potop de vandali, beți cu pene roșii-albe-verzi în pălărie și cu steaguri naționale (care) cutrearau cârciumele sberând mai mult de cât cântând”).

³² *Ibidem*, p. 4

Încercările partidului advers de a fura alegători („a-i îndruma spre tabera contrară”) sunt dejucate, deoarece „încă dela orele cinci de dimineață ne aveam și noi oamenii noștri postați ca paznici credincioși la intrări pentru primirea în conducerea alegătorilor noștri”, iar „simpaticul neamț... jovialul bătrân Franz Brenner din Lugoj” și o parte a germanilor a votat „sub flamurile steagului național român”. Acestea sunt, în opinia trimisiului special al „Tribunei”, ingredientele victoriei de la Lugoj.

„Libertatea”, în articolul „Suflet și suflet. Cinstit unul, și mai cinstit celălalt! – De la alegerea din Lugoj”, prezintă o altă metodă prin care se încerca racolarea alegătorilor în tabăra adversă și, putem să observăm că ea n-a funcționat datorită protagoniștilor excepționali. Două cazuri de cumpărare a alegătorilor, preluate din „Lupta”, sunt prezentate cu lux de amănunte.

„Multe întâmplări frumoase, multe lucruri înălțătoare de suflet sau petrecut din privilegiul grelei alegeri de deputat dela Lugoj, așa de frumoase, cum noi le știm și le-am văzut la greu hărțuiții noștri frați dela Dobra!

Dintre sutele de întâmplări cari dovedesc sufletul bun și curat al sute și sute de frați de-ai noștri din popor, și cari rămân nescrise, că n-a avut cine le scrie, – foile au prins totuși unele și le-au dat prin slova tiparului spre știre și admirare la toată lumea. Și îți cade așa de bine sufletul să le cetești și să te veselești de ele. Iată, de pildă unele date de raportoriul ziarului „Lupta”:

Pe la orele d.a. (în ziua alegerii se zvonise, că jandarmii caută trei oameni din Sîlha. I-au și aflat în mijlocul taberei noastre. I-au luat sergentul (zugsführer-ul) la întrebare.

- Ai căpătat bani, măi oameni?!
- Da, am căpătat câte cinci bănci de unul.
- Dela cine?
- Da știm noi, cine a fost. Un ungar împănat de ai lu Makkay.
- Și de ce luat voi bani?

– De ce să nu luăm dacă ne îmbie? Doar nu suntem proști să nu-i primim.

– Și dacă primit, cu cine votați? Musai să votați cu Makkay.

– Păi, cum ! Nooi votăm cu prota!

– Bravo! Trăiască! Răsunară glasurile poporului lângă ei. Iar jandarmii au fost siliți să plece rumeni la față de rușine! Veniseră anume cu gând să ni-i răpească!

Un alt caz de ispitire cu momeli de bani a destăinuit un bătrîn din altă comună, spune tot „Lupta”. – Dșoara Virginia Braniște, o însuflețită Româncă, îl întâlnește pe un om pe drum și se dase în vorbă cu el. Bătrînul i-a spus că l-au îmbiat ungurii lui Makkay cu 20 „bănci” ca să voteze cu ei.

– Și de cee nu i-ai luat?, l-a întrebat dșoara Braniște?

– Eu să-i iau? Doamne ferește! Să-mi spurc mâinile cu banii lui Iuda? L-am alungat pe ticălosul acela de nădrăgar!

– Să-i fi luat să-i bagi la buzunar fără nici o grijă, și asta nu era păcat!

– Nu, dșoară. Sunt sărac, uite am împrumutat dela un vecin două libre să am de cheltuială aici la oraș, dar nu mi-au trebuit banii înveninați. Mi-aș fi ars degetele de ei!

– Bravo, moșule! Să-ți dea Dumnezeu încă zile multe și nepoți vrednici tot ca dta, cari să-ți facă fală și d-tale și nouă, așa cum ne faci și d-ta!

Scene de acestea au fost multe, zice Lupta, unele mai interesante ca altele; ți-ar trebui încă zece ochi și zece mâini să poți vedea tot și să poți scrie tot.

Destul că Românii noștri s-au purtat așa de frumos, că mai frumos nici nu se poate!

Iată, în cele de mai sus dată icoana alor două suflete, cinstite amândouă, deși cu oarecare deosebire întru prețuirea mijloacelor de luptă.

Unul, cel dinfii, a zis: „Dacă voi sunteți nebuni și ne dați bani, haid’ fie, îi iau, dar departe e de mine să mă vînd pentru acești bani!,”

folosesc prostia voastră și banii pe care îi aveți voi de aruncat, eu îi ridic, și-oi bea una bună pe ei, rîzînd de nebulnia voastră. Eu însă tot eu rămân, Român cinstit și la locul meu, în tabăra fraților mei!”

E suflet cinstit acesta. N-a făcut nici un păcat strigător la cer, că a folosit prostia celora.

Dar celălalt zice: „Nu! Nici degetele nu mi-le ating de astfel de bani cari e tipărit și pe care lucește ochiul vînzător alui Iuda! Mi-ar arde degetele și mai ales mi-ar tulbura și mi-ar neliniști sufletul!”. E același Român cinstit, doar că nu e șugubeț și păcălici ca celălalt, ci plin de cucernicie. Mergând în lupta pentru neam, el ține că ar fi ca și când ar merge la biserică, că nici gândul nu-i e iertat să alunece spre păcat. Dzeu să-l trăiască pe cucernicul frate, dar să-l trăiască și pe păcăliciul celălalt, ca și unul și în celălalt sufletul de Român la fel de curat și de cinstit a fost!”³³.

Reale sau nu, cele două întâmplări ne descriu o practică folosită, în mod obișnuit, pentru a-i face pe electori să „trădeze” tabăra politică din care fac parte. Iar trădătorii (și fiecare tabără își are trădătorii ei) trebuiesc înfierăți: „Trădarea dela Lugoj. Sub acest titlu organul kossuthist din Arad, „Függetlenség”, scrie un articol aspru în contra „constituționalilor” unguri din Lugoj, 400 la număr, cari au trădat steagul maghiar stînd acasă și nemergând să voteze pentru candidatul kossuthist.

După câte știm noi, acuzarea e gratuită. Nu s’au aflat în Lugoj atîția unguri cari să nu voteze. S’au aflat însă români nemernici, cari au votat împotriva candidatului național dr. G. Popovici ori au lipsit dela vot. Aceștia sunt adevărații trădători”³⁴.

Printre acești trădători, îl găsim pe Damaschin Negru și pe țărani din Răchita. „Libertatea” scrie „pecet neșters, care poate slugări de pildă la toți trădătorii și vînzătorii, au pus țărani din Răchita, pe chișbirăul lor Damaschin Neagu, pentru-că în preajma alegerii dela Lugoj ce trecu, pe urmă totuși a votat cu Makkay.

³³ *Libertatea*, Orăștie, anul VI, nr. 15, 24 martie/6 aprilie 1907, p. 2

³⁴ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 63, 18/31 martie 1907, p. 1

Ei bine, ca să cunoaștem odată neghina din grîu, și de aceea nu strică dacă peste tot locul unde aflăm așa neghină o pecetluim, ca până în a zecea spiță din neam să se știe că cutare a fost odată vânzător de tot ce-i mai scump pe lume. Așa e frumos și așa să fie pretutindeni!”³⁵. Trebuie să facem rectificări și precizări. Iată ce scrie „Tribuna”: „Rectificare. Primim următoarele: Deoarece în foile noastre cu program național între „trădătorii neamului” vine și numele iubitului nostru preot Alexandru Jucu din Răchita, pentru că nu a luat parte la alegerea de deputat din Lugoj, și fiindcă numitul preot nu din adins a rămas acasă, ci prin funcțiune oficioasă a fost împedecat, fiind necesitat în acea ziură a înmormânta o creștină, deoarece autoritățile politice din adins nu i-a dat mai înainte permisiunea de înmormântare, cu toate că au fost trecute 48 ore dela repausare. Părintele Jucu împreună cu ceilalți fruntași ai noștri din comună, cu toată ocaziunea a îndemnat pe alegători a vota pentru iubitul nostru candidat, dr. George Popovici. Suntem pe deplin convinși despre simțul curat național românesc a preotului nostru; deci cu stimă rugăm a se rectifica în foile noastre, naționale.

Totodată rugăm a se încresta în lista „trădătorilor neamului” sub judele Damaschin Neagu din Răchita, care acasă a zis, că va vota cu noi și totuși a votat cu Makkay.

Răchita, în 1 Aprilie 1907. Lazar Oprin, înv. Ianăș Lucaciu, George Gheju, Nie. Ștefanovici, Petru Galetariu, Petru Neagu, Petru Neagu, Ioan Magheț, Nicolae Crețiu, Aurel Magheț, Petru Nicola, alegători de partidul național”³⁶.

Pe lângă amănuntele referitoare la modul de desfășurare a alegerilor în Ungaria, la începutul secolului XX, concluzia referitoare la „lupta de la Lugoj” o trage un „fruntaș bănățean în „Tribuna”: „dacă vom cerceta mai de aproape cele două alegeri: dela Bocșa și Lugoj, va trebui să constatăm următoarele: Am văzut, că la Bocșa, unul dintre cele mai românești cercuri, la prima alegere a reușit candidatul

³⁵ *Libertatea*, Orăștie, anul VI, nr. 15, 24 martie/6 aprilie 1907, p. 3

³⁶ *Tribuna*, Arad, anul XI, nr. 63, 18/31 martie 1907, p. 7

naționalist cu peste 1000 voturi, a doua oară a căzut cu peste 1000 voturi, deși lupta din partea românilor a fost mai mare, ca la prima alegere?... În urma acesteia ce putem aștepta de la Lugoj, în centrul comitatului, în care cerc 3 comune neromânești au atâtea voturi, cât 20 de sate românești laolaltă, unde din peste 1000 alegători ai Lugojuului poate 2 părți din trei erau pe partea străinilor?! Apoi să mai luăm în socoteală acțiunea jendarmilor, fibiraelor, inspectorului școlar, a congruei etc.

Și totuși am învins!

De ce? *Fiindcă s'au organizat la timp*, au umblat din comună în comună, a fost fiecare la locul său. Probabil, că partea leului vor fi având-o și acuma „maistorii” din Lugoj.

Însă ca interesul, însuflețirea și alipirea poporului să rămână și pe mai departe, nu e destul, ca domnii „candidați” și „inteligința” să umble pe sate și să caute atingerea cu poporul *numai în săptămâna înainte de alegere*, și în general numai atunci, când are lipsă de el, ci legăturile trebuiesc susținute și alimentate și pe mai departe.

Vor trebui *organizate toate cercurile locuite de români, în toate direcțiunile, într'un mod constant, bunăoară ca la socialiști, ca să se poată lua lupta pe toate terenele: politice, administrative, economice, industriale etc.*

Și cum se va putea face aceasta? Așa, că vom începe dela comună, apoi în cerc, și așa mai departe, și atunci poate aduce un Andrássy toți jendarmii și toată miliția monarhiei, nu va mai fi în stare să facă, ceea ce a făcut la Bocșa. Și aceasta cu atât mai iute trebuie făcut, până ce încă n'au ajuns toți pe mâna socialiștilor, cum au ajuns o mare parte dintre meseriași și industriași, și o parte mare a românilor din Bihor, căci atunci am gătat-o de a mai fi „conducătorii naturali” ai poporului.

Pașul prim, cel mai potrivit, care ar fi de făcut, după părerea mea, este, ca deputații, în primul rând, și inteligința română să tipărească o broșură, un fel de „biblie politică”, în vre-o 4 500.000 (zi: cinci sute mii) de exemplare, în estenziune de vreo 50-60 pagini, (se

va putea face cu vre-o 5000 cor.), în care să se cuprindă ținuta românilor în toate afacerile lor: la comună, în cerc, în chestii congregaționale, politice etc. d. e. trebuie convins, că el are să voteze la alegerile congregaționale numai cu românul, că apoi acești români vor fi aceia, cari în congregație vor alege între alți funcționari comitatenzi și pe fibirae, dela cari depind apoi alegerile de notari, juzi etc. Însă ca el să înțeleagă și mai bine acestea trebuiesc aduse și cazuri concrete d. e. despre abuzuri și nelegiuiri d'ale fibirâilor șovinști.

Mai departe are să se convingă țărani de broșura aceasta, că dările comitatense ordinare și suplimentare, și toate chestiile privitoare la țărani se desbat în congregație. Acum dacă țăraniul va vota cu slujbașul sau cu străinul, de bună seamă, că aceia nu vor aduce hotărâri în favorul țărănilor români; mai departe aceia vor vota din banii adunați dela bieții români, subvenții fabricanților jidovi și de alte neamuri; mai departe din banii votați de ei, dar strânși de pe cârca românilor vor face drumuri bune prin comunele ungurești, și da ajutoare numai comunelor ungurești (exemplu eclatant comitatul Aradului). Mai departe, că aceea congregație străină nu va trage la răspundere și nu va destitui pe fibiraele și notarii „patrioti” ticăloși, cari fac abuzuri și fărădelegi, și jalba românilor nu ar afla nici un răsunset în congregația străinilor și slujbașilor.

Dacă însă vor fi aleși români, atunci aceia vor alege fibiraele pe sate, întrucât se va putea români, cari la timpul său nu-și vor bate joc de voința poporului la alegeri de notari, juzi, deputați ș. a. Și atunci aș voi să văd eu pe fibirăul aceia, zicem în comitatul Caraș Severinului – unde s'ar putea alege numai români, cu foarte puține excepțiuni, – fie acela cât de șovinist, îndrăzni-ar acela să-și bată joc de voința poporului, cum o fac acuma 'n toate părțile, fie acela chiar român de naștere.

Apoi să țină deputații și inteligența adunări cât de dese, mai nainte în cercurile proprii, ca conștiința națională să fie tot trezită, apoi și în celelalte cercuri, ca să deștepte spiritele amorțite, să organizeze și acele cercuri, și apoi cât se poate cu fiecare ocaziune în

altă comună. La astfel de adunări populare „dări de seamă”, instruiază poporul despre datorințele sale naționale etc. și totodată împarte și din broșura aceea la fiecare, chiar și la copiii de școală, căci în inimile aceste fragede să întipăresc mai afund cele cuprinse în broșură.

Se înțelege că cu aceasta' nu s'a făcut totul' aceste ar fi chiar numai un început modest, dar" începutul acesta trebuie făcut. Începutul acesta ar trebui să se facă mai 'nainte de toate în comitatul Caras Severinului, unde probabil va fi nimicită și alegerea dela Zorlenț, și după cum scriu unele foi maghiare, va fi și a doua oară nimicită alegerea dela Lugoș. Se înțelege, asta nu împedecă, că prota Popovici să nu fie ales și de a 3-a, și a 4-a oară (cazul lui Somogyi Aladár).

Dacă se va face o organizare serioasă și sinceră, atunci am putea avea nădejdea, că după un ciclu de 6-9 ani, în congregația Lugoșului vor poruncii români, ș'apoi după aceia vor putea urma și celelalte comitate: Hunedoara, Făgăraș ș. c. l

Așadară, să luăm exemplul dela socialiști, – până încă n'a ajuns poporul pe mâna lor, – să ne organizăm pe toate terenele, să împărțim foi și broșuri volante cât de des printre ei.

În primul rând sunt datori deputații să înceapă, – chiar în interesul lor propriu, – aceasta organizare sinceră, serioasă, și pe temeuri cât de largi"³⁷.

³⁷ *Ibidem*, p. 3.

Alegerea lui Miron Cristea ca episcop de Caransebeș

Cercetător științific I Gheorghe Iancu

Episcopia română ortodoxă a Caransebeșului a fost reînființată în anul 1865 prin eforturile lui Andrei Șaguna. La începutul secolului, al XX-lea eparhia cuprindea comitatele Caraș-Severin, Timiș (o parte) și Torontal și avea 11 protopopiate: Caransebeș, Biserica Albă, Bocșa Montană, Ciacova, Făget, Lugoj, Jebel, Mehadia, Oravița, Panciova și Vârșeț. La sfârșitul anului 1904 eparhia număra 401044 credincioși, iar în anul 1913, 406724. În acest din urmă an susținea 229 școli primare cu 263 învățători și un Seminar telogico-pedagogic¹. Episcopii eparhiei au fost: Ioan Popasu (1865-1889) și Nicolae Popea (1889-1908).

După moartea lui N. Popea, într-o perioadă de intensificare a acțiunilor restrictive ale guvernelor maghiare impuse românilor, instalarea noului episcop de Caransebeș s-a dovedit a fi o întreprindere anevoioasă, unică în analele bisericii ortodoxe române, care s-a prelungit până în aprilie 1910². A fost nevoie de trei alegeri și de o amplă mobilizare a fruntașilor români, ortodocși și greco-

¹ Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară din Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 43

² Gheorghe Iancu, *Importanța funcției episcopale la românii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca, XXXI, 1992, București, Editura Academiei Române, p. 135-144

catolici, pentru ca abia al treilea ales, dr. Elie Miron Cristea să devină episcop³. Trenarea confirmării lui, din 4 decembrie 1909 până în aprilie 1910, a perturbat activitatea din eparhie, a generat o stare de nesiguranță și nemulțumire în rândul majorității românilor din zonă, și nu numai.

Miron Cristea era o personalitate cunoscută a vieții culturale și bisericești din Transilvania, care se bucura și de aprecierea unor frunțași politici din Regatul României (familia Brătianu, Take Ionescu, Nicolae Filipescu etc.)⁴. Studiile, activitatea publicistică, lucrările elaborate, demersurile fructuoase întreprinse ca funcționar consistorial în vederea obținerii de către biserica ortodoxă a unor sume de bani mai mari din partea statului, au făcut ca opinia publică românească să vadă în el un prelat competent și devotat cauzei poporului căruia îi aparținea. Prezența, mai mult decât onorabilă, la Expoziția aniversală de la București din anul 1906, unde l-a logodit pe Octavian Goga, rostind cuvintele, de o deosebită rezonanță națională: „... azi se bucură peste 12 milioane de români că poetul pătimirii noastre și-a ales nevastă”, ca și audiența în care a fost primit, împreună cu canonicul de la Blaj

³ La 4 octombrie 1908 arhimandritul Filaret Musta a obținut 41 voturi față de 28 ale lui Iosif Olariu, dar n-a fost confirmat. În 12 iulie 1909 Traian Badescu obținuse 33 voturi față de 22 voturi ale lui I. Olariu, dar nici el n-a fost confirmat. (T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 847

⁴ Elie Miron Cristea (1868-1939). S-a născut în Toplița Română. În anul 1895 a obținut titlul de doctor în litere la Universitatea din Budapesta cu lucrarea *Viața și scrierile lui Eminescu*. Între 1895-1902 a fost secretar provizoriu, apoi definitiv, al consistorialului din Sibiu. În anul 1902, tuns în monahism, a primit numele de Miron, fiind, asesor consistorial la Sibiu, până în anul 1910. Vezi, pe larg viața, Ion Rusu Abrudeanu, *Înalt Prea Sfinția Sa Patriarhul României Dr. Miron Cristea Înalt Regent. Omul și faptele*, București, 1929, 480 p.; Antonie Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939. Elie Miron Cristea. Documente, însemnări, corespondență*, Sibiu, 1987 (în continuare: *Contribuții istorice*); Idem, *Românii din Transilvania sub teroarea regimului dualist austro-ungar (1867-1918). După documente, acte și corespondențe rămase de la Elie Miron Cristea*, Sibiu, 1986, p. 393-394 (în continuare: *Românii din Transilvania ...*).

Augustin Bunea⁵, de către moștenitorul tronului, Franz Ferdinand, în anul 1908 au fost momente de cea mai mare importanță pentru evoluția lui viitoare, care au contribuit la creșterea prestigiului său.

La începutul secolului al XX-lea frunțași politici români din Transilvania s-au apropiat de cercul lui Franz Ferdinand în speranța dobândirii unui sprijin pentru aspirațiile lor naționale. Pentru subiectul abordat de noi, de cea mai mare importanță s-au dovedit a fi raporturile lui Alexandru Vaida-Voevod cu Franz Ferdinand, concretizate în întâlniri și în schimbul epistolar mijlocit de șeful cancelariei arhiducelui, locotenent-colonelul Alexander Brosch von Aarenau⁶. Audiența amintită a fost pregătită de Vaida-Voevod⁷. În 21 martie n. 1908 acesta îi scria, din Cluj, lui Brosch Aarenau și-i mulțumea pentru scrisoarea trimisă prin care îl înștiința că audiența urma să aibă loc în intervalul 26-31 martie, timp în care Cristea era indicat să se afle în Viena în legătură directă cu el, pentru a-i putea comunica exact ziua și ora audienței. „Bucuria mea a fost mare și chiar astăzi am trimis o copie după prețioasa Dumneavoastră scrisoare

⁵ Augustin Bunea, născut în anul 1857, membru al Academiei Române, a murit la 16 noiembrie 1909. S-a încercat, fără succes, alegerea lui Cristea ca membru al Academiei în locul lui Bunea. El va deveni membru de onoare al Academiei după făurirea României Mari. Vezi, Antonie Plămădeală, *Pagini dintr-o arhivă inedită* [Miron Cristea], București, 1984, p. 30-31, 36-37. (în continuare: *Pagini dintr-o ...*)

⁶ Textele în l. germană au fost publicate de istoricul american Keith Hitchins, *The Nationality Problem in Austria-Hungary. The Reports of Alexander Vaida to archduke Franz Ferdinand's Chancellery*, Leidan, E. J. Brill; 1974, 188 p. Scrisorile lui Brosch Aarenau și rapoartele lui Vaida-Voevod au fost semnate, din prudență, cu pseudonime. La început Vaida a fost Dacus, apoi Fidus, Brosch era Karl, iar Franz Ferdinand-Demeter, și mai apoi, începând cu scrisoarea din 5 martie 1905 - simplu H. Hoheit, Highness). *Ibidem*, p. XIII. Vezi și Georg Franz, *Alexander Vaida-Voevod und die Reformpläne Erzherzog Franz Ferdinand's* în „Sudost Forschungen”, 1953, Band XVII, p. 178-191; Idem, *Erzherzog Franz Ferdinand und die Pläne zur Reform der Habsburger Monarchie*, Rudolf M. Röhrer. Brün/München, Wien, Verlag G. D. W. Callwey, München, 1943, p. 26, 27, 47, 127

⁷ *Români din Transilvania*, p. 89-90; însemnările lui Cristea, *Ibidem*, p. 474-479

lui Bunea și Cristea- adăuga Vaida⁸. În scrisoarea trimisă lui Cristea Vaida considera utilă o întâlnire cu el „... înainte de plecare”, pentru a-l „informa referitor la o mulțime de chestii de importanță”. Evenimentele s-au desfășurat pe făgașul stabilit, astfel că în 27 martie Brosch îi comunica lui Cristea, aflat la hotelul Tegetthoff din Viena, că primirea era stabilită pentru sâmbătă, 28 martie n., orele 12,00⁹. În timpul audienței s-au discutat chestiuni referitoare la situația ingrată a bisericilor românești, la abuzurile autorităților maghiare de stat, civile și militare, în perioada alegerilor parlamentare, la procesele de presă intentate românilor etc.¹⁰. A doua zi, 29 martie, Bunea și Cristea au vrut să-i mulțumească lui Brosch Aarenau „pentru strădaniile depuse în interesul chestiunilor noastre”, dar nu l-au întâlnit¹¹. O scrisoare de „recunoștință pentru obținerea audienței” i-a trimis lui Brosch Aarenau și Vaida - pe care nu o cunoaștem și despre a cărei soartă, acesta din urmă, se interesa în 7 mai 1908¹².

⁸ Georg Franz, *Erzherzog Franz Ferdinand und...*, p. 73; K. Hitchins, *op. cit.*, p. 22-23, 24, 76-78; Vartan Arachelian, *În umbra imperiului* (XII), „Argeș”, nr. 5 din 1984, p. 14-15; *Românii din Transilvania*, p. 89-90; însemnările lui Cristea, *Ibidem*, p. 474-479

⁹ *Ibidem*, p. 219. În lucrare este doar traducerea scrisorii

¹⁰ Arachelian și Antonie Plămădeală evidențiază clar rolul lui Vaida în organizarea audienței în schimb, Cristea, în însemnările detaliate despre audiență, amintește doar că unele chestiuni au fost discutate în prealabil cu Maniu și Vaida. În *Memoriile* sale Vaida nota: „Cristea prezenta faptul invitației la audiență ca o inspirație a lui Francisc Ferdinand, fără a pomeni de mine. Era vorba de o simplă formalitate, prin care Francisc Ferdinand ținuse să facă gestul, ce-l cerusem, că cinstește bisericile românești, fiindcă, sunt românești, și nu face deosebire între ele“. Direcția Generală a Arhivelor Statului București, fond *Alexandru Vaida-Voevod*, dosar 283, f. 57 (în continuare: Vaida, *Memorii*). Încă în epocă, de pildă Emil Babeș, filogubernamental, i-a spus în mai 1909 lui Maniu că el știa „absolut precis” că audiența celor doi români s-a datorat lui Vaida. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 77

¹¹ De aceea i-au lăsat o scrisoare, din care am citat. *Românii din Transilvania*, p. 219

¹² Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 24

Audiența s-a constituit într-un succes pentru mișcarea națională românească, iar Cristea va simți efectele ei pozitive în preajma și după alegerea lui ca episcop la Caransebeș.

Între timp, la 8 august n. 1908, a murit episcopul. Nicolae Popea. Sinodul electoral l-a desemnat la 4 octombrie n. 1908 ca episcop pe arhimandritul Filaret Musta (1839-1930), care a obținut 41 de voturi, față de cele 28 ale lui Iosif Olariu, directorul Institutului teologic din Caransebeș. Alegerea n-a fost însă supusă de guvernul maghiar spre aprobare regelui. Se pare că nici mitropolitul nu l-a susținut, fapt pe care Valeriu Braniște îi va imputa la 6 aprilie 1909: „Episcopul nostru, al cărui cap ești excelența ta s-a purtat în cauza întăririi alesului episcop al diecezei noastre sau indiferent, sau a luat față de dânsul poziție ostilă”, rugându-l ca „în ora a 12-a“ să facă tot ce-i stătea în putință pentru ca „întărirea lui Musta să se întâmple”¹³. Demersul a rămas fără ecou, astfel că la 12 iulie n. 1909 a avut loc o nouă alegere de episcop, învingător fiind protosincelul Traian Badescu, cu 33 voturi față de același I. Olariu, cu 22 voturi. Nici el nu va fi confirmat de rege, ajungându-se la o situație cu totul aparte pentru eparhia Caransebeșului. Din acest moment Miron Cristea a intrat deschis și decis în competiția pentru funcția de episcop de Caransebeș. Spunem deschis fiindcă încă în 14 martie 1909, înainte ca neconfirmarea lui Musta să fi devenit publică, Miron Cristea i-a scris lui Valeriu Braniște, directorul ziarului „Drapelul” din Lugoj, „în cauza Caransebeșului, ... m-am gândit și eu la episcopia Banatului, mai ales că unii m-au luat în combinație, precum sunt informat” - continua Cristea. El aprecia că se bucură de sprijinul deputaților Iuliu Maniu, Aurel Vlad și Al. Vaida-Voevod, a altor oameni politici, de cultură și din rândul clerului din eparhie¹⁴.

¹³ Valeriu. Braniște, *Corespondență* Vol. III (1902-1910). Ediție îngrijită de Gheorghe Iancu și Valeria. Căliman, .București, 1989, p. 147 (în continuare: V. Braniște, *Corespondență*)

¹⁴ *Ibidem*, p. 143. Miron Cristea îi va trimite lui V. Braniște 11 scrisori pe această temă, în intervalul martie 1909-aprilie 1910. Scrisorile din volum fiind așezate în ordine cronologică se pot consulta cu ușurință

V. Braniște și „Drapelul” îl vor susține pe Cristea, dar abia după neîntărirea lui Bădescu¹⁵, Braniște fiind, poate, cel mai important factor de influențare a stării de spirit din eparhie. Același lucru îl va face și principalul său sprijinitor „extern”, greco-catolicul Vaida-Voevod.

După alegerea lui Bădescu, Nicolae Ivan din Sibiu, cu siguranță cu știrea lui Cristea, a încercat să-l determine pe Vaida să intervină pe lângă Franz Ferdinand, pentru ca acesta să acționeze, împotriva confirmării, ceea ce Vaida a refuzat categoric¹⁶. Când neconfirmarea a devenit fapt împlinit, „atunci - notează Vaida - ne-am sufluat toți prietenii lui Cristea, Maniu, Mihali, Vlad, Ștefan C. Pop, Braniște, Brediceanu [Tiberiu sau Caius, fiindcă Coriolan murise în 25 ianuarie/7 februarie 1909], Dobrin și am reușit să-l scoatem din urnă pe Cristea”¹⁷. Pentru cea de-a treia alegere au rămas, într-adevăr, în competiție doar Miron Cristea, susținut de „partida națională”, și Iosif Olăriu, preferatul forțelor guvernamentale și progubernamentale, deși Cristea la 11 noiembrie 1909, departe de dedesubturile afacerii, mai spera încă în sprijinul grupului Olăriu¹⁸.

¹⁵ Aceasta în situația critică în care se afla eparhia Caransebeșului. Suplețea politică a lui V. Braniște este evidentă, în condițiile în care în anul 1904 el îl sprijinise decisiv pe Octavian Smigelschi în tentativa lui, reușită, de a picta Catedrala din Sibiu, în pofida opoziției lui Cristea. Vezi scrisorile lui O. Smigelschi din V. Braniște, *Correspondență*

¹⁶ „Ivan, marele sforar de la Sibiu, venise în două rânduri la Cluj. Mai întâi spre a stărui pe lângă mine, după ce Bădescu fusese ales, ca să mă fac, de voi face pe la Viena, ca să se refuze confirmarea alegerii, deschizându-se astfel calea lui Cristea. I-am răspuns «eu stăruiesc la cei de sus veșnic- pentru respectarea Statutului Organic, nu mă pot preta oricât aș ținea la Cristea, șă mă abat de la această tactică a mea». Și i-am rugat pe Brosch să intervină la H. pentru confirmarea lui Bădescu. Nu s-a putut angaja personal, necunoscându-l H. personal pe Bădescu. Vaida, *Memorii*, p. 55

¹⁷ *Ibidem*, p. 54-55

¹⁸ A. C. Popovici îl recomandase la 10 noiembrie 1909 lui V. Braniște pe istoricul dr. Ioan Sîrbu. Mitropolitul încercase șă-l impună pe Augustin Hamsea; Fusese luat în considerare și Eusebiu R. Roșea. Cf. V. Braniște, *Correspondență*, p. 177, 178, 185-186. Pentru perioada care ne interesează, menționăm că: între 8 aprilie 1906-17 ianuarie 1910 a fost guvernul Wekerle Sandor, ministru de Culte și

Candidatura lui Cristea a fost discutată și definitivată atât la consfătuirea deputaților români ținută la Arad înainte de 24 noiembrie, cât și la întrunirea confidențială a membrilor Sinodului electoral de la Timișoara din 28 noiembrie¹⁹.

Iosif Olariu, în afara cercurilor guvernamentale maghiare, a fost susținut, cu multă abilitate, de Constantin Burdia, primarul Caransebeșului, fidel guvernului, deși Olariu a negat, de mai multe ori, orice legătură cu Burdia. Pe această temă V. Braniște scria în „Drapelul” din 21 februarie/6 martie 1919 următoarele: „Prea cuvioșia sa dl. dr. Olăriu, Directorul Institutului teologic din oraș se lapadă acum bărbătește [după prima alegere] de protecția lui Burdia. Îl felicităm pentru aceasta. Mai mult chiar, ne-a căzut o piatră de pe inimă citind această declarație. Dar cuvioșia sa nu se poate opri aici. Mai trebuie să facă un pas. Trebuie în mod tot atât de categoric să se lapede și de protecția compromițătoare a uneltelor lui Burdia”.

Burdia, care a acționat atât împotriva alegerii cât și a confirmării lui Cristea, a reușit să-l inducă pe acesta în eroare, mascându-și adevăratele intenții, lăsându-l să creadă că-l va susține²⁰, dar nu și pe cei care-l cunoșteau bine, de pildă Caius Brediceanu²¹ sau Valeriu Braniște. După alegere, Braniște i-o va spune, franc și fără

Instrucțiune Publică fiind Apponyi Albert. Între 17 ianuarie- 22 aprilie 1912 a fost guvernul Khuen Hederväry Károly. Pînă la 1 martie 1910 Szekely Ferenc a fost ministru de Culte și Instrucție Publică, iar din 1 martie 1910, Zichy Janos

¹⁹ *Români din Transilvania*, p. 218. Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 110: „Membrii Sinodului electoral au ținut duminică 28 noiembrie 'la Timișoara o conferință confidențială și au decis, cu excepția oamenilor lui Burdia, care este în solda lui Andrăssy, în unanimitate să-l aleagă pe Dr. Miron Cristea, care în prezent ocupă o funcție bisericească la Sibiu”.

²⁰ La 2 decembrie 1909 Cristea îi scria de la Budapesta lui V. Braniște, după o întâlnire cu Burdia, plin de optimism cu privire la sprijinul ce i-l acordă Burdia. V. Braniște, *Correspondență*, p. 185-186

²¹ Într-o discuție avută de Caius Brediceanu cu Burdia în gara din Timișoara, acesta s-a declarat favorabil lui Cristea. Caius, în scrisoarea trimisă lui Cristea în 24 noiembrie 1909, conchidea însă: „Pe vorba lui B. nu dau mult”. *Români din Transilvania*, p. 218

menajamente lui Cristea: „Să știi ca lucru pozitiv, toată -«sinceritatea» și «bunăvoința» lui. [Burdia] a fost fățerie mârșavă. A căutat să te prindă în cursă, ca să te compromită în ochii alor noștri”.

În preziuma alegerii arăta dr. P. Ionescu de la om la om o scrisoare ce ai adresat în 2 decembrie «Ilustrisimului» Burdia, iar depeșile tale către dr. Nicolae Ionescu mergeau din mână în mână, ca probă că «naționalistul» nostru caută cu orice preț să se îmbie lor... Deci pe viitor- fefește-te de cei ce fățăresc. Fii mai rezervat pân ce ajungi să cunoști oamenii și să poți însuși aprecia în ce le plătește pielea”. Braniște mai adăuga că era „... convins că chiar Burdia a fost acela care, aflând că noi te-am candidat la Timișoara, a grăbit imediat marți să te denunțe la Apponyi ca om periculos statului. Așa că miercuri, când a ajuns Duca să vorbească cu Apponyi, iar joi când a vorbit Szerb cu Apponyi, le-a spus ambilor că tu *sub. toate raporturile ești exchis*²².

Din materialul consultat rezultă că Olariu i-a avut ca aderenți și pe generalul Nicolae Cena²³ și pe protopopul Lugojului, George Popovici²⁴.

În afara conducerii Partidului Național Român, a deputaților români, Cristea s-a bucrat de sprijinul majorității membrilor Sinodului electoral - de pildă, profesorul Petru Barbu din Caransebeș, protopopul Ioan Pepa din Buziaș, preotul Petru Stoica din Satulung, a unor funcționari superiori atașați cauzei poporului român: baronul Geza Duca, Gheorghe Szerb, Iosif Gall - pe primii doi i-am și menționat intervenind pe lângă Apponyi în favoarea lui Cristea -, Ion Bianu din București,, ...prin legăturile sale din Banat a influențat mult. Cunosce lucrurile” - îi scria la 6 decembrie 1909 lui Cristea Ion Rusu-

²² Scrisoarea lui Braniște către Cristea din 7 decembrie 1909. V. Braniște, *Corespondență*, p. 188

²³ Vezi scrisorile lui N. Cena către Braniște, din mai și 18 noiembrie 1909. Cf. *Ibidem*, p. 155, 179-181

²⁴ Scrisoarea lui Caius Brediceanu către Braniște din 9 decembrie. Cf. *Ibidem*, p. 191 și cea din 24 noiembrie trimisă lui Cristea. Cf. *Români din Transilvania*. p. 218.

Abrudeanu²⁵. Un rol important l-au avut, în continuare, Brosch Aarenau și mai ales Franz Ferdinand.

Baronul Geza Duca de Cadar la a doua alegere de episcop îl sprijinise pe Iosif Olariu. În urma mai multor convorbiri, V. Braniște îl va convinge să-l susțină pe candidatul P.N.R. El îl va și introduce pe Cristea la Cadar. Duca a încercat, fără succes însă, să obțină și sprijinul lui Apponyi și Burdia pentru Cristea²⁶. V. Braniște, la curent cu demersurile baronului, în aceeași scrisoare din 7 decembrie 1909, îi spunea lui Cristea: „Spre orientarea ta privată îți comunic că meritul reușitei tale revine în primul rând lui Duca, Szerb și Musta”.

În preajma alegerii de episcop Al. Vaida-Voevod, supralicitând un pic, îi expunea lui F. Ferdinand considerentele pentru care era util ca Miron Cristea să fie ales episcop²⁷. Prin calitățile lui politico-culturale: „Dr. M. Cristea, ca ardelean, om de cultură, cu un orizont larg“, putea să înlăture „demobilizarea poporului din fosta graniță militară bănățeană“. Pe de altă parte, prin „profunda concepție dinastică” era chemat să contracareze acțiunile kossuthiștilor și ale radicalilor sârbi printre românii bănățeni. Într-un raport ulterior, din 3 decembrie 1909, Vaida aprecia că „Alegerea lui Cristea poate fi considerată ca sigură” deoarece „Majoritatea absolută a membrilor Sinodului electoral va vota, pentru el”. Firesc, în continuare Vaida insistă asupra importanței ce o căpăta, în perspectivă, confirmarea lui Cristea, un om pe care arhiducele îl cunoștea personal²⁸.

Alegerea de episcop s-a ținut în data de 21 noiembrie/4 decembrie 1909²⁹. Disputa a fost strânsă. În opinia lui N. Cena în seara zilei

²⁵ *Pagini dintr-o ...*, p. 198

²⁶ V. Braniște, *Corepondență...*, p. 181, 184, 185-186

²⁷ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 110-111

²⁸ *Ibidem*, p. 108-109

²⁹ „Caransebeș, 7 noiembrie v. 1909. Vicarul Filaret Musta convoacă al treilea sinod extraordinar al eparhiei Caransebeșului pe data de 21 noiembrie [4 decembrie] spre a alege, pe episcopul eparhiei. Aceasta deoarece regele nu s-a îndurat să confirme alegerea lui. Iosif Traian Badescu. I. D. Șuciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Vol. II,

de 3 decembrie 1909 gruparea Cristea nu era încă majoritară, ceea ce după conferința confidențială din 28 noiembrie și după raportul lui Vaida din 3 decembrie apare cu totul improbabilă³⁰.

Rezultatul votului a arătat că față de alegerea anterioară majoritatea stabilă a pierdut un- vot (32-31), iar minoritatea a câștigat 2 (22-24)³¹. În închisoarea din Seghedin, în anul 1918, V. Braniște a scris: „Astfel l-am făcut episcop pe E. M. Cristea, cel mai bun din toți candidații posibili, dar totuși nu atât de destoinic cum l-am crezut”³². La 7 decembrie 1909 Braniște îi scria lui Cristea: „țin nainte de toate să te felicit, adică mai corect deocamdată să ne felicit pe noi și să-mi rezev a te felicita după ce vei fi trecut Rubiconul [se referă la confirmare], unde *pare a ne pune Burdia piedici enorme*“. Devenit acum alesul sinodului, Braniște își permite în continuare, după imputările făcute, să-l sfătuiască cum să acționeze în perioada imediat următoare, în care prevestea o schimbare de guvern³³.

La rândul său Cristea le-a mulțumit, la 5 decembrie 1909, lui Braniște și Dobrin „din toată inima pentru înalta distincțiune de care m-ați făcut părtaş”, în 10 decembrie sosind la Lugoj, în același scop³⁴.

După alegere Cristea a primit mai multe felicitări din orașe transilvănene și din București³⁵.

Timișoara, 1980, p. 978. Protocolul alegerii: Prezenți 58 deputați. Au votat pentru dr. Miron Cristea, 31 deputați. Pentru dr. Iosif Olariu, 24. Trei bile albe. „Se declară ales protosincolul dr. Miron Cristea. *Ibidem*, p. 979

³⁰ Scrisoarea lui din 15 decembrie 1909 trimisă lui Braniște. Cf. V. Braniște, *Correspondență*, p. 192-199

³¹ Pentru alegere, vezi. „Drapelul”, nr. 127 din 24 noiembrie/7 decembrie 1909; Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 165; 167; *Contribuții istorice*, p. 322 și urm

³² Valeriu Braniște, *Amintiri din închisoare*. Ediție îngrijită de Alexandru Porțeanu, București, 1972, p. 455

³³ *Idem*, *Correspondență*, p. 188

³⁴ *Ibidem* p. 187. 190-191

³⁵ Felicitări primite de la Gavril Hango, din Gherla, Ioan Mihu, din Vinerea, Sebastian Stanca, din Vulcan, I. Bianu din București. Cf. *Românii din Transilvania*, p. 257, 315, 363-214. Ca și de la Ilarie Chendi și I. Russu Șirianu din București. Cf. *Pagini dintr-o.p.* 50, 198

Se încheiase o etapă și începea o alta tot atât de dificilă, cunoscându-se rezervele guvernului maghiar față de Miron Cristea. Taberele erau, de acum, constituite, „ostilitățile” desfășurându-se, în chip firesc, mai mult în afara eparhiei, la Budapesta și Viena. De o parte, mitro-politul³⁶, Cristea, Maniu, Vaida, Braniște, Iosif Gall, Geza Duca, Brosch Aarenau și Franz Ferdinand. De cealaltă, oameni politici maghiari, în special ministrul Apponyi, și cei din jurul lui Burdia. Demersurile lor s-au interferat de multe ori.

Începutul îl face Vaida, care, la 10 decembrie 1909 îi trimitea lui Brosch Aarenau un act de o largă concepție, în care face dovada unei fine înțelegeri a jocului de interese superioare care se ciocneau în acest caz, aparent particular³⁷. Rezultatul alegerii din 4 decembrie era socotit ca o biruință a liniei politice a P.N.R., în condițiile în care deputății români-ortodocși și greco-catolici — „au făcut tot ce au putut în favoarea lui Dr. Cristea”, apreciind că el era „cel mai bun, dacă nu chiar singurul bărbat” care putea opri prăbușirea morală a eparhiei Caransebeșului. În aceste condiții — sublinia Vaida — „Confirmarea lui Cristea ar fi prima noastră victorie”, care ar fi dat un impuls moral mișcării naționale românești. În schimb, neconfirmarea ar fi însemnat un mare succes pentru Apponyi, care-l considera pe Cristea „iredentist”, „trădător de țară”, făcând mereu referire la cuvântarea acestuia de la București din anul 1906, și Burdia, ca și o nouă încălcare a autonomiei bisericii ortodoxe. Aceasta ar „provoca printre români consternare, demoralizare și indispoziție în final Vaida își puna, mari speranțe în sprijinul moștenitorului tronului și în spiritul de dreptate al regelui.

Peste trei zile doar Brosch Aarenau îi răspundea lui Vaida, indicându-i liniamentele în care să se înscrie acțiunile sprijinitorilor

³⁶ El a recomandat guvernului întărirea, scriind în raportul său că „dacă nu se întărește nici alegerea asta a 3-a, atunci nici el nu mai poate conduce biserica”.

³⁷ V. Braniște, *Corespondență*, p. 191-192

³⁷K. Hitchins, op., *cit.*, p. 112-116

lui Cristea³⁸. El îl sfătuia pe Vaida să nu se ceară „nimic imposibil” în condițiile în care Franz Ferdinand nu era încă rege. Îi reamintea uzanțele constituționale potrivit cărora nu se putea opera sancționarea unei alegeri atâta timp cât guvernul responsabil nu o solicita. „Singurul lucru - îi sugera Brosch - era să se amâne chestiunea până se schimbă situația.... Deci răbdare, de data aceasta a putea aștepta, înseamnă a câștiga”. Brosch Aarenau avea în vedere iminenta schimbare de guvern, care s-a și produs de altfel în curând.

În acest cadru fixat de cele două documente, din 10 și 13 decembrie 1909, s-au și desfășurat, în principal, demersurile care au avut ca finalitate confirmarea lui Cristea ca episcop al eparhiei de Caransebeș.

Miron Cristea a încercat, și era dator să încerce, imposibilul, după cum o probează documentele, să-l convingă pe Apponyi de lealitatea lui față de legile țării, și în consecință acesta să supună alegerea lui spre sancționare regelui³⁹.

Speranțele confirmării lui Cristea au crescut după schimbarea de guvern intervenită. Iosif Gall, de pildă, „amic vechi al ministrului Szekely Ferenc” întâi i-a scris, apoi a discutat cu el la Budapesta, obținându-i „promisiunea confidentă” că-l va propune pe Cristea spre întărire, deși el era informat că aceasta se va putea face doar de contele Zichy „a cărui intrare în cabinet se așteaptă zilnic”⁴⁰. La 1 martie 1910 Zichy devenea ministrul de Culte și Instrucțiune Publică. Chiar a doua zi, 2 martie 1910, același I. Gall, care-l cunoștea și pe noul ministru, „încă din timpurile de mai înainte”, convenind cu el, l-a rugat să rezolve afacerea Cristea⁴¹.

³⁸ D.G.A.S. fond *A. Vaida-Voevod*, dosar 8. Textul original, f. 1-3. Traducerea dactilografiată, f. 4-5

³⁹ *Românii din Transilvania*, p. 201-202; *Contribuții istorice*, p. 323

⁴⁰ Vezi scrisorile către Cristea din 10 și 24 februarie 1910. Cf. *Românii din Transilvania*, p. 245

⁴¹ Scrisoarea din 4 martie 1910 către Cristea. *Ibidem*, p. 246

Într-o joi a lunii martie 1910, Zichy i-a spus personal lui Cristea că întărirea este „absolut sigură”, actele fiind la Viena⁴². La sfârșitul lunii martie și începutul lunii aprilie 1910 Cristea a primit asigurări ferme în acest sens și de la Duca, aflat la Viena, de la I. Gall, și probabil de la V. Braniște⁴³. În același interval, Vaida întrebându-l insistent pe Brosch Aarenau ce este cu confirmarea lui Cristea acesta i-a răspuns, în sfârșit: „Nu vă faceți griji. Am pe birou scris mare cu creionul roșu: Dr. Cristea episcop la Caransebeș”⁴⁴.

Din însemnările lui Vaida și ale lui Cristea rezultă că după o audiență, F. Ferdinand i-a cerut lui Khuen-Héderváry să supună alegerea de la Caransebeș spre confirmare lui Francisc Iosif⁴⁵.

Prin rezoluția nr. 41502 din 11 aprilie 1910 regele a sancționat alegerea lui Cristea, punându-se astfel, punct final unei lungi perioade de dispute și incertitudini⁴⁶. La 15 aprilie 1910 Miron Cristea îi mulțumea lui Brosch Aarenau, implicit lui Franz Ferdinand, pentru „străduințele încununare de succes” întreprinse în favoarea lui, asigurându-l de promovarea „în sânul poporului diocezei mele a sentimentelor dinastice consacrate de tradiții”⁴⁷. Brosch i-a comunicat prompt lui Cristea că „Alteța sa chesaro-crăiască, prea milostivul meu Domn a primit cu foarte multă bunăvoință mulțumirea grației voastre episcopale”⁴⁸. La rândul lui, Al. Văida-Voevod din Brașov, la 5 mai 1910, își manifestă recunoștința față de Brosch Aarenau pentru contribuția avută în recunoașterea alegerii lui Cristea, informându-l și că „Această denumire a determinat o mare bucurie și mulțumire în

⁴² V. Braniște, *Corespondență*, p. 218

⁴³ Scrisoarea lui Duca către Braniște din 23 martie. *Ibidem*, p. 211. Scrisoarea lui I. Gall către Cristea din 2 aprilie 1910. Cf. *Românii din Transilvania*, p. 246

⁴⁴ *Contribuții istorice*, p. 323

⁴⁵ Vaida, *Memorii*, p. 57

⁴⁶ I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 173-174

⁴⁷ *Românii din Transilvania*, p. 90-91

⁴⁸ *Ibidem*. Data nu apare în volum

întreg poporul român”, care cunoștea rolul avut de Arhiduce în această împlinire⁴⁹.

După depunerea jurământului în fața regelui, Miron Cristea a fost hirotonisit arhieru în Catedrala din Sibiu la 3 mai și a fost instalat episcop la Caransebeș la 8 mai 1910.

Ca și cu prilejul alegerii, după confirmare și instalare Cristea a primit mai multe felicitări din spațiile locuite de români⁵⁰.

Alegerea lui Cristea episcop al Caransebeșului a testat capacitatea de mobilizare a forțelor naționale românești, descătuate de diferențe confesionale, în disputa cu un adversar puternic și intolerant.

Alegerile parlamentare, din același an, 1910, au relevat duritatea politicii guvernului maghiar față de naționalitățile din țară, inclusiv față de români. După alegeri, reprezentanți ai românilor au făcut cunoscute opiniei publice mondiale abuzurile autorităților sub forma unui „Memorand”, de altă factură decât cel din anul 1892, reprezentat de lucrarea istoricului britanic R. W. Seton-Watson, *Corruption and Reform in Hungary.. A Study of Electoral Practice*, apărută la Londra în anul 1911 și la Leipzig, în limba germană, în anul 1912.

⁴⁹ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 166

⁵⁰ Felicitări primite de la: Andrei Bârseanu și George Dima, din Brașov, G. Hango, din Gherla, Cassiu Maniu, din închisoarea de la Vaț, N. Petra-Petrescu din Fofeldea, Gregoriu Pletosu, din Năsăud, Sextil Pușcariu, din Cernăuți, Nicolae Sulică, din Brașov, Iosif Sterca Șuluțiu, din Sibiu, Iuliu Vuia, din Caransebeș. Cf. *Românii din Transilvania*, p. 214, 236, 257, 277-278, 335, 342, 350-351, 364-365, 369, 387. De la Emanuil Ungurianu, Cf. *Pagini dintr-o*, p. 231. O notă aparte a făcut scrisoarea de felicitare primită de la contele Karătsony Ferencz, deputat parlamentar, și consilier regal. I se atrage atenția, cu severitate, că va trebui să curme activitatea agitatorică, firește în spirit național român, a unor membri ai corpului didactic de la școala din Banloc. Banloc, 5 iunie 1910. Cf. *Românii din Transilvania*, p. 262-263.

Activitatea de răspândire și popularizare a științei în „Drapelul” (Lugoj 1901-1918)

Lect. univ. dr. Oana-Roxana Ivan

*Motto: „Cultura unui popor se bazează pe știință și artă:
una fără alta nu pot produce cultură.” (Ion Vidu)*

În urma reproșului că „Drapelul vostru de la Lugoj e plin numai de concerte, fără cari putem trăi”, Ion Vidu, printr-o sugestivă comparație, arată rolul culturii și științei în viața unui popor: “E adevărat că și vulturul poate trăi fără de o aripă, dar sărmanul nu se poate avânta în regiunile lui. Cultura unui popor se bazează pe știință și artă: una fără alta nu pot produce cultură. Poporul ce cultivă numai știința este ca vulturul căruia i-ai tăiat o aripă, iar cel care cultivă și arta, e ca vulturul cu două aripi, ce zburând cu maiestate se avântă în regiuni înalte, făcând ca tot aerul dimprejurul său să vibreze, să tremure.”¹

Rolul artei și culturii este obiectul multor conferințe ale intelectualilor bănățeni, publicate în „Drapelul”. Într-un articol al lui A.E.Peteanu: “Viață și cultură românească” se evidențiază curentul puternic de regenerare a culturii românești, după actul unirii din 1918: „Din substraturile adânci ale sufletului românesc țâșnesc cu putere elementară unde de admirabile energii naționale și sfărâmând cu

¹ Ion Vidu, *Festivitățile corale din Timișoara* (I), „Drapelul”, nr.95/14(27) august 1903, pag. 2.

mândrie cătușele ruginite și tirane, sufletul acesta mare și generos își află rostul său în lume. [...] De azi înainte, mândrii noștri munți moșnegi, cununați cu stelele bolții albastre, în al căror leagăn de codrii și stânci dorm toate poveștile noastre nepieritoare și inepuizabile bogății, n-ar mai suferi tot soiul de paraziți și venetici. Freamătă codrii mândri de brad și stejarii seculari, de fior sfânt se cutremură plaiurile frumoase și pitorești ale vechii Dacii și într-un delir de bucurie nemărginită înnoată scumpul nostru pământ românesc”.²

Cultura română încătușată de veacuri își va putea revărsa binefacerile asupra întregului popor și „întreaga lume civilizată și cultă ne va da sprijinul în aspirațiunile noastre legitime și drepte: închegarea întregii României într-un puternic bloc etnic.”³

Accente puternice sociale manifestă în gândirea sa și Emanoil Stoica. În “dizertațiunea Cultura adevărată” face deosebirea între “om învățat” și “om cult”: “Cultura nu stă în puterea pumnului [...] să sugrumi pe altul și tu să boierești - spune o pildă populară. Cultura nu înseamnă patima beției, lăcomiei, mâniei, învrăjbirii între oameni, lăudăroșeniei, ci în luminarea minții, înălțarea inimii și buna purtare în societate. Cultura inimii să fie înrădăcinată totodată cu a minții și cu cea socială. Între viața sufletească, graiul trupesc (îmbrăcăminte, mâncare) și, mai ales, pozițiune socială trebuie să existe o legătură strânsă.”⁴ În acest sens, de multe ori e “mai cult badea Toader, decât conașul umblat pe la școli”.

Despre „cultura inimii” vorbește într-un „cuvânt către obștea înțelegătoare” Dr.I.Roșiu, cuvânt publicat în trei numere consecutive ale „Drapelului” (nr.55, 56, 57/1914). Pornind de la idea lui Schopenhauer că iadul, infernul lui Dante este infinit mai bine realizat decât imaginea raiului și că aceasta își află motivele în însăși viața

² Dr.A.E.Peteanu, *Viață și cultură românească*, „Drapelul”, nr.137/27 decembrie 1918 (9 ianuarie 1919), pag.2.

³ *Ibidem*, pag.3.

⁴ E.Stoica, *Cultura adevărată*, „Drapelul”, nr.125/25 octombrie (5 noiembrie) 1903, pag.1-2.

reală, dominate de egoism, răutate și milă, autorul arată, totuși, că inima omenească e educabilă și știe să selecționeze toate pornirile bune sau rele. “Bunăvoința inimii orientează conduita umană: cu ea se scade ori se nimicește fericirea omului. Fără bunăvoință nimic bun se produce.”⁵ În concepția autorului, școala trebuie să educe inima în acest spirit al bunăvoinței.

Despre educatori, Dr.I.Roșiu împărtășește ideea eruditului Ostwald cum că aceștia sunt „clasici sau romantici”, preferându-i pe cei din urmă, care „nu-și spun sec prelegerea [...] fiind tipul omului erudit și jovial, confortabil, plăcut, care știe să câștige auditoriul.”⁶ Autorul este dezamăgit de lipsa “minimalei bunăvoințe în viața de toate zilele a majorității oamenilor, care urăsc, sunt fericiți de amărăciunea altora” și, cum spune Eminescu “vor căuta vieții tale să-i găsească pete multe, răutăți și mici scandale”. De aceea, subliniază cu umor Dr.I.Roșiu “se înghesuie la poarta iadului și catolici și protestanți și creștini și păgâni”.⁷

Autorul face și câteva observații asupra psihologiei diferitelor popoare: englezii și germanii sunt „inteligenți, neprefăcuți, sinceri, practici la extrem, dar ambițioși: fiecare nou născut german e candidat de Cezar. Noi românii nu încăpem cu aristocrația unii de alții, nu cumva să fie unul ori altul domn prea mare, când de fapt, nu suntem departe de poetica opincă.”⁸ Nu există și nu poate exista decât o singură aristocrație: “aristocrația inimilor nobile”. Este un punct de vedere sănătos și optimist: autorul este convins că educatorii noștri vor lupta până când “cultura inimei va prinde sămânță!”

Misiunea umanistă și forța morală a culturii va fi subliniată și într-un număr mare de maxime și pilde:

Cultura e o sămânță care nu crește în fiecare pământ.
Noi confundăm de multe ori cultura cu instrucția.

⁵ Dr. I. Roșiu, *Cultura inimii* (I), “Drapelul”, nr.56/1914, pag. 2.

⁶ *Idem*, „Drapelul”, nr.57/1914, pag.2.

⁷ Dr. I. Roșiu, *Cultura inimii* (II), “Drapelul”, nr.56/1914, pag. 2.

⁸ *Idem*, „Drapelul”, nr.57/1914, pag.2.

Cultura înseamnă lumină și omenie.
Răutatea izvorăște întotdeauna din prostie.
Rodul bunătații e dragostea, iubirea.

Doi ani mai târziu, în 1916, Dr. I. Roșiu pune într-o conferință problema misiunii intelectualului român. Conferința intitulată „Ce dăm noi poporului?” a fost publicată în numerele 30,31 și 33 în 1916 în „Drapelul”. Istoria noastră este “o istorie de țărani cu sau fără pământ, cu carte și fără carte, de țărani care au muncit numai cu brațele, păstrând obiceiurile și îmbogățind limba cu cântece, care au luptat ca moșneni și soldați, pentru binele și fericirea tuturor.”⁹ Datoria nobilă a intelectualilor este de a conduce destinele acestui neam, căci “suntem lumină din lumină, sânge din sângele acestui popor, bun, blând și loial, înfrățit cu munca cea mai grea, din zori de zi până-n noapte și stropii din sudoarea lui continuă au curs și pentru diplomele noastre.”¹⁰

Autorul arată cu durere că mulți din cei învățați, fii, nepoți și strănepoți de țărani, își fac „titlu de mândrie” din disprețul pe care îl arată față de popor, își etalează veniturile cu miile de coroane pe an, dar “puțini pun în evidență vreo nobilă muncă sistematică și gratuită.”

Necesitatea luminării maselor și a ridicării lor prin cultură la o viață mai bună, este un deziderat major al intelectualilor bănățeni, grupați în jurul publicațiilor românești, ca realizatori sau doar sporadici colaboratori. În „Drapelul”, în perioada 1901-1914 mai ales, până la izbucnirea Primului Război Mondial, sunt publicate multe articole de popularizare științifică și de interes practic (în domeniul industriei casnice, pomărit, creșterea păsărilor și a animalelor). La conferințele Societății pentru științele sociale se prezintă la Lugoj conferințe precum *Averea antică și modernă* sau *Economia rurală și socialismul*. În numerele 93-110 din 1918, Eugeniu Crăciun, în zece articole publicate sub titlul „O preumblare prin labirintul teoriilor”, face o succintă trecere în revistă a diferitelor teorii în domeniul

⁹ Dr. I. v. Roșiu, *Ce dăm poporului?*, „Drapelul”, nr. 30/1916, pag. 2.

¹⁰ *Ibidem*

științelor naturii. Descoperirile importante științifice din Evul Mediu au determinat o revoluție în gândirea umană: teoria evoluționistă, teoria selecțiunii, teoria materialismului mecanicist. “Setea științei învinge opreliștea legilor. Se întemeiază o nouă știință: anatomia. Rezultatele ei au dat un avânt puternic științei medicale [...] Pe timpul școlii drawiniste, mai des ca ciupercile apar teoriile științifice.”¹¹

„Drapelul” publică informații și știri din viața științifică din România. În nr. 69 din 1904, la rubrica “Informațiuni” este anunțată conferința lui Victor Babeș la Academia Română: Pătrunderea microbilor în piele (ciuma, lepra, tuberculoza), teorie confirmată de experiențele Institutului bacterologic din București. În 1905, tot la rubrica “Informațiuni”, nr.113, “Drapelul” anunță congresul Asociației Române pentru înaintarea științelor, la Craiova, cu participarea Dr.Hurmuzescu, delegatul Ministerului de Instrucție: „aceste congrese naționale trebuie să ne umfle sufletul de mândrie căci dacă știința n-are patrie, oamenii de știință au patrie și învățații adunați aici sunt ai țării.”¹² La congresul al treilea al Asociațiunii pentru răspândirea științelor, desfășurat cu un an înainte la Constanța, sunt admirate grandioasele lucrări tehnice: Podul de peste Dunăre și Portul Constanța.

Comunicarea Dr. Istrati „Colorile preferate de români”, publicată tot la rubrica „Informațiuni” arată că albul și galbenul exprimă “o inimă nobilă, un suflet curat și curățenia trupului.” Autorul prezintă câteva rețete de vopseli ale strămoșilor, pentru păr și barbă, precum și terminologia de origine latină a culorilor „nou motiv că românii sunt de origine latină.”¹³

¹¹ E. Crăciun, *O preumblare prin labirintul teoriilor*, „Drapelul”, nr.93/1(14) septembrie 1918, pag.2.

¹² Congresul Asociației Române pentru înaintarea științelor, „Drapelul”, nr.113, 1905, pag.3.

¹³ Congresul Asociației Române pentru înaintarea științelor, „Drapelul”, nr.116, 1904, pag.3.

În 1918, la Congresul inginerilor români desfășurat la Sibiu, este evidențiat rolul inginerului în promovarea progresului tehnic: „fără consultarea tehnicii și a forțelor tehnice nici nu se poate închipui dezvoltarea României Mari. Comorile acumulate pe și sub pământ ale Ardealului nostru bogat și exploatarea energiilor naturale pentru a fi valorizate spre binele obștesc e datorința tehnicii noastre. Inginerul român să pună la dispoziția neamului capitalul intelectual și cu ajutorul banului românesc, și numai cu acela, să asigure înaintarea culturală și economică a neamului întreg.” (inginerul silvic Petru Petec)¹⁴ Autorul acestor cuvinte este împotriva tendinței de a introduce capital străin în economia noastră și își exprimă cu optimism încrederea în capacitățile inginerilor români.

Grija pentru viitorul economiei românești apare și în alte articole ale „Drapelului”: în numerele 64-72 din 1904 este publicată cuvântarea rostită la Adunarea Generală a Departamentului Timișoara al „Astreii” ținută la Ghioroc, unde se exprimă îngrijorarea că numărul românilor care se ocupă cu meserii și comerț este mic și aceasta va duce la sărăcirea neamului: “Un popor care consumă mai mult decât produce, și asta de la alte neamuri, va sărăci.”¹⁵

În rubrica „Informațiuni” sunt prezentate câteva realizări ale tehnicii în România:

- ✓ Vasul Principele Mircea, ce transportă pasageri între Galați și Brăila
- ✓ Balonul România, care a făcut o călătorie în aer de 4 ore, de la București la Săpunari (jud.Ialomița)
- ✓ Noul instrument musical, acordeon
- ✓ Îmbunătățirile tehnice pentru mașinile de cules litere

Calendarul redactat de I.Clopoțel prezintă modul cum trebuie să muncim rațional pământul: puterea pământului o putem cruța prin așa numita “rânduire în roată” [rotația culturilor] a diferitelor plante:

¹⁴ Petru Petec, *Schițe de la Congresul Inginerilor Români*, „Drapelul”, nr.134, 1918, pag.3.

¹⁵ Astra la Ghioroc, „Drapelul”, nr.72, 1910, pag.3.

- primul an: cereale
- al doilea an: sfeclă, cucuruz
- al treilea an: orz cu trifoi
- al patrulea an: trifoi

În plus, pământul trebuie bine gunoit și copiii țăranilor trebuie trimiși la școală. Alte articole vorbesc despre creșterea păsărilor și animalelor. Este publicată o carte de bucate a Zottiei Hodoș, pentru toate româncele și mai ales tinerele fete. Cartea intitulată “Poftă bună” conține 480 de rețete care folosesc numai termeni românești. În nr.76 din 1914 al “Drapelului” este reprodus un articol din Ziarul Românul, intitulat “Problema aparatului de zburat cu aripi mobile”, în care este descrisă invenția țăranului David Ranca, de 23 de ani, care, fără o pregătire tehnică specială, a obținut cu acest aparat, luând ideea de la păsări, un premiu și admirația lumii științifice. Este un fapt care “va servi neamului său spre mândrie”, asemeni faptelor lui Traian Buia și mai târziu ale lui Aurel Vlaicu și Henri Coandă, “cei trei pioneri ai aviației române”.

Cele mai numeroase articole sunt destinate istoriei și geografiei. Evident, cu scopul de a arăta vechimea, noblețea și vitejia poporului român: „Noi românii suntem descendenții coloniilor lui Traian, aduse aici în anul 105, prin urmare noi suntem fiii autohtoni ai țării.”¹⁶ Vechimea noastră pe aceste teritorii este dovedită de descoperiri preistorice (vase de lut, unelte de piatră și alte urme). Urmele strămoșilor sunt păstrate în diferite locuri geografice: “în creierii munților Retezat, acest clasic, fidel și imparțial martor secular, unde poporul dacic, cu aprigul său rege Decebal se adună, se sfătuiește, se disciplinează, făurește arme, face exerciții militare și învinge pe romanii conduși de Cezar.”¹⁷ Urme adânci sunt în aceste locuri de nouăsprezece sute de ani, urme ce nu s-au șters și nu se vor șterge niciodată, ale glorioșilor noștri strămoși, romani și daci. Castre,

¹⁶ *Cap de leu*, „Drapelul”, nr.36, 27 martie/9 aprilie 1903, pag.3.

¹⁷ *Urmele strămoșilor*, „Drapelul”, nr.71, 19 iunie/2 iulie 1904, pag.1.

întărituri, șanțuri, paralele, ruine, ce se întâlnesc la Grădiștea, Hobița, Densuș, Căvâran, Caransebeș, Lugoj, Țara Hațegului.

Valeriu Braniște prezintă în „Drapelul” discuțiile stârnite de descoperirea unui „monument prețios literar, unic în felul său”- Tabla de la Lugoj. E vorba de o tablă de lemn, pe care este sculptat un text și chipuri sfinte, având dimensiuni mici (L=38cm, l=28cm, g=3,5cm). Textul este în limba slavonă și română. Braniște îl consider “primul, cel mai vechi document cunoscut de limbă românească, cu 70 de ani și mai bine (1453) decât cel descoperit la Iași de Xenopol (1523).” Într-o suită de 11 articole, V.Braniște artă circumstanțele găsirii acestui document, importanța lui, valoarea sculpturii chipurilor, superioare celor din biserici, prin expresivitatea figurii.

„Lugojenii în voiagiu” (de la Lugoj la București și apoi Constanța) este un articol care descrie orașele văzute în goana trenului: Caransebeș, Turnu Severin, Craiova, Slatina, Pitești, Costești, București, Constanța. Există mai multe articole care prezintă donațiile importante ale intelectualilor români pentru susținerea inițiativelor culturale (de exemplu, în iunie 1916 G.P.Debăsești donează fondului ziaristilor 10 mii de coroane).

În concluzie, putem nota faptul că rolul artei și științei, al culturii minții, inimii și comportamentului social în viața poporului este preocuparea de bază a multor articole din „Drapelul” de Lugoj.

**Manifestația organizată în seara zilei de 26 decembrie
1918 în gara orașului Lugoj prilejuită de sosirea
generalului Henri Berthelot cu ocazia turneului
întreprins în Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania**

*Cercetător științific I Vasile Dudaș**

Într-un mic volum, intitulat *Amintiri din viața mea*, finalizat în ultima zi a anului 1935, la Viena, în timp ce deținea funcția de ministru plenipotențiar al României în Austria, cunoscutul diplomat bănățean dr. Caius Brediceanu consemna faptul că: „La 2 decembrie 1918 s-a constituit Consiliul Dirigent, cu care ocazie am fost ales secretar general la Resortul externelor, al cărui șef era Alexandru Vaida Voevod. Atrăgând atenția președintelui Iuliu Maniu că s-au desemnat patru delegați ca să prezinte Regelui hotărârile de la Alba Iulia, fără să fie între ei nici un bănățean, dânsul a completat această delegație cu două persoane încă, cu Mihai Popovici, ca fost quasi ministru plenipotențiar al nostru pe lângă guvernul român în timpul războiului, la București și Iași și cu mine, în calitate de secretar general al acestei delegațiuni și ca bănățean. Am fost însărcinat imediat să întâmpin pe generalul Berthelot, care trecea chiar atunci Dunărea pe la Giurgiu și să-l invit să ocupe cu trupe franceze Ardealul și Banatul și să intervin ca să se schimbe linia de demarcațiune, trasă, așa de nenorocit, pe Valea Mureșului”¹.

* dudas.vasile@yahoo.com

Peste opt ani, în 1943, cu ocazia consemnării unor amintiri legate de prezența sa la lucrările Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, Caius Brediceanu reamintea rugămintea primită din partea lui Iuliu Maniu, care în calitate de președinte al Consiliului Dirigent îl delegase să ia legătura cu generalul Berthelot și să-l invite să viziteze Ardealul și Banatul. Cu acest prilej, el adăuga faptul că înainte de a pleca la Paris a organizat primirea generalului în Banat și la Sibiu. La primirea din gara lugojeană a oprit autoritățile administrative maghiare să ia parte la solemnitate, iar la Sibiu a servit generalului de interpret la recepția care a avut loc la Prefectură.²

Din relatările diplomatului bănățean rezultă că printre primele obiective pe care și le propusese Iuliu Maniu în calitate de președinte al Consiliului Dirigent, figura cel al stopării abuzurilor la care erau supuși românii bănățeni de către autoritățile militare sârbe și cei din părțile Aradului, Bihorului, Sătmarului Maramureșului și a unei mari părți a Ardealului de Nord, prin acțiunile unor elemente ale vechilor structuri militare și administrative ale fostei Monarhii Dunărene.

Informat despre intențiile guvernului sârb legat de spațiul bănățean, Iuliu Maniu a intuit încă din primele zile ale lunii noiembrie 1918, pericolul care îl prezenta ocupația militară sârbă a zonei pentru interesele României. Potrivit diplomatului Viorel Virgil Tilea, el a solicitat Consiliului Național Român Central din Arad, printr-un apel telefonic, expediat în timp ce se afla la Viena, să apeleze prin emisari la sprijinul armatei române. Aflând de hotărârea noului guvern maghiar condus de contele Károlyi Mihály, de a purta tratative cu reprezentanți ai armatei franceze și sârbe, el a comunicat totodată că este oportună și prezența la tratative și a unui reprezentant român. Conducerea Consiliului Național Român Central a luat legătura cu Valeriu Braniște și l-a rugat să se deplaseze în capitala Serbiei pentru

¹ Caius Brediceanu, *Amintiri din viața mea*, Lugoj, Tipografia Corvin, 1936, p. 16

² Gelu Neamțu, Mircea Vaida Voevod, *1 Decembrie 1918 mărturii ale participanților*, Ioachim Crăciun *Documente la un sfert de veac de la Marea Unire*, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 66

a susține interesele românești. Datorită stării precare a sănătății, greu afectată în urma detenției, acesta nu a putut efectua deplasarea³.

În toamna anului 1918, după ieșirea Bulgariei din război, unitățile militare ale armatei sârbe alături de cele franceze au înaintat cu repeziciune spre nord, eliberând în scurt timp întregul teritoriu al Muntenegrului și Serbiei. La 1 noiembrie 1918 ele au intrat triumfal în Belgrad. Profitând de situația favorabilă, Comandamentului Suprem al armatei sârbe a ordonat continuarea ofensivei peste Dunăre cu toate ca la 3 noiembrie 1918, se semnase în vila conților Giusti de Giardino de lângă Padova, armistițiul între Austro - Ungaria și Antanta. Potrivit acestei înțelegeri se pusese capăt confruntărilor pe toate fronturile de luptă în care erau implicați militari k.u.k.

Pe de alta parte, după cum am văzut noul guvern maghiar, în contextul când se renunțase la pactul dualist, a trimis la 7 noiembrie la Belgrad o delegație care urma să individualizeze pentru Ungaria condițiile de armistițiu stabilite la Padova.

Între timp, începând cu dimineața zilei de 6 noiembrie 1918 fuseseră ocupate mai multe localități bănățene situate pe malul stâng al Dunării. La 8 noiembrie subunități militare sârbe au intrat în Biserica Albă (azi Bela Crkva), la 9 noiembrie în Panciova (azi Pančevo), la 10 noiembrie în Vârșeț, la 14 noiembrie în Lugoj, la 17 noiembrie în Becicherecul Mare (azi Zrenjanin) și Timișoara, la 18 noiembrie în Chichinda Mare (azi Kikinda) iar la 21 noiembrie în Aradul Nou. Trebuie precizat faptul că armata sârbă a înaintat fără luptă, întrucât armata austro-ungară era în stare de disoluție, iar unitățile germane din zonă primiseră ordinul de retragere.

Convenția parafată și semnată de către generalul Paul Prosper Henrys și mareșalul sârb Živojin Mišić din partea aliaților și Béla Linder în numele noului guvern maghiar, în noaptea de 13 spre 14 noiembrie 1919 în capitala Serbiei, fără consultarea nici unui reprezentant al guvernului român sau al Consiliului Dirigent, precum

³ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României noiembrie 1919 - martie 1920*, Sibiu, Tipografia Poporului, 1925, p.138

și măsurile represive întreprinse împotriva unor fruntași români bănățeni care își exprimau voința de unire cu România a dus la tensionarea relațiilor dintre guvernul român și sârb, profilându-se la orizont un posibil conflict armat între cele două foste aliante.

În cursul întâlnirii generalilor Berthelot și Presan, care avusese loc la Giurgiu în ziua de 26 noiembrie 1918, a fost trecută în revistă și situația din spațiul bănățean. Cu acest prilej, generalul francez a opinat că ar fi fost bine ca zona să fie ocupată numai de trupe franceze până la pacea generală. La rândul său, generalul român a răspuns că pentru evitarea tensionării relațiilor cu fostul aliat considera că soluția era acceptabilă⁴. Punctul de vedere exprimat de care cei doi generali era însă tardiv, pentru că în acel moment deja zona era controlată din punct de vedere militar de armata sârbă. Datorită criticilor formulate față de unele clauze stipulate în tratatul de armistițiu menționat mai sus, Berthelot a fost avertizat printr-o telegramă sosită de la Paris că își depășea atribuțiile.

În ciuda acestei preveniri, la solicitările repetate ale Consiliului Dirigent și cu sprijinul guvernului român, generalul Berthelot a luat hotărârea de a întreprinde o călătorie de documentare în zonele în care situația devenise explozivă, deplasare pe care el însuși a numit-o *turneul de pacificare*.

Întrucât despre acest demers întreprins în intervalul 25 decembrie 1918 - 3 ianuarie 1919 pe itinerariul: București - Pitești - Slatina - Craiova - Turnu Severin - Orșova - Caransebeș - Lugoj - Timișoara - Deta - Vârșeț - Alibunar - Panciova - Belgrad - Timișoara - Seghedin - Arad - Oradea - Carei - Baia Mare - Dej - Bistrița - Cluj - Aiud - Alba Iulia - Teiuș - Sebeș - Sibiu - Brașov - București s-a scris destul de mult⁵, ne-am propus în studiul de față, să trecem în revistă

⁴ Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari, Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 125

⁵ Ghiță Pop, *Generalul Berthelot în Transilvania*, în *Luceafărul*, XIV, nr. 2/1919, p. 44-45; Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din*

numai informațiile referitoare la manifestația legată de întâmpinarea sa în seara zilei de 26 decembrie 1918 în gara orașului Lugoj.

Cu prilejul sosirii generalului francez în spațiul bănățean corespondentul gazetei *Românul* care apărea la Arad, consemna: „Trenul special al generalului Berthelot a sosit ieri dimineață, joi, din Orșova și era să ajungă la orele 18 în Timișoara, dar la Caransebeș și Lugoj i s-au făcut primiri impozante din partea Românilor. În cele două gări s-a adunat public imens românesc care a făcut ovații popularului general, bărbații noștri conducători au ținut discursuri. Ba în gara Lugojuului corul maestrului Vidu a delectat pe oaspetele rar cu multe cântări românești. Generalul Berthelot a fost viu impresionat de aceste manifestări călduroase ale unui popor din aceeași rasă cu poporul francez”.⁶

Caransebeș (noiembrie 1918 - august 1919). Amintiri și documente, Caransebeș, 1927, p. 83; Aurel Cosma - junior, *Generalul Berthelot și dezrobirea românilor*, București, 1932; Paul Abrudan, *Vizita generalului Berthelot la Săliște*, în *Tribuna*, XXXV, nr. 8215, din 25 decembrie 1983, p. 2.; Antonie Plămădeală, *Contribuții istorice privind perioada 1918-1939. Elie Miron Cristea, documente, însemnări și corespondențe*, Sibiu, 1987, p. 225; Radu Păiușan, *Mișcarea Națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, Editura de Vest, p. 144-146; Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 125; Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica măruntă (1914 - 1919)*, *Banatica*, XIII, 1995, vol. II, p.323; General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914 - 1919)*, București, 1997; Constantin I. Stan, Ioan I Șerban, *Călătoria generalului Henri Mathias Berthelot în Transilvania și Banat (decembrie - ianuarie 1919)*, în *Apulum*. Muzeul Unirii Alba Iulia, XXVIII, 2001, nr. 2, p.165-181; Viorel Faur, *Generalul francez Henri Mathias Berthelot în Bihor (1918), Cele Trei Crișuri*, seria a II-a, nr. 1/1990, p. 12; Ionela Moscovici, *Banatul în așteptarea păcii. Premisele unei misiuni franceze*, în *Analele Banatului*, Serie nouă, Arheologie - Istorie, XVIII, 2010, Editura Mega, Cluj Napoca, p 244. Eugenia Crișan, *Generalul francez Berthelot și România*, în *Conferințele Bibliotecii Astra*, nr. 88/2010. Conferința prezentată în ziua de 14 iulie 2010; Ionela Moscovici, „Turneul de pacificare”, *vizita generalului Berthelot în Banat, în decembrie 1918*, în *Studii și cercetări bănățene. Banatul, istorie și multiculturalitate*, Reșița - Novi Sad, 2012, p. 130-139

⁶ *Românul*, VII, nr. 40, din 15/28 decembrie 1918

Aceeași publicație însera și o informație sub semnătura unui *refugiat bănățean* din Orșova care comunica că: „Berthelot generalul francez plecând la 25 c. n. din București peste Craiova - Turnu - Severin conform meritului său (de eliberator) voiam să-i facem o primire grandioasă începând de la poarta Bănatului, de la Orșova; însă toate pregătirile noastre au fost zădărnice din partea comandamentului armatei de ocupație sârbă. În zadar am garantat pe lângă responsabilitate, că pregătirile noastre nu vor periclita ordinea sau interesele lor; poporul cu toți ai lui a fost respins brutal de la favoarea primirii așa că de la Orșova la Mehadia nu au putut nici să-și șoptească sugestiunile cordiale înaintea marelui general. De la Iablanița încoace îndeosebi la Caransebeș și Lugoj mai bine a putut respira inima românească, pentru că poporul nostru a apărut în număr considerabil”⁷.

În legătură cu de popasurile sale din cursul zilei de 26 decembrie, generalul francez consemna: „La drum spre Timișoara. Primim în toate gările Mehadia, Domașnea, Caransebeș (episcopul Cristea) și Lugoj coruri, discursuri, etc.”⁸.

Din lecturarea articolelor apărute în presa vremii, a numeroase documente de arhivă precum și a însemnărilor unor martori oculari ai evenimentelor rezultă că cea mai impozantă întâmpinare de care s-a bucurat generalul francez în localitățile bănățene a fost organizată de către românii lugojeni și locuitorii câtorva sate din împrejurimi.

După cum am amintit mai sus, începând cu ziua de 14 noiembrie 1918, orașul de pe Timiș era ocupat de către subunități ale armatei sârbe.

La 24 decembrie 1918, gazeta *Drapelul* își informa cititorii că „Generalul Berthelot, care a preluat comanda asupra trupelor franceze ce vor ocupa Banatul, după ce trupele comandate de generalul Louis Félix Marie François Franchet d'Esperey vor trece Mureșul, înaintând spre interiorul Ungariei va trece joi pe la amiază pe la noi la Timișoara

⁷ *Ibidem*

⁸ General Henri Mathias Berthelot, *Jurnal și corespondență, 1916-1919*, Cluj - Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 334

venind de la București, ca apoi să treacă la Belgrad, unde va fi sediul comandamentului său. În cale-i va fi aclamat de populațiunea noastră care sărbătorește în generalul Berthelot un distins prieten al națiunii românești”⁹.

În numărul următor, într-un articol intitulat *Berthelot in Banat*, după ce sublinia faptul că românii bănățeni aveau prilejul să salute pe marele general Berthelot, care urma să preia comanda trupelor Antantei din zonă prezintă o descriere amănunțită a derulării manifestației care a avut loc în seara zilei de 26 decembrie în gara lugojeană.

Informați de trecerea acestuia prin gara orașului, încă în cursul dimineții sute de locuitori ai orașului s-au postat pe peronul gării. „Trecerea prin Banat de la Orșova la Timișoara fiind anunțată pe orele de înainte de amiază - consemna corespondentul gazetei menționate - a așteptat publicul român de-a lungul liniei ferate trenul special al marelui general deja de joi dimineața, dar trenul special a părăsit gara Vârciorova la orele opt, așa că abia seara a trecut pe la noi la Timișoara. Cu toată această întârziere, au avut loc manifestații grandioase de-a lungul liniei întregi, unde nu a fost împiedicat poporul să se prezinte, precum și unde, în ciuda opreliștii, a reușit poporul să se strecoare la gări și să aclame pe marele general. Deosebit de impozantă a fost recepția în gara Caransebeș și Lugoj unde a ieșit poporul român, în frunte cu episcopii și cu autoritățile locale, cu coruri și steaguri, rostindu-se discursuri însuflețitoare. Membrii *Reuniunii meseriașilor români din Lugoj* încă au format sub steagul lor, un prea frumos cordon de onoare”¹⁰

Din relatările presei și ale unor martori oculari, putem reconstitui cu ușurință derularea evenimentelor din gară. Astfel, sosirea oaspetelui mult așteptat a avut loc în jurul orei 20 într-o atmosferă entuziastă în acordurile Marsiliezei, imnul național al Franței, intonat de *Corul Societății universitarilor români*. Cuvintele

⁹ *Drapelul*, XVIII, nr 132, din 11/ 24 decembrie 1918

¹⁰ *Ibidem*, nr 133, din 11/ 24 decembrie 1918

de bun venit au fost rostite de către episcopul greco - catolic dr. Valeriu Traian Frențiu și avocatul dr. Caius Brediceanu în calitate de reprezentant al Consiliului Dirigent din Sibiu.

Între timp corul *Reuniunii române de cântări și muzică* a intonat frumoasa compunere muzicală *Bine ați venit* redactată de către Ioan Vidu cu acest prilej și dedicată sosirii marelui prieten al României. A urmat un scurt discurs rostit în limba franceza de către Caius Brediceanu în care s-a subliniat faptul că zona străbătută de la Vârciorova până la Lugoj aparținătoare comitatului Caraș - Severin este locuită aproape în totalitate de români, a căror reprezentanți au proclamat într-un entuziasm indescriptibil la 1 Decembrie la Alba Iulia unirea sa definitivă și eternă cu Regatul român. „Prin vocea mea - a subliniat el - românii din aceste părți vă aduc Excelența Voastră prinosul recunoștinței pentru munca neobosită depusă la realizarea idealului nostru național garantat de către marile puteri aliate. În numele Consiliului Dirigent Român din Sibiu și al poporului român din Lugoj și jur, de pe acest pământ acum pe veci românesc va zic bine ați venit la noi marele apostol al culturii, al libertății și bravei armate franceze”¹¹.

A urmat apoi discursul de răspuns generalului care după ce a mulțumit pentru primirea fastuoasă de care are parte, în calitate de reprezentant al Franței a subliniat că a avut prilejul să cunoască îndeaproape poporul român și bravii săi soldați. Din cuvintele următoare rezultă că diplomatic a căutat să nu incite spiritele, subliniind faptul că va avea o atitudine imparțială față de cei doi aliați, neînclinând balanța nici de partea romanilor nici a sârbilor. „Va salut pe voi fraților români eliberați, salut pe reprezentanții bravei armate sârbești pe care îi văd aici, care au luptat alături de noi vitejește pentru idealurile noastre comune, care idealuri ne vor ținea pe veci aliați, reușind împreună a realiza Serbia Mare și România Mare” și-a încheiat el discursul.

¹¹ *Ibidem*

În numele autorităților locale generalul a fost salutat de către vicecomitele Aurel Issecutz care i-a prezentat cu acest prilej principalii săi colaboratori¹². A urmat apoi un emoționant moment în care ofițerii francezi care îl însoțeau împreună cu colonelul Radu Rosetti care avea rolul de translator, au intrat în rândurile mulțimii iar generalul vădit emoționat de compoziția care i-a fost dedicată s-a întreținut cu compozitorul Vidu și la rugămintea sa cei prezenți au intonat cântecul *Pe al nostru steag e scris unire și Pui de lei*. În final, Lia Vidu și Alma Pop împreună cu Vasi Maior fiul cel mic al avocatului P. Maior au înmănat oaspeților francezi buchete de flori, cu funte în culorile drapelului României și Franței, după care generalul și însoțitorii săi și-au continuat drumul spre Timișoara.

„În aceste zile de tranziție - își încheia relatarea corespondentul gazetei lugojene - când pe lângă bucurie și fericire ne muncesc încă și unele gânduri grele, a fost această vizită un moment de elevațiune sufletească, pe care *Lugojenii* ca și întreg poporul din Banat, nu-l vor uita în curând. Și în momentul în care generalul ne-a strigat din fereastra vagonului la revedere, s-a răspuns spontan din toate părțile: cât mai curând, cât mai curând. Mulți din public lăcrimau de emoție. S-a înșirat apoi corul și aclamându-și dirigentul ridicat pe umeri, a plecat în convoiul de felinare spre oraș însoțit de lumea imensă. Cântări naționale răsunau din toate părțile, întrerupe de strigatul de la despărțire *Trăiască România Mare*”¹³.

¹² Informații interesante legate de popasului generalului francez în gara lugojeană sunt consemnate de istoricul Jakabffy Elemér în volumul, *A magyar állomhatalom utolsó hónapjai Krassó- Szörény vármegyében*, publicat în anul 1938. Întrucât ele sunt trecute în revistă într-un documentat studiu publicat în colecția *Restituiri bănățene* reținem doar faptul că în calitate de martor ocular, autorul evidențiază atmosfera entuziastă în care a fost întâmpinat de lugojeni marele prieten al românilor. Ibolya Sipoș, *Din istoria Marelui Război - orașul Lugoj între anii 1914 -1918*, în *Restituiri bănățene*, Editura Eurostampa, vol. V, 2017, p. 239-241.

¹³ *Drapelul*, XVIII, nr 133, din 11/ 24 decembrie 1918

Potrivit corespondentului gazetei lugojene, aproximativ o jumătate de oră a petrecut generalul francez în mijlocul lugojenilor.

În cursul lunilor următoare, militarii francezi și alți reprezentanți ai Franței care au poposit în frumosul oraș bănăteau au avut parte de numeroase manifestații de simpatie. Printre acestea pot fi trecute în revistă: pe peronul gării lugojene, un public numeros îl salutase pe contele de Saint Aulaire ministrul Franței la București, care călătorea cu un tren special, în care se aflau o mare parte a delegaților României la Conferința de Pace de la Paris; la începutul lunii mai 1919 același general Berthelot fusese întâmpinat cu aceeași căldură ca și la 26 decembrie 1918, cu ocazia plecării în patrie, în urma încheierii misiunii pe lângă guvernul român; la 19 iunie lugojenii organizaseră un frumos concert în sala mare a hotelului *Dacia* cu ocazia sosirii unui grup de savanți francezi din care făcea parte fizicianul Lucien Poincaré fratele președintelui Franței Raymond Poincaré și reputatul bizantinolog Charles Diehl iar la 27 iunie gara lugojeană luase un aspect sărbătoresc cu ocazia trecerii generalului Louis Félix Marie François Franchet d'Esperey comandantul Armatei Aliate din Orient. Totodată la începutul lunii iunie, un grup de militari francezi însoțiți de cunoscutul om de cultură Camil Petrescu, care sosise la Lugoj, s-au bucurat de ospitalitatea deosebită a locuitorilor satului Sâlha. Cu deosebit fast au sărbătorit lugojenii la 14 iulie 1919 Ziua Națională a Franței.

Am putea adăuga apoi faptul că după sosirea din Vechiul Regat la Lugoj a profesorului George Oprescu, pentru a oferi acces la informații cu caracter general militarilor francezi, colegiul redacțional al gazetei *Drapelul* a hotărât ca începând cu numărul din 5/18 martie, să editeze o nouă rubrică intitulată *Pentru prietenii noștri francezi* în care se arata ca de *astăzi prietenii noștri francezi* vor găsi în gazeta noastră două coloane cu text francez. Noi vom încerca să cuprindem în ele ultimele știri din lumea întreagă, atât cât circumstanțele o permit, tot ceea ce se referă la Franța și la convorbirile de la Conferința Păcii.

Interesul manifestat de francezi a făcut ca începând cu 9/22 martie redacția să redacteze separat un supliment al gazetei care apărea în totalitate în limba franceză. Acesta și-a sistat apariția 13 mai 1919.

Analizând întâmpinările și manifestațiile organizate cu prilejul sosirii militarilor francezi, de către locuitorii satelor și orașelor ardelene și bănățene, cunoscutul publicist Ion Clopoțel consemna pe buna dreptate că: „Francezilor li s-au făcut primiri sărbătorești pretutindeni din partea noastră. Orașul în care francezii s-au simțit cel mai bine a fost fără îndoială Lugojul, oraș tipic bănățean. Până la sfârșit. Aiurea la Timișoara, Arad au terminat-o regretabil repede. Secretul este ușor de ghicit. Numai Lugojul putea da o societate românească de o incontestabilă superioritate intelectuală cel puțin, dacă nu și materială. Românii bine situați materialicește, ospitalieri, cu organizații corale, cu o cultură îngrijită, mai având pe deasupra și afinitățile rasei latine, firi exuberante, dornici de petreceri și cozerii, pentru ca toți francezii care treceau pe aici să fie încântați și să se despartă cu greu de acest oraș”¹⁴.

¹⁴ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Revistei *Societatea de Măine*, 1928, p. 162.

Mănăștiur - comunitate, biserică și școală confesională.

Repere monografice

Prof. dr. Dumitru Tomoni

I. Scurt istoric

Se situează în estul județului Timiș, la circa 11 km vest de orașul Făget, pe cursul superior al râului Bega.

Prima atestare documentară a toponimului Mănăștiur datează din anul 1427, când regele Sigismund de Luxemburg zălogește, pentru 15.400 forinți, Mănăștiurul, Fârdea, Bujor și Sugea lui Garai Ianoș și soției sale, Hedvig¹. Numele localității provine de la o mănăstire catolică existentă încă din secolul al XIII-lea², cu rosturi misionare în blocul românesc din această zonă a Banatului³.

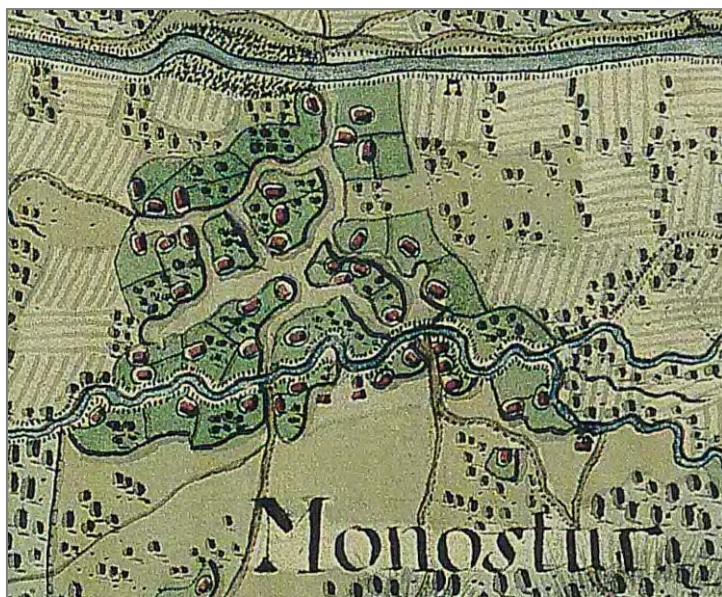
În anul 1453 este menționat districtul românesc Mănăștiur în comitatul Timiș, zălogit de regele Ungariei lui Iancu de Hunedoara, ajungând astfel să țină de pertinențele exterioare ale domeniului Hunedoara până în primii ani ai secolului al XVI-lea când va ajunge

¹ Pesty Frigyes, *Krasso varmegye torttenete*, Budapesta, 1884, vol. 2, Partea a II-a, p. 42

² I.D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, p. 48; Al. Rădulescu, *Mănăștiurul de Bega (jud. Timiș). Date preliminare (sec. XIV-XVII)*, în „Studii de Istorie a Banatului”, XIX-XX, 1995-1996, Timișoara, 1999, p. 73-75

³ Dumitru Țeicu, *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 104

în stăpânirea lui Gheorghe de Bradenburg, soțul Beatricei de Frangepan, fosta soție a lui Ioan Corvinul, fiul lui Matia Corvin⁴.

O semnificație aparte pentru cunoașterea realităților social politice din zona Făgetului la începutul secolului al XVI-lea o are actul de donație din 8 decembrie 1506⁵. Este primul document cunoscut care face o inventariere a tuturor localităților ce constituiau „pertinențele exterioare” ale domeniului Hunedoarei. Potrivit documentului, în zona Făgetului existau cinci districte românești –

⁴ Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1973, p. XXI-XXXIV; Milleker Bodog, *Délmagyarország középkori földrajza* (Geografia medievală a Ungariei de sud), vol. II, Timișoara, 1913, p. 212

⁵ Petre Ursulescu, *Permenențe ale vieții românești din zona Făgetului (sec. IX-XVII)* în „Analele Banatului. Istorie”, vol. I., Timișoara, 1981, p. 50; vezi și Victor Motogna, *Contribuții la istoria românilor bănățeni în evul mediu. Districtele românești* în „Banatul de altădată”, vol. I, Timișoara, 1944, p. 17

Sugya, Bujor, Mănăștiur, Icuș-Margina și Fârdea –, ce înglobau în hotarele lor 100 de așezări.

Interpretarea registrelor de socoteli ale domeniului Hunedoarei oferă o imagine destul de bine conturată a vieții economice și sociale a zonei Făgetului în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Ocupația de bază a populației, date fiind condițiile de relief, era creșterea animalelor și în special a oilor și a porcilor. În lunca râului Bega și a afluenților săi, dar în parte și în ținutul Pădurenilor, se practica și agricultura. Cultura grâului era cea mai răspândită în această zonă. În acest sens este semnificativ faptul că la 1516 morile din Margina și Mănăștiur aduceau mai mult venit domeniului decât moara cea mare din Hunedoara⁶. Meșteșugurile reprezintă o altă categorie de ocupații practice în zona Făgetului. Extragerea și spălarea aurului constituiau alte ocupații ale locuitorilor din districtele Icuș, Mănăștiur și Fârdea. Aurul și preschimbarea lui asigurau venituri importante și se pare că acest fapt a dus la scutirea iobagilor spălători de aur de o parte a obligațiilor feudale⁷. Dezvoltarea meșteșugurilor și a schimbului de produse a contribuit la creșterea rolului târgurilor Margina, Mănăștiur, Bujor, Gladna și Fârdea.

Din punct de vedere demografic, la începutul secolului al XVI-lea districtul Mănăștiur cuprindea 13 sate⁸, 97 familii și 485 locuitori⁹. Târgul (oppidum) Mănăștiur avea 31 familii.

Luptele pentru putere dintre diferitele grupări ale nobilimii, încurajate atât de Gheorghe de Brandenburg, ajuns singurul proprietar al domeniului Hunedoarei, cât și de Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, au agravat și situația țăranilor din zona Făgetului. De aceea la răscoala țărănească din 1514, condusă de

⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI - lea*, vol. I. București, Edit. Academiei, 1967, p. 388

⁷ Iosif Pataki, *Domeniu*, p. XCV

⁸ Balești, Remetea, Toplița, Topla, Ohaba, Sohodol, Prodanești, Tihomirești, Dubești, Othmarești, Zărnești, Vizești și Pădurani (Al. Rădulescu, *Mănăștiurul...*, p. 77)

⁹ *Ibidem*, p. LXII

Gheorghe Doja, alături de iobagii de pe valea Mureșului, au participat și cei din zona Făgetului și în special din districtul Mănăștiurului¹⁰. Acțiunile izolate de revoltă și rezistența românilor față de politica de maghiarizare au determinat Dieta maghiară de la Bacs, întrunită în 1518, să decreteze trecerea districtelor Mănăștiur, Sugea și Margina la comitatul Timiș, motivând că acestea „nu sunt nici spre folosul Ungariei, nici al Transilvaniei”, iar „locuitorii acestora sunt mai mult spre dauna și stricăciunea altor locuitori din țară.”¹¹

La 24 mai 1596 principele Sigismund Bathory donează districtul Mănăștiur cu 31 de sate lui Ștefan Török (Turcu), ce va beneficia, alături de Valentin Török, de veniturile districtului, iar în anul 1620, când se stinge familia Török, Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei donează Mănăștiurul lui Ștefan Bethlen. Spre sfârșitul secolului scade importanța târgului care va intra în componența districtului Făget.

De-a lungul anilor localitatea a fost consemnată în diferite forme: 1427 Monostor, 1453 districtus volahalis Monostor, 1484 oppidum Vizes-Monostor, 1505 castellum Monosthor, 1512-1514 oppidum Monostor, 1690-1700 Monostour, 1717 Monestor, 1828, 1851 Monostor, 1913 Begamonostor, 1920 Mănăștiur¹².

În anul 1554 Mănăștiurul avea 30 de case, în 1569, 18 case, în 1579, 16 case¹³, în 1717, 20 case și în 1776, 49 case¹⁴. În anul 1869

¹⁰ Iosif Pataki, *Domeniul...*, p. XXV

¹¹ Eudoxiu de Hurmuzachi, *Documente referitoare la istoria românilor*, vol. II/3, București, 1892, p. 300; vezi și Traian Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Tipografia „Corvin” Lugoj, 1941, p. 25

¹² Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, București, Editura Academiei, 1968, p. 385; Ioan Hațegan, *Dicționar istoric al așezărilor din Banat:sec. XI-XX. Atestări documentare și cartografice*, Timișoara, Editura Artpress și Banatul, 2013, p. 247

¹³ Egel Pál, *A Temesvari...*, p. 181

¹⁴ Bujor Păcurar, Ioan Cipu, Dumitru Tomoni, *Monografia protopopiatului ortodox român al Făgetului. 300 de ani de existență atestată*, Timișoara, Editura Învierea, 2016, p. 18

avea 98 case și 431 locuitori, din care 405 ortodocși¹⁵, în 1880 avea 82 case și 391 locuitori, din care 355 ortodocși¹⁶; în 1900 avea 95 case și 479 locuitori, din care 449 ortodocși¹⁷; în 1910 avea 138 case și 781 locuitori, din care 511 ortodocși¹⁸; în 1930 avea 778 locuitori, din care 519 ortodocși¹⁹; în 1992 avea 1210 locuitori, din care 956 ortodocși²⁰; în 2002 avea 1224 locuitori, din care 931 ortodocși²¹; în 2011 avea 1131 locuitori, din care 844 ortodocși²².

Din punct de vedere administrativ, în secolele XV-XVI era reședința districtului omonim, la sfârșitul secolului al XVII-lea făcea parte din districtul Făgetului²³, după instaurarea stăpânirii habsburgice în Banat aparținea districtului Lugoj și cercului administrativ Lunca²⁴, în 1779 făcea parte din comitatul Caraș, plasa Bulci²⁵, iar după 1881 din comitatul Caraș-Severin, plasa Bega. De la 1919 face parte din județul Caraș-Severin, plasa Begheiu, fiind

¹⁵ Varga E. Árpád, *Statistică recensăminte după structura profesională, jud. Timiș 1869-2002* p. 46 (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmfel02.pdf>)

¹⁶ *Recensământul din 1880. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, București, Editura Staff, 1997, p. 344

¹⁷ *Recensământul din 1900. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, București, Editura Staff, 1999, p. 590-591

¹⁸ *Recensământul din 1910. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, București, Editura Staff, 1999, p. 572-573

¹⁹ *Recensământul din 1930. Transilvania*, coordonator Traian Rotariu, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 594-595

²⁰ Varga E. Árpád, *Statistică recensăminte după structura profesională, jud. Timiș 1869-2002* p. 46 (<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/tmfel02.pdf>)

²¹ *Ibidem*

²² Direcția Regională de Statistică Timiș, adresa nr. 378/22.01.2021

²³ Pavel Binder, *Lista localităților din Banat de la sfârșitul secolului al XVII-lea*, în „Studii de istorie a Banatului”, vol.II, Timișoara, 1970, p. 66

²⁴ J. J. Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*. Prefața, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Editura Facla, 1982, p.141

²⁵ Maria Vertan, *Organizarea administrativ-teritorială a Banatului istoric în perioada 1716-1860*, în „Analele Banatului”, s. n., arheologie – istorie, XXI, Timișoara, 2013, p. 366

comună cu secretariat cercual pentru Mănăștiur și Leucușești²⁶, iar după 1925 din județul Severin, plasa Balinț²⁷. În 1950 este reședință de comună în raionul Lugoj, în 1952 în raionului Făget, iar din 1968 în județului Timiș, cuprinzând și satele: Pădurani, Remetea Luncă și Topla²⁸.

Începând cu anul 1880, autoritățile maghiare aduc la Mănăștiur 150 de familii de coloniști maghiari, într-un proiect de maghiarizare a zonei care a cuprins și câteva sate învecinate. Maghiarii și-au construit case de văiugă și au format câteva străzi locuite numai de ei, care merg perpendicular pe strada principală și în anul 1906 o biserică reformată.

Mănăștiurul a fost și locul unor importante evenimente politice: răscoala condusă de Gheorghe Doja, Marea Unire din 1918²⁹, Primul Război Mondial, Al Doilea Război Mondial etc.

Un rol important în evoluția localității l-a avut fabrica de cherestea înființată în anul 1929, ce va produce de-a lungul anilor cherestea, ambalaje, semifabricate, pal etc., fiind cea mai importantă întreprindere de profil din nord-estul Banatului.

²⁶ C. Martinovici și N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, Institutul de arte grafice „Ardealul”, 1921, p. 18

²⁷ Valeriu Ureche, *Organizarea administrativ-teritorială a României 1918-2006*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2006, p. 105

²⁸ Idem, *Administrația județului Timiș la 30 de ani (1968-1998)*, Timișoara, Editura „Augusta”, 1998, p. 148

²⁹ La Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 au participat și mănăștiurenii: Gligor Ciurescu, Iosif Damșa, Petru Gârda, Nicolae Ștefanovici și Virgil Iancovici. (Ioan Munteanu, Dumitru Tomoni, Vasile M. Zaberca, *Banatul și Marea Unire. Bănățeni la Alba Iulia*, Timișoara, Edit. Partoș, 2018, p. 339)

II. Biserica ortodoxă

Prima biserică confirmată documentar exista în anul 1779³⁰ sau în anul 1783, conform unei însemnări pe un *Strastnic* tipărit la Blaj în anul 1773³¹, dar vechimea și importanța localității ne îndreptățec să credem că nu a fost primul lăcaș de cult unde s-au rugat mănăștiurenii

artodocși. Biserica a fost construită după ce satul s-a mutat pe vatra actuală și a fost pictată în anul 1832.

În 1902 a fost demolată vechea biserică din lemn și pe același loc s-a construit actuala biserică ortodoxă cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, de către antreprenorul făgetean Bacso Balint, prin contribuția benevolă a enoriașilor. Este zidită din piatră și cărămidă în stil baroc, iar turnul este construit din cărămidă și lemn și acoperit cu tablă zincată. Biserica a fost zugrăvită de către zugravul Francisc Matyas din Făget. Iconostasul este din zid și pictat în ulei de către

pictorul Ioan Bagiu din Lugoj în anul 1903, când biserica a fost sfințită de către episcopul Aradului Ignatie Papp. Publicația arădeană „Biserica și Școala” consemnează: „După-ce P. S. Sa este îmbrăcat în ornatele ierurhice, se începe ceremonialul prestolului cu spălarea, punerea moaștelor, ziduirea, ungerea cu sf.[ântul] mir și apoi încungiuirea, între sunetele clopotelor și bubuitul treascurilor³².”

³⁰ Pesty Frigyes, *Krasso...*, vol. 2, Partea a II-a, p. 45

³¹ Ioan Cipu, *Însemnări pe carte veche românească din protopopiatul Făget (II)*, în „Altarul Banatului”, an. XVII, serie nouă, nr. 7-9, iulie-septembrie 2006, p. 114

³² „Biserica și Școala”, an. XXVII, nr. 22 din 1/14 iunie 1903, p. 175

În urma reparațiilor capitale din anul 1951, biserica a fost resfințită de către mitropolitul Vasile Lăzărescu, în 16 septembrie 1951. În 6 iunie 1966 biserica a fost vizitată și de mitropolitul Nicolae Corneanu. Reparații s-au mai făcut și în anii 1939, 1969 și 1979, iar curentul electric s-a introdus în anul 1968³³. În anul 1993 s-a îmbrăcat parțial interiorul bisericii în lambriuri, iar în perioada 2002-2008 pictorii Ana și Ioan Bădilă din Timișoara au pictat interiorul bisericii, icoanele de pe catapeteasmă și patru icoane în tehnica frescă pe exteriorul bisericii. În paralel cu lucrările de renovare a sfintei biserici, s-au efectuat lucrări de reparație capitală la casa parohială și s-a introdus încălzirea centrală. De aceea, în 3 mai 2008 a fost oficiată slujba de binecuvântare și sfințire a bisericii renovate, de către episcopul-vicar Paisie Lugojanul.

Biserica are antimis dat în anul 1881 de către episcopul Aradului Ioan Mețianu.

În anul 1891 Ion Ocescu/Otescu a cumpărat un clopot pentru biserica din sat, iar în anul 1894 s-au cumpărat alte două clopote de la firma lui Antoniu Novotny din Timișoara, plătindu-se 1150 fl., așa cum se consemnează într-un *Strastnic* din anul 1773³⁴. Rechiziționate în Marele Război, prin contribuția credincioșilor s-a cumpărat un clopot nou în anul 1925 cu 6500 lei și încă două în anul 1955 cu 14800 lei.

Cărți vechi: *Evanghelie*, București, 1760; *Strastnic*, Blaj, 1773; *Minologhion*, Blaj, 1781; *Triod*, Blaj, 1813; *Triod*, Buda, 1816, *Penticostar*, Sibiu, 1841³⁵.

³³ Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond micromonografii*, dosar Cronica parohiei Mănăștiur

³⁴ „Spre eterna memorie, în 8 februarie... am călătorit în Timișoara la tornătorul de clopote, Antonie Novotni și tocmit la sta. [sfânta] biserică din loc, 2 clopote în prețiu de 1150 fl....Petru Varadin. (Ion B. Mureșianu, *Carte veche bisericască din Banat*, Timișoara, Edit. Mitropolia Banatului, 1985, p. 211)

³⁵ Pe Forța 1 se consemnează: „Scrisam pentru tristă aducere aminte că azi 15 iunie 1914 st. n. Au fost deodată trei morți în sfânta biserică și anume fiica lui Zenovie Popovici, a lui Petru Ciurescu și a lui Ion Stănescu. Și încă a mai rămas

Cimitirul este îngrădit cu un gard din plasă și stâlpi din șină de fier montați pe soclu de beton.

Casa parohială, situată vis-à-vis de biserică, a fost construită în anul 1948, din piatră și cărămidă.

În memoria eroilor căzuți în cele două războaie mondiale s-a ridicat în fața primăriei un monument al eroilor, în anul 2008. *Căzuți în Primul Război Mondial (1914-1918)*: Constantin Ardelean, Petru Boambă, Zenovie Boambă, Vichente Ciurescu, Anton Ciuhaidic, Gheorghe Cuculescu, Constantin Cuculescu, Iosif Dejica, Iosif Dima, Alexandru Jurma, Anton Furdian, Vasile Otescu, Zenovie Popovici, Ioan Popovici, Petru Popovici, Petru Pârvu, Ioan Pârvu, Ioan Petrescu, Miron Stănescu, Aurel Șelariu, Savu Rădulescu³⁶. *Căzuți în al Doilea Război Mondial (1940-1944)*: Romulus Blaj, Ionel Ciurescu, Traian Jurconi, Petru Manzur, Nicolae Nimăr, Aurel Furdian, Iosif Ciurescu, Petru Vlad, Aurel Nimăr, Constantin Nimăr, Petru Boambă, Aurel Folenta Popovici, Ioan Popovici, Vasile Popovici, Petru Hepi Ciurescu, Petru Truțulescu, Szorad Iuliu, Iuliu Molnar, Iuliu Nemet, Iosif Bognar, Ludovic Somogy, Constantin Oprețescu și David Vica.

De-a lungul anilor au slujit la această biserică următorii preoți:

mort acas fiul lui Petru Popovici, care se va îngropa mâine. Cu ziua de azi sunt 21 copii (douăzeci și unu) morți într-o lună. Toți au murit de cozăce și tușă. Mănăștiur în 15.VI.1914 st.n. Petru Gârda junior Moisă Mănzur”. (Ioan Cipu, *Însemnări pe carte veche românească din protopopiatul Făget (III)*, în „Altarul Banatului”, an. XVII, serie nouă, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 2006, p. 136)

³⁶ Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, *fond ASTRA*, Listele participanților la Primul Război Mondial (1914-1923), județul Caraș-Severin, Pachetul nr. 5, f. 284-285; Muzeul Banatului, *Fond Ilieșiu*, dosar Mănăștiur

Ilie Popovici, localnic, a fost primul preot consemnat de documente, la 11 iunie 1767.

Petru Popovici (1819-1823).

Ioan Popovici (1835-1858), localnic, absolvent al Școlii clericale din Vârșeț (1833).

Dimitrie Mioc (1859-1875).

George Popovici (1876-1883).

Adam Rosa/Roza (1883, febr.-1886, sept.), administrator parohial. Era preot în Leucușești.

Constantin Rosa (1886-1887), administrator parohial. Fiind capelan în Leucușești, și-a suplinit tatăl, Adam Rosa.

Alexandru Jucu (1888-1889), administrator parohial. Era preot în Răchita.

Gheorghe Iancovici (1890-1930).

Aron Popa (1931-1939). Originar din Paniova, a fost instalat în parohia Mănăștiur la 15.III.1931 de către protopopul Belințului, Ioan Trifu, preot în Leucușești³⁷.

IOAN ȘIȘU ȘI SOȚIA

Ioan Șisu (1939-1976). S-a născut în comuna Ghioroc, județul Arad, în 2 decembrie 1907. Studii teologice la Academia Teologică Ortodoxă Română Arad (1932). Preot la parohia Ierșnic (1933-1939) și din 1 noiembrie 1939 la parohia Mănăștiur, pensionat la 30 aprilie 1977. A trecut la cele veșnice la 21 iunie 1989, la Lugoj, unde a fost înmormântat.

Gheorghe Munteanu (1976-1989). S-a născut la 21 septembrie 1948. Absolvent de studii teologice la Sibiu (1976). Începând cu 1 mai 1977 a fost numit preot la parohia Mănăștiur. La 1 iunie 1989 a

³⁷ Ioan Cipu, *Însemnări pe carte veche românească din protopopiatul Făget (II)*..., p. 114

fost mutat disciplinar la parohia Homojdia de unde a demisionat la 1 aprilie 1999.

Constantin Dănuț Stoian (din 1989). S-a născut la 20 mai 1965, la Făget, într-o familie de preoți. A urmat studii primare și gimnaziale la Lugoj, Seminarul Teologic din Caransebeș (1981-1986) și Facultatea de Teologie din Sibiu (1987-1991). A fost numit la 1 iulie 1989 preot la parohia Mănăștiur unde funcționează și în prezent.

III. Școala confesională

La 24 mai 1774, împărăteasa Maria Tereza sancționa Regulile directive pentru îmbunătățirea învățământului din școlile elementare sau triviale sârbești și românești reunite, prima lege menită să organizeze și să îmbunătățească învățământul elementar (trivial)³⁸. Printre școlile primare înființate în 1774 se află și școala din Răchita unde învățau și copiii din Mănăștiur, Remetea și Bunea³⁹.

Dacă și în anii 1777⁴⁰ și 1791 copiii de vârstă școlară din Mănăștiur învățau tot la școala din Răchita, începând cu anul 1801 Mănăștiurul are școală proprie, inclusiv local, învățător fiind Gheorghe Vlad⁴¹. Chiar dacă exista obligativitatea învățământului pentru toți copiii în vârstă de la 6-12 ani, mulți copii, din diferite motive, nu frecventau școala. Astfel, în anul școlar 1801/1802 frecventau școala 15 băieți și 9 fete⁴², în 1826/1827 din 30 copii de vârstă școlară (17 băieți și 13 fete) frecventau școala doar 13 băieți și 8 fete și peste un secol, în anul școlar 1926/1927 din 105 copii de vârstă școlară (57 băieți și 48 fete) frecventau școala 51 băieți și 31

³⁸ Victor Țircovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 128-129

³⁹ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente I...*, p. 340

⁴⁰ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, Editura Litera, 1977, p. 315

⁴¹ *Ibidem*, p. 279

⁴² *Ibidem*, p. 244

fete⁴³. În anul 1845 autoritățile școlare recomandau „să se zidească o camera pentru docinte [învățător]”

De-a lungul anilor au slujit la catedră următorii învățători:

Petru Dragoilovici (1791)⁴⁴. A fost primul învățător consemnat de documente.

Gheorghe Vlad (1801).

Trăilă Ioanovici, originar din Șanovița⁴⁵.

Trăilă Rădulescu.

Gheorghe Popovici, decedat în noiembrie 1819⁴⁶.

Lazăr Vlad (1826-1858).

Ioan Ștefanovici (1858-1898).

Ioan Furdian (1898-1900). A înființat primul cor mixt bisericesc⁴⁷.

Nicolae Ștefanovici (1900-1921). A fostul comandantul Gărzii Naționale Române din Mănăștiur și a participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. A decedat la 8 mai 1921 în „Duminica Tomi”⁴⁸.

Valeria Furdian (1921-1923).

Atanasie Lazăr (1923-1935). În 1934 era subrevizor școlar⁴⁹.

Și la Mănăștiur, de-a lungul anilor, atât în altar cât și la catedră au slujit generații de preoți și dascăli, sădind credință, lumină și cultură în mintea și inimile coșevenilor. Consemnarea unor crâmpie de activitate reprezintă un binemeritat gest de prețuire și recunoștință.

⁴³ Ioan Boroș, *Scrieri istorice*, vol. I, ediție îngrijită de Gh. Naghi și Șipoș Ibolya, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 640

⁴⁴ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții...*, p. 279

⁴⁵ Ion B. Mureșianu, *Carte...*, p. 211

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ Muzeul Banatului, *Fond Ilieșiu*, dosar Mănăștiur.

⁴⁸ Ioan Cipu, *Însemnări...* (III), p.136

⁴⁹ *Ibidem*, p.137

Anexa nr. 1

Crearea unui fond pentru procurarea de cărți bisericești

Laudă li-se cuvine

Totdeauna nemărginită bucurie m'a cuprins, de câte ori am avut fericirea de a vede însuflețire la poporul nostru, de a vede iubire față de Dumnezeu și față de neamul românesc. Zidit-au mănăsturenii frumoasă biserică, care în ziua de Rusalii cu atâta pompă s'a sfințit, care e atât de mândru împodobită, că poporului spre deosebită fală îi poate servi. Dar nu a trecut nici o săptămână și bravii cântăreți au observat, că podoaba bisericii nu e deplină, deoarece în strană nu sunt toate cărțile necesare. Și nu au dat din umeri, cum e obiceiul unora, ci îndată după terminarea slujbei Dumnezești s'au adunat la școală, ca să hotărască ce e de făcut? După un scurt sfat au primit propunerea d-lui învățător N. Stefanoviciu, ca adecă să formeze un „fond al cântăreților”, din care să se procure cărțile de lipsă. Cântăreții se deobligă, că, în toate Duminecile și sărbătorile, ori vin la biserică, ori nu vin, vor solvi cât vor pute cassarului fondului, un crucer însă la tot cazul. Au mai luat apoi hotărârea, de a face apel și la ceilalți consăteni, ca să binevoiască și dâșii a contribui, care cât poate. Au scris legătuința: Nicolae Stefanoviciu învățător, Iosif Popoviciu cassarul fondului, Petru Gârda junior, Ion Dejica (al lui Gligor), Pavel Dejica și Adam Dejica, cari au și pus basa fondului, adunând suma de 1 cor. 20 bani. De bună seamă și ceilalți cântăreți se vor alătura confracțiilor lor, ca cu atât mai degrabă să-și realizeze dorința! Nu trebuie desprețuit crucerul, fiindcă e mic ca valoare, căci din el multe lucruri mari se fac, numai voință tare și înțelegere bună să fie! Dee Dumnezeu, ca planul harnicilor cântăreți să aibă mulți sprijinitori, căci într-adevăr cei ce așa intenționi nobile au, numai lăudați pot fi!

Bega – Mănăștur, 1 iunie v. 1903

George Gârda, stud.[ent] iur.

(„Drapelul”, an. III, nr 65 din 5/18 iunie 1903, p. 3)

Anexa nr. 2

Studentul George Gârda trimite ziarului „Drapelul” o prezentare a unui Rugii din Mănăștiur

Ruga la Mănăștiur

„De când îi Mănăsciuru, rugă așa frumoasă ca anu hăsta n'am avut”. Așa auzi pe cei bătrâni grăind și într'adevăr ruga, care s-a ținut în ziua de Sfânta-Mărie și în ziua următoare a fost reușită atât în privință morală cât și în cea materială. Deja de timpuriu s'au grupat toți „cei chemați” din comună, ca să lucre într'acolo, ca ruga să fie adevărat românească, căci până acuma în Mănăștiur nu puteai ști ce e... rugă sau vreun „mulatsag” unguresc, căci tot al doilea joc era „csardas”. Acum însă mulțămită dlui iurist George Gârda, conducătorul rugei, am fost lipsiți de astfel de scrîntituri ungurești. Dl Gârda de la început a dat severă poruncă musicanților: „nimic ungurește”. Cine cunoaște banda lui „Luca” din Cladova va ști că lui nu e greu de a executa o astfel de poruncă, căci acest lăutar cunoaște atâtea piese românești încât e în stare să cânte 3 zile întregi, fără ca să mai repeteze. Astfel jucătorii nu au mai avut răgaz de a mai striga după „Csardaș-uri românești”. Lățindu-se vestea că e Luca cu banda la rugă s-au și îmbulzit toate satele vecine la noi încât spațioasa curte a bisericii era ticsită. Ca să nu fac vorbă lungă și ca totuși să fiu înțeles amintesc numai faptul că numărând părechile jucătoare la Ardeleana primă, am aflat că sunt 97 la numer.

Venitul curat a fost destinat fondului cântăreților, despre a cărui înființare și scop am făcut deja amintire în „Drapelul” înainte de asta cu vreo 2 luni. A incurs o sumă destul de frumoasă, mulțămită următorilor domni, cari ne-au dat ajutor întru susținerea ordinii și liniștei: Dl George Iancovici preot, Nicolas Stefanovici înv., George Gârda stud jud., Iosif Popovici, Ioan Dejica al lui Todor și Petru Dejica.

Cu suprasolviri au binevoit a contribui următorii domni: Ioan Pava (Făget), Iosif Mezinca (Homoșdia), Vasile Iancovici (Mănăștur), A. Muhr (Mănăștur) 90 bani, George Gârda jude (Mănăștur) 80 bani, Moise

Bordoș stud. (Birchiș), Ion Ocescu Cola (Mănăștur): 60 bani, Nicolae Stefanovici înv. (Mănăștur) 50 bani, Ioan Răchițan 40 bani, George Crista (Mănăștur), Ioan Dejica (Mănăștur), Vichente Ciurescu (Mănăștur), Carolina Gorgia (Făget), Ion Dejica (Mănăștur), Iosif Pârveu (Mănăștur), Iosif Popovici (Mănăștur), Savu Otescu (Bujor) câte 20 bani, Iosif Cuhaidie, Iulian Popovici, Nicolae Crețu, Moise Manzur, Pavel Ciurescu, Ioan Lupulescu și Petru Varadin câte 10 bani, Simion Mazur 8 bani.

Primească mărinimoșii contribuitori și pe calea aceasta cele mai călduroase mulțămite.

(„Drapelul”, an. III, nr. 98 din 21 august/3 septembrie 1903, p. 2)

Anexa nr. 3

Studentul George Gârda trimite ziarului „Drapelul” o prezentare a unui concert organizat în Mănăștiur

Petrececi

Primul concert din Manășciur!

Deși ni-s’au pus piedeci din mai multe părți, totuși am isbutit să facem odată un concert și în Mănășciur. De vre-o doi ani am tot sciricit [văicărit], că de ce nu se face începutul unei acțiuni culturale și în comuna noastră, căci doar nu e tocmai cea mai slabă comună de pe Valea Begheiului. Din toate părțile am primit unul și același răspuns, că „nu se poate”. De ce nu se poate însă, nu mi-a răspuns nimeni. Fiind acum în decursul cășlegilor⁵⁰ acasă pe vre-o 6 săptămâni, mi-am propus, ca la ori și ce caz să pun în mișcare tot ce e bun și nobil în comună, ca înființând un cor bărbătesc condus de dl înv. Nicolae Stefanoviciu să încercăm a da

⁵⁰ Timpul de la Crăciun până la lăsatul secului de brânză, când e permis a mânca carne.

un concert la lăsatul de brânză.⁵¹ Propunerea mea de la început a fost întâmpinată cu cea mai mare însuflețire și lucrarea s'a început. Sară de sară se cânta mai mult de o oră, ear cam tot o oră dl învățător instrua vre-o 12 feciori „Călușerul și Bătuta”. Însuflețirea nu s'a manifestat numai la început, ci din ce în ce tot mai mare a devenit, așa că deja cu 2 săptămâni înainte de concert noi eram gata cu programul.

În ziua de 21 Februarie n.[stil nou] în sat se putea observa o mișcare deosebită, toți se pregăteau pentru concert. Căci mulți dintre săteni nici idee nu aveau ce e acela concert. Sara la 8 oare sala școalei, împodobită cu iederă și cu ramuri de brad, era ticsită de lume. Venit-au mulți și din satele vecine, așa încât am fost necesități să deschidem ferestrele, ca să privească și din afară, căci înlăuntru nu mai încăpea nici cel mai mic copilăș. Însuflețirea era fără margini. Toți își rețineau și respiraarea, când corul a început a cânta Imnul de I. Costescu.⁵² Toate patru piesele din program le-a executat corul cât se poate de bine, așa încât nu credeați că e un cor începător, ci un cor de cel puțin 10 ani. Tot asemenea au reușit pe deplin și declamațiunile fetei Ecaterina Damșa și a lui Pahomie Manzur. Dar mai cu seamă corect a declamat Ionichie Dejica pe „Hăl măi tare om din lumie.”

Coroana concertului însă a format-o Petru Gârda prin predarea fără greșală a piesei: „Herșcu Boccegiul”. Petru Gârda știe imita foarte bine graiul jidovesc, astfel, că abia se mai potoleau hohotele, cari urmau după fiecare pasagiu.

În paușă s'a jucat „Bătuta”, căci pentru Călușer a fost școala prea îngustă. Fiori de bucurie mi-au trecut prin inimă, când au intrat cei nouă feciorași cu pene de curcan în „clăbăț”. Au jucat așa de frumos și așa de cu foc, încât au trebuit să o repeteze mai de două ori. Cred, că merită bravii călușeri să le amintim numele și în locul acesta: 1) Iulian Damșa (vătav). 2) Petru Gârda, Ionichie Dejica. 3) Iosif Dejica – Savu Rădulescu. 4) Petru Cuhaidicu – Vasile Șelariu. 5) Petru Popovicuiu – Aurel Popovicuiu.

⁵¹ Ultima sărbătoare înaintea Postului Paștelui când se mănâncă de fruct.

⁵² Ion Costescu (1860-1935), compozitor și dirijor. A fondat și condus Institutul Filarmonic al învățământului secundar din București.

Scopul nu ne-a fost să încasăm parale multe, ci să facem începutul, care știm, că e cel mai greu. Succesul moral a fost deplin și dimineața toți ne-am depărtat convingși, că de aci înainte multe concerte frumoase se vor face în comuna Mănășciur.

Tocmai în momentul, când scriu aceste șire, capăt o epistolă de la mai mulți feciori din Mănășciur, în care mă asigură, că și de acum înainte tot așa de sîrguincioși vor cerceta oarele de cântare, ca și până când am fost eu acasă. De aci se vede, că pe cât de mare a fost răceala până aici față de orice mișcare culturală, atât de mare e însuflețirea acuma. Rezultă deci, că sătenii noștrii se pot însufleți, numai conducători harnici să fie.

Nu am putut face mai curând acest raport, deoarece numai acuma am primit de la cassarul „Fondului cântăreților” lista suprasolvirilor. Venitul curat al întregii petreceri a fost destinat „Fondului cântăreților”, despre al cărui scop am amintit deja de mai multe ori în coloanele „Drapelului”.

Cu suprasolviri au binevoit a contribui următorii domni: George Iancovici preot gr. or. rom. 1 cor. 20 bani; Toma Hațegan 1 cor. 20 bani; Jókai József 1 cor. 10 bani; George Gârda jude comunal 1 cor.; Vasile Iancovici 1 cor.; George Noaghea red. La „Drapelul” 1 cor.; Ioan Otescu epitrop 1 cor.; Tănăsie Popovici 20 bani; Iosif Damșa 10 bani.

Primească mărinimoșii donatori și pe această cale cele mai fierbinți mulțămiri.

Iosif Popovici,
George Gârda, cassarul fondului

stud.[ent] în drept
(„Drapelul”, an IV, nr. 27 din 2/15 martie 1904, p. 3)

Anexa nr. 4

Constituirea Consiliului Național Român din Mănăștiur

1918 noiembrie, 14/27, Mănăștiur

De la Consiliul Național Român comunal din Mănăștiur⁵³.

Prea veneratului Consiliu Național Român Central în Arad,

Subscrișii, prin aceasta avem onoarea a vă aduce la cunoștință că comuna Mănăștiur (Regamonostor), rămânând fără notar care, fără nici o cauză temeinică, ne-au părăsit, iar judele murind în luna mai a.c., postul n-a fost îndeplinit nici până astăzi, comuna rămânând fără nici o conducere administrativă. În ziua de 11/25 decembrie a.c. ne-am constituit în Consiliu Național Român, fiind aleși de președinte părintele George Iancoviciu din loc, secretar Nic.[olae] Ștefanoviciu, înv., membri în consiliu: Petru Gârda 18, Moise Manzur, Ioța Gârda, Aurel Popoviciu, Gligor Ciurescu, Petru Gârda 14, Nic.[olae] Crista, Iosif Pârnu 36, Tănase Popoviciu.

Pe lângă consilii s-au format și Garda Națională de 31 persoane. Despre ce avem onoarea a vă aduce la cunoștință și a ne recunoaște ca Consiliu Național Român comunal constituit și a ne da invitațiunile necesare la îndeplinirea chemării.

Mănăștiur (Comitatul Caraș-Severin), 14/27 noiembrie 1918

Nic. Ștefanovici,
Secretar

Gheorghe Iancovici,
Președinte

⁵³ Biblioteca Academiei. *Fond Manuscrise*. Arh. Valeriu Braniște, VI, acte, p. 36

Anexa nr. 5

Primpretorul din Balinț solicită sprijinul subprefectului din Lugoj pentru refacerea liniei telefonice dintre Mănăștiur, Sudriaș și Remetea Luncă, distruse în urma revoltelor din noiembrie 1918

1919, iunie, 12, Balinț, Număr 7/1919

Obiect: Efectuarea legăturilor telefonice

Domnului Subprefect⁵⁴

Lugoj

Vă informez cu respect că, în urma revoltelor din noiembrie, linia telefonică între districtele cercuale Mănăștiur, Sudriaș și Remetea Lungă a fost distrusă de autori necunoscuți, astfel că aceste trei districte cercuale cu 8 comune sunt eliminate în totalitate din traficul telefonic de pe teritoriul plășii, ceea ce împiedică în totalitate rezolvarea problemelor. Direcția Poștei nu a efectuat reparațiile nici până în ziua de azi, justificând cu lipsa materialelor, cererea mea către Comandamentul Jandarmeriei din Lugoj în problema firelor telefonice a rămas fără rezultat. În urma acestora, vă rog cu respect, domnule subprefect, să binevoiți a dispune cumva refacerea liniei telefonice pe traseele mai sus amintite, deoarece în lipsa acesteia este imposibilă aplicarea rapidă și exactă a deciziilor.

Balinț,
12 aprilie 1919

Primpretor,
Ss indescifrabil

⁵⁴ *Ibidem.*

Contribuții ale școlii la îmbunătățirea culturii sanitare a bănățenilor la începutul secolului al XIX-lea

Prof. dr. Dumitrescu Angela

Domeniul sanitar și cel privitor la îmbunătățirea practicilor de igienă umană reprezintă un aspect important al implicării școlii confesionale românești în viața comunităților bănățene.

Consecința acestui demers se va reflecta în creșterea calității traiului cotidian și în îmbogățirea cunoștințelor sătenilor cu informații despre cum se pot îmbunătăți condițiile de existență și starea de sănătate a locuitorilor.

Datorită tradițiilor împământenite în cotidianul satelor, uneori se iveau contradicții între cutume și necesitatea imperioasă a introducerii unor noi comportamente sociale. Spre exemplu, la înmormântări participau, în mod tradițional, toți școlarii organizați într-un cor ce urma cortegiul funerar. Deoarece această datină era urmată cu sfințenie, indiferent de condițiile atmosferice, consecința era, de multe ori, îmbolnăvirea elevilor respectivi.

Drept urmare, Consistoriul Diecezan al Caransebeșului, sesizat de Ministerul Învățământului și Cultelor prin ordinul 213 din 23 martie 1888 dispune, la rândul său, prin circulara numărul 5926/1888, trimisă tuturor școlilor aflate în subordine, ca să „*se interzică acest obicei în perioade de boli epidemice, de timp friguros sau ploios, pentru a se putea evita situațiile neplăcute*¹.”

¹ *Foia Diecesană*, Caransebeș, IV, 1889, nr. 38, din 24 septembrie/6 octombrie, p.1.

De altfel, numărul deceselor înregistrate în rândul copiilor la naștere, dar și datorat bolilor copilăriei, era mare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Contribuia la aceasta și insuficiența asistenței medicale.

Tabel Situația statistică a deceselor în rândul copiilor sub 5 ani din numărul total între anii 1892-1893².

Zona	Decese totale				Decese copii sub 5 ani					
	1892		1893		1892			1893		
	Nr.	‰	Nr.	‰	Nr.	‰		Nr.	‰	
						Născuți morți	Născuți vii		Născuți morți	Născuți vii
Caraș Severin	12016	29,3	11218	27,1	5162	429,6	385,9	4976	443,6	338,0
Timiș	16376	43,3	12838	33,9	9226	563,4	615,3	6936	540,3	430,4
Timișoara	1458	36,7	1286	32,6	606	415,6	560,1	565	439,3	440,0
Vârșeț	817	37,4	719	32,9	336	411,3	436,4	328	456,2	428,2

Se remarcă numărul mare al deceselor înregistrate în rândul copiilor. Astfel, din numărul total al morților, cei mai mulți erau copii sub 5 ani, iar aproape jumătate dintre aceștia decedau la naștere sau imediat după. Situația este aproape identică numeric și procentual în mediul rural și în mediul urban. Dintre bolile contagioase care afectau populația bănățeană în aceeași perioadă, tuberculoza era, de departe, cea mai răspândită și cea care făcea cele mai multe victime în rândul populației. Pentru exemplificare, prezentăm situația statistică a deceselor din cele două comitate și din orașele regești datorate principalelor boli epidemiologice, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

² *Magyar Statisztikai Évkönyv*, Budapesta, 1895, volumul II, p.59.

Tabel Numărul decedaților de boli contagioase în anul 1890³.

Zona	Total populație	Motive de deces								
		holeră	variolă	scarlatină	tifos	pojar	dezinterie	difterie	tuberculoză	encefalită
Caraș Severin	407635	2	6	31	57	9	48	43	701	-
Timiș	370331	-	82	8	19	88	4	52	1021	-
Timișoara	44849	-	2	14	11	-	9	23	60	369
Vârșeț	21859	-	1	-	7	-	-	46	24	-

Dacă holera, variola, scarlatina, sau dezinteria făcea victime în rândul populației sporadic și într-un procent redus comparativ cu totalul populației, observăm că în anul 1890 deși a fost o perioadă lipsită de epidemii, în cele două comitate, tuberculoza și difteria făceau victime în mod constant, atât în rândul copiilor, cât și între adulți.

La începutul secolului XX se păstrează rata ridicată, (numeric și procentual), a mortalității în rândul copiilor, prin raportare la numărul total al deceselor. Astfel, numărul pruncilor sub 7 ani decedați în decursul a zece ani, între 1900-1910, reprezintă aproximativ 40% din totalul deceselor înregistrate în comitatele Caraș – Severin și Timiș.

Tabel Numărul copiilor decedați sub 7 ani între 1900-1910⁴.

Zona	Total locuitori		Copii decedați sub 7 ani 1900-1910			Peste 7 ani	Total
	1900	1910	Sub 1 an	Între 1-6 ani	Total		
Caraș Severin	443001	466147	2420	1761	4181	6960	11141
Timiș	391814	400910	2908	1595	4503	5388	9891
Timișoara	59229	72555	420	167	587	1015	1602
Vârșeț	25199	27370	219	109	238	401	639

³ *Ibidem*, p.78; *Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapesta, 1912, volumul 42, p.842-850.

⁴ *Magyar Statisztikai Közlemények*, Budapesta, 1912, volumul 46, p.345-365.

Ori de câte ori izburcea o epidemie, sau exista pericolul apariției unei boli molipsitoare, de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice seseau ordine care obligau atât Școala cât și Biserica să facă cunoscute populației măsurile care trebuiau luate, fie pentru prevenirea izbucnirii fie pentru eradicarea acesteia. (Exemplificăm cu Anexa nr.7 - Foile volante informative trimise de către Episcopii școlilor și oficiilor parohiale).⁵

Există numeroase documente care indică faptul că, unele fluctuații în prezența școlară erau date, în perioadele de epidemii, de bolile copiilor sau chiar de decesul acestora. Astfel, în Satul Nou, în anul 1878, la 28 ianuarie „*11 copii erau bolnavi, unul era răposat, iar cinci, (datorită sărăciei familiilor din care făceau parte), urmau școala în altă localitate*”⁶.

O preocupare permanentă a Ministerului de Culte și Instrucție Publică, dar și a Consistoriilor Diecezane a fost luarea măsurilor de prevenție pentru profilaxia tuberculozei. Deoarece boala se instala cu ușurință în copilărie, fiind deosebit de contagioasă, era necesar ca în școli, toți învățătorii să cunoască și să aplice măsurile de împiedicare a izbucnirii unor epidemii, precum și să depisteze boala, de la primele semne, în cazul în care aceasta ar fi rezbucnit. Prin circularul numărul 2845/1905 se aducea la cunoștința tuturor învățătorilor confesionali bănățeni că „*tuberculoza e un morb lipicios, a cărei materii ce infectează sunt bacilii Koch, niște bureți foarte mici... iar acești bureți pricinuesc boala*”⁷.

Învățătorii trebuiau să îi învețe pe copii să țină o batistă la gură atunci când tușeau și să nu scuipe decât în locuri special amenajate. Obiceiul purtatului batistelor nu era foarte răspândit la sate, din acest motiv învățătorii trebuiau să-i educe și pe părinți, sfătuindu-i să

⁵ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeș, (în continuare AEORC), *Fond bisericesc*, III, dosar 498/1910, nenumerotat.

⁶ *Contribuții la istoria culturală a românilor din Voivodina, Documente*, vol. V, Editat de Societatea de limbă română din P. S. A. Voivodina, Zrenjanin, 1979, p.16.

⁷ Biblioteca personală Vasile Popeangă, *Circular numărul 2845 din 5/18 iulie 1905 semnat de episcopul Ioan Papp*.

confeționeze batiste și arătându-le faptul că suflatul nasului pe jos sau folosindu-se de alte obiecte de îmbrăcăminte era, nu doar necivilizat și neelegat ci, mai ales, dăunător sănătății.

Învățătorii trebuiau să le interzică copiilor care păreau suspecți de orice boală să frecventeze cursurile școlare. Elevii aflați în convalescență și care puteau frecventa orele de curs trebuiau așezați cât se putea de izolat în banci de ceilalți copii, până la însănătoșirea completă și trebuiau să aibă în preajmă o „scuipătoare”, un loc special amenajat de învățător. Acesta trebuia dezinfectată de două ori pe zi. Tot dascălul era cel care controla batistele copiilor. Dacă elevii aveau răni bandajate, cadrul didactic trebuia să le controleze și pe acestea, iar dacă i se părea ceva suspect, era indicată trimiterea copilului acasă.

În cazul în care învățătorul observa că un elev este afectat de orice fel de boală epidemică, trebuia să anunțe medicul și, conform articolului 3 din legea 38/1868, să interzică acestuia, până la vindecare, să mai frecventeze cursurile școlare. În condițiile în care cadrul didactic însuși s-ar fi îmbolnăvit, trebuia să anunțe despre această situație atât pe medicul cel mai apropiat, cât și comitetul parohial din localitate și să își ia un concediu medical.

Clădirea școlii era „inima” culturală a satului. Practic, toate activitățile de instruire: repetițiile corurilor, reuniunile de lectură, cursurile de analfabeți, etc. desfășurate la nivelul localităților, aveau loc în sălile de clasă. De foarte multe ori, curățenia și igiena școlilor lăsa de dorit după încheierea efectivă a acestor activități culturale. Drept urmare, prin circularul nr. 2706/1910 Episcopia Caransebeșului atrage atenția învățătorilor că *„participanții scuipă pe podele, murdăresc cu țigări și praf clasele ... și chiar se bea... apoi curățenia se face superficial. Prin urmare se decide ca Reuniunile să aibă grijă ca după încheierea probelor de cântări în școli să fie timp și pentru curățenia adecvată, aerisire, să se amenajeze lăzi cu cenușă pentru mucurile de țigări, să nu se mai aducă băuturi spirtoase în școli și să nu fie făcuți membri ai reuniunilor copiilor cu vârstă de școală”*⁸.

⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale, (în continuare SJAN), Timiș, *Fond Protopopiatul Ortodox Român Jebel – Buziaș*, dosar 100/1910-1913, fila1.

Conform normelor de igienă sala de clasă trebuia să fie foarte luminoasă deoarece ”*razele soarelui pustiesc cel mai bine germenii sau sămânța morburilor lipicioase*”⁹. Tot în scopuri igienice școala trebuia văruită de 2 ori pe an cel puțin. Păstrarea curățeniei era și ea considerată esențială pentru împiedicarea răspândirii epidemiilor în rândul copiilor.

În anul 1910 a existat o epidemie de holeră. Circularul numărul 8251, adresat întregului cler, atrăgea atenția asupra primejdiei extinderii bolii, care făcea deja victime pe teritoriul Austro - Ungariei. Presa românească informa și ea populația cu privire la mijloacele prin care sătenii puteau stopa răspândirea bolii¹⁰. În 1914 epidemia reizbucnește și o dată cu aceasta reapar în presă articole pentru informarea cetățenilor în legătură cu măsurile sanitare ce se impuneau a fi luate¹¹.

Preoții erau obligați să adune, împreună cu organele comunale competente, cetățenii în școală și acolo, împreună cu învățătorul să le explice acestora „*îndrumările generale ale Ministerului de Interne cu privire la modul în care populația trebuia să acționeze pentru a se feri de un rău atât de periculos*”. Dacă în localitate exista și un medic acesta trebuia invitat și el să ia parte la adunare. Deoarece în cazul îmbolnăvirilor și chiar a decesului cetățenilor, preotul era cel care le asculta spovedania, îi împărtășea, sau oficia slujba de înmormântare, acesta trebuia să cunoască și să aplice și el, foarte bine normele de prevenție ale bolilor epidemice. Astfel, înainte de a intra în casa unui bolnav de holeră, preotul trebuia să se îmbrace într-un veșmânt curat, sau să ia peste haine un palton de pânză. La ieșirea din clădire îmbrăcămintea sau paltonul trebuiau imediat muiate într-un vas cu leșie pregătit din timp. Mâinile

⁹ Biblioteca personală Vasile Popeangă, *Circular numărul 2845 din 5/18 iulie 1905 semnat de episcopul Ioan Papp*.

¹⁰ *Drapelul*, Lugoj, X, 1910, nr. 90, din 21 august/8 septembrie, supliment la numărul 90.

¹¹ *Foaia Dicezană*, Caransebeș, XXIX, 1914, nr. 45, din 9/22 noiembrie, p. 5.

trebuiau spălate bine cu săpun și soluție de lysoform de 2%, iar hainele, eventual murdărite în casa bolnavului, trebuiau periate imediat cu o perie muiată în soluție cu dezinfectant. Tălpile pantofilor se ștergeau cu o cârpă muiată tot în substanță septicizantă. Crucea folosită trebuia să fie simplă de lemn, pentru ca după terminarea ritualurilor religioase să se poată înmuia în apă clocotită. La fel se proceda și cu lingurița folosită la împărțășanie. Pânza folosită pentru a șterge gura credinciosului după împărțășanie trebuia înlocuită cu un șervețel de hârtie care apoi se ardea¹².

„*Informațiile despre holeră*” erau de fapt o descriere concretă a modalității de manifestare a bolii dar și de precizare a comportamentelor socio-sanitare necesare a fi respectate în astfel de situații. Astfel, bolnavul trebuia izolat de restul comunității, iar familia și autoritățile trebuiau să acționeze pentru a împiedica răspândirea microbilor. Toate aceste măsuri de prevenție și igienico-sanitare erau popularizate și prin intermediul școlii.

Un an mai târziu boala nu a fost eradicată total, iar Ministerul reinnoiește informările către populație printr-un set de foi volante. De această dată informările erau trimise în două exemplare, unul pentru preotul paroh, care trebuia să citească cuprinsul documentului în Biserică, ori de câte ori se întâlnea cu credincioșii, iar celălalt exemplar era pentru învățători care, în Școală, în timpul orelor de curs, trebuiau să îi învețe pe elevi ce măsuri se impuneau a fi luate pentru a se împiedica extinderea holerei.

O altă informare se referea la cele două vaccinări împotriva vărsatului de vânt, numită în epocă „vărsatul beșicat”. Conform legii, copiii sub un an trebuiau vaccinați împotriva acestei boli. În informare se descriu modalitatea prin care părinții trebuiau să aibă grijă de copil imediat după vaccinare și reacțiile fiziologice firești, provocate de vaccin. La o săptămână după aceea, copilul trebuia dus

¹² AEORC, *Fond Bisericesc, III*, dosar 498/1910, nenumerotat.

din nou la medic și abia atunci i se elibera un certificat de culoare roșie din care reieșea faptul că vaccinul fusese administrat corect.

Legea făcea precizarea expresă ca școlarii și elevii de la școlile de ucenici să fie vaccinați, din nou, înainte de a împlini vârsta 12 ani. Procedura era identică și de această dată tinerii primeau un certificat de vaccinare, dar de culoare albastră.

Alte boli epidemice care au făcut victime în perioadă au fost tifosul și dezinteria. Și pentru acestea Ministerul Regal Ungar de Interne a trimis foi volante pentru preoți și învățători prin care erau descrise metodele profilactice, dar și modalitatea de acțiune în caz de boală.

Învățătorii trebuiau să ia și alte măsuri preventive pentru păstrarea stării de sănătate a elevilor: să aerisească sala de clasă după ore; să oprească copiii suspecti să frecventeze cursurile; să interzică elevilor, iarna, să bea apă rece sau să mănânce zăpadă sau gheață; să se încerce întărirea sistemului imunitar al acestora făcând multe ore de gimnastică, sau chiar să se desfășoare, atunci când existau condiții prielnice, orele în aer liber.

Unul din scopurile învățământului devine deci, la începutul secolului XX, educația sanitară a elevilor. Se recomanda ca în clasa a VI-a să se predea elevilor elemente de teorie medicală¹³. Materia trebuia să conțină informații privind întreținerea igienei în locuințe, importanța aerului curat, soarelui și a apei în menținerea sănătății, efectele negative aduse organismului uman de către tutun și alcool, de traiul dezorganizat, lipsit de somn și de activități sportive. Se atrăgea atenția învățătorilor că erau interzise, în timpul acestor cursuri, aluziile la membrii familiei copiilor care a fi fost bolnavi sau ar fi fost alcoolici. Se recomanda elevilor care ar fi dorit să urmeze cariere industriale să consulte întâi un medic pentru a ști dacă organismul lor putea suporta munca fizică intensă.

¹³ Biblioteca personală Vasile Popeangă, *Circular numărul 2845 din 5/18 iulie 1905 semnat de episcopul Ioan Papp.*

Numită în perioadă oftică, tuberculoza era cea mai răspândită boală destul în perioadă, dar era tratabilă în primele ei faze.

Învățătorii erau cei care îndemneau bolnavii de oftică să meargă la sanatorii, un astfel de stabiliment fiind în construcție în anul 1905 în comuna Bichiș. Locuitorii satelor trebuiau atenționați și asupra faptului că anumite boli contagioase se puteau răspândi prin intermediul animalelor crescute în gospodărie, dacă aceste nu erau îngrijite corespunzător.

Încă din 1875 a existat un ziar numit „*Higiena și Școala - foaie pentru sănătate, boli, educațiune și instrucțiune*”, având ca redactor șef pe doctorul P. Vasici și ca editor pe F. Negruțiu. Conform numelui, revista se adresa în special cadrelor didactice oferindu-le, prin paginile sale, un bogat material didactic – sanitar, dar și informații de interes strict școlar. Având aproape 200 de pagini pe număr, fiecare ediție includea informații despre importanța sportului și gimnasticii, pentru menținerea sănătății, noutăți despre tratarea bolilor epidemiologice, reguli sanitare, sfaturi pentru părinții cu copii bolnavi, sfaturi psihiatrice, importanța alimentației sănatoase a copiilor, date științifice despre sistemele anatomo-biologice ale corpului omenesc, noutăți din medicină și farmacie.

De asemenea se publicau date despre Institutele Pedagogice din Arad și Caransebeș, despre Reuniunile de învățători din Caransebeș, dar și informații despre școlile din România¹⁴. Revista se adresa foarte mult femeilor, în calitatea lor de mame de familie și de principale administratoare a „economiei igienice a casei”¹⁵. Se explicau atât simptomele unor boli ale copilăriei cât și necesitatea existenței unei bune relații între școală și familia elevilor, căci instituția de învățământ era considerat locul unde „zace anima noastră”¹⁶.

¹⁴ *Higiena și școala*, Gherla, III, 1878, nr.1, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*, nr.2, p.29-33.

¹⁶ *Ibidem*, nr.6, p.108.

Deoarece tot mai multe studii medicale indicau necesitatea instruirii cadrelor didactice cu privire la supravegherea elevilor în timpul orelor pentru ca aceștia să crească sănătoși, revista *Higiena și Școala* publică și acest tip de dezbateri și studii. Ele aparțineau, în principal, Asociației medicilor, dar și directorului Institutului Ortopedic, doctorul Schreiber și priveau toate aspectele medicale și sanitare ale educației din școli. Cercetările priveau atât dezvoltarea fizică, cât și cea psihică ale copiilor. Multe articole criticau modul în care erau construite școlile, sau faptul că în ele învățau mai mult de 60 de elevi într-o instituție, ceea ce dăuna atât sănătății elevilor cât și rezistenței fizice și psihice a învățătorului. Se insista și asupra faptului că mobilierul școlar trebuia să fie construit în așa fel încât să nu dăuneze sistemului osos al copiilor aflați în creștere, iar sălile de clase să fie luminoase, pentru ca elevii „să nu-și ruineze ochii”. Acest lucru era valabil și pentru școlile de fete care aveau multe ore de lucru manual¹⁷. Era privită ca salutară introducerea gimnasticii ca obiect de studiu în școli, care promova viața sănătoasă, întărirea organismul și „ridica spiritul elevilor”. În acest sens, aceste materiale erau publicate în toată presa pentru a putea ajunge la toate cadrele didactice și chiar la cititorii neavizați¹⁸.

În revista *Higiena și Școala* se publicau și proiecte didactice model pentru lecțiile de igienă care se predau în școlile populare. Un astfel de proiect avea tema „Răceala și urmările ei”. Erau tipărite toate întrebările și explicațiile necesare pentru ca toți elevii să înțeleagă procesul de transpirație, efectele frigului asupra organismului uman, primele simptome ale răcelii și modul în care aceasta putea fi tratată, dar mai ales metodele de profilaxie care

¹⁷ *Ibidem*, nr.9, p.140-142.

¹⁸ SJAN, Caraș-Severin, *Fond Reuniunea Învățătorilor greco-ortodocși români din Dieceza Caransebeșului*, dosar 18/1910-1911, fila 1.

constau în purtarea unei îmbrăcămînți adecvate sezonului și modul de păstrare a unei igiene corporale adecvate¹⁹.

De o deosebită importanță era considerată și dotarea bibliotecilor școlare cu cărți corespunzătoare predării igienei în școli²⁰.

Este evidentă și din descrierea acestor acțiuni, cât de necesară era pentru comunitatea locală persoana învățătorului. Implicat în absolut toate aspectele vieții culturale, sociale, economice, umanitare și sanitare ale satului, acesta devenea un punct de reper moral, cultural și comportamental pentru generația tânără, de a cărei dezvoltare intelectuală și fizică era considerat direct responsabil.

ANEXE

FOILE VOLANTE INFORMATIVE TRIMISE DE CĂTRE EPISCOPII ȘCOLILOR ȘI OFICIILOR PAROHIALE,

Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Caransebeș,
Fond bisericesc, III, dosar 498/1910, nenumerotat

¹⁹ *Higiena și școala*, Gherla, III, 1878, nr.10, p.161-163; Ioan Moldovan, *Igiena națiunii*, Cluj, 1925.

²⁰ *Ibidem*, nr.11, p.179-180.

Ce este de știut despre coleră?

1. Colera umblă cu urdinare (diarea) cu vărsare, cu sgârçuri și cu slăbire grabnică.
2. Colera e un morb foarte lipicios; otrava (infecțiunea) colerei se află în balegile și în vărsarea bolnavului.
3. Colera se poate lipsi de cel sănătos de pe toate acelea, ce s'au murdărit cu balegile sau cu vărsatul celui bolnav de coleră, dar mai a'ese:
de pe bolnav, de pe îngrijitorul aceluia, de pe îmbrăcămintele, albiturile (câmeșile) și rufele de pat, de pe sculele de mântat și de băut, de pe vasele, mâncările și băuturile bolnavului de coleră.
4. Colera în deosebi atunci să lipește de acelea care umblă cu bolnavul sau cu unealta aceluia, dacă neglija măsurile de preservațiune, mănăcă și bea cu mâini nespălate, sau duce la gură obiecte cari nu sunt cu desăvârșire curate.
5. Epidemia să laște mai tare atunci când defecțiunile și vomatul morbosului sau apa de spălat folosită de morbos ajung în fantână, în riu ori altă apă de beut. Apa astmod murdară nu poate fi folosită pe scopuri omenești.
6. Mai ușor să bolnăvesc de coleră aceia cari și-a stricat stomacul (rinza) cu mănăcări sau beuturi, ori preste tot duc o viață necumpătată, nu țin curate persoana și locuința lor și în deosebi nu țin bine aerizată acea locuință strimă în carea mulți locuiesc laolaltă.
7. Un alt mijloc de frunte pentru a fi scutiți de coleră este modal de trai sănătos și regulat și curățenia. Să ne spălăm mai des, în deosebi înainte de mănăcare să ne spălăm cu grijă la mâini, să grijim ca germeii morbului să nu ajungă la nutrețe. Pentruaceia trebuie cu puțină să mănăcim mănăcări proaspăt pregătite și fierte; iară alți articole de nutrimânt spre pildă pâinea să-o ținem cu grijă acoperită, ca muștele să nu să așeze pe ea sau ca germăni morbului să nu ajunga acolo în orice mod. Dacă apa de beut ar fi și în măsura cea mai mică suspectă, trebuie să o fierbem foarte bine, apoi să o răcim și numai după acea să o bem, pentruca apa ferbinte distruge germeni morbului.
8. Peste tot să fim cumpătați în mănăcare și în beuturi, să ne ținem curate persoana, vestimintele, locuința și împrejurimea casei noastre. Să ne îngrijim ca la toată casa să avem o groapă pentru gunoi, în care să-și savârșească lipește trușești toți locuitorii casei, iară în groapă trebuie să ținem var stins ori altă materie desinfecțantă.
9. Un alt mijloc de frunte a preservațiunii este desinfecțarea. Spre acest scop să folosim var stins ori acelea materii desinfecțante, ce să vor împărti publicului prin medic ori primărie cu instrucțiunea necesară. Trebuie să desinfecțăm latrinele, mai separte tot ce ese din trupul celui moros ori avuse contact imediat cu acela.
10. Pe cei morboși ori suspecți de coleră trebuie să-i arătam numai de căl la întâiul samă, la primărie și să-i îngrijim după porunca medicului.
11. Pe morboși trebuie să-i culcăm, puțin-o face, deschiliniți de cei sănătoși și trebuie să ținem permanent la îndemână lor un vas în care să poată vomă (vărsa) și sfârși lipește lor trușești. În vasul acesta trebuie să ținem totdeauna var stins ori altă materie desinfecțantă.
12. Cel ce îngrijește pe bolnav, să se spele cu grijă; mâinile să și-le spele cu apă, cu apă, și apoi cu oțet, gura să și-și clătească (în fie care zi mai de multe ori) cu oțet stămparat cu apă, apoi să nu mănănce și să nu bea în odaia bolnavului.
13. În înfața pragului odăii, în care zace bolnavul, trebuie așternută o sdranță înmuiată în oțet și pe acea sdranță trebuie pașit.
14. Dacă bolnavul s'a vindecat deplin, trebuie să se spele sau să se scalde din cap până în picioare cu apă caldă și săpună și să se îmbrace în curat.
15. Dacă bolnavul moare, nu trebuie spălat și îmbrăcat, ci numai trebuie să facem, ce prescrie antistia.
16. Ori s'a vindecat, ori a murit bolnavul de coleră odala în care a zăcut, cu toate mobilele și unelteile ei trebuieș făcute de neprimejioase (trebuieș desinfecțate).
Și anume:
Imbrăcămintele, rufele de pat și albiturile (câmeșile murdare, cari se pot spăla), numai atunci se pot scoate din odăie și se pot da în spălat, dacă mai puțin 2 ore le înmuem (d. e. în albie, în ciubăr) în leșie ferbinte. Sacul de paie, precum plapoma, perna, poponul, după ce s'au scos din sacuț (acoperimânt) și după ce s'au înmuiat în leșie ferbinte, trebuieș bine freate cu o ștergatoare înmuiată în oțet tare și trebuieș puse la soare.
Acele îmbrăcăminte, cari nu se pot spăla, tot în acest mod sau cu atari leacuri trebuieș manuate, cari sunt prearise de medic.
Unelteile, cari s'au ținut în odăia bolnavului, dacă acelea nici nu le-a folosit bolnavul, precum și unelteile spălate și curățite, trebuieș puse la soare.
Palele de pat, remășițele de mănăcare ale bolnavului de coleră, precum și gozul, care se scoate din odăia bolnavului, trebuieș arse.
Unelteile de mântat și de băut, vasele bolnavului trebuieș cu apă ferbinte spălate curat.
Patul, scaunul, dulăul sau alte unelte de mobile ale bolnavului, cari nu sunt văpsite, trebuieș spălate cu leșie ferbinte sau cu apă săpanită, iară mobilele văpsite sau mai fine și alte obiecte cu atari leacuri trebuieș spălate, cari spre acest scop sunt prescrișe de către medic.
Odaia, în care a zăcut bolnavul de coleră, trebuie vărută, ba încă și pământul ei; iară ușa, fereașta, și dacă odăia e podită și podelele trebuieș desinfecțate ori cu leșie ferbinte ori cu un leac (medicament) care-l prescrie medicul. Ușa și fereașta odăii, ziua trebuieș lasate deschise.

Ministrul de interno.

Ceace trebuie să știm despre tifosul intestinal (abdominal.)

1. **Tifosul intestinal** (lungoarea de pântec) să începe cu oboseală, cu lipsa de apetit, cu durere de cap; mai târziu este însoțită de fierbințeală, ce să schimbe cu fiori, și carea — timp de o săptămână — din zi ce merge tot crește în țările. Excrementul des a bolnavului este de culoare galbănă deschisă, limba albă cenușie, uscată, bolnavul are sete aproape neastâmpărată și somn neliniștit. În săptămâna a doua fierbințeala este permanentă, pe pântec, pe piept, câte odată și pe sold să pot vedea pete mici, roșii asemenea mușcăturilor de puce. Cu începutul săptămânii a treia fierbințeala mai scade, însă foarte încet, și dacă boala să întoarcă spre bine, în săptămâna a patra se termină.

2. Tifosul este o **boală lipicioasă**, infecțiunea ei să află în excrementul, în pisatul câte odată în bălele, și în scuipatul morbosului; boala să poate lipi de aceia, cari tratează fără precauțiune cu bolnavul, și cu obiectele murdărite de dînsul. Sunt primejdoase mîncările, și beuturile întrebunțate de bolnav. Mulți pot căpăta boala și așa, dacă excrementul, pisatul, scuipatul bolnavului, apa, în carea s'a spălat morbosul, sau hainele lui, ajung în fîntînă, isvor, sau alta apă de beut, pe carea o folosesc mulți. Tifosul să lipește mai ales de cele ce nu ține curate persoana și locuința sa, cele ce și-a stricat stomacul cu vre-o mîncare, ori beutură, sau cu altceva, și în genere cele duce o viață nemoderată.

3. De tifos să poate omul feri:

dacă după fiecare murdărie (spre pildă după orice esire afară) și la tot cazul înainte de mîncare să spală la mînă în apă curată cu săpun;

dacă trăește numai cu **mîncare proaspăt fiartă, sau coaptă**, și dacă farfuriile, și vasele de beut le spală în apă ferbinte leșioasă;

dacă nu bea numai **apă** nemurdărită. Dacă am ave și cea mai mică bănuială, că apa este murdărită, trebuie întâi **fiartă**, apoi **racită**. Trebuie să **acoperim** cu grige toate mîncările, și beuturile, nucumva prin mușci, sau alte insecte, sau în alt mod să fie murdărite;

dacă ținem cumpăt în mîncare, și beuturi; dacă ne îngrijim, ca noi înșine, îmbrăcămintea, locuința (casa), și curtea noastră să fie curate. Să purtăm grige, ca în fiecare curte se să aile o **groapă cu scîndură de șiezut**, ca în ea să și gate lipsa toți casnicii, iar din când în când trebuie vîrsat în groapă var, sau alta materie de desinficiare.

4. Trebuie să **insinuăm** cât de îngrabă la primărie pe toți, cari sufer în tifos, sau ar fi bănuți de tifos. Trebuie numai decât să-i **despartim** de cătră cei sănătoși, și trebuie îngrijii cu mare atențiune și prin medic. Nu i-să poate da de mîncat, ori de beut

bolnavului, numai ce i-a ordonat medicul, căci pe mâtele bolnavului să aile o rană (bubă), carea să poate sparge pricinuid moartea.

5. Trebuie să așezăm lângă bolnav un vas, în care să și poată găta lipsa, în vasul acesta trebuie să fie permanent var stins, sau alta materie de desinficiare. Asemenea trebuie desinficiată și apa, cu carea s'a spălat bolnavul, sau au fost spălate uneltele lui.

6. Cele ce îngrește bolnavul, trebuie **se să spele** cu grige; să și spele mîna cu săpun și apă caldă de atâteori, de câteori a avut a face cu bolnavul, să și limpezască gura (mai de multeori pe zi), iară în odaia bolnavului să nu mînce, să nu bea nimic.

7. Dacă morbosul **s'a însănoțosat** pe deplin, trebuie se să spele din creșet pînă în tălpi cu apă și săpun, sau se să scalde, iară după aceea trebuie se să îmbrace în curat.

8. Dacă bolnavul **a murit**, se să face ceace ordonă autoritățile. Nu este permis a-i spăla și a-i îmbrăca pe mort.

9. Ori că s'a însănoțosat, ori că a murit bolnavul, **odăia trebuie desinficiată împreună cu toate uneltele dînrînsa**.

Si încă:

Hainele murdare, ce pot fi spălate, asternutul, și alburile trebuie imunuate în apă ferbinte leșioasă cel puțin în timp de 2, cîștiri (spre exemplu în covată, în ciubăr). Salteea (sacul de paie), precums plapoma, penina, poponul — după ce au fost despoiate de invalitoare, și după ce învalitoarea s'a muiat în apă ferbinte leșioasă — trebuie freate bine cu cărpă bine imunată în ojer tare și apoi expuse la soare.

Hainele, care nu să pot spăla, trebuie freate cu acelaș leac, sau altul prescriu de medic.

Obiectele care în odăia bolnavului trebuie expuse la soare dimpreună cu obiectele curate sau spălate încă și atunci, dacă nu se ar fi folosit bolnavul.

Paiele din patul celui bolnav în tifos, rămășițele de bucate, și murdăria din odăie, trebuie arse.

Farfuriile, vasele de beut, alte vase de ale bolnavului trebuie spălate bine în apă ferbinte.

Patul nevopsit, scaunul, dulapul și alte mobile nevopsite se să spele cu leșie ferbinte, sau apă și săpun; **mobilele vopsite, sau mai gingașe**, și unele obiecte trebuie spălate cu materia prescriuă prin medic.

Odaia, în carea a zăcut bolnavul, trebuie se să vîrduiască (încă și pământul), usa, ferestra, și dacă odăia este podită, podcila însa și trebuie desinficiată cu leșie ferbinte, sau cu materie prescriuă de medic, și apoi spălate. Usa, ferestra odăii trebuie ținută deschisă toată ziua.

Ministrul regal ungar de interne.

Evoluții specifice în vestul Banatului în perioada de trecere de la statul maghiar la statul român (1918-1919)

Prof. dr. Florin Zamfir

În toamna anului 1918, înfrângerea Puterilor Centrale din care făcea parte și statul dualist austro-ungar, devenea tot mai evidentă, iar Primul Război Mondial se apropia de final. Imperiul Austro-Ungar, muribund, era zdruncinat din temelii pe tot cuprinsul său, de greve și demonstrații ale populației sătulă de război, devastată și sărăcită de prima mare conflație pe care omenirea o cunoscuse.

De această atmosferă revoluționară care străbătea Monarhia Austro-Ungară, este cuprinsă și „capitala Banatului”, Timișoara, unde la 31 octombrie 1918 se organizează o mare demonstrație de stradă la care manifestanții cer înlăturarea guvernului și încetarea războiului¹. Sub presiunea străzii, dr. Otto Roth, membru în conducerea Partidului Social Democrat din Ungaria, proclamă „Republica bănățeană”, un organism de conducere autonom în cadrul statului ungar. Această decizie a fost apoi comunicată și celor prezenți la consfătuirea din Casina Militară. În același timp, populația germană a Banatului

¹ V. Dudaș (coordonator), *Din cronologia județului Timiș*, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 2006, p. 197

înființează Sfatul Național Militar al Șvabilor din Banat, condus de lt. colonel Albert Fuchs.

Liderii românilor bănățeni și ofițerii români din Timișoara, aveau însă alte aspirații, privind evenimentele ca pe o oportunitate de desăvârșire a unității naționale, prin unirea Banatului cu Regatul României. Astfel, ofițerii români părăsesc consfătuirea de la Casina Militară și se întrunesc în sala hotelului Kronprinz, unde constituie Consiliul Militar Național Român în frunte cu dr. Aurel Cosma, care este ales președinte al acestei organizații. În aceeași seară de 31 octombrie, în Piața Libertății din Timișoara are loc o adunare românească care afirmă aceleași deziderate de autodeterminare națională.

În data de 1 noiembrie 1918, la Primărie, în prezența primarului Iosef Geml se formează Consiliul (Sfatul) Poporului din Banat, subordonat guvernului maghiar și condus de dr. Otto Roth. Consiliul Militar Național Român a colaborat cu Consiliul (Sfatul) Poporului doar în problemele legate de menținerea ordinii publice. În 9 noiembrie 1918 organismul politic românesc a emis un Comunicat, prin care aducea la cunoștință opiniei publice că s-a atașat Consiliului Național Român Central de la Arad, urmând numai dispozițiile acestuia².

Pe parcursul lunii noiembrie 1918, în localitățile Banatului s-au format consilii și gărzi naționale românești, germane, maghiare și sârbe³. Membrii consiliilor naționale se alegeau cu unanimitate, iar cei ai gărzilor naționale pe bază de voluntariat⁴.

Anii războiului aduseseră multiple dificultăți în viața populației din vestul câmpiei bănățene. A crescut specula și s-au introdus prețuri maxime, astfel încât prețul pâinii a sporit de patru ori, al făinii de șapte ori, iar al cartofilor de paisprezece ori. Prin legi excepționale au

² I. Munteanu, Ródica Munteanu, *Timișoara, Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2002, p. 94-96

³ V. Dudaș, *op. cit.*, 2006, p. 197

⁴ R. Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, p. 121

fost suprimate multe drepturi și libertăți cetățenești. Pe lângă greutățile îndurate de privațiunile materiale, multe familii au rămas îndurerate în urma pierderii unora dintre membrii lor pe câmpurile de luptă. Din Sânnicolau-Mare au fost trimiși pe front 150 de bărbați dintre care 80 au murit, iar în memoria lor s-a ridicat o capelă în curtea bisericii ortodoxe⁵. Un raport al notarului din Cenad menționa 49 de văduve de război și 9 foști soldați invalizi⁶. Localitatea Comloșu-Mare a avut 63 de eroi, ale căror nume sunt încrustate pe monumentul din comună⁷, iar Saravale 114: 66 români și 48 de sârbi⁸. Raportat la numărul populației sale și satul Igrîș a dat un tribut important de sânge pe fronturile din Italia, Galiția, Bucovina, Rusia, Serbia. Pe monumentul eroilor din localitate, sfințit în anul 1930, sunt trecuți 48 de eroi, iar în lista comunicată de Primăria Igrîș pentru "Fondul Nicolae Ilieșu", de la Muzeul Banatului din Timișoara, se mai află consemnați încă 47⁹.

În toamna anului 1918, un spirit revoluționar anima localitățile din vestul Banatului, care făceau parte atunci din comitetul Torontal. Rechizițiile pe care populația a trebuit să le suporte, viața plină de privațiuni, durerea pricinuită de pierderea taților și fiilor într-un război pentru o cauză care le era străină, au determinat mișcări sociale care în unele localități au degenerat în vărsări de sânge. Țărănimea săracă, familiile ostașilor căzuți, soldații întorși acasă de pe fronturile de luptă, au constituit principalele elemente sociale care s-au răzvrătit împotriva autorităților locale austro-ungare: primari, notari, jandarmi, mai ales acolo unde au dominat corupția și aplicarea cu exces de zel a politicii de oprimare socială și națională, dusă de cercurile

⁵ S. Parneci, *Monografia orașului Sânnicolau-Mare*, 2007, p. 33, <https://bibliotecaonline2.files.wordpress.com>, septembrie 18, 2021

⁶ I. Hațegan, *Cenad, Monografie istorică*, Timișoara, Artpress, Editura Banatul, 2016, p. 148

⁷ *Strategia de dezvoltare a comunei Comloșu-Mare*, p. 36, <http://www.comlosumare.ro>, septembrie, 18, 2021

⁸ I. Miu, *Saravale, Monografie*, Timișoara, Editura Marineasa, 2013, p. 22

⁹ F. Jebelean, *Igrîș, Monografie*, Timișoara, Editura Mirton, 2009, p. 200-201

guvernamentale de la Budapesta. O altă țintă a locuitorilor revoltați au fost comercianții care practicând prețuri de speculă, s-au îmbogățit în timpul războiului, în detrimentul populației care a dus greul acestei perioade întunecate. De asemenea, au fost atacate și jefuite o serie de moșii care dețineau hambare cu cereale și grajduri cu animale.

Confrunțați cu starea de tensiune din localitate și cunoscând aversiunea pe care sătenii o aveau față de ei, notarul și jandarmii din Beba Veche au părăsit comuna, fiind urmăriți cu focuri de armă de ostașii care se întorseseră din război¹⁰. La fel a făcut și notarul din Nerău, Ioan Nagy, un slujbaș corupt, care la 4 noiembrie 1918, a părăsit localitatea împreună cu întreaga familie, fiind conștient că sătenii nu au uitat fărădelegile la care a fost părtaș în toată această perioadă¹¹.

În perioada războiului Cenadul Vechi, locuit preponderent de germani șvabi, a avut parte de liniște, nefiind șicanat de autorități, pe când Cenadul Mare, locuit preponderent de români și sârbi, nu s-a bucurat de același tratament din partea autorităților, care le-au provocat multe neplăceri și nemulțumiri prin dispozițiile de multe ori abuzive. După ce războiul a luat sfârșit, în ziua de 15 noiembrie, soldații întorși de pe front au prădat magazinul de pielărie Peter Potchen și băcănia Peter Jung din Cenadul Vechi. Ca reacție, se formează îndată o gardă comunală de 40 de persoane, sub conducerea lui Ladislau Boroczy. În Cenadul Mare, membrii unui grup de comuniști unguri au jefuit magazinele lui Filip Neuberger și Iuliu Politzer, de unde au sustras băuturi și articole de comerț. De pe moșiile ducesei de San Marco, au luat cereale, porci, vaci, oi, cai. Ca reacție la acțiunile grupării maghiare bolșevizate, pentru a restabili ordinea, s-a constituit în Cenad o gardă națională română sub

¹⁰ I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat*, Timișoara, Editura Antib, 1994, p. 217-218

¹¹ Doina Antoniu, D.L. Ciubotaru, A. Medinski (redactori), *Înscrisurile de la Nerău-o istorie a locului. Cronică bisericii parohiale Gr.Ort. române din comuna Nerău-Dugosello*, Timișoara, Graphite, 2005, p. 139

conducerea preotului Ștefan Opreanu și a învățătorului Dimitrie Bozianu¹².

În Igrîș se consumă în aceeași perioadă evenimente încărcate de dramatism, care au tulburat profund liniștea acestui sat din pusta bănățeană și despre care și în zilele noastre se vorbește cu emoție. Un grup de ostași demobilizați reveniți acasă, au mers la Primărie, unde chemându-l pe șeful postului de jandarmi, i-au rupt gradele, iar pe impiegatul¹³ Eduard Lichtfuss, care avusese pe tot parcursul războiului un comportament neomenesc și abuziv față de localnici, l-au bătut, după care i-au devastat casa. Atunci când răzvrățiții s-au îndreptat spre prăvălia comerciantului Sebastian Kunst, acesta a cerut ajutorul jandarmilor, care fără șovăire au tras în săteni, omorând pe Vichentie Micșa (38 de ani) și rănind alți 11, dintre care doi s-au stins din viață ziua următoare: Fanu Micșa (17 ani) și Florea Pecican (14 ani). În urma celor întâmplate, în 4 noiembrie 1918, rudele celor decedați și alți săteni au luat cu asalt Primăria și le-au impus notarului Cherier și ofițerilor Octavian Arsiciu și König, să-i dezarmeze pe jandarmi dacă doresc să fie pace în comună. Jandarmii au fost convocați la Primărie unde au depus armele, dar, apoi, șeful postului, Pap Istvan, este prins de sătenii revoltați și ucis, iar ceilalți jandarmi au scăpat cu viață doar fugind din localitate. În ziua următoare, 5 noiembrie, o patrulă de jandarmi din Nădlac, între 8 și 10 soldați înarmați, pătrund în localitate, îi dezarmează pe săteni, apoi cer o despăgubire de 100.000 de coroane pentru omorârea șefului de post și, totodată, cer numele celor care l-au ucis. Peste patru zile, în 9 noiembrie, o altă trupă de jandarmi pătrunde în sat, venind dinspre Periam. Cu gând de răzbunare, aceștia merg direct la locuința lui Ghenadie Micșa (38 de ani) pe care îl împușcă, apoi, procedează la fel și cu jandarmul pensionar Daranyi Petru, care se solidarizase cu manifestații. Ajungând la Primărie, jandarmii declară stare de asediu în localitate și prin baterea tobei, acest fapt este anunțat sătenilor.

¹² I. Hațegan, *op. cit.*, p. 147

¹³ Funcționar de stat de grad inferior.

Jandarmii nu se opresc aici cu răzbunarea, ci patrulând prin comună, îi împuşcă pe toți aceia care erau bănuși că au participat la uciderea șefului de post. Sunt omorâți pe străzile satului: Petru Bărbos (21 de ani), Ioan Găleancu zis Pera (25 de ani), Ioan Bistriean senior (49 de ani), Ioan Bistriean junior (19 ani), Ștefan Bistriean (34 de ani), Petru Crista (24 de ani), Valeriu Mioc (22 de ani), Ilie Prodan (26 de ani). Măcelul a încetat în după amiaza zilei de 9 noiembrie, în urma unui ordin venit de la primpretorul din Periam, iar la 11 noiembrie a avut loc serviciul funerar de înhumare a victimelor¹⁴.

În timp ce la Igrîș se desfășurau confruntări violente care au degenerat în vărsări de sânge, în alte localități din vestul Banatului, într-o atmosferă mai pașnică, cu speranța pentru un viitor mai bun și cu avânt patriotic, românii se întruneau în adunări naționale locale, constituindu-și consilii și gărzi naționale.

La Comloșu-Mare, în data de 7 noiembrie 1918 are loc o adunare națională la care participă și locuitorii din satul apropiat, Lunga¹⁵. Aici, învățătorul Teodor Bucurescu vorbește despre „*plinirea vremii vestiută de apostolii neamului*”¹⁶ și cere unirea cu Țara¹⁷. Comuna Comloșu-Mare a devenit în această perioadă centru de coordonare a mișcării naționale românești din comitatul Torontal¹⁸. În adunarea de la Pesac, preotul Grigore Vermeșan vorbește despre „*mândrul tricolor*” care trebuia să fie „*făclia în toate acțiunile noastre de viitor*”¹⁹. O contribuție însemnată la constituirea organelor de conducere românești în satul Pesac a avut-o studentul Gheorghe Lația, care în acele zile efervescente s-a întors în localitatea natală de la Budapesta, orașul în care studia medicina și a răspândit prin manifeste, vestea că în sfârșit unirea românilor devenea

¹⁴ F. Jebelean, *op. cit.*, p. 17-18

¹⁵ I. Olărescu, *Comloșu Mare și Lunga, repere istorice, oameni care au fost*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2001, p. 102

¹⁶ Apud I. Munteanu, *op.cit.*, 1994, p. 232

¹⁷ I. Olărescu, *op. cit.*, p. 102

¹⁸ R. Păiușan, *op. cit.*, p. 117

¹⁹ Apud I. Munteanu, *op. cit.*, 1994, p. 232

posibilă²⁰. În localitatea Saravale, în data de 10 noiembrie 1918 s-au constituit Consiliul Național Local prezidat de tânărul Savu Oarșă și Garda Națională, formată din 108 membri, sub conducerea lui Ignat Mateiu. În frunte cu comandantul ei, care flutura stindardul tricolor, Garda a străbătut localitatea intonând cântece naționale și, apoi, a jurat credință Consiliului Național Român Central²¹. În comuna Nerău, ostașii reînțorși la vetre nu au provocat jafuri ori distrugerii. În seara zilei de 6 noiembrie tinerimea locală a îndepărtat de pe primărie, școală, oficiul poștal, emblemele și inscripțiile ungurești, iar în 10 noiembrie 1918, în perfectă ordine și cu aclamații, este ales Consiliul Național în funte cu preotul Bichicean, președinte, Pavel Mihai și Eremie Mezin, vicepreședinți, iar ca notar a fost ales învățătorul Petru Băran. Urmează, apoi, alegerea Gărzii Naționale, compusă din 40 de români și 20 de șvabi, conducerea ei fiind încredințată sublocotenentului Coriolan Băran²². În prima lui ședință, Consiliul decide ca pe viitor în școala confesională din localitate obiectele să se predea exclusiv în limba română. Se stabilește, de asemenea, să nu se permită transportul mobilierului notarului fugit din comună, până când acesta nu restituie toate daunele cauzate comunei și altor persoane private. Sunt luate și alte decizii legate de comunitate, între care se numără hotărârea de a se permite fierberea rachiului de comină, ca aceasta să nu se strice, deoarece sezonul de toamnă era pe sfârșite²³.

Pe la mijlocul lui noiembrie situația din Banat ia o turnură, care, după cum se va vedea, va fi nefavorabilă românilor. Conform Convenției Militare semnate la Belgrad în 13 noiembrie 1918, armatele Puterilor Centrale trebuiau retrase la nord de râul Mureș,

²⁰ F. Zamfir, Mihaela Zamfir, *Gh. Lația și Gh. Andrașiu, doi oameni aceeași cauză*, în „Oameni, evenimente, tradiții din Banatul de câmpie”, Timișoara, Editura Artpress, 2014, p. 10

²¹ I. Miu, *op. cit.*, p. 22

²² Coriolan Băran a fost ales delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din partea comandamentului gărzilor naționale din Torontal.

²³ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 145-147

până la confluența acestuia cu Tisa. De la această dată, armatele aliate urmau să intre în Banat²⁴.

Preotul Silviu Bichiceanu, martor al retragerii armatei germane din Serbia, prin Nerău, între 14-18 noiembrie 1918, ne zugrăvește în Cronica sa parohială, destul de sugestiv, starea fizică și morală deplorabilă a soldaților care se întorceau învinși de pe câmpul de luptă. Pe o vreme rece, pe drumul desfundat de ploaia care nu mai înceta, au trecut prin localitate șiruri de trupe care proveneau din Bavaria, Saxonia și Silezia. Prima dată au sosit unitățile sanitare, compuse din mulți ofițeri medici, care au făcut o bună impresie prin purtare și atitudine. Apoi a trecut cavaleria, care nu s-a oprit deloc în comună, iar grosul l-au format trupele de infanterie și artilerie. Iată cum descrie preotul Bichiceanu trupele abrutizate de un război care se întinsese pe durata a patru ani și care lăsase în urma sa peste zece milioane de victime: „*Erau aceste trupe cu moralul scăzut de tot și vindeau tot ce aveau. Mulți locuitori pre un bagatel cumpărau obiecte scumpe. Un revolver calitatea primă era cumpărat cu o litră de vin ori cu 5-10 Coroane. Vindeau apoi haine, puști, pături, hamuri, cai, trăsurile și ar fi vândut chiar și tunurile. Remase de la ei o mulțime de arme prin comună și de munițiune. Ce e mai mult, fiind ei oboșiți seara mai beau și câte 1-2 litri de vin și deci adormeau greu și repede. Locuitorii din comună apoi cărau totul ce le pica în mână și ascundeau. Când plecau dimineața, nu mai aveau nici timpul necesar de a reclama. Duceau cu ei trăsurile slabe și primitive furate de prin Sârbia, apoi cai, vaci, oi și capre, dar toate mici de tot.....Era o armată demoralizată și a cărei comandanți și superiori își pierduseră rostul și autoritatea. Era o turmă de oameni și care avea un singur scop, ajungerea cât mai în grabă la Mureș și deci trecerea peste linia demarcațională*”²⁵.

Sesizând oportunitatea creată de retragerea armatelor Puterilor Centrale, armatele sârbe au ocupat Banatul: la 14 noiembrie 1918 intrau

²⁴ I. Munteanu, Rodica Munteanu, *op. cit.*, p. 96

²⁵ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 147

în Timișoara, iar la 20 noiembrie erau deja pe malul stâng al Mureșului, desfășurându-se pe direcția Szeged-Lipova. Comandamentul sârb a preluat prima dată administrația militară a Banatului, iar apoi și administrația civilă, iar consiliile naționale și gărzile românești au fost dizolvate. În calitate de trupe ale Antantei, trupele sârbești au fost întâmpinate cu simpatie de români, dar după scurt timp atitudinea față de acestea s-a schimbat, pentru că noua administrație a avut o poziție restrictivă față de români. Minoritatea maghiară și o parte din cea șvăbească, vedeau în armata sârbă un sprijin pentru perpetuarea Ungariei Mari, cu Banatul între granițele acesteia. Pe de altă parte, sârbii mizau pe politica faptului împlinit, care ar fi dus la integrarea Banatului în Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor²⁶. Românii, în schimb, doreau unirea întregului Banat cu Regatul României.

În 20 noiembrie 1918 armata sârbă era în Teremia-Mare și în aceeași zi, prin Nerău, a ajuns la Sânnicolau-Mare²⁷. În prezența armatei sârbe de ocupație, în 23 noiembrie 1918 încep și în circumscripțiile electorale din vestul Banatului, alegerile pentru desemnarea delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia²⁸. Participarea la alegeri a fost impresionantă, românii, primind după atâtea secole de subordonare, șansa de a-și hotărî singuri soarta. Sătenii din Beba-Veche, cu acest prilej, adoptă o rezoluție care exprimă elocvent starea lor de spirit: *„Noi din cuibul nostru, Beba Veche, unde ne zac îngropați și moșii și părinții noștri, morți cu dorul unui vis neîmplinit, trimitem azi, când la Alba Iulia aleargă tot românul de bine, măritei noastre Adunări Naționale, salutul nostru frățesc! Iar pe delegații noștri, dl. învățător Nicolae Vasile și soții, îi imputernicim ca în fața întregii noastre Adunări Naționale să fie rostitori înflăcărați ai adevăratelor noastre sentimente românești, să adereze-n numele nostru la toate hotărârile Adunării Naționale, luate pentru asigurarea binelui și fericirii trainice a neamului nostru,*

²⁶ R. Păiușan, *op. cit.*, p. 136-139

²⁷ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 150

²⁸ V. Dudaș, *op. cit.*, 2006, p. 197

*să nu-și uite de cea mai expusă comună românească, de comuna Beba Veche, și, pe locuitorii ei scăpându-i de sub jugul oricărei dominațiuni străine să-i încorporeze la neamul românesc*²⁹.

După alegerea delegaților oficiali din Banat, s-a organizat deplasarea acestora la Alba Iulia cu trenuri speciale. La aceștia se adăugau alte câteva mii de persoane care doreau să participe la mărețul eveniment. Armata sârbă de ocupație nu agreea, însă, această masivă deplasare de populație spre orașul unirii, care ar fi demonstrat Conferinței de Pace de la Paris că unirea Banatului cu România avea o largă adeviziune populară. Astfel că la 30 noiembrie 1918 peste 200 de români din comitatul Torontal, care porniseră spre Alba Iulia, au fost reținuți în gara Timișoara de către autoritățile militare sârbe. Totuși, în pofida interdicțiilor cu care s-au confruntat, aproape 1000 de români bănățeni au reușit să ajungă în Orașul Unirii³⁰.

Între participanții la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din localitățile Banatului de Vest, s-au numărat: Alexa Chișozan, Nicolae Vasile (Beba Veche); Dimitrie Blagoe, Dumitru Bozianu, Victor Deciu (Cenad); Ștefan Cioroianu-protopop, Nicolae Brânzeu-preot, Andreiu Bălan, Teodor Bucurescu-învățător, Ioan Pascu, George Mașa, Vichentie Stanciu (Comloșu-Mare); Constantin Jicu (Igrîș); Nicolae Bugariu, Nicolae Vălcăneanțu (Lunga); Damian Isac, Coriolan Băran, Valeriu Mihai (Nerău); Grigore Vermeșan, Cuzman Bogdan Ulă (Pesac); Petru Fleșeriu, Ioan Damian, Atanasie Lipovan, Nestor Oprean (Sânnicolau-Mare); Dimitrie Blagoe, Eremie Popovici (Valcani)³¹. Delegații și participanții la Adunarea de la Alba Iulia, din părțile Torontalului, au făcut parte din categorii sociale diverse: economi (țărani înstăriți), preoți, învățători, avocați, comercianți, un ofițer, un medic. Cei care dintr-un motiv sau altul nu au putut să ajungă la Alba Iulia, au prăznuit fiecare, în localitatea de baștină,

²⁹ Apud Munteanu, *op. cit.*, 1994, p. 250

³⁰ R. Păiușan, *op. cit.*, p. 126-128; V. Dudaș, *op. cit.*, p. 197

³¹ I. Munteanu, V.M. Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1992, p. 143-167; I. Olărescu, *op. cit.*, p. 19, 29

memorabila zi de 1 Decembrie 1918. Astfel, la Nerău s-a adunat multă lume în biserică, la Sfânta Liturghie, iar la ectenii și daruri nu s-a mai pomenit împăratul austro-ungar, ci Marele Consiliu și Marele Sfat al națiunii române. Corul a intonat, apoi, cântecul ”Deșteaptă-te române”³².

De la începutul anului 1919 sârbii preiau și administrația civilă, punând prim pretori în toate cercurile comitatelor bănățene. De pildă în cercul Sânnicolau-Mare, din comitatul Torontal, a fost pus prim pretor avocatul Stoicic din Sânnicolau-Mare³³. Chiar dacă între timp în Banat sosiseră și trupe franceze, pentru a calma spiritele, acest fapt nu a împiedicat autoritățile sârbe de ocupație, atât atunci când au avut doar administrația militară, dar, mai ales după ce au preluat și administrația civilă, să ia măsuri represive împotriva liderilor de opinie ai populației românești, care militau pentru unirea Banatului cu România. Preotul Ioan Stana din Saravale a fost escortat pe jos până la Timișoara și numai prin intervenția românilor de acolo a fost eliberat. Pe învățătorul Simeon Andron, din aceeași localitate, autoritățile de ocupație l-au împiedicat să ajungă la Alba Iulia. A fost arestat și întemnițat la Belgrad timp de trei luni și jumătate³⁴. La 28 mai 1919, un număr de 11 locuitori din Comloș, în frunte cu protopopul Ștefan Cioroianu sunt arestați de autoritățile sârbe, fiind acuzați de spionaj în favoarea României³⁵. Preotul Grigore Vermeșan din Pesac a fost închis timp de trei luni la Belgrad, unde, pe timp de iarnă, într-o încăpere fără paturi și neîncălzită, a fost nevoit să doarmă direct pe podea, alături de alți 40 de oameni. Învățătorul Eremie Popovici din Valcani a fost închis la Kikinda, Timișoara și Vârșeț, timp de o lună. În timp ce era transportat la Belgrad, pe timp de noapte, profitând de faptul că soldatul care-l păzea dormea, a reușit să fugă. Apoi, mult timp, pentru a nu fi arestat din nou, a fost refugiat la

³² Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 152

³³ *Ibidem*, p. 153

³⁴ I. Miu, *op. cit.*, p. 22

³⁵ I. Olărescu, *op. cit.*, p. 19

Arad, oraș care nu era sub ocupație sârbă. În urma unor simple denunțuri, țărani fruntași ori comercianți erau întemnițați. În perioada ocupației pe teritoriul Banatului nu au mai ajungeau ziarele românești, iar corespondența privată a fost supusă cenzurii. Preoților români li se interzice pomenirea în biserică a regelui României, Ferdinand I, dar, în schimb, li se cere să-l pomenească pe Petru I, regele Serbiei. Peste opt luni s-a trăit în această stare de nesiguranță și îngrijorare pentru vremile ce vor veni³⁶.

„Problema bănățeană” va ocupa un loc distinct în dezbaterile aprinse, desfășurate la Conferința de Pace de la Paris, iar hotărârea adoptată a fost de dezmembrare a Banatului istoric și împărțirea acestuia în două părți: 2/3 revenindu-i României și 1/3 Regatului Sârbo-Croato-Sloven³⁷. În acest context, la 19 iulie 1919 au început la Timișoara, lucrările comisiei româno-sârbe, constituite pentru a stabili o linie de demarcație provizorie între cele două state. La 23 iulie 1919 fruntașul bănățean Aurel Cosma este numit de către Consiliul Dirigent, prefect al județului Timiș-Torontal, dar, își începe efectiv activitatea în 28 iulie 1919, când se instalează administrația românească în județul Timiș-Torontal³⁸.

Între timp, începând cu 26 iulie 1919, armata sârbă începe să părăsească teritoriul ocupat în vestul Banatului, călare și în trăsurii, soldații îndreptându-se spre Kikinda. Înainte de plecare, însă, unii soldații sârbi au sustras o serie de produse, obiecte și sume de bani din instituții, întreprinderi și bănci. Din Sânnicolau-Mare au plecat cu banii, evidențele și întreg mobilierul de la oficiul de dare, iar din Nerău au luat cazanul de țuică. Așa cum afirmă în cronică sa preotul Silviu Bichiceanu din Nerău, aceste pagube, suportate de români, nu au putut să întrecă beneficiul pe care l-au obținut: „Dumnezeu ne-a dat să îndurăm jaful aliaților noștri. În orice caz însă câștigul nostru

³⁶ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 153-154

³⁷ I. Munteanu, Rodica Munteanu, *op. cit.*, p. 97

³⁸ V. Dudaș, *op. cit.*, p. 200

este mai mare ca pagubele îndurate! Azi din robi, am ajuns a fi stăpâni în țara noastră mândră”³⁹.

La 2 august 1919 sosesc în Timișoara primii jandarmi români, iar la 3 august, într-o atmosferă sărbătorească, intră în „capitala Banatului” primele unități ale armatei regale române comandate de colonelul Virgil Economu⁴⁰.

În Comloșul Mare și Lunga autoritățile statului român au fost instalate la 6 august 1919, iar la 10 august au sosit și grănicerii români. Cu această ocazie satul Constanția își va schimba numele în Lunga⁴¹. În 7 august 1919 s-a inaugurat postul de jandarmi din Valcani⁴², iar străvechea comună Cenad a intrat și ea sub administrație românească, la 8 august 1919⁴³. Rând pe rând, localitățile din vestul Banatului au intrat în componența statului român.

Pentru a sărbători unirea de facto a Banatului cu România, la 10 august 1919 a avut loc la Timișoara o mare adunare populară la care au participat peste 40.000 de oameni, români dar și reprezentanți ai minorităților naționale. Scopul adunării a fost acela de a reconfirma hotărârea unirii Banatului cu România, luată la Alba Iulia, reconfirmarea fiind necesară, în opinia organizatorilor, datorită faptului că mulți delegați oficiali bănățeni fuseseră împiedicați de armata sârbă să ajungă la Alba Iulia⁴⁴.

Vestea convocării adunării de la Timișoara s-a propagat cu repeziciune în localitățile din vestul Banatului. Preoții și învățătorii au făcut o intensă propagandă evenimentului, astfel încât satele, comune și orașele în care-și desfășurau activitatea să fie bine reprezentate. În acest scop s-a format un tren cu plecare din Tomnatic, în care au fost îmbarcați în jur de 1500 de oameni, reprezentând

³⁹ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 162; S. Parneci, *op. cit.*, p. 33

⁴⁰ Dr. N. Ilieșiu, *Timișoara, Monografie istorică, ed. a III-a*, Timișoara, Editura Planetarium, 2006, p. 120

⁴¹ I. Olărescu, *op. cit.*, p. 19, 29

⁴² Doina Antoniu et alii, *op.cit.*, p. 163

⁴³ I. Hațegan, *op. cit.*, p. 148

⁴⁴ R. Păiușan, *op. cit.*, p. 181

localitățile: Valcani, Cenad, Sânnicolau-Mare, Nerău, Becicherecul-Mic. Pentru că majoritatea vagoanelor au fost rechiziționate de armata sârbă în retragere, călătoria spre Timișoara s-a făcut în vagoane deschise, în seara zilei de 9 august 1919. Ziua următoare, în gara Timișoara au mai sosit trenuri și din alte direcții, cu 40-50 de vagoane fiecare, arhipline. Cu steaguri tricolore și tăblițe care aveau inscripționate mesaje precum: „Trăiască România Mare”, „Vrem Banatul întreg”, românii bănățeni s-au îndreptat spre locul adunării, „Câmpul Târgului” (în cartierul Circumvalațiunii de azi), în dimineața zilei de duminică, 10 august 1919⁴⁵. Prezidată de protopopul Lugojului, dr. George Popovici, adunarea a votat o moțiune care cuprindea următoarele: unirea pentru totdeauna a întregului Banat cu statul român, respectarea tratatului dintre România și Antanta, prin care se recunoștea dreptul României asupra întregului Banat, omagierea armatei române „pentru marea operă și jertfă depusă pe altarul dezrobirii noastre de sub jugul de o mie de ani, pentru învingerea bolșevismului maghiar și pentru intrarea triumfală în capitala Ungariei”⁴⁶. După ce adunarea a luat sfârșit, având în frunte corul lui Ion Vidu din Lugoj, într-un lung șir care se întindea pe mai mulți kilometri, participanții au intrat în cetatea Timișoarei devenită de curând oraș românesc. Din ordinul prefectului, în acea duminică festivă în care sufletele românilor au rezonat la unison pe „Câmpul Târgului”, în toate bisericile din Banat s-au tras clopotele între orele 12-14⁴⁷.

La 20 august 1919, își făcea intrarea solemnă armata română și în Sânnicolu-Mare⁴⁸. În Cronica sa, parohul Silviu Bichiceanu din Nerău surprinde cu acuratețe emoția deosebită, generată de mărețul eveniment, în sufletele românilor din acest colț de țară: „*Miercuri în 7/20 August primim avizul, că încă în aceeași zi la oarele 5 după*

⁴⁵ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 164-165

⁴⁶ Apud R. Păiușan, *op. cit.*, p. 181; Dr. N. Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara, Editura Planetarium, 2006, p.121-122

⁴⁷ Doina Antoniu et alii, *op. cit.*, p. 165

⁴⁸ S. Parneci, *op.cit.*, p. 33

ameaz va sosi armata română în Sân-Nicolaul-mare. Am îndemnat deci și pre ai noștri să meargă cât mai mulți și ne-a succes să mergem vreo 40 de Români. Frumos s-au prezentat comunele Igrîș și Sarafola și cari au venit cu vreo 30 trăsurî, având cu ei fete și neveste în frumosul lor port românesc. Precîs la oara 5 își face apariția o companie din Regimentul 105 de Infanterie de la Brașov sub comanda locotenentului Luca Nicolescu – originar din Râmnicul-Vâlclii – cântând marșuri de vitejie și între uralele nesfârșite a peste 6000 de oameni. Erau însoțiți de un banderiu de preste 100 de călăreți. Sosiți naintea primăriei, sunt salutați de bravul și neprihănitul Român Dr Nestor Oprean, carele vorbește în numele Românilor din localitate și jur.”⁴⁹

La invitația preotului Bichiceanu, duminică, 24 august 1919, același regiment de ostași se deplasează la Nerău, unde are parte de o primire entuziasă din partea localnicilor. Au fost prezenți la Nerău majoritatea intelectualilor din Sânnicolau-Mare și alături de români, au luat parte la momentul festiv, reprezentanți ai șvabilor din Nerău și Teremia-Mare⁵⁰, care, în acest mod, își exprimau adeziunea la rezoluția adoptată de Adunarea șvabilor bănățeni, din 10 august 1919, prin care se cerea unirea întregului Banat cu România⁵¹.

Cuprinși de efervescența evenimentelor care se derulau cu repeziciune în toate localitățile bănățene din jur, la 27 august 1919, în Saravale, preotul Ioan Stana și învățătorul Simeon Andron au organizat o mare adunare populară, prin care solicitau autorităților să elimine pentru totdeauna denumirile: „Saravola” sau „Sarafalva” și să i se redea comunei străvechiul nume: Saravale. Năzuința românilor din Saravale s-a materializat într-o strofă poetică, care a rezistat timpului: „Și-n noua noastră Mare Românie// Comuna noastră Saravale să fie// Tot românul de aici, așa o dorește, așa o știe// Virtutea străbună în toți reînvie.”⁵²

⁴⁹ Doina Antoniuć et alii, *op.cit.*, p. 165-166

⁵⁰ *Ibidem*, p. 166-170

⁵¹ R. Păiușan, *op.cit.*, p. 181

⁵² Apud I. Miu, *op. cit.*, p. 23.

Perioada anilor 1918-1919 a fost una tensionată în Banat, cu evenimente imprevizibile, încărcate de emoție și dramatism, dar cu un deznodământ fericit pentru majoritatea românilor bănățeni. Înfrângerea Austro-Ungariei în Primul Război Mondial, în toamna anului 1918, a generat o atmosferă revoluționară în întreg imperiul, care a cuprins și localitățile românești din Vestul Banatului. Angajarea românilor bănățeni într-un război străin de aspirațiile lor, precum și abuzurile și privațiunile la care a fost supusă populația civilă, au făcut ca întoarcerea soldaților de pe front să se transforme în mișcări sociale cu urmări sângeroase în unele localități. Visul românilor bănățeni de a se uni cu Țara, a fost zădărnicit, pentru o vreme, de armata sârbă de ocupație. În pofida tuturor vicisitudinilor, o parte a reprezentanților acestora a reușit, totuși, să ajungă la Alba-Iulia, menținând treaz visul de unire. Acest vis s-a materializat doar pentru o parte din românii locuitori ai fostului comitat Torontal, căci, hotărârea Conferinței de Pace de la Paris, de dezmembrare a Banatului istoric, a rămas definitivă: 2/3 din acest teritoriu îi revenea României și 1/3 Regatului Sârbo-Croato-Sloven.

Decorație conferită lui Feneș Dionisie din Făget (1922)

*Dr. Laurențiu-Ștefan Szemkovics**

Dionisie Feneș (Feneșiu)¹ s-a născut în 1860, în Făget, în familia morarului Vichentie Feneș ce avea 11 copii. După ce învață meseria de tăbăcar la Lugoj, cu sprijinul unui unchi din Țela (jud. Arad) își deschide un atelier de tăbăcărie în Făget devenind unul dintre cei mai înstăriți oameni din zona Făgetului.

Dionisie Feneșiu a fost și un susținător constant al emancipării culturale și economice a românilor din nord-estul Banatului. A fost președintele Reuniunii de lectură a meseriașilor și comercianților din Făget, membru fondator al despărțământului Făget al Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale greco-ortodoxe din dieceza Caransebeșului, membru în

*Arhivele Naționale Istorice Centrale – București

¹ Dumitru Tomoni, *Făgețeni la Alba Iulia. Dionisie Feneșiu (1860-1950)*, în „Banatul”, an. III, nr. 12, Decembrie 2013, p. 6

Consiliul de administrație al Societății de lectură română din Făget (Casina) și al Institutului de credit și economie „Făgețeană”, membru pe viață al Societății pentru fondul de teatru român din Făget, membru ordinar al „Astrei” etc. A contribuit cu sume importante de bani la construirea de școli, biserici, case parohiale și alte obiective de interes obștesc din zona Făgetului..

La 14/27 noiembrie 1918 prezidează ședința Reuniunii de cetire și cântare a plugarilor români din Făget, ce l-a desemnat pe învățătorul Dănilă Ilițescu să o reprezinte la Alba Iulia. Din dorința de a participa direct la marea sărbătoare a neamului, se va alătura grupului de delegați ce au dus la Alba Iulia dorința de unire a zonei Făgetului.

După realizarea României Mari, Dionisie Feneșiu va desfășura aceeași activitate complexă. Împreună cu avocatul George Gârda înființează la Făget organizația Partidului Național Liberal, fiind vicepreședintele acestei organizații.

A murit în anul 1950, în vârstă de 90 de ani și a fost înmormântat în cripta familiei din cimitirul ortodox al Făgetului.

Urmare a raportului ministrului afacerilor străine, cancelar al Ordinilor, nr. 50.543, regele Ferdinand I² semnează la Sinaia, în 9 noiembrie 1922, decretul nr. 4.668³, prin care îi conferea lui Feneș Dionisie, argăsitor din Făget, Ordinul „Coroana României”, în gradul de Cavalier.

² Ferdinand de Hohenzollern, rege al României între 1914-1927; Nicolae Constantin, *Dicționar de personalități istorice românești*, ediția a III-a revizuită și adăugită, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 109; Petru Demetru Popescu, *Viețile voievozilor, domnilor și regilor poporului român*, Editura Vitruviu, București, 2008, pp. 394-398.

³ Publicat în „Monitorul Oficial” nr. 184 din 23 noiembrie 1922, p. 8571.

Prezentăm, apelând la heraldică⁴, la sigilografie⁵ și la faleristică⁶, descrierea decorației, precum și reproducerile grafice ce provin de la Muzeul Jandarmeriei Române.

Ordinul „Coroana României” a fost instituit la 10 mai 1881 cu scopul de a recompensa serviciile aduse statului.

Ordinul „Coroana României” în gradul de Cavaler este o cruce de Malta⁷, cu diametrul de 40 mm, cu brațe egale, smălțuită roșu, cu marginea de smalt alb. Pe avers, în centrul crucii, este un medalion rotund, smălțuit roșu, încărcat cu coroana regală, de oțel (creată din metalul unuia dintre tunurile luate ca trofee de la inamic, în bătălia de la Plevna de la 28 noiembrie 1877)⁸, ce se termină printr-un glob, pe care

⁴ Heraldica este disciplina auxiliară a istoriei care studiază stemele, blazoanele etc.; Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*, Editura Saeculum I.O., București, 2000, p. 422.

⁵ Sigilografia este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul sigiliilor și matricelor sigilare. Franceză la origine, această disciplină nu a întârziat să se extindă în toată Europa, pretutindeni unde, încă din Evul Mediu, se impunea obiceiul de a valida documentele cu sigiliu; Jean-Luc Chassel, *Les sceaux dans l'Histoire, l'Histoire dans les sceaux, în Les sceaux, sources de l'histoire médiévale en Champagne. Actes des tables rondes de la Société française d'héraldique et de sigillographie (Troyes, 2003-Reims, 2004)* sous la direction de Jean-Luc Chassel, Paris, Société française d'héraldique et de sigillographie, 2007, p. 9.

⁶ Faleristica este disciplina auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul decorațiilor (ordine, cruci, medalii și semne onorifice). Are conexiuni și cu alte discipline auxiliare ale istoriei, ca: heraldica, sigilografia, vexilologia și numismatica; Dorel Bahrin, *Sistemul decorațiilor militare – 2000. Sistemul național de decorații*, Editura Economică, București, 2005, pp. 11-12.

⁷ Crucea de Malta este o cruce ale cărei brațe se constituie din triunghiuri isoscele unite la vârf și cu bazele scobite în forma literei „V”, creând impresia unei cruci cu opt vârfuri; Silviu Andrieș-Tabac, *Tipologia crucii heraldice*, în „Analecta Catholica”, IV, 2008, Chișinău, 2010, p. 112.

⁸ *Coroana regală de oțel* datează de la încoronarea primului rege Carol I (10/22 mai 1881); *Capodopere din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, redactor: Cornel Constantin Ilie, texte: Florentina Buzenschi, Bogdan Coconoiu, Șerban Constantinescu, Florin Georgescu, Romeo Gheorghită, Cornel Constantin Ilie, Oana Ilie, Ginel Lazăr, Alexandra Mărășoiu, Rodica Oanță-Marghitu, Ernest Oberländer-Târnoveanu, Dragomir Nicolae Popovici, Eugen

este așezată crucea „Trecerea Dunării”⁹. Medalionul este înconjurat de o bordură¹⁰, smălțuită alb, pe care s-a scris cu litere și cifre aurii: * **PRIN NOI ÎNȘINE * 14 MARTIE 1881** (data proclamării regatului). Pe revers, în medalionul central, pe un singur rând s-a scris: **10 MAIU** (data încoronării). Împrejur, în bordura albă: * **1866 * 1877 * 1881** (datele urcării pe tron, proclamării Independenței și proclamării regatului). Cifra regală¹¹, dintre brațele crucii, ca și montura crucii, sunt de argint. De cruce atârnă, printr-un inel, panglica de culoare albastru-închis ce are, pe fiecare margine, câte o dungă de culoarea oțelului, lată de 6 mm¹².

Silviu Teodor, foto: Marius Amarie, George Nica, catalog editat de Muzeul Național de Istorie a României, MNIR, București, 2012, pp. 68-71.

⁹ Crucea „Trecerea Dunării”, instituită în 1878, care este așezată în vârful coroanei regale de oțel, a fost destinată militarilor și civililor care au luat parte la operațiunile din dreapta Dunării, în timpul Războiului de Independență; Dan Cernovodeanu, *Originea decorației „Trecerea Dunării”*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor”. Muzeu, XIV, 1977, nr. 3, pp. 30-31; Maria Dogaru, *Date noi privind Coroana de Oțel a României*, în „Herb”. Revista română de heraldică, I (VI), 1999, 1-2, pp. 127-134; Dorel Bahrin, *op. cit.*, p. 21.

¹⁰ Bordura = piesă care înconjoară scutul, așa cum indică și numele său. Este simbolul protecției, al bunăvoinței și al recompensei; Cte Alph. O’Kelly de Galway, *Dictionnaire archéologique et explicatif de la science du blason*, tome I, Bergerac, Imprimerie générale du Sud-Ouest, 1901, p. 95.

¹¹ Cifra regelui Carol I se prezintă sub forma a două litere „C” adosate și intercalate în care este înscrisă cifra romană „I”; C. Flondor, Const. Moisil, *Decorațiunile românești*, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, p. 87; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Steme din emblemele unor matrice sigilare care au aparținut suveranilor României (1867-1947)*, Muzeul Brăilei „Carol I”, Editura Istros, Brăila, 2015, p. 66.

¹² *Status des Ordres royaux de Roumanie*, Bucarest, Imprimerie de l’État, 1888, pp. 23-26; *Anuarul Ordinilor române pe anul 1889 împreună cu statutele lor organice*, Bucuresci, Imprimeria Statului, 1890, pp. XI-XIII; P. V. Năsturel, *Medaliile și decorațiunile române. Descrierea și portul lor de către civili, militari, clerici, magistrați și doamne*, București, Tipo-Litografia Societății „Tiparul”, 1901, pp. 20-22; N. T. Ionescu, *Decorațiunile române – ordine, cruci și medalii*, Editura și Institutul de Arte Grafice C. Speter, București, 1915, pl. III; *Ordine, cruci și medalii române. Istoric, legi și regulamente*, întocmite de Vintilă Ivănceanu, Petre Ionescu, Petre P. Sterescu și C. Tâmpoanu, Imprimeria Statului, București, 1927, pp. 47-61; I. G. F. Cricoveanu, *Codul decorațiunilor și al*

medaliilor conținând legile, regulamentele și decretele relative la crearea decorațiunilor și a medaliilor de la 1860 și până azi, tomul VI, ediție revăzută și completată, Giurgiu, Tipografia „Ulpiu Stanculescu”, 1928, pp. 48-65; C. Flondor, Const. Moisil, *Decorațiunile românești*, în *Enciclopedia României*, vol. 1, 1938, p. 87; C. Hamangiu, *Codul general al României (coduri, legi și regulamente), întocmit după textele oficiale*, volumul IV, *Coduri, legi, decrete și regulamente cuprinzând a doua parte din legislațiunea anilor 1861-1906: (completare la vol. II și III)*, ediția a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941, pp. 336-337; Gr. Constandache, *Medaliile și decorațiunile militare românești*, în „Buletinul Societății Numismatice Române”, anii XXIX-XXXVI, nr. 83-90, 1935-1942, p. 197; Bernard Fitzsimons, *Heraldry & Regalia of War*, Beekman House, New York, 1973, p. 87; Fl. Marinescu, *Modificări survenite în sistemul de decorații românești în deceniul patru al secolului XX (II)*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, tom 9, 1976, p. 148; Maria Dogaru, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 148-149; Ștefan Catone, Neculae Șerbănescu, Dumitrașcu Bedivan, *România: decorații 1859-1991*, Cover, București, 1992, pp. 17-18; Elena Artimon, *Ordine, medalii și decorații din Primul Război Mondial aflate în colecțiile Muzeului de Istorie din Bacău*, în „Carpica”, XXIV, 1993, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, pp. 168, 173; *Decorații românești de război 1860-1947*, autori: Ion Safta, Rotaru Jipa, Tiberiu Velter, Floricel Marinescu, Editura Universitaria, București, 1993, pp. 54-59; Ion Mamina, *Regalitatea în România: 1866-1947: instituția monarhică, Familia regală, domniile, contribuții la dezvoltarea instituțiilor culturale, monumentele de for public: cronologie*, București, Compania, 2004, p. 30; Eugen Calianu, *Decorațiile românești de la Cuza-Vodă la regele Mihai I*, Editura Eminescu, București, 2006, pp. 25-26; *Cavaleri ai Ordinului militar de război „Mihai Viteazul”*, autori: Eugen Stănescu, Gavriil Preda, Mircea Cosma, Iulia Stănescu, Sibiu, Salgo, 2012, pp. 15-16; Toma Rădulescu, *Ordine și decorații românești și străine care au aparținut acad. dr. Constantin Angelescu (1869-1948)*, în „Argesis”. Studii și comunicări, Seria Istorie, XXII, Editura Ordessos, Pitești, 2013, pp. 352, 358-359; Tudor Alexandru Martin, Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, *Onoarea națiunilor (II). Ordine și decorații românești din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2016, p. 76-80; Laurențiu-Ștefan Szemkovics, *Decorații conferite clerului român (1916-1919) / Decorations awarded to the Romanian clergy (1916-1919)*, Edit Moroșan, București, 2019, pp. 19-21; idem, *Decorații conferite personalului polițienesc în perioada 1917-1919 / Decorations awarded to the Police staff between 1917-1919*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 19-21; idem, *Decorații*

Ordinul „Coroana României” în grad de Cavaler (avers și revers).

Sursa: Muzeul Jandarmeriei Române.

conferite unor jandarmi români în anul 1918, în „Jandarmeria Română”, nr. 48, septembrie 2019, pp. 74-75; idem, *Decorații primite de jandarmii români (1916-1920) / Decorations received by the Romanian gendarmes (1916-1920)*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2020, pp. 21-26; idem, *Distincții conferite clerului român în 1918*, în „Analele Aradului”, anul IV, nr. 4, 2018, Supliment: *100 de ani de la Marea Unire*, Colecția „Astra Arădeană – 1863”, „Vasile Goldiș” University Press, Arad, pp. 340-343, 352; idem, *Distincții onorifice acordate clerului român în 1918*, în „Crisia”, nr. XLVIII, 2018, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, pp. 212-214, 219; idem, *Distincții onorifice acordate grănicerilor români în 1916*, în „Monitor cultural-educativ”, nr. II/2018, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2018, pp. 16-17 și p. 24, fig. 9-10; idem, *Distincții onorifice acordate unor pompieri români în 1919*, în „Pentru Patrie”, septembrie 2018, editată de Ministerul Afacerilor Interne, pp. 36-37; idem, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1916-1917*, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2019, pp. 24-26, 29; idem, *Două distincții acordate unor polițiști în 1919*, în „Monitor cultural-educativ”, nr. I/2018, Editura Ministerului Afacerilor Interne, București, 2018, pp. 18-19; idem, *Patru decorații conferite unor grăniceri români*, în „Buletin documentar și de informare privind activitatea de prevenire și combatere a corupției”, anul XIII, nr. 1 (24), 2019, Serie Nouă, Editura Ministerului Afacerilor Interne, pp. 34-35, 44; Laurențiu-Ștefan Szemkovicș, Augustin Mureșan, *Distincții onorifice conferite grănicerilor români în perioada 1918-1919 / Honorific distinctions awarded to Romanian frontier guards between 1918 and 1919*, Edit. Moroșan, București, 2018, pp. 23-24 și p. 87, fig. 17-20; Constantin Nazarie (preot), *Activitatea preoților de armată în Campania din 1916-1918*, BASILICA, București, 2018, pp. 216-222.

Ferdinand I

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României.

La toți de față și viitori, Sănătate.

Asupra raportului Ministrului Nostru al Afacerilor
Străine, Cancelar al Ordinilor, sub Nr. 50.543.

Am decretat și decretăm:

Art. I. Numim membru al Ordinului Coroana României,
în gradul de Cavaler pe dl. Reșcu, Dionisie,
argășitor din Făget.

Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Străine, Cancelar
al Ordinilor, este însărcinat cu executarea acestui Decret.

Dat în Sinaia, la 9 Noiembrie, 1922.

(Semnat)

Ferdinand

Relațiile româno-germane în prima jumătate a anului 1932, reflectate în paginile cotidianului Vestul din Timișoara

*Dr. Eusebiu Narai**
*Leonard-Denis Păușan-Barna***

Secolul XX a atins un nou apogeu, făcându-și apariția alte evenimente, întâipărite în istoria Europei, a lumii, dar, în special, în istoria relațiilor dintre diverse țări. Anul 1932 a fost caracterizat printr-o serie de evenimente economice și politice, atât pentru Germania, cât și pentru România, însă, mai ales pentru relația dintre cele două state, foste rivale, devenite aliate în anul 1939, la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial.

La începutul anului 1924, situația internă a Germaniei a devenit extrem de delicată. A avut loc o redresare economică modestă, între anii 1924-1929. Stresul social sever, generat de Marea Depresie, a generat o creștere exponențială a numărului voturilor acordate partidelor extremiste, în alegerile din 1930 și 1932.¹

* lect. univ. dr., Universitatea de Vest din Timișoara, bd. Vasile Pârvan, nr. 4, e-mail: eusebiu.narai@yahoo.com

** masterand, Universitatea „Babeș-Bolyái” din Cluj-Napoca, e-mail: leonardpausan@yahoo.com

¹ Eric Solsten, *Germany, a country study*, third edition, Washington, Federal Research Division-Library of Congress, 1996, p. 43

Un lung șir de tratate și-au făcut apariția, în anul 1932, pentru relațiile germano-române. De pildă, în intervalul 18 decembrie 1931-13 ianuarie 1932, directorul ministerial a trimis o scrisoare către secretarul de stat în guvernul german de la Berlin, privind ședința de cabinet din 18 decembrie 1931, în care s-a discutat despre adoptarea unei hotărâri asupra aprobării contingentului de 6 000-7 000 de vite ce urmau să fie importate din România. În 7 septembrie 1932 a fost semnalat un alt raport, semnat de von Schmidt-Pauli, despre o întrevedere avută cu ministrul plenipotențiar român Petrescu-Comnen, care cunoștea atitudinea Franței față de Germania, în problema dezarmării.²

Apogeul economic al relațiilor româno-germane a fost atins în 1934, când Germania a elaborat și a adoptat „Planul nou”, care viza restrângerea relațiilor economice cu Marile Puteri și amplificarea schimburilor cu statele mai puțin dezvoltate, producătoare de materii prime și alimente, precum România, Ungaria și Iugoslavia. Aici s-a putut observa punctul culminant în relațiile economice româno-germane, prin impunerea Germaniei în planul relațiilor comerciale cu România, având, ca bază de reglementare, acordul din anul 1935, asupra fluxurilor de mărfuri românești spre Germania.³

România prezenta un interes deosebit pentru piața germană, aceasta mizând pe acțiunea unor grupuri politice minore, dar interesate de schimbarea conduitei politice interne și externe a statului român. De altfel, liderii naziști au urmărit influențarea traiectoriei politice a Regatului României. Ținta cea mai facilă a fost sectorul comercial, primul care a resimțit presiunea germană în anul 1933.⁴

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, colecția *Microfilme S.U.A., R.17 (1919-1934)*, pp. 8-18

³ <https://radugolban.ro/articole/relatiile-comerciale-romano-germane-iv-situatii-noi-probleme-vechi-acelasi-hegemon-germania>, accesat la data de 20.09.2021

⁴ <https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/relatiile-romano-germane-in-1933-intre-imperative-politice-si-interese-economice>, accesat la data de 20.09.2021

Un aspect important al relațiilor dintre Germania și România se poate observa clar, datorită studenților români plecați la universitățile germane. Astfel, la Berlin, în perioada 1928-1932, studiau, în medie, aproximativ 30% studenți români. Cei mai mulți dintre ei frecventau cursurile Politehnicii. Un alt oraș universitar, care beneficia de o prezență considerabilă a românilor, era München-ul, aici fiind cca 10-17% studenți români, cei mai mulți la Politehnică.⁵

Marea Depresie a reprezentat o lovitură foarte dură asupra economiei Germaniei. În 1932, producția industrială a Republicii weimariene a fost redusă la 40%, muncitorii și-au pierdut slujbele sau au primit salarii reduse, astfel încât numărul de șomeri a crescut la 6 milioane. Pe străzile din Germania se vedeau bărbați cu pancarte la gât, strigând: „Doresc să fac orice muncă”.⁶

Poziția financiară a industriei germane s-a îmbunătățit, treptat, în 1932, însă datoriile externe s-au concentrat puternic asupra companiilor și instituțiilor care erau, încă, amenințate de faliment. Înregistrând un colaps al exporturilor sale, industria siderurgică nu și-a putut plăti datoriile fără subvenții guvernamentale.⁷

În anul 1932, Adolf Hitler și-a impus puterea prin partidul nazist, valorificând nemulțumirea persistentă a poporului german față de celelalte partide și de guvern. Naziștii au apelat la o mare parte a populației germane, atrăgând naționaliști și conservatori radicali, precum și pe cei care nu erau de acord cu sistemul tratatelor de pace de la Versailles, se temeau de comuniști sau îi disprețuiau pe evrei.⁸

⁵ Irina Năstasă-Matei, *Cultură, politică și studenți străini în Republica de la Weimar*, în *Zeitschriftenartikel*, Hannover, Ed. Veröffentlichungsversion, 2013, p. 513

⁶ M. Siraj Anwar, *Nazism and the rise of Hitler*, în *India and the Contemporary World (I)*, New Delhi, National Council of Educational Research and Training, 2020, p. 54

⁷ Adam Klug, *The german buybacks, 1932-1939: A cure for overhang?*, în *Princeton studies in international finance-Departament of economics*, no. 75, New Jersey, Princeton University, 1993, p. 9

⁸ Jason P. Coy, *A brief history of Germany*, New York, 2011, p. 178

Liderii Partidului Social-Democrat din Germania, care aveau diverse probleme, atât în cadrul propriei formațiuni politice, cât și al guvernului, se confruntau cu alegerile de la începutul anului 1932, pronunțându-se într-un alt mod, complet diferit, față de celelalte partide, asupra situației interne a Germaniei.⁹

În politica externă românească, anul 1932 este legat de numele celui care a deținut poziția de lider al aparatului diplomatic. La puțin timp de la numirea, ca titular al portofoliului Ministerului Afacerilor Străine, a lui Nicolae Titulescu, în 1932, lumea asista la intensificarea amenințărilor venite din partea puterilor revizioniste și a presiunii grupărilor naziste asupra României.¹⁰

Până în anul 1932, cel mai mare și vechi partid din Germania a fost Partidul Social-Democrat. În iulie 1932, cele două partide radicale din Germania, național-socialiștii (naziștii) și comuniștii („comunele”) au alcătuit o majoritate fragilă în Reichstag, oferind, practic, șansa altor partide politice în ceea ce privește alcătuirea unei coaliții, protejarea Constituției, respectarea ordinii și legii.¹¹

În 13 martie și, respectiv, 10 aprilie 1932 au avut loc alegerile prezidențiale germane, pentru a treia oară în istoria Republicii de la Weimar. Pentru funcția de președinte au concurat mareșalul Paul von Hindenburg, în vederea obținerii celui de-al doilea mandat, de șapte ani, împotriva lui Adolf Hitler, din partea naziștilor, și a lui Ernst Thälmann, din partea comuniștilor.¹²

⁹ Thomas Ferguson, Peter Temin, *Made in Germany: the German currency crisis of July 1931*, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology Department of Economics, 2001, p. 34

¹⁰ Gheorghe Buzatu, *România în ecuația războiului și păcii (1939-1947): aspecte și controverse*, ediția a II-a, București, Ed. Mica Valahie, 2011, p. 198

¹¹ Peter Fritzsche, *Hitler's first hundred days when Germans embraced the Third Reich*, New York, Hachette Book Group, 2020, pp. 2-3

¹² <https://legacy.lib.utexas.edu/taro/uthrc/01074/hrc-01074.html>, accesat la data de 20.09.2021

În aprilie 1932, la alegerile prezidențiale, obținând 36,8%, Hitler a ocupat al doilea loc după Hindenburg, care a câștigat 53% din voturile exprimate.¹³

Alegerile federale germane din iulie 1932, convocate în urma dizolvării Reichstagului, au reprezentat o dezamăgire pentru nașiști. În pofida acestui fapt, național-socialiștii germani se convinseseră că acestea erau ultimele alegeri și că, în viitorul apropiat, aveau să obțină, cu adevărat, majoritatea.

Hitler a venit, de asemenea, cu dorința de a-și exercita puterea, inițial acesta fiind refuzat de Hindenburg. A solicitat audiență la președintele Republicii, bătrânul mareșal Paul von Hindenburg, deși acesta îl detesta, utilizând deviza „totul sau nimic”. El i-a cerut lui Hindenburg să fie numit cancelar.¹⁴

Până în ianuarie 1933, politica germană a ajuns într-un moment decisiv, șomajul afectând 24% din populație. Era necesar un nou guvern. După o serie de întâlniri clandestine ale actorilor politici din culise, într-o vilă elegantă din Berlin, Hitler a fost numit, printr-o „alegere secretă”, în funcția de cancelar, de către președintele Paul von Hindenburg.¹⁵

Măsurile contra sașilor și șvabilor din România s-au amplificat, deoarece etnicii germani ar fi jucat, în România, rolul pe care l-a avut Germania hitleristă în Europa. Istoricii sunt, în general, de acord asupra faptului că Al Treilea Reich ar fi fost focarul ideilor fasciste între români și autorul moral al exceselor legionare. Primele grupări hitleriste constituite au fost Nationalsozialistische Selbsthilfebewegung și Nationalsozialistische Erneuerungsbewegung (Mișcarea național-

¹³ <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z3bp82p/revision/7>, accesat la data de 20.09.2021

¹⁴ <https://www.thegreatcoursesdaily.com/the-political-upheavals-in-germany-in-1932/>, accesat la data de 20.09.2021

¹⁵ <https://time.com/5884522/hitler-ascent-lesson/>, accesat la data de 20.09.2021

socialistă de ajutor mutual și de renaștere a germanilor din România), în primăvara anului 1932.¹⁶

Odată cu numirea lui Adolf Hitler în funcția de cancelar, politica externă a Germaniei a luat o întorsătură radicală, prin impunerea opțiunilor naziștilor asupra majorității populației.

Relațiile economice dintre România și Germania erau strict de interes pentru ambele țări, primul sector care a simțit presiunea germană fiind cel comercial din țara noastră.

Atât pentru România, cât și pentru Germania, anul 1932 a însemnat o perioadă plină de evenimente, din punct de vedere politic și economic, materializată prin tratate și corespondență diplomatică din partea ambelor țări. După învestirea lui Adolf Hitler drept cancelar al Republicii de la Weimar (30 ianuarie 1933) s-a ajuns la amplificarea interesului acestei mari puteri pentru România și celelalte țări, totul decurgând lent și strategic, până în anul 1940, când România a devenit aliata Germaniei, la scurt timp de la începerea celui de-Al Doilea Război Mondial.

Cotidianul *Vestul*, fondat de liderul național-țărănist bănățean Sever Bocu, deopotrivă jurnalist și orator de calibru, a abordat, cu maximă seriozitate și obiectivitate, și relațiile româno-germane în prima jumătate a anului 1932, pe toate palierele (economic, politico-diplomatic, militar, cultural, științific, sportiv), inclusiv la nivel regional, de un interes aparte pentru cititori bucurându-se articolele de fond sau editorialele tipărite pe prima pagină a fiecărui număr, semnate cu numele propriu-zis al gazetarului respectiv sau sub un pseudonim relevant pentru gravitatea faptelor ori evenimentelor analizate.

¹⁶ Mihai A. Panu, *Capcanele ideologiei. Opțiuni politice ale etnicilor germani în România interbelică*, Cluj-Napoca, Ed. MEGA, 2015, p. 74

În numărul, din 6 ianuarie 1932, al cotidianului bănăţean se vorbeşte despre modificarea **convenţiei economice româno-germane**:

„După tratative îndelungate s-a reuşit a se obţine, din partea Germaniei, obligaţiunea (obligaţia – *n.n.*) de a importa, anual, o cantitate de 120 000 vagoane porumb, fapt care va asigura porumbului românesc un deuşeu din cele mai sigure şi importante. Porumbul românesc va fi întrebuinţat pentru scopuri industriale.¹⁷

Dacă nu vom avea o iarnă prea grea, încât să îngheţe Dunărea, exportul în Germania va începe, deja, cu începutul lunii februarie. Datorită acestei convenţiuni (convenţii – *n.n.*), se speră în urcarea preţului porumbului în interior – afară (exceptând – *n.n.*) de cazul când se va repeta ceea ce s-a petrecut cu grâul după punerea în aplicare a primei de export”.¹⁸

Aşadar, se presupunea că această modificare era benefică pentru porumbul românesc, în contextul în care preţul produselor agricole, cu precădere al cerealelor, scăzuse dramatic în ultimii ani, la nivel mondial.

Ziarul *Vestul* aborda, fără menajamente, problema **izolării economice a României**, în numărul său din 26 ianuarie 1932:

„În ultimul timp, economia ţării a fost, din greu, lovită prin diversele măsuri prohibitoare la import, decretate de ţările în care exportam surplusul nostru de vite, fructe, legume, etc.”¹⁹

S-a început prin contingentarea exportului de vite în Austria, ţară care, actualmente, nu mai primeşte decât a ¼ parte din cantitatea de vite ce se exporta din România cu un an înainte...²⁰

... După Austria, la fel a procedat Franţa, Italia şi Cehoslovacia, singurele ţări în care exportam vite, astfel că, din cauza acestor

¹⁷ *Vestul*, Timişoara, anul III, nr. 424, miercuri, 6 ianuarie 1932, p. 4

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ *Vestul*, Timişoara, anul III, nr. 439, marţi, 26 ianuarie 1932, p. 4

²⁰ *Ibidem*

restricții, exportul de vite al României a scăzut simțitor, această împrejurare producând, în largă măsură, reducerea prețurilor”.²¹

Deci, nu doar cultivarea cerealelor, ci și creșterea animalelor, în special a vitelor, era destul de afectată în țara noastră, reducerea drastică a debușeurilor sale tradiționale (Austria, Franța, Italia și Cehoslovacia) determinând reorientarea spre Germania, care putea asigura o vastă piață de desfacere a acestor produse.

În numărul, din 29 ianuarie 1932, al ziarului *Vestul* putem identifica, în **interviul** acordat de fostul ministru de finanțe național-țărănist M. Popovici, un alt motiv posibil al apropierii de Germania și al încheierii unei convenții comerciale cu acest stat, și anume datoriile interaliate ale României, pe care marii aliați ai țării noastre din Primul Război Mondial refuzau să le reducă sau să le anuleze:

„De altfel, punctul nostru de vedere a fost că datoriile interaliate de război au fost o mare nedreptate.”²²

Dacă aliații noștri, Franța sau Italia sau Statele Unite, ar fi colaborat la războiul nostru, trimițând câteva corpuri de armată, cum au trimis Statele Unite pe frontul francez, cheltuiala i-ar fi privit pe ei. Noi am fi profitat și din sumele cheltuite de aliați la noi, pentru întreținerea trupelor și n-am fi risipit niciun ban.”²³

Deschizându-se, însă, creditul ca să echipăm trupele, după ce am făcut noi sacrificii de sânge, suntem, astăzi, datori a restitui aceste sume, deși țările respective au fost scutite de a face, ele, sacrificii în plus pe lângă jertfele mari de sânge aduse pe celelalte fronturi.”²⁴

Este evident că fiecare stat a colaborat cu ce a putut. Victoria a fost comună și sacrificiile au privit pe fiecare. Dacă s-ar privi lucrurile în felul acesta, s-ar înlesni mult găsirea modalității pentru a potoli neliniștea politică prin ștergerea datoriilor interaliate”.²⁵

²¹ *Ibidem*

²² *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 442, vineri, 29 ianuarie 1932, p. 4

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*

²⁵ *Ibidem*

Punctul de vedere al României era împărtășit și de alte state aliate sau asociate Antantei, a căror economie fusese grav afectată de criză, aflate în lipsă de lichidități și în căutare de noi debușeuri pentru surplusul de produse agricole.

În numărul său din 12 februarie 1932, ziarul *Vestul* aducea în atenția cititorilor teza germană, formulată la Conferința generală a dezarmării, de cancelarul Brüning, care a luat cuvântul imediat după discursul reprezentantului SUA, Gibson:

„Pentru prima oară – spune d. Brüning – istoria face ca guvernele din toată lumea să se afle în fața unei asemenea sarcini, și anume ca, în mod egal și cu drepturi egale, să se încerce reducerea înarmărilor, nu prin obligațiuni (obligații – *n.n.*) impuse, ci printr-o liberă hotărâre, consimțită de toți. Germania tinde la o dezarmare bazată pe o egalitate de drepturi și datorii și care să asigure o dezarmare generală până la minimum prevăzut de Pactul Societății Națiunilor. Pentru aceasta este necesar ca să renunțăm la tendința de a păstra o putere armată proprie cât mai mare.²⁶

Aceasta – afirmă d. Brüning – este singura cale care poate duce la succes și a asigura o ieșire a omenirii din nenorocirile ei actuale.²⁷

Insuccesul conferinței ar avea urmări fatale de ordin moral, economic și financiar pentru întreaga omenire, deoarece nicio țară, fie mică, fie mare, nu va putea evita suferințele grozave care s-ar abate asupra lumii în caz de eșec...²⁸

... Germania este hotărâtă să lucreze – a încheiat d. Brüning – în spiritul unei depline înțelegeri și solidaritate (solidarități – *n.n.*) cu toate popoarele...”²⁹

Sesizăm, cu ușurință, faptul că teza germană venea în completarea celei britanice și în opoziția tezei franceze. În acel moment, cabinetul de la Berlin era convins că dezarmarea generală,

²⁶ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 453, vineri, 12 februarie 1932, p. 4

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Ibidem*

²⁹ *Ibidem*

realizată prin acordul unanim al părților interesate, reprezenta singura soluție de evitare a unui nou război mondial. Se încerca acreditarea ideii că această teză, aidoma celei britanice, respectă, întru totul, prevederile Pactului Societății Națiunilor, semnat în anul 1919.

La mijlocul lunii martie 1932, redacția cotidianului bănățean se arăta interesată de rezultatele **alegerilor prezidențiale din Germania**:

„Rezultatul **alegerilor din Germania** era așteptat, iarăși, cu multă nerăbdare, pentru că tocmai aceste alegeri sunt pulsul pe care medicii politici internaționale, pipăindu-l, sunt în situația de a cunoaște diagnosticul ce trebuie pus Germaniei...³⁰

... Am comunicat, ieri (16 martie 1932 – *n.n.*), rezultatul alegerilor din Germania... din toate părțile se desprinde o ușurare și o mulțumire. Bătrânul luptător Hindenburg, așa se vede că, atât în Germania, cât și opinia publică a altor țări, este privit cu simpatie și prezența lui în fruntea Germaniei e considerată ca cea mai sigură garanție a constituționalismului și a spiritului de pace.³¹

Aceste constatări, totuși, nu ne îndreptătesc să trecem cu vederea acțiunea elementelor extreme (extremiste – *n.n.*), care, de la ultimele alegeri până acum, au câștigat foarte mult. În această situație sunt atât hitleriștii, cât și comuniștii.³²

Interesant de relevant mai este și *propunerea* lui Hugenberg, care, bazat pe faptul că Hindenburg, obținând majoritatea relativă, să fie proclamat ca *președinte*; în schimb, la data de 8 mai (1932 – *n.n.*), să dizolve Reich-ul (Reichstag-ul – *n.n.*), precum și dietele tuturor provinciilor din Germania. Această propunere este viu comentată și nu se știe dacă nu se va încerca și realizarea ei practică”.³³

Conform Constituției, președintele Republicii de la Weimar, ales – prin vot popular – pentru un mandat de 7 ani, cu posibilitatea reînnoirii acestuia, avea atribuții destul de largi. Devenit președinte în

³⁰ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 482, joi, 17 martie 1932, p. 4

³¹ *Ibidem*

³² *Ibidem*

³³ *Ibidem*

anul 1925, mareșalul von Hindenburg, considerat erou al Primului Război Mondial, se înfrunta, în bătălia pentru un nou mandat, în 1932, cu liderul Partidului Național-Socialist German, Adolf Hitler. Datorită crizei economice, atât naziștii, cât și comuniștii germani dobândiseră o popularitate de invidiat. Opinia publică internă și internațională răsufleseră atunci când aflase rezultatul alegerilor, însă ascensiunea naziștilor nu mai putea fi oprită, la sfârșitul lunii ianuarie 1933 Hitler fiind numit în funcția de cancelar. Bătrânul președinte va pierde, relativ rapid, o mare parte din atribuții în favoarea cancelarului și va înceta din viață, la onorabila vârstă de 87 de ani, în vara anului 1934, moment în care Hitler se va autointitula „Führer”, cu alte cuvinte conducător absolut al celui de-Al Treilea Reich, menit să reziste o mie de ani.

În numărul său din 20 martie 1932, ziarul *Vestul* semnala poziția oficială a Germaniei față de **planul Tardieu**:

„Germania nu privește cu ochi buni planul dlui. Tardieu de a realiza o *confederație a statelor dunărene*. Aceasta cu atât mai mult cu cât, prin înfăptuirea acestei confederații, Germania ar pierde rolul de conducător ce-l avea, până acum, asupra statelor din Orientul Europei. Pe de altă parte, însăși atașarea Austriei la Germania ar fi serios amenințată. Pentru a câștiga timp în chestiunea aceasta, Germania intenționează ca, încă în cursul acestei luni, să ratifice *convențiunea (convenția – n.n.) economică dintre România, Ungaria și Germania*. Conte Schulenberg, ministrul Germaniei la București, a luat, deja, contact cu ministrul nostru de externe, pentru punerea în aplicare a acestei convențiuni”.³⁴

Pentru gazetarii pricepuți și pentru analiștii politici de prim rang, era evident faptul că proiectul lansat de către Tardieu trebuia, pe de o parte, să mențină statele central și est-europene în aria de influență a Franței, iar, pe de altă parte, să evite punerea în aplicare a planului uniunii vamale austro-germane, considerată preambulul

³⁴ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 485, duminică, 20 martie 1932, p. 4

economic al viitorului Anschluss politic. Pentru a contracara acest proiect al confederației danubiene, Republica weimariană a grăbit demersurile pentru încheierea de convenții economice atât cu Ungaria, cât și cu România, două state predominant agricole.

Între timp, se cimentau și **relațiile culturale româno-germane**. Astfel, la 20 martie 1932, Timișoara se pregătea să aniverseze **centenarul lui Goethe**, printr-un spectacol în două părți, desfășurat în sala Teatrului Comunal. În prima parte, *matineul*, inaugurat la ora 11, trebuia să aibă un vast program artistic: piesa „Egmont”, de Beethoven; poezia „Zweignung”, de Goethe, recitată de către I. Wolf; discursul lui I. Weresch; piesa „Improvisation”, de Schubert, cântată – la harpă – de către Walter Pozdina, piesă considerată drept „expresia admirațiunii (admirației – *n.n.*) față de nemuritorul poet”. În a doua parte, la orele 8,30 seara, urma să fie reprezentată piesa „Faust”, pentru a arăta publicului timișorean „concepția, despre viață, a regelui poeziei”.³⁵

În numărul menționat, redacția ziarului *Vestul* făcea și o apologie a creației lui Goethe:

„Opera lui Goethe interesează, deopotrivă, pe toată lumea, pentru că ea este nu a națiunii germane, ci a tuturor oamenilor și vremurilor. Este indiferent dacă Goethe a scris pe *Faust* acum 2 000 de ani sau l-ar fi scris peste 20 de secole, în viitor. În orice vreme, el rămâne deopotrivă de actual și captivant. Restul scrierilor lui Goethe sunt doar capodopere. *Faust* nu mai este literatură, istorie, artă sau poezie. *Faust* este un fir prin care omul trecător este legat cu infinitul... *Faust* nu e altul decât Goethe însuși, care, de pe tronul celest, susținut de nori, privește și vede frământarea cosmică a destinului uman...³⁶

... Ceea ce ne-a dat (Goethe – *n.n.*) îl desparte de noi toți și nu mai este caracteristică sau trăsătură omenească, ci operă aproape divină de semi-zeu”.³⁷

³⁵ *Ibidem*, p. 1

³⁶ *Ibidem*

³⁷ *Ibidem*

De altfel, Goethe este emblematic atât prin opera sa vastă, cât și prin faptul că a impus anumite reguli stricte de folosire a limbii germane în textele literare. Organizarea festivalului Goethe, la Timișoara, marchează consolidarea relațiilor culturale româno-germane, prin intermediul puternicei comunități germane de aici.

Festivalul Goethe s-a desfășurat, și în Capitală, la Teatrul Național, în seara de 21 martie 1932, în prezența regelui Carol al II-lea, a coloniei germane și a mai multor intelectuali de prestigiu.³⁸

Numărul, din 23 martie 1932, al cotidianului băănățean anunța prezența artistului german de cinema Georg Alexander în orașul de pe malurile Begăi:

„Suntem informați că dl. G. Alexander, simpaticul comic al filmului german, va sosi vineri (25 martie 1932 – *n.n.*), la ora 12,40, cu simplonul din București, la Timișoara, pentru una-două zile.³⁹

Se fac *mari pregătiri de primire* și, după unele semne, admiratorii vor face *mare manifestație* simpaticului artist de film.⁴⁰

Va juca în **filmul** cel mai reușit, <S.A de căsătorie>, ce se va preda la cinema <Capitol>, în cadrele căruia, cu prezența sa, va distra publicul cu momente plăcute”.⁴¹

Trebuie să precizăm faptul că, în anii '20-'30 ai veacului trecut, cinematografia germană era foarte bine dezvoltată, realizând adevărate punți între oameni. În Timișoara exista o comunitate germană destul de numeroasă, prosperă și cultă, iar cinematograful <Capitol> și-a păstrat această destinație foarte multă vreme.

În egală măsură, numărul, din 24 martie 1932, al ziarului *Vestul* cataloga sosirea actorului Georg Alexander, în Timișoara, drept marele eveniment artistic al sezonului, oferind cititorilor și câteva date biografice mai importante ale acestuia:

³⁸ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 487, miercuri, 23 martie 1932, p. 4

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ *Ibidem*

⁴¹ *Ibidem*

„Marele artist german G. Alexander a debutat, în momentul de față, la cinematograful <Trianon> din București.⁴²

G. Alexander a donat suma de 10 000 lei pentru orfanii, văduvele și invalizii de război. De asemenea, a declarat că nu acordă nimănui autografe gratuite, ci cere ca fiecare solicitator să plătească o sumă, după plac și puțință; marele artist a destinat, și aceste sume, oropsiților războiului.⁴³

Întrebat de ziariști, a răspuns că a făcut războiul (Primul Război Mondial – *n.n.*) ca *ofițer de cavalerie* și a cunoscut ororile războiului.⁴⁴

Artistul va sosi, la noi (în Timișoara – *n.n.*), în ziua de 25 martie, orele 12,40, cu simplonul de București și, după câte aflăm, publicul nostru îi pregătește o grandioasă primire, care va fi filmată.⁴⁵

Artistul participă la reprezentații, începând cu ziua de 25 martie, și va sta câteva zile în orașul nostru, luând parte la toate reprezentațiile filmului sonor <Conița cu doi bărbați>, al cărei (căru – *n.n.*) rol principal îl deține”.⁴⁶

Implicat direct în prima conflagrație a secolului XX, marele actor german contribuia, cu anumite sume de bani, la ameliorarea situației răniților, invalizilor, orfanilor și văduvelor de război.

În numărul din 27 martie 1932, un redactor al cotidianului bănățean, care semna cu pseudonimul RODRIGO, tipărea și un interviu acordat de către G. Alexander ziarului menționat:

„Cu simplonul de ieri (25 martie 1932 – *n.n.*) a sosit, de la București, cunoscutul actor de cinematograf Georg Alexander... întâmpinat de o mulțime de curioși... Din partea cinematografului comunal a fost de față d. dr. Ioachim Miloia, directorul cinematografelor, înconjurat de gazetari, reporteri, fotografi și o mulțime de lume, care se strivea reciproc, așteptând sosirea trenului...⁴⁷

⁴² *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 488, joi, 24 martie 1932, p. 4

⁴³ *Ibidem*

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ *Ibidem*

⁴⁷ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 490, duminică, 27 martie 1932, p. 4

După masă, la cinematograful <Capitol>, Georg Alexander aștepta gazetarii.⁴⁸

Ne măsurăm, reciproc, cu eroul ecranului și, apoi, încep întrebările. Nu așteaptă să fie întrebat prea mult, începe singur să istorisească. E de 38 de ani, necăsătorit, fără copii și domiciliat la Berlin. Poartă ciorapi lungi de damă și îi place să călătorească. A fost actor de teatru și detestă, și azi, cinematograful. Povestește, repede și foarte simpatice, obișnuitele impresii de călătorie.⁴⁹

Ne spune cât de greșit se crede că vedetele ecranului duc o viață de trândăvie și lux. Un program zilnic de funcționar la fabrică, cu deosebirea că munca este de 14-16 ore pe zi. Turnarea unui film durează 3-4 săptămâni și el câștigă aproximativ 1 milion de lei de fiecare. Filmul <Conița cu doi bărbați> a fost realizat în 18 zile.⁵⁰

Trece, apoi, la trecut și istorisește că a fost ofițer, a făcut războiul și acum este pacifist din convingere.⁵¹

Ne anunță, de altfel, că Duminecă (duminică, 27 martie 1932 – n.n.), înainte de masă, își va pune autogramele (autografele – n.n.) în vânzare, pentru a ajuta sinistrații din localitate...⁵²

Obișnuit cu lumina reflectoarelor, la Timișoara, Georg Alexander a fost întâmpinat de ilustrul cărturar bănățean Ioachim Miloia, directorul cinematografelor și al Muzeului Bănățean. Era descris programul obișnuit al unui actor de cinema, iar suma câștigată pentru un film era destul de modestă, dacă ținem cont de inflația galopantă. Experiența șocantă a Primului Război Mondial l-a transformat într-un pacifist, profund implicat în rezolvarea problemelor sociale stringente.

În numărul, din 3 aprilie 1932, al ziarului *Vestul* era expus punctul de vedere al Consulatului german din Timișoara în chestiunea ***moratoriului Germaniei:***

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ *Ibidem*

⁵² *Ibidem*

„În opinia publică mondială s-au lansat, de curând, zvonuri că guvernul Reich-ului (în realitate, Republica de la Weimar – *n.n.*) ar intenționa declararea moratorului, în cel mai apropiat (scurt – *n.n.*) timp.⁵³

Contrar acestor zvonuri, *guvernul Germaniei este ferm decis* ca, în cadrele create de scăderea fondului de devize și a restrângerii exportului, *să îndeplinească toate îndatoririle financiare private și să mențină comerțul exterior*. Mai cu seamă, nu va fi atins serviciul plăților de dobânzi și anuități la împrumuturile externe. Chiar pierderile de 18 milioane mărci-devize ale Băncii Reich-ului sunt în strânsă legătură cu pregătirea de devize necesare scadențelor de la 1 aprilie (1932 – *n.n.*), pentru dobânzi și rate la împrumuturile de lungă durată. După o declarație a Băncii Reich-ului, deocamdată nu există niciun pericol privitor la îndeplinirea acestor îndatoriri, ceea ce înseamnă că *guvernul german nu plănuiește nicio măsură excepțională*. Prin menținerea stabilității monedei și a puterii de plată *vor fi apărate interesele tuturor creditorilor*”.⁵⁴

Prin vocea autorizată a Consulatului german din municipiul Timișoara, opinia publică bănățeană și națională afla despre eforturile inimaginabile ale cabinetului de la Berlin, de a achita datoriile interne și externe, într-un climat economic foarte dificil. Astfel, guvernul german își recăpăta credibilitatea în plan european și mondial.

Prin legături matrimoniale, familia regală română încerca să refacă bunele relații româno-germane din perioada antebelică. În acest sens, în ziua de 4 aprilie 1932, arhiducesa Ileana, sora regelui Carol al II-lea, împreună cu soțul ei, arhiducele Anton de Habsburg, au sosit, cu avionul, pe aerodromul din capitala Germaniei, fiind întâmpinați de ministrul plenipotențiar al țării noastre, G. Tașcă. În numărul său din 5 aprilie 1932, ziarul *Vestul* consemna faptul că

⁵³ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 496, duminică, 3 aprilie 1932, p. 1

⁵⁴ *Ibidem*

„perechea princiară va rămâne la Berlin câteva zile, locuind în palatul Legației române”.⁵⁵

Și unii reprezentanți diplomatici ai Republicii weimariene în România au lăsat o impresie bună, prin pregătirea profesională și prin atitudinea adoptată pe parcurs. De pildă, în numărul său din 7 aprilie 1932, cotidianul bănățean anunța faptul că dr. Arthur Busse, consulul german la Timișoara, a fost rechemat de Ministerul de Externe, la Berlin, urmând să primească altă însărcinare, la fel de importantă. Busse și-a început cariera diplomatică în primii ani interbelici, la Legația germană din Varșovia, fiind transferat, apoi, la Londra, Belgrad și Tirana, iar, în final, numit consul la Timișoara. După plecarea lui Busse, care a lăsat „unanime regrete în cercurile politice și intelectuale din localitate”, era considerată certă numirea, în funcția de consul, a inspectorului-șef Tomor.⁵⁶

Începutul lunii aprilie 1932 aducea și câteva schimbări în corpul diplomatic, dictate de cabinetul Iorga-Argetoianu. Astfel, în urma demisiei lui G. Tașcă din postul de ministru plenipotențiar la Berlin, în locul său a fost numit N. Petrescu-Comnen, iar postul ocupat, până atunci, de către Comnen, pe lângă Vatican, trebuia să fie preluat de către Caius Brediceanu, ministrul României la Viena.⁵⁷

Această veritabilă rocadă presupunea instalarea, ca miniștri plenipotențiar la Berlin și la Vatican, a doi diplomați de calibru, cu o mare disponibilitate la dialog și perfect conștienți de importanța stabilirii unor raporturi preferențiale cu cele două state: Republica de la Weimar și Statul Papal.

Uneori, presa germană critica vehement țara noastră sau instituțiile sale reprezentative. De exemplu, în data de 12 aprilie 1932, la București a fost confiscată revista germană *Tempo*, datorită unor articole ofensatoare la adresa familiei regale a României.⁵⁸

⁵⁵ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 497, marți, 5 aprilie 1932, p. 4

⁵⁶ *Idem*, nr. 499, joi, 7 aprilie 1932, p. 1

⁵⁷ *Idem*, nr. 500, vineri, 8 aprilie 1932, p. 4

⁵⁸ *Idem*, nr. 504, miercuri, 13 aprilie 1932, p. 4

Numărul, din 26 aprilie 1932, al cotidianului bănăţean aborda *chestiunea alegerilor parlamentare din Germania*, la care hitleriştii înregistraseră o victorie remarcabilă şi neaşteptată, cel puţin în aparenţă:

„Faţă de rezultatul alegerilor din 1930, *alegerile* ce s-au desfăşurat, acum, în Germania arată un formidabil succes al socialiştilor naţionali (partidul hitlerist), care, faţă de 7 mandate, câte a obţinut în trecut, acum obţine 148.⁵⁹

Guvernamentalii, formaţi din coaliţia social-democraţilor şi a partidului de centru, obţin 149, deci abia cu un mandat mai mult ca hitleriştii...⁶⁰

... Au votat, în total, 20 587 000. *Repartizarea voturilor* s-a făcut în felul următor: social-democraţii – 4 251 000; naţionalii germani – 1 427 000; Centrul – 3 241 000; comuniştii – 2 620 000; populiştii germani – 325 000; partidul economic – 179 000; partidul de stat – 291 000; socialiştii naţionali (Hitler) – 7 444 000; economiştii regionali – 241 000.⁶¹

Repartizarea mandatelor, după actualele cifre, este următoarea: hitleriştii – 148; social-democraţii – 85; Centru – 64; comuniştii – 52; naţionalii germani – 28”.⁶²

Acest rezultat uimitor, obţinut de naţional-socialiştii germani, la alegerile parlamentare din primăvara anului 1932, se datora unui complex de *factors*, precum: programul populist, centrat pe câteva probleme „arzătoare” (reducerea drastică şi chiar eliminarea şomajului, ridicarea nivelului de trai, anihilarea elementelor comuniste, dirijate de la Moscova, şi revizuirea Tratatului de la Versailles); marea criză, pornită de pe tărâm american, care zguduise – din temelii – societatea germană; campania de teroare declanşată de forţele paramilitare din cadrul N.S.D.A.P., combinată cu propaganda

⁵⁹ Idem, nr. 514, marţi, 26 aprilie 1932, p. 1

⁶⁰ *Ibidem*

⁶¹ *Ibidem*

⁶² *Ibidem*

axată pe ideile de ordine și legalitate; notorietatea internă și internațională dobândită de național-socialiști, după candidatura lui Adolf Hitler la alegerile prezidențiale din Germania, aflat într-o competiție inegală cu președintele în funcție, bătrânul mareșal von Hindenburg.

La mijlocul lunii mai 1932, *cinematografia* redevenea un liant între Regatul României și Republica de la Weimar. În numărul său din 15 mai 1932, ziarul *Vestul* își anunța cititorii despre sosirea, la Timișoara, la sfârșitul lunii mai, a artistului german de cinema Ernest Verebes, alături de partenera sa, Annie von Dubay, cântăreață și dansatoare. Acesta venea, în orașul de pe malurile Begăi, pentru trei zile, fiind oaspetele cinematografului <Capitol>, unde trebuia să ruleze, în intervalul de timp menționat, filmul <Doi într-un automobil>, avându-i, ca protagoniști, pe doi „monștri sacri” ai cinematografului germane: Ernest Verebes și Magda Schneider. Dr. Ioachim Miloia lansase invitația, iar Ernest Verebes se angajase s-o onoreze, vorbind timișorenilor în trei limbi (germană, maghiară și română).⁶³

Deci, prestigiosul intelectual bănățean, de talie internațională, Ioachim Miloia se erijase, din nou, într-un veritabil și eficient „ambasador cultural” al țării noastre, jucând un rol semnificativ în relațiile româno-germane. De asemenea, Timișoara, în special, și Banatul, în general, reprezentau, fără îndoială, un mozaic etnic și confesional, un veritabil model de conviețuire pașnică.

În numărul său din 20 mai 1932, cotidianul bănățean preciza faptul că ministrul român al Industriei și Comerțului, Gheorghe Tașcă, a fost însărcinat – în ședința de guvern din 16 mai – să trateze, cu Germania, ultimele detalii ale proiectului *convenției comerciale* dintre cele două state. Așadar, după multe sincope, se vorbea despre iminența semnării acestui amplu acord economic.⁶⁴

De la trimisul special al ziarului *Vestul* în Capitală aflăm despre semnarea *acordului comercial româno-german*:

⁶³ *Vestul*, Timișoara, anul III, nr. 527, duminică, 15 mai 1932, p. 4

⁶⁴ Idem, nr. 531, vineri, 20 mai 1932, p. 4

„La Ministerul de Industrie și Comerț (în data de 30 mai 1932 – n.n.) s-au făcut toate pregătirile necesare pentru *aplicarea noului tarif vamal* și pentru *realizarea acordului româno-german, bazat pe tariful preferențial*. Aceste dispozițiuni (dispoziții – n.n.) se vor aplica sub titlu experimental, timp de un an, iar, în caz de reușită, acordul se va prelungi”⁶⁵.

Totuși, cabinetul Iorga-Argetoianu reușise, pe ultima sută de metri, să parafeze acordul comercial cu Republica de la Weimar, considerat indispensabil pentru redresarea agriculturii românești și a comerțului exterior, singurul care putea aduce valuta necesară refacerii economiei naționale, grav afectată de marea criză.

În acest scurt interval de timp, redactorii ziarului *Vestul* au preluat, din presa internațională, și au analizat, cu foarte mare atenție, o multitudine de articole axate pe o problematică destul de vastă: cooperarea economică regională româno-germană; relațiile româno-germane, în plan științific, cultural și sportiv; situația politică din Germania; optica germană în privința dezarmării; poziția oficială a Germaniei față de planul Tardieu, de constituire a unei confederații a statelor dunărene, etc.

⁶⁵ Idem, nr. 541, joi, 2 iunie 1932, p. 3.

Deportările în Transnistria la persoana întâi: povestea unui deportat rom din comuna Maciova, fostul județ Severin

*Dr. Viorel Achim*¹

Introducere

Deportarea romilor în Transnistria în anii 1942-1944², cu cele peste 25.000 de persoane dislocate, dintre care 11.000 au murit în locurile de deportare de la Bug, este episodul cel mai tragic din istoria romilor din România. Este parte a Holocaustului din România și a afectat pe termen lung situația minorității rome și raporturile ei cu statul român. Acest subiect beneficiază de o documentație foarte bogată, arhivele românești, dar și arhivele din Odessa și Mykolaiv (Ucraina) deținând o cantitate mare de documente de epocă ce vorbesc despre deportarea romilor, produse de autoritățile din România și autoritățile românești

¹ Cercetător științific gr. I, la Institutul de Istorie Nicolae Iorga al Academiei Române, București

² Câteva titluri care sintetizează deportarea romilor în Transnistria: Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 133-152; idem, „Deportarea țiganilor în Transnistria”, în *Documente privind deportarea țiganilor în Transnistria*, culegere alcătuită, cu studiu introductiv de Viorel Achim, vol. I, București, Editura Enciclopedică, p. VII-XXIX (în continuare: *DDȚT*); *Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România. Raport Final*, editori Tuvia Friling, Radu Ioanid și Mihail E. Ionescu, Iași, Polirom, 2005, p. 227-245 (capitolul „Deportarea romilor și tratamentul lor în Transnistria”); V. Achim, „La déportation des Roms en Transnistrie, les données principales”, *Études tsiganes*, nos. 56-57, 2015, p. 68-89.

de ocupație din Transnistria. Situația documentară favorizează cercetarea și permite efectuarea unor studii detaliate, inclusiv reconstituirea unor destine individuale. În condițiile în care chestiunile mari privitoare la deportarea romilor au fost deja lămurite, este de așteptat ca cercetarea viitoare să acorde o atenție mare experienței prin care au trecut în acei ani diferitele comunități rome locale și familiile rome. Această abordare, care este în acord cu dezvoltările mai noi în domeniul studiilor despre Holocaust pe plan internațional, este încurajată de prezența în arhive a unui număr relativ mare de documente care provin chiar de la deportații romi, scrise la persoana întâi.

Cele mai numeroase par a fi petițiile pe care deoportații le-au trimis în acei ani autorităților de ocupație din Transnistria (guvernatorul Transnistriei, prefectii județelor, pretorii raioanelor, alte autorități, conducerea unor ferme etc.) sau autorităților din țară (Președinția Consiliului de Miniștri, mareșalul Ion Antonescu, ministrul Afacerilor Interne etc.). Petițiile se referă la numeroase probleme. În cele mai multe petiții romii cer repatrierea lor și a familiilor lor, dar în multe alte petiții ei se plâng de condițiile mizerabile din locurile de deportare, cer autorităților să le dea adăpost, hrană și haine ori cer un loc unde să poată munci, ca să-și asigure existența³. Declarațiile date de romi în fața autorităților din Transnistria cu diferite ocazii, sunt și ele numeroase. De exemplu, romii care fugeau din Transnistria și erau prinși pe drum ori în localitatea de origine din țară, erau duși la postul de jandarmi sau de poliție, unde li se lua o declarație despre fuga lor. În aceste declarații ei arată nu doar cum au reușit să fugă din Transnistria, ci și motivele pentru care au făcut acest lucru. În unele declarații găsim o descriere

³ În *DDTT* sunt publicate câteva zeci de petiții trimise de romii deportați în Transnistria. Menționăm două petiții care provin de la doi romi deportați în comuna Covalevca (Kovalivka), din județul Oceacov, loc despre care vom vorbi în acest studiu: *DDTT*, II, doc. 262, p. 46-47 și doc. 263, p. 47-48. Ambele sunt cereri de repatriere, în care se face și o descriere a situației din locul de deportare.

a situației din locul de deportare⁴. Uneori declarațiile sunt incluse în procesele-verbale întocmite de autorități⁵. Există de asemenea scrisori, cărți poștale și telegrame trimise familiei sau consătenilor⁶.

În Germania și în alte țări aflate sub ocupația sau în orbita Germaniei documentele din anii Holocaustului care provin de la romi sunt foarte puține. Proiectul “Voices of the Victims”, coordonat de Karola Fings și publicat acum câțiva ani în RomArchive – Digital Archive of the Roma (romarchive.eu/voices-of-the-victims/) s-a ocupat special de această categorie de documente și a publicat 60 de piese, ce provin din 20 de țări europene, inclusiv România. Sunt scrisori, petiții, cereri de ajutor, declarații și câteva interviuri luate imediat după încheierea războiului, toate provenind de la romii care au trecut prin persecuții sau politici genocidale la adresa romilor în țările lor. Documentele sunt publicate în limba originalului și în traducere în limbile engleză, germană și romani. Din cele trei documente din România⁷ două sunt petiții ale unor romi deportați în Transnistria⁸, iar unul este o declarație făcută de un rom care a reușit să fugă din Transnistria, unde fusese deportat⁹. (De acest document ne vom ocupa în prezentul studiu.)

⁴ De exemplu, două declarații date de doi romi originari din comuna Poiana Lacului, jud. Argeș, în august 1943, cu privire la deportarea lor în Transnistria în iunie 1943 și revenirea în țară: *DDTT*, II, doc. 440, p. 268 și doc. 441, p. 269.

⁵ De exemplu, procesul-verbal întocmit la 29 septembrie 1943, la Legiunea de Jandarmi Covurlui, în legătură cu cercetarea unui grup de 13 romi care au fugit din Transnistria și au fost reținuți de jandarmi în gara Barboși, într-un tren. Actul conține declarațiile romilor. *DDTT*, II, doc. 493, p. 323-327.

⁶ Pentru a da un exemplu, menționăm o telegramă datată 22 martie 1943, trimisă din Vradievca (Vradiivka), Transnistria, de un rom deportat unui consătean român din comuna Dobreni, jud. Ilfov. *DDTT*, II, doc. 347, p. 153-154.

⁷ Documentele au fost publicate și comentate de Viorel Achim.

⁸ <https://www.romarchive.eu/en/collection/nun-hungern-wir-und-sterben-vorkaelte/> și <https://www.romarchive.eu/en/collection/tag-und-nacht-arbeiten-und-dabei-hungern/>.

⁹ <https://www.romarchive.eu/en/collection/er-sah-mich-so-elend-krank-mit-einem-geschwollenen-bauch/>

Situația specială din România, unde avem sute de documente ce provin de la romi, se explică prin faptul că romii deportați, odată ce nu și-au pierdut cetățenia română, au putut comunica cu autoritățile din Transnistria și din țară și au putut face petiții – cu anumite restricții desigur. De asemenea, într-o anumită măsură, ei au putut comunica și cu rudele lor din țară, în cazul în care nu a fost deportată întreaga familie. În mod firesc, această situație s-a materializat în documente scrise sau dictate de romii deportați, în care ei vorbesc la persoana întâi.

La valoarea documentară a acestor documente se adaugă faptul că ele fac cunoscută perspectiva deportaților în legătură cu deportarea și evenimentele care s-au petrecut în locurile din Transnistria unde au fost așezați, așa cum era această perspectivă în acei ani. Desigur, cu trecerea timpului, foștii deportați puteau să judece diferit experiența prin care au trecut în anii războiului.

Documentele scrise în acei ani la persoana întâi sunt așadar o sursă de informație prețioasă și cu potențial mare din multe puncte de vedere. Cercetarea cu privire la tragedia romilor deportați în Transnistria trebuie să le ia în considerare în cercetare într-o măsură mai mare decât până acum. Sub anumite aspecte ele sunt mai importante decât interviurile de istorie orală luate supraviețuitorilor romi¹⁰.

În acest studiu redăm povestea deportării în Transnistria a unui tânăr rom originar din comuna Maciova, din fostul județ Severin. În centrul studiului se află un document care provine de la acest personaj, anume o declarație dată de el la postul de jandarmi din

¹⁰ Volume de interviuri cu supraviețuitori romi ai Transnistriei: *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, volum editat de Lucian Nastasă și Andrea Varga, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001, p. 591-626; Luminița Cioabă (ed.), *Deportarea în Transnistria. Mărturii*, Sibiu, Neodrom, 2005; Luminița Cioabă (ed.), *Lacrimi rome. Romane asva*, București, Ro Media, 2006; *Tragedia romilor deportați în Transnistria (1942-1945). Mărturii și documente*, editori Radu Ioanid, Michelle Kelso și Luminița Mihai Cioabă, Iași, Polirom, 2009, p. 55-264.

localitate, la 12 ianuarie 1943, după ce a fugit din Transnistria, unde fusese deportat cu câteva luni mai înainte, și s-a întors în localitatea de origine. Vom evidenția valoarea acestui document scris la persoana întâi, punându-l desigur în legătură cu alte documente de arhivă ce provin de la instituțiile implicate în deportare. Între acestea se află și o altă declarație de felul celei date de Romulus Ciurariu, de la niște consătențe care l-au însoțit în Transnistria și în fuga spre casă, dar care au fost cercetate de postul de jandarmi într-un alt dosar, iar soluția găsită pentru ele a fost diferită de cea pentru Romulus Ciurariu. Cu această ocazie vom publica documentul din 12 ianuarie 1942, care intră astfel în circuitul științific.

Menționăm că din Banat a fost deportați în Transnistria un număr relativ mic de romi, dacă comparăm cu celelalte regiuni ale țării. În septembrie 1942, din Banat au fost deportați 132 de romi sedentari: 78 din județul Timiș-Torontal, 34 din județul Severin și 20 din județul Caraș. Spre comparație, din Oltenia au fost deportați în septembrie 1942, 2.084 de romi sedentari, la care se adăugau romii nomazi deportați ceva mai devreme, astfel că din Oltenia au fost deportați în total 4.233 de romi. Din Banat nu au fost deportați nomazi, care nu existau în acel moment aici¹¹.

Explicația pentru situația specială a deportărilor din Banat constă nu atât în diferențe de natură socială și economică ce existau între romii din Banat și cei din restul țării, căci acestea nu erau foarte mari, cât mai ales în atitudinea autorităților administrative și de ordine publică din această provincie, care, atunci când și-au dat seama că scopul recensământului „țiganilor problemă” din 25 mai 1942, ordonat de Ministerul Afacerilor Interne, era selectarea romilor în vederea deportării, au căutat să reducă cât mai mult posibil numărul

¹¹ Această comparație în V. Achim, „Atitudinea contemporanilor față de deportarea țiganilor în Transnistria”, în *România și Transnistria: Problema Holocaustului. Perspective istorice și comparative*, coord. Viorel Achim și Constantin Iordachi, București, Curtea Veche, 2004, p. 214-215.

romilor eligibili pentru deportare¹². În alte județe autoritățile s-au folosit de deportare pentru a scăpa de toți „țigani problemă”, inclusiv de familiile sărace, punând pe listele de deportare un număr mare de persoane care nu se încadrau în categoriile indicate de Ministerul Afacerilor Interne.

Procesul-verbal din 12 ianuarie 1943

La 12 ianuarie 1943, Romulus Ciurariu, un bărbat de origine romă în vârstă de 18 ani, cu domiciliul în comuna Maciova, Colonia Țiganilor, din județul Severin, a dat o declarație în fața jandarmului din localitate în legătură cu fuga sa din Transnistria, unde fusese deportat în luna septembrie 1942¹³. Declarația, semnată prin punere de deget, este inclusă în procesul-verbal întocmit de un sergent-major și semnat de acesta și de un martor.

Acest document este următorul:

12 ianuarie 1943, Maciova

Proces-verbal care conține declarația lui Romulus Ciurariu, un rom de 18 ani din comuna Maciova, Colonia Țiganilor, din județul Severin, în legătură cu fuga lui din Transnistria, unde fusese deportat în septembrie 1942.

Arhivă: Arhiva Națională Istorică Centrală, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 130/1942, vol. I, f. 89, orig., ms.

¹² Vezi idem, „Operațiunile de deportare a romilor în Transnistria. Situația din județul Timiș-Torontal, septembrie 1942”, în *Holocaust. Studii și cercetări*, I (2009), nr. 1, p. 29-39.

¹³ Arhiva Națională Istorică Centrală (ANIC), fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (IGJ), dosar 130/1942, vol. I, f. 89.

Proces Verbal

Astăzi, doisprezece Ianuar[i]e anul una mie nouă sute patruzeci și trei¹⁴, în comuna Maciova.

Noi, Jandarm Sargent Major Iova Boru, ofițer de poliție judiciară de la Postul Jandarmi Căvăran din Legiunea Jandarmi Severin.

Constatăm prin prezentul proces verbal că azi, data mai sus arătată, cu ocazia serviciului executat în comuna Maciova, Colonia Țiganilor, am găsit pe țiganul Romulus Ciurariu, care fusese evacuat în Transnistria în toamna anului 1942, că a fugit de acolo și s-a reîntors la domiciliul său din comuna Maciova, Colonia Țiganilor.

Pentru a stabili felul cum numitul a putut să fugă de acolo, l-am invitat la oficiul primăriei comunei Maciova și, procedând la interogarea lui față de martori[i] existenți, acesta ne declară următoarele:

1) Mă numesc Ciurariu Romulus, țigan, de ani 18, de religie ortodox, de profesiune muncitor, cu domiciliul în comuna Maciova, Colonia Țiganilor, Jud. Severin, necăsătorit, avere n-are, carte nu știe, declară:

În toamna anului 1942 am fost evacuat în Transnistria împreună cu ceilalți țigani, acolo ne-au dus într-o comună Gavalioc¹⁵ și ne-a dat să stăm acolo toți prin case și grajduri, fiind împărțiți pe regiuni de origine din țară, adecă cei din Banat într-o parte, iar cei din Ardeal în altă parte.

Nu ne punea nimeni la lucru și nici nu ne dedia nimeni de mâncare, toți trăiau cum puteau, încât foarte mulți mureau dintre noi.

Într-una din zile a venit la noi un Domn Sub.Lt. care ne-a scris pe categorii: români, țigani, care dintre noi are familie și care e pe front sau invalid, spunând că ne trimite acasă și, după puțin timp când au plecat parte dintre aceștia, ne-am strâns și noi câțiva care ne cunoșteam și am plecat după ei, fiindcă acolo nu ne păzea nimeni.

¹⁴ În original apare, greșit: doi.

¹⁵ Corect: Covalevca.

Am plecat de acolo cu un tren personal până la Odesa, dar acolo mi s-a schimbat trenul și am venit mai departe până am ajuns la București. Pe acest tren m-a întrebat un șef de tren de bilet, pe care nu-l aveam, și totuși m-a lăsat să vin în țară, văzându-mă așa nenorocit, fiindcă eram și bolnav cu burta umflată.

La București însă, fiindcă nu aveam asupra mea nici un act, m-a prins poliția și după aceea m-a dus la Prefectura Poliției, până eu am scris o carte acasă la tata, de mi-a făcut acte și mi le-a adus acolo, de am scăpat, și am venit împreună cu tata, cu bilet de tren în regulă.

Aceasta îmi este declarația, pe care o dau, susțin și semnez propriu prin punere de deget, neștiind carte, după ce mi s-a cetit.

+ Romulus Ciurariu

Drept pentru care am dresat prezentul proces verbal, care se va înainta Legiunei Jand[armi] Severin, Lugoj, spre cele legale.

/ Șeful postului Căvăran,
Jd. S.Maj. ss. I. Boru

Mart[or]

ss. Barbura Andronie

Asist[ent]

Conținutul declarației

După cum se poate vedea, în declarația sa, după ce dă datele de identificare, Romulus Ciurariu¹⁶ arată că în toamna anului 1942 a fost „evacuat” în Transnistria, împreună cu alți romi, și a fost dus într-o comună pe care el o numește „Gavalioc” (și așa este notată de

¹⁶ În acest document și în cele mai multe alte documente care vorbesc despre acest personaj el apare cu numele „Ciurariu”. Uneori însă numele lui e scris „Ciuraru”. Am uniformizat în prima formă.

jandarm!), care era de fapt comuna Covalevca (Kovalivka)¹⁷, din raionul Varavarovca, județul Oceacov. Romulus arată condițiile grele în care a trăit el și ceilalți deportați în acest loc. El spune că nimeni nu se îngrijea de deportați, ei nu primeau alimentele necesare și nu erau puși la muncă, fiecare trebuind să se descurce așa cum putea. În aceste condiții, spune Romulus, „foarte mulți mureau dintre noi”. El mai spune că deportații nu erau păziți, ceea ce a favorizat fuga.

Romulus descrie apoi pe scurt fuga lui din Transnistria: cum a plecat din Covalevca, împreună cu alți deportați, cum a luat trenul spre Odessa, iar acolo a luat un alt tren cu care a ajuns la București. Spune că șeful de tren l-a găsit fără bilet, dar, văzându-l în starea jalnică în care se afla, i s-a făcut milă de el și l-a lăsat în pace. În București, însă, poliția l-a găsit fără acte de identitate și a fost dus la Prefectura Poliției Capitalei, unde a stat în arest mai multe zile, până a venit tatăl lui și i-a adus actele, și astfel a putut pleca cu trenul spre casă.

În declarația sa Romulus dă și alte amănunte despre situația deportaților în Covalevca, dar omite să spună că a fugit din această localitate împreună cu trei femei originare din Maciova, așadar consătence ale lui, anume Ana Cârpati (20 ani, necăsătorită), Elena Cârpati (47 ani, căsătorită) și Maria Ciurariu zisă Bircuța (17 ani, necăsătorită), aceasta din urmă fiind concubina sa, care a plecat de bună voie în Transnistria, ca să fie împreună cu iubitul ei. Din alte documente de arhivă știm că, într-adevăr, cei patru au plecat din Covalevca împreună, până la București, dar femeile au ajuns acasă înaintea lui Romulus, iar la 2 ianuarie 1943 ele au dat o declarație în fața jandarmului în legătură cu fuga din Transnistria. Această declarație a fost publicată într-un volum de documente¹⁸. Comparativ

¹⁷ Covalevca este numele oficial pe care l-a avut această comună în timpul ocupației românești, iar Kovalivka este numele oficial actual, în limba ucraineană. Vom proceda la fel și cu celelalte localități din Transnistria care vor fi menționate în acest studiu.

¹⁸ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919-1944)*, volum editat de Lucian Năstasă și Andrea Varga, Cluj[-Napoca], Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2001, nr. 314, p. 534-535.

cu declarația lui Romulus, declarația femeilor este mai detaliată când descrie situația din Transnistria și călătoria de la Covalevca la Maciova. Aflăm, între altele, că cei patru romi au părăsit Covalevca la 23 decembrie, iar femeile au ajuns la Maciova la 28 decembrie 1942. Ele spun că s-au despărțit de Romulus în București și presupun că acesta s-a rătăcit sau a fost prins de poliție.

În ambele declarații este menționată prezența în Covalevca a unor ofițeri care făceau niște tabele cu diferite categorii de deportați. Romulus surprinde activitatea comisiei: „Într-una din zile a venit la noi un Domn Sub.Lt. care ne-a scris pe categorii: români, țigani, care dintre noi are familie și care e pe front sau invalid, spunând că ne trimite acasă și, după puțin timp când au plecat parte dintre aceștia, ne-am strâns și noi câțiva care ne cunoșteam și am plecat după ei, fiindcă acolo nu ne păzea nimeni.” Este vorba de una din cele trei comisii pe care Inspectoratul General al Jandarmeriei le-a trimis în Transnistria, în urma numeroaselor plângeri și petiții primite de la deportați, pentru a cerceta situația acestora și a pregăti repatrierea celor care au fost deportați prin abuz, adică prin încălcarea ordinelor Ministerului Afacerilor Interne privitoare la trierea romilor în vederea deportării¹⁹. În zona Covalevca-Andreevca (Andriivka)-Varușino (Varyushyne) a lucrat comisia condusă de colonelul Sandu Moldoveanu, care s-a aflat pe teren în perioada 12-19 decembrie și a redactat raportul la 21 decembrie 1942²⁰.

Povestea deportării lui Romulus Căldărariu

Declarațiile de felul celei date de Romulus Ciurariu, adică provenind de la deportați romi care au fugit din Transnistria, sunt relativ numeroase în arhivele românești în condițiile în care au fost aproximativ 2.000 de deportați care în anii 1942 și 1943 au părăsit

¹⁹ Documente în legătură cu activitatea acestor comisii: *DDȚT*, II, doc. 267, doc. 269, doc. 270, doc. 278, doc. 307.

²⁰ Raportul este publicat în *DDȚT*, vol. II, doc. 270, p. 59-64.

fără autorizație locurile de deportarea, iar investigarea acestor cazuri făcută de autoritățile polițienești presupunea luarea unor declarații inviduale sau colective de la cei în cauză. Aceste declarații luate de regulă de postul de jandarmi (în comune) sau de secțiile de poliție (în orașe) se păstrează, cele mai multe, în arhivele județene, în fondurile de arhivă ale instituțiilor de ordine publică, dar unele au ajuns în fondurile Inspectoratului General al Jandarmeriei, Direcția Generală a Poliției și Ministerul Afacerilor Interne de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, cum e cazul declarațiilor date de romii din Maciova. Nici povestea deportării lui Romulus Ciurariu în Transnistria nu este unică.

Romulus Ciurariu a fost deportat în Transnistria în septembrie 1942, când, la ordinul mareșalului Ion Antonescu, Conducătorul Statului, Ministerul Afacerilor Interne a procedat la „evacuarea” în teritoriul sovietic dintre Nistru și Bug aflat sub ocupație românească a unor categorii de romi sedentari (aproximativ 13.000 de persoane), după ce în iunie-august 1942 i-a deportat pe toți romii nomazi din țară (aproximativ 12.000).

Îmbarcarea în trenuri a romilor sedentari din județul Severin (în total 34, dintre care 13 din mediul rural și 21 din mediul urban)²¹ s-a făcut la 13 septembrie 1942. Dintre aceștia opt erau din Maciova, anume: Romulus Ciurariu (în acel moment în vârstă de 17 ani, necăsătorit), cele trei femei menționate mai sus – Ana Cârpati (20 ani, necăsătorită), Maria Ciurariu zisă Bircuța (17 ani, necăsătorită) și Elena Cârpati (45 ani, căsătorită) – plus soțul și cei trei copii ai acesteia din urmă. În lista de deportare, în dreptul lui Romulus Ciurariu, la motivul deportării este trecut că el este infractor de meserie și trăiește din furturi²².

²¹ Listele cu romii deportați la 13 septembrie 1942 din zona de competență a Inspectoratului de Jandarmi Timișoara, în ANIC, fond IGJ, dosar 126/1942, f. 342-343 (jud. Timiș-Torontal), f. 344-345 (jud. Arad), f. 346 (jud. Bihor), f. 347-348 (jud. Severin), f. 348 (jud. Caraș).

²² *Ibidem*, f. 348.

Romii din Maciova duși în Transnistria au fost așezați în comuna Covalevca, situată pe malul Bugului, în județul Oceacov (în decembrie 1942 această localitate a trecut la județul Berezovca). Aici au fost așezați în toamna anului 1942, 1.100 de romi, care au fost repartizați în 54 de case, din care populația locală a fost evacuată și obligată să se mute la rude și consăteni în cealaltă jumătate a satului.

Condițiile de viață foarte grele din Covalevca sunt zugerăvite nu numai în documentele provenind de la romi (petiții, declarații etc.) sau în interviurile supraviețuitorilor, ci și în actele create de autoritățile din Transnistria. Raportul întocmit de comisia de ofițeri trimisă de la București, menționată mai sus, oferă o imagine cutremurătoare a acestui loc, unde deportații stăteau înghesuiți și câte 25-40 de persoane într-o casă cu 2-3 camere, nu li se dădea hrană la timp și mureau din cauza foamei, frigului și bolilor. Rezultatul a fost că în intervalul decembrie 1942 – martie 1943, aproximativ jumătate dintre deportații din Covalevca au murit, în principal din cauza epidemiei de tifos exantematic care a lovit regiunea²³.

Nici Romulus nici cele trei femei nu vorbesc în declarațiile lor despre epidemia de tifos, care a izbucnit către sfârșitul lunii decembrie și a atins punctul culminant în februarie 1943. Ei menționează însă că zilnic mureau oameni din cauza condițiilor de viață mizerabile. Elena Cârpați precizează că soțul ei, Nicolae Cârpați, a murit la Covalevca „în urma răului tratament de acolo” și

²³ În martie 1943, când autoritățile sanitare din Transnistria au procedat la inocularea deportaților cu vaccinul antiholeric, în Covalevca mai erau în viață 543 de romi: United States Holocaust Memorial Museum, RG-31.004M, reel 19; Derzhavnyi arkhiv Odes'koi oblasti, fond 2361, opis 1, delo 606, p. 126-127, 129-132, „Tabel nominal de țișanii din lagărul Kovalevca inoculați cu vaccin antiholeric doza I în 13 Martie și doza II în 19 Martie 1943”. Diferența până la 1.100 este dată în principal de deportații morți din cauza tifosului și/sau condițiilor de viață îngrozitoare și în mică măsură de deportații care au reușit să fugă din acest loc. De menționat că cele trei femei din Maciova nu figurează pe lista cu persoanele vaccinate, deoarece, așa cum am arătat, ele vor fi re-evacuate în Covalevca abia în aprilie 1943.

că ea s-a îmbolnăvit grav în Transnistria, lucru pe care îl afirmă și Romulus Ciurariu în legătură cu el.

În ce privește fuga din Covalevca, declarațiile femeilor sunt mai explicite. Ele vorbesc de o acțiune planificată din timp, la care au participat zeci de persoane: „Cu vreo două zile înainte de Crăciun am plecat de acolo mai mulți, aproape 60 inși, oameni și muieri, fiindcă un domn căpitan care ne împărțea mâncarea a zis că dacă putem să scăpăm să ne ducem care unde putem, să nu murim de foame. [...] Noi poate am fi plecat mai demult de acolo fiindcă nimeni nu avea grija noastră, dar am așteptat să vină Crăciunul, deoarece știam că va fi trenul gratis și mai ușor puteam veni.” Femeile descriu cu destule amănunte călătoria cu trenul. Menționează nu doar faptul că conductorii trenurilor cu care au circulat le-au lăsat în pace când le-au văzut așa nenorocite, dar și că alți călători le dădeau pâine.

Investigarea unui caz ca cel al lui Romulus Ciurariu, care s-a întors din Transnistria fără autorizație de repatriere, se soluționa de regulă cu trimiterea înapoi la Bug a celui fugit. Aceasta era pedeapsa aplicată romilor fugiți din locurile de deportare și prinși de autorități, fie în Transnistria fie în România.

Într-adevăr, ordinul inițial al Inspectoratului General al Jandarmeriei, din 14 februarie 1943, a fost ca Romulus Ciurariu să fie trimis înapoi în Transnistria²⁴. Inspectoratul General al Jandarmeriei a fost înștiințat despre acest caz de către Inspectoratul de Jandarmi Timișoara și a procedat conform ordinelor Ministerului Afacerilor Interne. Primăria și postul de jandarmi din Maciova au făcut însă tot ce au putut ca acest tânăr să poată rămâne pe loc. Legiunea de Jandarmi Severin a făcut demersuri în acest sens la organele superioare. La 21 mai 1944, ea a înaintat un raport către Inspectoratul de Jandarmi Timișoara în care a cerut ca Romulus Ciurariu să rămână pe loc, aducând ca argumente faptul că el lucrează prin sate și în acest fel întreține familia cumnatului său, numit tot Romulus Ciurariu, care

²⁴ ANIC, fond IGJ, dosar 130/1942, vol. I, f. 87, Inspectoratul General al Jandarmeriei către Inspectoratul de Jandarmi Timișoara.

era mobilizat în armată și, de asemenea, prin faptul că tatăl său era mobilizat la un detașament de muncă al armatei²⁵.

Acest punct de vedere a fost susținut și de Inspectoratul de Jandarmi Timișoara, la 30 iulie 1943, în comunicarea cu Bucureștiul, dar Inspectoratul General al Jandarmeriei nu și-a modificat poziția și, la 8 august 1943²⁶, a anunțat că nu aprobă rămânerea tânărului în țară și a ordonat din nou trimiterea lui în Transnistria.

Au urmat două noi rapoarte ale Inspectoratul de Jandarmi Timișoara, care au reiterat propunerea, la 30 august 1943²⁷ și 11 septembrie 1943²⁸, în urma cărora Inspectorul General al Jandarmeriei a ordonat ca Romulus Ciuraru „să rămână pe loc, iar în cazul când nu va fi recrutat să fie retrimis în Transnistria la locul de unde a fugit”. Tânărul nu a mai fost retrimis în Transnistria cu motivația că era element militar și a primit ordin de recrutare.

Romulus Ciurariu a rămas așadar în țară, în schimb cele trei femei care l-au însoțit în decembrie 1942 au fost deportate din nou („re-evacuate”, în limbajul autorităților). Ordinul de re-evacuare a fost dat de Inspectoratul General al Jandarmeriei la 14 februarie 1943²⁹, dar punerea lui în aplicare a avut loc abia la 4 aprilie 1943. În perioada epidemiei de tifos exantematic care a lovit deportații și populația locală din această parte a Transnistriei nu s-au mai făcut repatrieri de romi³⁰.

²⁵ „Acest țigan a fost la lucru prin comune câștigând și întreținând familia cumnatului său Ciuraru Romulus, aflat mobilizat în Reg. 42 Artilerie după cum se face dovadă cu actul eliberat de primărie și anexat aci. / În afară de acest fapt, tatăl numitului țigan se află mobilizat la detașamentul de lucru Comarnic al Cercului Teritorial Severin, după cum se constată din adresa anexată.” *Ibidem*, vol. II, f. 11.

²⁶ *Ibidem*, f. 8, Inspectoratul General al Jandarmeriei către Inspectoratul de Jandarmi Timișoara.

²⁷ *Ibidem*, f. 6.

²⁸ *Ibidem*, f. 1.

²⁹ *Ibidem*, f. 83, Inspectoratul General al Jandarmeriei către Inspectoratul de Jandarmi Timișoara.

³⁰ *DDȚT*, II, doc. 291, p. 90-91, Ministerul Afacerilor Interne către Inspectoratul General al Jandarmeriei, 20 ianuarie 1943.

În iulie 1943, cele trei femei au părăsit din nou Transnistria, au ajuns în satul natal, unde au fost găsite de jandarmi, iar în septembrie 1943 au fost „re-evacuate” din nou. Ele au fost așadar deportate în Transnistria în trei rânduri. Femeile au revenit în țară, definitiv, în primăvara anului 1944, când, în condițiile apropierei frontului, autoritățile române au evacuat Transnistria³¹.

Concluzie

În cele mai multe cazuri, romii deportați care fugeau din Transnistria și reveneau în România fără autorizație de repatriere erau trimiși deîndată înapoi, sub escortă, în satele, lagărele și ghetourile de la Bug. Romulus Căldărariu a fost un caz fericit, în care autoritățile au permis rămânerea în țară a unui rom deportat care părăsise ilegal Transnistria. Povestea acestui tânăr care nu a fost trimis înapoi în Transnistria datorită situației lui militare (el era la vârsta recrutării în armată) este reprezentativă pentru câteva zeci de persoane din rândul celor 25.000 de romi deportați la Bug.

Declarația pe care Romulus Ciurariu a dat-o în fața jandarmului din comună, la 12 ianuarie 1943, în legătură cu stările de lucruri din Covaleuca și cu peripeziile prin care a trecut până să ajungă acasă, este un document istoric valoros nu doar prin faptul că ajută la reconstituirea unor realități istorice, ci și prin aceea că exprimă într-un limbaj propriu experiența deportării trăită de un om simplu. Această declarație ilustrează potențialul pe care documentele la persoana întâi îl au pentru studierea deportărilor în Transnistria și a persecuțiilor din România în anii celui de Al Doilea Război Mondial.

³¹ ANIC, fond IGJ, dosar 97/1944, f. 53, „Tabel nominal de țișanii de pe raza Legiunei [de] Jandarmi Severin, evacuați în Transnistria și înapoiți în țară cu sau fără autorizație și stabiliți pe raza Legiunei”, unde sunt trecuți cei patru romi din Maciova (Romulus Ciurariu și cele trei femei). În dreptul fiecăruia e scris: „A venit clandestin în decembrie 1942”.

„Cercul bănătenilor din București” (1941-1947) și organizarea „Săptămânii bănățene” (1-7 martie 1943)

Prof. Silviu Mureșan

Problema cea mai mare din punct de vedere cultural cu care se confruntau bănătenii în perioada interbelică, era absența unei Universități la Timișoara. Poetul și publicistul bănățean Virgil Birou, personalitate de seamă a acelor vremuri, deplângea ca mulți alți confrăți la începutul deceniului patru această stare: *„Timișoara, capitala Provinciei cu romanitatea cea mai pronunțată, nu a avut norocul unei Universități. Limba, trecutul, arta populară, folclorul bănățean întreg, încă nu a fost studiat decât de amatori, iubitori pasionați ai gliei autohtone. Învățați, esteți și etnografi încă nu au deprins din lucruri și fenomene legile diriguitoare ale firii și ale manifestărilor românești pe plaiurile, prin munții și prin câmpiile bănățene. Așezăminte sociale și culturale însă, ca Institutul Social Banat-Crișana, Asociația Scriitorilor Români din Banat și altele de aceeași importanță, demonstrează tocmai dorința de cultură a bănătenilor, arată setea după frumos și adevăr, de care sufletele oneste sunt pătrunse. Semnificarea înființării acestora este năzuința de a împlinii provizoriu lipsa Universității Bănățene, pentru realizarea căreia bănătenii de bine nu au încetat și nu vor înceta să lupte”¹.*

¹ Virgil Birou, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Timișoara, Ed. Institutului Social Banat-Crișana, 1941, p. VII-VIII. Prin Decretul-Lege Regal 660 din 30 decembrie 1944 va lua ființă Universitatea de Vest, abilitată să ofere programe de studii în domeniile Drept, Litere și Filosofie,

Deceniile trei și patru ale secolului XX, vor fi puternic marcate de o dorință fierbinte de afirmare la nivel de elită ce va facilita printre altele și apariția unor noi curente precum cel al „bănățenismului”, și al „regionalismului cultural”². Oameni ai literelor, preoți și învățători, compozitori și muzicieni, funcționari publici ai administrației locale, avocați și oameni politici, autodidacți chiar, susțin în forță această mișcare. Este perioada când sunt înființate rând pe rând următoarele instituții social-culturale și anume: Institutul Social Banat-Crișana (1932); Academia de Arte Frumoase de la Timișoara (1933); Asociația Scriitorilor Români din Banat „Altarul Cărții” (1936); Asociația Culturală Bănățeană; Regionala „Astra Bănățeană” (1937); Cercul Academic Bănățean; Cercul Juridic Bănățean; Cercul Bănățenilor din București (1941) etc.

Cu era de așteptat, lipsa Universtății va cauza inevitabil un „exod” al elitelor dinspre provincie către centru. Iar dacă în deceniile doi și trei, aceștia preferau Clujul ca loc de formare și dezvoltare profesională, la începutul anilor 40, datorită politicii tot mai accentuate de centralizare a statului român, ei vor opta pentru capitala țării. De exemplu, Tiberiu Brediceanu ocupa funcția de director general al Operei Naționale Române (1941-1944), Anton Golopenția era cercetător și mai apoi director general la Institutul Național de Statistică (1941-1948), Aurel Cosma Jr. este numit în 1943 consilier ministerial pe lângă Ministerul Presei și Propagandei Naționale iar Petru Nemoianu între 1940-1941 și mai apoi 1944 va conduce Ministerul Agriculturii și Domeniilor. I-am amintit aici doar pe cei care vor pune bazele „Cercului Bănățenilor” și care pentru o vreme cel puțin erau stabiliți la București. Acești „pribegi bănățeni”, cum

Științe, Medicină Umană și Veterinară, Farmacie și Teologie), vezi în *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 302 din 21 Decembrie 1944, p. 2

² Tratatul acestui subiect vezi la Dumitru Tomoni, „Speranțe și deziluzii în Banatul interbelic. Regionalismul cultural”, în *Analele Banatului, S.N., Arheologie-Istorie*, XIV, 2, (2006), p. 273-296.; Radu Ardelean, *Istorie la gazetă în Banat*, Timișoara, Ed. Marineasa, 2007, 398 p.

erau adesea numiți în presa din provincie, se vor aduna și vor forma o nouă și interesantă asociație prin care să-și poată promova cu toată forța interesele comune și valorile provinciei natale.

Astfel, pe 14 iunie 1941, Tribunalul Ilfov, prin sentința nr. 24 acorda personalitate juridică Asociației „Cercul Bănățenilor” din București care pentru început î-și desfășura activitatea pe str. Al. Orăscu nr. 10³. Anul următor, pe 26 aprilie 1942 se vor pune baze solide „Cercului” într-o adunare generală⁴ formată din avocați, medici, profesori, ingineri, funcționari etc. Comitetul de conducere era format din Petru Nemoianu (președinte) și de altfel inițiatorul ideii, Ion Matei (vicepreședinte) și Constantin Topliceanu (secretar general) iar printre membrii fondatori îi regăsim pe Aurel Cosma jr., Anton Golopenția și Tiberiu Brediceanu.

Principalele obiective ale „Cercului Bănățenilor” din București, așa cum reiese din programul de activitate votat în adunarea generală din 26 aprilie 1942⁵, erau următoarele: *„A menține trează conștiința națională a românilor bănățeni; A întreține legătura între bănățenii stabiliți în București; A cultiva și răspândii tradițiile specific bănățene: culturale, muzicale, dansuri, port, etc; A stabili și menține legătura între bănățenii din București și ceilalți bănățeni; A colaboreze cu orice societăți similare sau instituțiuni care urmăresc îmbunătățirea stării culturale, morale și materiale a țării în general și Banatului în special; Ajutorarea, îndrumarea și educarea tinerilor bănățeni veniți pentru studii în Capitală, pentru ca aceștia să poată deveni buni cetățeni demni și folositori Patriei și Neamului”*. Mijloacele pentru atingerea acestor scopuri erau inițierea unei propagande, atât prin scris cât și prin viu grai, care să cuprindă conferințe, reuniuni, șezători, concerte,

³ Începînd cu anul 1942, asociația se va muta pe str. Mântuleasa nr. 1 unde va și rămâne până în 1947.

⁴ „Cercul Bănățenilor din București”, în *Foaia Diecezană*, LV, nr. 31, 2 August 1942, p. 1

⁵ *Rostul Bănățenilor din București. Program de activitate votat în adunarea generală din 26 Aprilie 1942*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, Str. Mântuleasa, No. 1., p. 2-3

turnee, etc. În cadrul acestor direcții generale, ca program de manifestare, „Cercul Bănățenilor” propunea: „*O acțiune de cunoaștere a tuturor problemelor bănățene, prin cercetarea, colectarea datelor și studierea lor; O acțiune de deliberare asupra cercetărilor și stabilirea măsurilor ce urmează a fi luate și anume: evidențierea și valorificarea lucrurilor bune și combaterea celor rele; O acțiune pozitivă și efectivă pe teren prin crearea unui sat model în Banat și altul în Oltenia; Editarea de broșuri tratând probleme bănățene, articole de propagandă asupra Banatului, conferințe și manifestări muzicale, organizarea de expoziții bănățene cu produsele solului, costume, cărți, picturi, etc.*”

Pentru a fi duse la îndeplinire aceste obiective, „Cercul Bănățenilor” avea nevoie pentru început de un suport financiar. În adunarea generală de deschidere din 26 aprilie 1942, Petru Nemoianu atrăgea atenția că, „*dacă nu vom reuși să punem un temei financiar solid Cercului, atunci și cea mai frumoasă idee rămâne fără nici o urmăre*”⁶. Apelul la sprijinul financiar ce trebuia acordat necondiționat era trimis și către „Foaia Diecezană” în august 1942, precizând că, „*Instituțiile din Banat și toți intelectualii provinciei noastre au datoria să sprijinească fără nici o rezervă „Cercul Bănățenilor din București”, fie înscriindu-se ca membrii, fie altfel, căci e timpul suprem să avem și noi o casă aleasă în care să fim singuri stăpâni!*”⁷.

Rezultatele nu vor întârzia să apară, și astfel găsim menționat că unul dintre membrii fondatori, Aurel Cosma Jr., donează la începutul anului 1943 o importantă sumă pentru zidirea unei case bănățene la București⁸, și tot în același an, „Comunitatea de Avere din Caransebeș”, subvenționează „Cercul Bănățenilor” cu suma de 50.000 lei⁹.

⁶ *Ibidem*

⁷ „Cercul Bănățenilor din București”, în *Foaia Diecezană*, LV, nr. 31, 2 August 1942, p. 1

⁸ Mențiunea se găsește la rubrica „Știrile săptămânii” din *Unirea Poporului*, Blaj, XXV, nr. 7, 14 Februarie 1943, p. 5

⁹ Ovidiu Laurențiu Roșu, *Comunitatea de Avere a fostului Regiment Grăniceresc Româno-Bănățean Nr. 13 din Caransebeș 1879-1948*, Timișoara, Ed. Cosmopolitan Art, 2010, p. 299

Între 1941-1946, aceștia vor demara mai multe proiecte sociale printre care și acordarea unor premii pe bază de concurs la care erau invitați să participe mai cu seamă studenți și doctoranzi. Cel puțin trei astfel de concursuri au fost comunicate prin intermediul „Foi Diecezane” și anume: „Premiul demografic Dr. V. Nemoianu” în valoare de 250.000 lei, pentru cea mai documentată și bună lucrare în manuscris sau tipărită în intervalul 1 septembrie 1945-1 septembrie 1946, care să trateze problema crizei demografice bănățene sub toate aspectele: biologic, social, moral, economic, etc.¹⁰; „Premiul urbanistic primar Dr. Constantin Rădulescu” în valoare de 100.000 lei, pentru cel mai bun studiu manuscris în care va trebui să se trateze toate posibilitățile și mijloacele de dezvoltare a orașului Lugoj în viitor și care va trebui depus la „Cerc” în intervalul 1 octombrie 1945-1 aprilie 1946¹¹; și „Premiul Ing. Teodor Săbăilă” în valoare de 1000.000 lei, pentru cea mai bună lucrare în manuscris trimisă la „Cerc” în intervalul 1 decembrie 1945-1 decembrie 1946, și care să trateze așezarea omenească, gospodăria și locuința ca factor de civilizație în mediul rural din Banat¹².

Dintre frumoasele inițiative au făcut parte și tipărirea unor broșuri¹³ cu caracter istoric-cultural, precum și numeroase conferințe

¹⁰ *Foaia Diezcană*, LX, nr. 28-29, 15 Iulie 1945, p. 7

¹¹ *Idem*, LX, nr. 46-47, 18 Noiembrie 1945, p. 7

¹² *Idem*, LXI, nr. 3-4, 20 ianuarie 1946, p. 7

¹³ *Rostul bănățenilor în București. Program de activitate votat în Adunarea Generală din 26 Aprilie 1942*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 1, 1942, 26 p.; Tiberiu Alexandru, *Muzica populară bănățeană. Notă monografică*, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 2, 1942, 82 p.; Petru Nemoianu, *Limba Românească. Părerea unuia care n-a învățat la școala românească*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 3, 1942, 46 p.; Dumitru Imbrescu, *Popasuri bănățene*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 4, 1942, 84 p.; Matei I., *Traian Lalescu*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 5, 1942, 30 p.; Gabriel Țepelea, *Plugari condeieri din Banat*, București, Editura „Cercul Bănățenilor”, No. 6, 1943, 122 p.; Alexandru Bistrițianu, *Vasile Alecsandri și bănățenii*, București, Ed. „Cercul Bănățenilor”, No. 7, 1946, 30 p.; *Banatul contribuții la cunoașterea unei provincii. Săptămâna bănățeană, București 1-7*

susținute la posturile publice de radio. Însă cel mai reușit și de avengură proiect pe care aceștia l-au realizat, a fost „Săptămâna bănațeană” din 1-7 martie 1943.

Programul manifestărilor cultural-artistice din acea săptămână avea să cuprindă trei mari teme și anume: muzica bănațeană, expoziția retrospectivă de artă plastică și o șezătoare literară. Deschiderea oficială a manifestărilor bănațene în capitală a fost inaugurată cu o înflăcărată conferință numită „Banatul” rostită la radio pe 1 martie de președintele Petru Nemoianu, care printre altele a lăudat faptele și creațiile mai marilor înaintași bănațeni¹⁴.

Cel mai multe spectacole muzical-artistice s-au desfășurat la Opera Română, Sala Ateneului Român și Sala Radio, unde se vor cânta opere, cântece și lucrări simfonice de Tiberiu Brediceanu, Sabin Drăgoi, Zeno Vancea, Filaret Barbu, Eugen Căteanu, etc. La spectacol va participa și reputatul „Cor Ion Vidu” din Lugoj¹⁵, reprezentat prin Tiberiu Sevic (președinte) și Dimitrie Stan (dirijor), aceștia din urmă fiind decorați cu ordinul „Coroana României” în grad de ofițer de către conducătorul statului Ion Antonescu. Partea muzicală a „Săptămânii bănațene” va mai fi completată la radio, prin aportul solistic a unor cântăreți amatori care au intonat cântece populare, a unui taraf de lăutari și a unui dublu cvartet al Catedralei din Timișoara condus de preotul dirijor Emil Grădinariu, care dealtfel s-a deplasat și la trei spitale de răniți din capitală. O unanimă admirație vor stârnii și țăranii dansatori de la Borlova conduși de primpretorul Petru Barbu¹⁶.

Martie 1943, „Cercul Bănățenilor din București”, Editura Dacia Traiană, 1943, 116 p.

¹⁴ Conferința a fost publicată în volumul *Banatul. Contribuții la cunoașterea unei provincii*, Săptămâna Bănățeană, București, 1-7 Martie 1943, Editura „Cercul Bănățenilor din București”, 1943, p. 3-9

¹⁵ După București, „Corul Ion Vidu” se va deplasa la Iași și Chișinău.

¹⁶ „Săptămâna Banatului”, în *Foaia Diecezană*, LVI, nr. 9, 28 Februarie 1943, p. 1; „După Săptămâna Banatului”, în *Foaia Diecezană*, LVI, nr. 12, 21 Martie 1943, p. 3-4; Zeno Vancea, „Muzica bănațeană în cadrul „Săptămânii bănațene”

A doua mare manifestare a bănătenilor în capitală a avut loc la sala de expoziții a Ministerului Propagandei Naționale, unde a fost prezentată expoziția retrospectivă de artă plastică bănățeană organizată de Virgil Birou, Ioan Stoia-Udrea, Aurel Ciupe și cu concursul Muzeul Bănățean din Timișoara,¹⁷ iar publicului interesat i-a fost pus la dispoziție un frumos catalog cu reproduceri artistice. La eveniment, găsăm menționat că au fost prezenți printre alții și numeroși membrii ai guvernelor în frunte cu ministrul propagandei naționale, Alexandru Marcu, care de altfel a rostit și cuvântul inaugural, Mihai Antonescu (prim-ministru), Ioan Petrovici (ministrul culturii naționale), Ioan Gigurtu (fost prim-ministru), prof. univ. Gh. Oprescu (directorul Muzeului Toma Stelian), prof. univ. Tigara Samurcaș (directorul Muzeului Național), Petru Antonescu (rectorul Școlii de Arhitectură), Petru Comărnescu, Miron Paraschivescu, pictorul Lucian Grigorescu și mulți alții¹⁸.

Organizatorii expoziției aduceau cu ei de la „Muzeul Banatului” și din diferite colecții particulare, o serie întregă de lucrări artistice reprezentative pentru arta bănățeană. Expoziția a fost împărțită în două mari teme și anume: „maestrii vechi” și „artiștii de azi”. Pentru prima temă au fost prezentate mai multe fragmente de frescă (reproduceri) și icoane pe sticlă (secolul XVIII), ale unor zugravi și pictori necunoscuți, precum și operele celor mai însemnați

în *Revista Banatului*, IX, nr. 4-6, (1943), p. 37-38; Traian Birăescu, „Banatul și „Săptămâna bănățeană”, în *Cele Trei Crișuri*, XXIV, nr. 5-6, (1943), p. 110; Petru Comărnescu, „Săptămâna bănățeană”, în *Revista Fundațiilor Regale*, X, nr. 5, (1943), p. 462-463; Horia Trandafir, „Banatul în Capitală”, în *Societatea de Mâine*, XX, nr. 3, (1943), p. 59

¹⁷ Numeroase articole, note, cronici și însemnări despre expoziția retrospectivă de artă plastică bănățeană au fost publicate în presă și reviste din capitală precum: V. Beneș, în *Gândirea*, nr. 4, Aprilie 1943; Petru Comărnescu, în *Viața*, 6 Martie 1943 și *Revista Fundațiilor Regale*, nr. 5, Martie 1943; Gheorghe Oprescu, în *Universul*, 6 Martie 1943; R., în *România Eroică*, nr. 10-11, 1943

¹⁸ Aurel Ciupe, „Săptămâna Bănățeană. Expoziția retrospectivă de artă plastică”, în *Revista Banatului*, IX, nr. 1-3, (1943), p. 32-43; „După Săptămâna Banatului”, în *Foaia Diecezană*, LVI, nr. 12, 21 Martie 1943, p. 3-4

artiști din acea perioadă, Ierodiaconul Vasile și Zugravul Nedelcu. Pentru secolul al XIX-lea, s-au expus lucrări de Mihai Velceleanu, Constantin Daniel (1798-1873), Dimitrie Turcu (1810-1883), Nicolae Popescu (1835-1877), Ion Zaicu (1868-1914) și Virgil Simionescu (1881-1941)¹⁹. În ceea ce privește expoziția „artiștii de azi”, au fost prezentate publicului lucrări de pictură, grafică și sculptură atribuite unor artiști contemporani precum: Ion Isac, Corneliu Liuba, Atanasie Demian, Aurel Ciupe, Catul Bogdan, Corneliu Baba, Iulia Simu, Lucia Ladea, Sida Ienea (graficeană), Romul Ladea și Ștefan Gomboșiu, ultimii doi reprezentanți de seamă ai sculpturii bănățene²⁰.

Ultima mare manifestare culturală²¹ din cadrul „Săptămâinii bănățene” va avea loc pe scena „Teatrului Național” din București unde se vor desfășura printre altele și o șezătoare literară. Prezent a fost și Virgil Birou, președintele „Asociației scriitorilor români din Banat”, care după discursul de deschidere a lui Alexandru Marcu, ministrul propagandei naționale și președintele de onoare al „Asociației”, se va prezenta întreaga mișcare literară din provincie. Contribuția literară a Banatului va fi reprezentată la București de prozatori și poeți precum, Nicolae Ivan, Dorel Drăgulescu, Pavel P. Belu, Grigore Bugarin, Romulus Fabian, Traian Lalescu, Constantin Miu-Lerca, Petru Sfetcă, Ioan Stoia-Udrea, etc. iar printre absenți s-au numărat Gheorghe Gârda, Traian Iermici, Mihai Novac, Anișoara Odeanu, Dorian Grozdan, Mia Marian Jaleș, Ion Țeicu și Aurel D. Bugariu²². „*Am fi dorit*” – semnala un publicist în „Revista Banatului” – „*ca scriitorii să se gândească la confracții lor dispăruți.*

¹⁹ Ioan Stoia-Udrea, „Pictura românească în Banat”, în *Săptămâna bănățeană organizată de Cercul Bănățenilor din București 1-7 Martie 1943. Expoziția retrospectivă de artă plastică* (catalog), Tiparul Helicon S. A., p. 10-13

²⁰ *Ibidem*, p. 13-17

²¹ Au mai fost întreprinse și alte manifestări, mai puțin mediatizate de presă din păcate și anume: prezentarea unor edituri și tipografii bănățene, o expoziție de artă țărănească dar și activități sportive și muncitorești.

²² „Manifestarea literară a Banatului în cadrul „Săptămâinei Bănățene”, în *Revista Banatului*, IX, nr. 4-6, (1943), p. 39-40

Ar fi fost o manifestare cu atât mai impozantă dacă s-ar fi cetit fragmente din Dimitrie Țichindeal, Ion Sârbu, cel îndrăgostit de Istoria Românilor, Victor Vlad Delamarina, Ioan Popovici-Bănățeanul, Casian Munteanu, Mia Cerna, fie la șezătoarea culturală, fie într-o oră destinată exclusiv lor, la Radio. În ultimul moment, și numai în parte, s-a satisfăcut această dorință a bănățenilor, cetind d. Grigore Bugarin poezii originale din Victor Vlad Delamarina și Gheorghe Gârda, în graiul bănățean”²³.

Nu în ultimul rând, printre numeroasele realizări ale „Cercului”, trebuie să amintim și tipărirea unei broșuri purtând titlul: *Banatul. Contribuții la cunoașterea unei provincii* în care au fost prezentate aspecte interesante legate de istoria literaturii, istoria presei, muzică, artă țărănească, tehnică și știință, personalități militare, turism și sport²⁴.

Manifestările culturale bănățene din 1-7 martie 1943 s-au bucurat de un larg ecou în toată țara. Ziare și reviste de tot felul, din Banat și de pretutindeni, au fost umplute în coloanele lor de aprecieri pozitive la adresa manifestărilor muzical-literar-artistice cu care bănățenii s-au „fălit” în acele zile în capitală. A fost în primul rând

²³ *Ibidem*, p. 39

²⁴ Lipsea însă doar partea economică, „care e poate cea mai interesantă, dat fiind bogăția acestei provincii”, afirma istoricul I. D. Suciu într-o notiță bibliografică extrem de critică la adresa unor confrăți bănățeni, publicată în *Revista Istorică Română*, fasc. III, (1943), p. 140-141. Redăm mai departe din cuprins numele colaboratorilor și tema prezentată: Virgil Birou, „Banatul și Bănățenii”, p. 11-17; Ioan Dimitrie Suci, „Evoluția literaturii bănățene până la Unire”, p. 19-21; Nicolae Țiroi, *Literatura bănățeană după Unire*, p. 23-26; Liviu Jurchescu, „Presa românească din Banat dela începuturi până la Unire”, p. 27-29; Petru Vintilă, „Presa cotidiană și periodică bănățeană după Unire”, p. 31-37; Alma Cornea-Ionescu, „Muzica cultă bănățeană”, p. 37-42; Tiberiu Brediceanu, „Muzica poporală din Banat”, p. 43-49; Filaret Barbu, „Asociația Corurilor și Fanfarelor din Banat”, p. 51-53; Tiberiu Seviciu, „Corul Vidu”, p. 55-60; Constantin Miu-Lerca, „Considerații asupra artei țărănești din Banat”, p. 61-65; T. I. Murgu, „Contribuțiuni bănățene în tehnică și știință”, p. 67-72; Coriolan Buracu, „Figuri militare bănățene”, p. 73-78; Alexandru Bistrițeanu, „Banatul turistic”, p. 79-87; Zeno Velceanu, „Sportul bănățean”, p. 89-91

meritul „Cercului Bănățenilor” din București și în special al elitelor lui, cei care au pus bazele, inițiatorii, P. Nemoianu, T. Brediceanu, A. Golopenția, A. Cosma Jr. și mulți alții. Trebuie precizat faptul că în spatele acestui eveniment a stat Ministerul Propagandei Naționale cu implicarea directă a lui Alexandru Marcu²⁵, subsecretar de stat și credem că și a lui Aurel Cosma Jr. care începând cu 1 martie 1943 va fi numit consilier ministerial pe lângă același minister²⁶.

Nu cunoaștem cu exactitate data când a fost desființat „Cercul Bănățenilor” din București. În cartea de telefon a anului 1947 se găsește menționat că sediul lor încă exista pe strada Mântuleasa nr. 1²⁷. În orice caz, nu va dura mai mult, anul următor vor urma arestările, procesele și condamnările pentru cei mai mulți intelectuali și oameni politici ai României care au „servit” în regimurile trecute. Printre aceștia se numărau și unii membrii fondatori ai „Cercului Bănățenilor”, dintre care Petru Nemoianu și Anton Golopenția aveau să-și piardă viața în temnițele comuniste, primul la Aiud (8 iulie 1951) iar cel de-al doilea la Văcărești (9 septembrie 1951) iar Aurel Cosma Jr. pentru moment se ascundea prin diferite locuri din țară. Va fi prins într-un final în vara lui 1960 și condamnat la închisoare, însă va fi eliberat grație decretului din 1964.

Activitatea „Cercului Bănățenilor” din București și în special organizarea spectacolelor cultural-artistice din 1-7 martie 1943, ar merita să fie amintite măcar într-o notă de subsol de acela care se va încumeta să scrie *O istorie culturală a Banatului*. Până atunci însă, iubitorul de istorie, interesat fiind poate de aceste aspecte, va putea să completeze cu noi informații inedite, arhivistice de ce nu, această frescă incomplet prezentată de noi aici²⁸.

²⁵ A fost realizat chiar și un film documentar despre bănățenii veniți în capitală.

²⁶ În *Fondul Familial Aurel Cosma Jr.* se pot vedea peste 40 de fotografii realizate cu ocazia manifestărilor cultural-artistice din 1-7 martie 1943.

²⁷ Victoria Gavril, Carmen Constantinescu, „Strada Mântuleasa de la 1 la 37”, în *Materiale de Istorie și Muzeografie*, XIX, (2005), p. 226

²⁸ Ideea alcătuirii unui studiu referitor la activitatea „Cercului Bănățenilor” din București, a venit spontan în timp ce căutam informații legate de viața și

ANEXE

1.

CERCUL BĂNĂTENILOR
DIN
BUCUREȘTI
STR. MÂNTULEASA, 1
Cont la CEC No. 12521
Nr. 52

București, 7 August 1942

Domniei-Sale
Domnului Constantin Călțun

Caransebeș

A fost o veche dorință a tuturor bănățenilor, de a se crea în București un organism, care să grupeze în cadrele sale pe toți fiii Banatului stabiliți în capitala Țării.

În cursul anului trecut, această dorință a fost realizată înființându-se o asociație social-culturală, care a fost recunoscută persoană juridică sub numele de „Cercul Bănățenilor” din București, cu sediul în str. Mântuleasa Nr. 1.

Scopul urmărit de Cerc și programul de activitate este arătat în Statut și Broșura Nr. 1 pe care vi le trimitem odată cu aceasta.

Având în vedere scopul urmărit de Cercul nostru și cunoscând interesul pe care l-ați arătat, tot timpul, pentru problemele bănățene, suntem convinși că, în desfășurarea activității noastre putem conta pe tot sprijinul Dvs. moral și material.

activitatea istoricului I. D. Suci. Invitația primită din partea „Cercului” (vezi anexa 2), articolul dedicat *Literaturii bănățene* și publicat în volumul omagial dedicat „Săptămânii bănățene” precum și critica virulentă făcută într-o notă bibliografică asupra volumului amintit (vezi trimiterea din nota 24) m-au determinat să caut mai multe informații legate de istoria acestei „Asociații bănățene” și să alcătuiesc un articol.

Primiți vă rugăm, asigurarea deosebitei noastre considerațiuni.

Președinte
semnătură
(Petre Nemoianu)

Secretar general
semnătură
(Constantin Topliceanu)

2.

CERCUL BĂNĂȚENILOR
Din București
PERSOANĂ JURIDICĂ
Tel. 4-52-24
Nr. 161

București 30 Ianuarie 1943
Str. Mântuleasa Nr. 1

Mult Stimate Domn,²⁹

Cercul Bănățenilor din București, organizând în Capitala Țării o săptămână bănățeană și în acest scop, dorind să tipărească un catalog care să cuprindă, pe lângă programul acestei săptămâni și tratarea diferitelor probleme, menite să dea o înfățișare cât mai completă a vieții bănățene. Vă roagă să binevoiți a trata subiectul *Lit. bănățeană până la Unire* în limita spațiului de maxim o pagină și jumătate de coală ministerială, bătută la mașină.

În speranța că, ne veți da prețiosul Dvs. concurs. Vă rugăm să primiți asigurarea deosebitei noastre stime.

PREȘEDINTE
semnătură
Petre Nemoianu
DOMNIEI SALE
DOMNULUI I. D. SUCIU

SECRETAR GENERAL
semnătură
Constantin Topliceanu

²⁹ Direcția Județeană Timiș. Arhivele Naționale, *Fond personal I. D. Suci* (1884-1953), nr. 40/1943, f. 1.

Evoluții ale învățământului cărășan până la 1950. Cazul Oravița

Prof. dr. Ionel Bota

Școala, barometrul nivelului de instrucție și educație în organismul societal, contribuie în orașul și ținutul nostru la formarea conștiinței valorilor și a conștiinței solidarității etnice. Este, așadar, un factor cultural dar și unul din factorii de rezistență etnică ai națiunilor nemaghiare, dinainte de anul 1918, la presiunile oficiale, mai ales după încheierea dualismului austro-ungar. Pentru toate etniile, sectorul marilor transformări îl reprezintă, după 1850 cu deosebire, învățământul, domeniu important în apărarea limbii materne. Iată de ce și teoreticienii cărășeni ai fenomenului, în epocă, vorbesc despre „înfrâurirea învățământului în limbă.”¹

1. Începuturi. Sinoadele protestante din Timișoara (1549, 1550, 1560), consacrand și pentru centrul Europei șansele învățământului cvasi-instituționalizat, cel ortodox de la Alba Iulia (1675), au în proiecte destinele învățământului primar și al instituției școlii: „Tot creștinul să-și aducă pruncii la biserică și popa (...) să-i învețe (...)”² Un istoric din mediile teologice ortodoxe, originar din părțile Oraviței, scrie la mijlocul veacului XIX despre realități anterioare: la mănăstirile din Vărădia și Ciclova funcționau „școli publice” dar oamenii bisericii

¹ ȘT. VELOVAN, Abcdariul, în „Foaia Diecesană”, nr. 14, 1887

² I. VUIA, Școalele românești bănățene în secolul al XVIII-lea, Orăștie, 1896, p. 16-19

au „*școli private*” unde instruiesc tinerii învățăcei în „religiune”, citire, scriere și „socoată.”³

2. Școala sătească după 1718. O școală română exista în oraș la 1736.⁴ Dar în preajma Oraviței, la Ticvaniul Mic și Ticvaniul Mare, seria mențiunilor documentare despre dascălii satului începe la anul 1724. *Școli sătești* sunt menționate pe un registru din 1720 la Ticvaniul Mare, Vărădia, Greoni, Agadici. O însemnare pe un ceaslov adeverește că, la 1764, în orașul Oravița era activ dascălul Radu Popovici-Stolojanul: „Pisah az dascălul Radu Popovici-Stolojanul, fiind în Oraviță. Iulie 8, anul 1764.”⁵ Dar apare și în conscripțiile din 1767 de la Timișoara și Vârșeț, în datele confirmând dinamica populației școlare. Dascălul era originar dintr-o familie de bufeni din zona Tismana-Gorj, după cum arată însemnarea de la f 135: „S-au scris de dascălul Radu Popovici-Stolojanul, nepotul egumenului tismeneanului, fiind dascăl în Oraviță. 1765, ianuarie 15. Și mâna care au scris în pământ va putrezi, iar aceste rugăciuni de mulți cărturari să vor ceti.”⁶ În 1776, N. Popovici e pomenit la Rusova Veche, școală amintită și la 1785⁷, tot el sau un alt N. Popovici la Ciortea⁸, Jivan

³ N. TINCU VELEA, Istoria bisericească politico-națională a Românilor peste tot, mai ales a celor ortodocși orientali din Austria și cu distincțiunea Bănățenilor față de pretensiunile ierarhice și politice ale colonilor sârbești din Austria, Sibiu, Tipografia Archiepiscopiei, 1865, p. 199-202

⁴ V. V. POPA, Monografia Liceului din Oravița, 1873-1973, 1973, p. 17

⁵ Cf. manuscrisul din 1846 în G. ȘTREMPEL, Catalogul manuscriselor românești, București, Editura Academiei, p. 80; manuscrisul, 10 x 16, 5 cm, nu are început și sfârșit, din 251 f, numerotate în chirilice, sunt destule omisiuni, 1-150 (f 3-148) la f 71 avem însemnarea de mai sus, f 1 e cu însemnări bănești, e scris în cerneală neagră, titluri și inițiale în roșu, frontispicii realizate în peniță, desene în peniță (7-20 *recto-verso*) și face parte din fondul de donație G. Străin din Bozovici, pe lista din 29 septembrie 1900 a Academiei

⁶ Cf. G. ȘTREMPEL, Copiști de manuscrise românești până la 1800, I, 1959, p. 191; la f 111 *verso*, însemnarea: „1764. Sfârșitul Acahistului”

⁷ I. STĂNILĂ, Valea Carașului. Districtul Ilidia (secolele XIV-XVII). Pagini din trecutul unui colț de țară, prefață de C. C. Grămadă, Reșița, 1986, p. 125 și p. p. 170-171

⁸ *Ibidem*, p. 134

Nestorovici la Ciuchici.⁹ În 1781, la Cacova e pomenit învățătorul I. Cristici,¹⁰ la Iertof învățătorul Iancu Ianculovici¹¹ până la 1791, când aici e atestat documentar Moise Calina¹² și, la Jitin, învățătorul Jivan Gruia.¹³ În 1781, Iancu Trailovici e dascăl la Nicolint¹⁴ și Ianăș Iacobici la Petrilova.¹⁵ La Ticvaniul Mic, învățătorul Gheorghe Velea (1804-1837), prelungea perioada de școală activă de la șase la opt luni și avea trei grupe de elevi (76 în total, din care 65 băieți și 11 fete), grupe în care promova însușirea etapizată a noțiunilor și cunoștințelor. În prima, elevii învață litere, compun silabe; în a doua grupă, din silabe compun cuvinte; în a treia, citesc cuvinte și propoziții întregi.¹⁶

3. Organizări și rglementări juridice oficiale în veacul XVIII.

Tipuri de școli. Reglementările veacului XVIII, survenind în spiritul reformismului iosefin și terezian, privesc și instituția școlii orăvițene. *Ratio Educationis*, din 1771 și *Norma Regia*, din 1781, fundamentează și obiectivează întreg procesul de modernizare a sistemului. În 14 aprilie 1774, *Regule directive pentru ameliorarea școalelor elementare sau triviale illirice și române gr. or. în țările ereditare cesaro-crăiești* cere învățători bine pregătiți, stabilește obiectele de învățământ, materiile „suplimentare”, cărțile și manualele, pentru instituțiile cu patru clase.¹⁷ Ele au la bază metodele lui I. Felbiger (literală și tabelară) în vreme ce *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiser. Königlichen Erblandern* din 6 decembrie 1774 stabilea organizarea tipurilor de școală: triviale sătești, capitale („Hauptschule”) în fiecare cerc și normale, pe regiuni. La 1

⁹ *Ibidem*, p. 135

¹⁰ *Ibidem*, p. 136

¹¹ *Ibidem*, p. 140

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 145

¹⁴ *Ibidem*, p. 155

¹⁵ *Ibidem*, p. 161-163

¹⁶ V. BIROU, *Năzuințe și realizări. Etape din vieța culturală bănățeană*, Timișoara, Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941, p. 10

¹⁷ V. ȚÂRCOVNICU, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970, p. 120

septembrie 1768, o *Total Consignation* cuprinde rapoartele districtelor școlare, amintind și realitatea din Oravița.¹⁸ În 1777, controlul statului în instituția școlii e stabilit prin *Ratio Educationis totiusque rei literariae per Regnum Ungariae et Provincias eidem adnexas*, sistemul de învățământ fiind elementar, secundar, superior, dezvoltând menirea școlii de a crește „buni producători și deci buni contribuabili, buni soldați, buni cetățeni, fără deosebire de neam și confesiune.” Practic, pentru veacul XVIII, în Banatul civil organizarea școlară districtuală are ca inspectori pe D. Lazarini (1770-1772), T. Iancovici (1773-1782)¹⁹, A. Mrazovici (1783-1786), V. Nicolici (1786-1802). În 1785 încă mai e amintit ca funcționând în Oravița învățătorul Pop Stolojan²⁰ iar ceva mai târziu o statistică a anului 1791 menționa 206 școli în comitatul Caraș, cu 18.979 elevi.²¹

4. Sistema districtelor școlare în veacul XIX. Noi organizări, regulamente. Veacul XIX începe, totuși, sub bune auspicii pentru evoluțiile sistemului de învățământ și în ținutul cărașan al Oraviței. Din 1802, districtul timișan îl are ca director școlar/inspector pe L. Kengelaș, Caransebeșul pe M. Arsici, I. Mihuț (1816-1835), U. Volici (1835-1845). C. Ioanovici (1846-1847) revine în funcție, la unificarea districtelor școlare, între 1850-1861, înlocuit apoi de „comisia comitatensă pentru școli” (1861), comisia bisericească (1862) și, din 1865, iarăși comisia comitatensă.²² „*Recenzia*” lui V. Babeș găsea 81 de școli românești în Graniță. În 1866, sunt instruiți pentru competențe de comisari școlari învățătorul

¹⁸ Muzeul de Istorie al Municipiului Lugoj, manuscris ST. MOLDOVAN, Descrierea Lugojului, 1862

¹⁹ I. WOLF, Organizarea școlilor bănățene în anii 1770-1800 și activitatea pedagogului Teodor Iancovici, în volumul *Din istoria pedagogiei românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1967, p. 69-75

²⁰ I. STĂNILĂ, *op. cit.*, p. 156-161; L. PROTOPOPESCU, Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774-1805, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 159-165

²¹ V. ȚĂRCOVNICU, *op. cit.*, p. 51, citând pe I. BOROȘ, Organizarea școalelor naționale românești în comitatul Carașului la 1785-1792, Caransebeș. 1914, p. 9

²² *Ibidem*, p. 125

din Oravița, Iosif Novac, pentru inspectarea școlilor din protopopiatul Făget, Pavel Gaitovici din Milcoveni pentru Jebel, Vasile Nicolescu din Lugoș pentru Oravița.²³ *Regulamentul școlar* din 1806 pune ordine în școlile graniței dar și în cele montanistice iar a doua *Ratio educationis* mărește numărul orelor de limba latină.

5. Presiunile administrației maghiare asupra școlii în limba română. În 1868, Eötvös obligă învățământul până la 15 ani pe două cicluri. Dar după încheierea dualismului austro-ungar, situația se va înrăutăți subit, și pentru școala în limbă românească din Oravița și din Valea Carașului. *Legea XVIII 1879*, ajunge să impună 3 ore limba maghiară aplicabilă imediat fiindcă mai vechea *Instrucțiune* a ministrului, din 15 mai 1869, stabilea atribuțiile inspectorului școlar și în aceste direcții.²⁴ *Ordinul ministerial nr. 27.007* din 9 noiembrie 1871 stabilea 9 luni la stat, 10 luni la oraș, perioada unui an școlar. Cifrele, dincolo de aspectul de intensă politizare conformă cu proiectele de maghiarizare a nemaghiarilor, arată o *Tabelă a frecvenței școlare în Cercul Învățătoresc Oravița* cu involuții: 58,39 % în 1874/1875, de 52,10 % în 1875/1876, de 78 % în 1883/1884, de 14 % în 1884/1885.²⁵ După ce *Legea XXVIII 1876* trece școlile confesionale în jurisdicția inspectorilor școlari de stat, discriminările culminează prin deja amintita *Legea XVIII 1879* care obligă studiul limbii maghiare în toate școlile elementare, începând încă din clasa a II-a. Prin ordinul ministrului maghiar de interne din 3 septembrie 1898 celebrul *Ordin nr. 93.289*, se impune o „selecție” la acordarea stipendiilor pentru studii în străinătate. Diplomele nu mai sunt decât parțial recunoscute, „până ce examenele nu se vor depune din nou în Ungaria.” Iar *Legea XXVII 1907* (Apponyi) vrea să transforme în școli de stat pe cele confesionale, cum citim în broșura *Noua lege școlară. Articolul de Lege XXVII din 1907*, în traducerea lui L. Triteanu și

²³ *Ibidem*, p. 209

²⁴ Instrucțiuni pentru sfaturile comunale ale școlilor în vederea aplicării Legii XXXVIII din anul 1869, Buda, 1869

²⁵ V. ȚĂRCOVICU, *op. cit.*, p. 173-174

redacția de carte a orăvițeanului I. Trăilă (Sibiu, 1907), în paralel cu solicitarea unui „jurământ de credință” al profesorilor că vor sluji promovarea limbii maghiare. *Articolul XLII 1908* vorbește de gratuitatea învățământului primar dar în limba maghiară. Rămânerea în slujbă a învățătorilor și funcționarilor era condiționată, încă din 1840, de însușirea limbii oficiale. Revenirea la aceste concepții bizare a trezit sentimentul vindicativ al etniilor nemaghiare. Un mare protest s-a organizat la 1889, în Oravița, împotriva sistemului „*kisdedovo*” fiind prezent în zonă și la Oravița inspectorul școlar regesc Fr. Suttag, prezență menționată în „Foaia Diecesană” (nr. 11, 20 iunie 1889, p. 8). Peste zece ani vine în control comisarul ministerial pentru școlile statului, Ioan Dengi, anunțat în aceeași „Foaie Diecesană” (nr. 25, 20 iunie c. v. , 1899, p. 4) ca inamic al revendicărilor școlare românești. E drept, la 10 iunie 1908, Apponyi emite ordinul de înființare a catedrelor de limbă română, dar la preparandiile statului, stârnind comentariul lui Cigăreanu (sub pseudonim) în „Calendarul Poporului Român” al lui Dimitrie Birăuțiu (1909, p. 128).

6. Manuale, cursuri pentru învățători, școlile normale, „școlile latinești”. O vreme, *cursurile de pregătire din Viena pentru învățători* au ca obiectiv să ofere cadrele didactice pentru școlile provinciei. Pentru dascăli se imprimă, tot în Viena, manuale speciale precum *Nothwendiges Handbuch für Schulmeister der illirischen nicht unirten Trivial Schulen*, apărut în 1776, tratatul lui I. Felbiger, din 1774, manualul lui Iancovici, tradus de M. Roșu-Martinovici în 1785, *De lipsă cărțicea pentru învățătorii a neuniților românești mai mici școle în împărăteștile și crăeștile țări*. La Timișoara, învățătorii din mediile ortodoxe susțin cursuri de instruire în 1777 (iulie-noiembrie, cu 17 cursanți), 1778 și 1779.²⁶ În zonă, cursuri de pregătire a învățătorilor se organizau la *Caransebeș* și *Biserica Albă* pentru ortodocși și la *Panciova*, pentru romano-catolici. La *Școala Normală din Vârșeț*, principalele materii erau citirea, scrierea (română și sârbă), aritmetica, istoria biblică și catehismul, cântarea bisericească, rânduiala

²⁶ *Ibidem*, p. 53

bisericii, „economia câmpului.”²⁷ În 1779 se desfășoară *primele cursuri pedagogice* pentru învățătorii „școalelor naționale”, când Protopopul Timișoarei, Constantin Șuboniu (1734-1818), cere *cursuri normale* în limba română, conduse vara de M. Roșu. Circulă în zonă, adus de frații Ion și Dimitrie Constantini, *Apelul* din 1813 al lui Dimitrie Țichindeal „pentru susținerea Preparandiei Aradului” care este „pentru noi românilor, mlădițe nobile ale vechilor romani din Banat, țara ungurească și oriunde vă aflați și în orice diregătorie (...)”²⁸ Școala, familia, relațiile comunității rurale cu orașul, artele și meșteșugurile sunt intens dezbătute ca probleme prioritare. O adevărată „Constituție a Școlii Publice” a fost noul cod școlar din 1805, *Politische Verfassung der Deutsche Volksschulen*.²⁹ Dar ingerințele oficiale nu conțin. În 1824, la 6 martie, se hotără la Vârșet strângerea fondurilor pentru „școalele latinești”,³⁰ ceea ce înspăimântă pe ierarhii ortodoxiei sârbe.

7. Sistema școlilor populare. În 1836, C. Diaconovici-Loga e director la Biserica Albă. Și el și Andreevici și Vasici vor desfășurări de potențial intelectual etnic prin *sistema școlii populare*, vrând s-o impună.³¹ Traversând procesul socio-pedagogic, de la educarea sentimentelor la practica educației, *școala poporală* e și ea „un copil al reformei”.³²

Chiar și obiectivele etniei românești vizau a se conferi caracter pragmatic „învățământului poporal”, în ideea și pe principii învățătorului ca „model de limbă.” *Ordonanța ministrului nr. 3.341* din 5 martie 1855 organizează structura de învățământ în școala poporală. Numai că, peste mai puțin de un deceniu, *Ordinul ministrului nr.*

²⁷ V. BIROU, *op. cit.*, p. 9

²⁸ I. B. MUREȘIANU, Cartea veche bănățeană, document politic, social și cultural, în „Orizont”, 9 martie 1984

²⁹ T. PAVEL, Date privind legislația școlară din anii absolutismului în Transilvania, 1849-1860, în *Lucrări Științifice*, seria B, Oradea, 1970, p. 235

³⁰ L. RAICHICI-BOTGROS, Pagini deteriorate, în *Caiete*, 2, Reșița, Biblioteca Județeană „Paul Iorgovici”, p. 47

³¹ J. BALO, Organizarea învățământului poporal din Ungaria, traducere de P. Pipoș, Arad, 1911, p. 8-19

³² V. ȚĂRCOVNICU, *op. cit.*, p. 16

68.151 din 17 decembrie 1861 reasează învățământul poporal pe baze pro-etatiste,³³ lucru care-l face pe învățătorul din Oravița Română, Josif Novac, să protesteze și să suporte consecințele unei suspendări.³⁴

În mediile rurale cărășene, situația trece printr-o schimbare când, la 10 decembrie 1862, Consiliul Locumtenențial separă școala satului în *școală poporală*, cu trei clase și *școală capitală*.³⁵ Extinderea rețelei școlilor populare avea loc numai prin extinderea frontierei alfabetizării. Legile oficiale din intervalul 1868-1905 nu fac, însă, altceva decât amplifică falia dintre o politică opresivă a autorității față de drepturile instruirii în limba maternă a etniilor nemaghiare și realitatea unui proces de învățământ de nuanță ultradirijistă.

În 1868, paragrafele introduse de Eötvös conchid în legătură cu înființarea și susținerea școlilor populare ca fiind atributul statului, comunei și bisericii. În realitate, legile ulterioare, acelea din 1879, 1883, 1891 nu fac decât să crească amestecul statului în școlile inclusiv nemaghiare (componenta dominant lingvistică a învățământului din epoca dualistă se confirmă, iarăși, în forță) și determină, în același timp, creșterea „știutorilor limbei maghiare”. Iar asta, în pofida faptului că o statistică din 1871 indică 751 școli comunale și 13.545 școli confesionale.

8. Școală și confesiune. Revirimentul șagunian și efortul românilor pentru păstrarea școlilor în limba națională. Școlile ortodoxe, greco-catolice și romano-catolice. *Învățământul confesional* își are importanța sa, raliind la modul general principii și practici educaționale dar și delimitându-le pe terenul sensibilității religioase. Se afirmă o conștiință a valorilor și o conștiință a solidarității lingvistice și etnice în complementaritatea biserică-școală.

Școli calvine, unde se predă în maghiară dar și în română, există

³³ V. STOICA, *Suferințele din Ardeal*, București, 1916, p. 142; Regulament pentru organizarea învățământului și școalele populare, Sibiu, 1895; T. PAVEL, lucr. cit., în loc. cit., p. 225-234

³⁴ I. BOTA, Un document de la „învățătorul” Iosif Novac, în „Unitatea Creștină”, II, nr. 5, aprilie 2003, p. 4) 114

³⁵ Regulament pentru organizarea învățământului în școlile populare, Sibiu, 1909

la Timișoara (menționată la 1553), Caransebeș, Lugoj.³⁶ După 1520, propaganda calvină, prin eforturile lui Istvan Kis și Petru Petrovici, magnat bănățean al vremii, are succese și în sectorul școlii, fie în părțile timișene, fie în cele cărășene ale provinciei. La fel luteranismul, prin Christian Lippai, după 1530.

În 1742 e pomenit în zonă, cu sarcini școlare, franciscanul Nicolau Schredel.³⁷ *Normal-Patent* din 20 mai 1771 obligă, deja, biserica și administrația să se implice în problemele școlii.³⁸ Din 1801 se introduc și cursurile de teologie la Timișoara în pregătirea dascălilor.³⁹ E drept, din 1805, biserica are drept de control asupra școlii satului și, din 1808, competențele acestea se extind și asupra gimnaziului și învățământului superior.

Dar sistemul învățământului confesional se va dovedi, după 1850, nu numai pentru etnia românească, punctul de rezistență, un mijloc eficient de a rezista presiunilor politice oficiale maghiare și mai ales presiunilor asupra limbii materne. În fața proiectului maghiarizării școlare cu programe în forță, numai prin școala confesională publicul român se va putea exprima în cadrul larg al mișcării naționale. Spuneam mai sus că în 1871 sunt 751 școli comunale și 13.545 școli confesionale, demonstrând neîndoios că funcționa o supapă eficientă pentru destinele mișcării naționale în sectorul lingvistic, o instituție utilă care a fost această școală confesională.⁴⁰ Apărarea caracterului confesional al școlii a fost, de aceea, un deziderat completând fundamentele programului

³⁶ V. ȚĂRCOVNICU, *op. cit.*, p. 17-18

³⁷ A. GHIDIU, I. BĂLAN, Monografia orașului Caransebeș, dimpreună cu monografiile dumezezești a episcopiei, a institutului teologic și pedagogic și cu biografiile bărbaților cari au lucrat la una sau alta instituțiune, Caransebeș, Editura Autorilor, 1909, p. 186

³⁸ H. WOLF, *Das Schulwesen des Temeswarer Banats im 18. Jahrhundert*, Baden-Wien, 1935, p. 51-58

³⁹ A. COSMA, *Din trecutul românilor timișoreni*, Timișoara, Tipografia Românească, 1938, p. 7-9

⁴⁰ E. HODOȘ, *Cercetări. Probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 20-40 și p. 79-85

general de emancipare.⁴¹

Prin *Legea XX 1848*, paragraful 8 acordă ortodocșilor dreptul la școli confesionale. La *Sinodul din 1850*, Andrei Șaguna impune punctul său de vedere, prin *Circulara din martie*: toți preoții ortodocși să fie și inspectori școlari în districtul lor iar toți seminariștii, învățători. Dar și prin „*Ordinăciunea arhierescă*” din 10 august 1850 se continuă procesul acestor inconfundabile deșteleniri. La 24 aprilie 1852, printr-o *Adresă-Circulară*, se hotăra ca fiecare obște bisericească să aibă școală proprie. Prin *Circularele din 1853 și 1858*, „*Normativ în cauza școalelor*” se completa suma acestor utile câștiguri pentru etnia românească. Sunt, la vremea aceea, 220 de școli ortodoxe în Eparhia Caransebeșului și 90 în cea a Aradului.⁴²

În 1862 e emisă „*Instrucțiunea pentru învățători*” iar în 1865 „*Instrucțiunea pentru directorii de școală și inspectori*”.⁴³ *Ordinul nr. 67.343* din 15 ianuarie 1862 stabilea, pentru Banatul exceptând Granița, inspectarea școlilor populare ortodoxe de către episcop și preoți.⁴⁴

Legea IX din 1868 acorda în paragraful 3 dreptul bisericii la autonomie școlară iar la 28 mai 1869, dreptul de a susține școli, planificări, programe. *Legea XXXVIII și Legea XLIV*, ambele din 1868, paragraful 58, acordau dreptul de a-și califica profesorii, învățătorii. În epocă, recomandările elitei sunt legate de instituția școlii și a limbii. *Mama, învățătorul și preotul* sunt modelele educației în limba și tradițiile românești, distribuitorii de roluri pentru cei tineri.⁴⁵ O *statistică din 1877* pentru Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș arată 13.700 școli confesionale, din care 2.700 românești.

Presiunea oficială se intensifică, însă. În 1879, proiectul

⁴¹ Discursul de deschidere al Adunării Despărțământului Buziaș al ASTRA, la 19 mai 1901; la Bocșa, tot în 1901

⁴² V. NETEA, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională*, Cluj-Napoca, Editura Dacia 1975, p. 72-76

⁴³ AL. SURDU, Andrei Șaguna și șaguniștii, în „*Academica*”, VI, nr. 2 (62), decembrie 1995, p. 30

⁴⁴ V. ȚÂRCOVNICU, *op. cit.*, p. 121

⁴⁵ P. ȘPAN, *Treptele formale*, în „*Foaia Pedagogică*”, nr. 19, 1898

Trefort, devenit *Legea XVIII din 25 mai 1879*, e votat. El se referă la instruirea în școlile medii și la introducerea controlului statului în școlile confesionale. Obligația folosirii limbii maghiare în procesul de învățământ se ridică la 14 ore. Dar se obține, totuși, consolator, catechizarea elevilor în limba română, din 1903. Numai că, la 1904, *proiectul Legii Berzeviczi* rediscută ca pe o obligație impunerea limbii maghiare în școlile confesionale.

Presa perioadei are atari recomandări: limba maternă, bază a învățământului popular, școala și poporul-monolit fundamentând condiția etnicității.⁴⁶ Comparativ cu Transilvania, învățământul confesional din mediul rural bănățean a beneficiat și mult după 1800 de efectele reformismului terezian și contextul unei politici oficiale mai lejere.⁴⁷ Satele din preajma Oraviței, parte din ele aparținând administrației urbei, astăzi, au *școli elementare confesionale greco-orientale* („*Görög kéleti román felekézeti élemi iskolái*”), organizate pe șase ani de studii.

S-a transmis de la o generație la alta, de la mijlocul secolului XVI, legenda acelor călugări de la Mănăstirea Baziaș în refugiu la Oravița Română, călugări care întemeiază, aici, „*mănăstirea dintre sălcii*” (azi, Biserica Sfântul Ilie), cu o școală. Râul, atunci, avea două brațe, care se reîntâlneau mai jos, astfel că așezământul părea stabilit într-o insulă.⁴⁸ O continuitate e de prevăzut, poate până la anul 1736, când e reamintit un locaș școlar al românilor. Un învățământ confesional în veșmânt ortodox e o realitate activă după 1800, în sensul multiplicării informației documentare. La 10 mai 1821 se solicită în biserici al treilea tas pentru „fundația școalelor.”⁴⁹ În 1822, al patrulea

⁴⁶ „Foaia Diecezană”, nr. 40, 1905

⁴⁷ N. ALBU, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, 236 p

⁴⁸ „Jurnalul învățătorului Gh. Lazăr Carolu, transcris de fiul seu, pr. Neda Ion”, manuscris aflat, până nu demult, în proprietatea învățătorului D. Baloșin; E. GUGA, *Școala și orașul*, în „*Cântecul Vârstelor*”, I, nr. 3, martie 1999, p. 4

⁴⁹ L. BOTGROS, *op. cit.*, loc. cit.

tas e pentru „școala chirilicească.”⁵⁰

În intervalul 1832-1850, directorul Școlii Confesionale Ortodoxe Române din Oravița Montană este Ion Constantini. Puternică este școala din Oravița Română, unde la jumătatea veacului XIX a strălucit și învățătorul Simion Nediciu, mort la 64 de ani de o boală de stomac la 1874,⁵¹ urmat de Avram Nedici, pensionat la 1889.⁵² Mulți preoți apar în *statistica din noiembrie 1860* semnată și realizată de Ioan Marcu, unde rubricile consemnează „directorii localnici, învățătorii și plata lor.”⁵³

Pentru ortodocși, înlesniri școlare se resimt o dată cu aplicarea *rescriptului ministerial din 23 februarie 1859*.⁵⁴ Unele confuzii sunt generate ulterior și de extinderea activității clericale în școli prin măsurile baronului Vay, guvernatorul Ungariei, alimentând replicile românești din vremea Mitropolitului Șaguna: „*Instrucțiunea pentru învățători*”, tipărită în toamna anului 1862, „*Instrucțiunile*” anului 1865, în 34 de articole⁵⁵ și un raport al lui Vincențiu Babeș sunt știute în epocă.⁵⁶ Aici se integra efortul lui Șaguna, cu *Dispozițiile din 10 august 1854*, vizând primele metodici românești, „*instrucțiunile*” *Episcopului Ioan Popasu* din 1868, 1869, 1872. Școala confesională ortodoxă din Oravița Română se orienta după „*Statutul Organic*” din 1869. Reorganizarea pe baze noi

⁵⁰ *Ibidem*

⁵¹ Colecție privată, Oravița, Document tipizat, rubrici scrise cu cerneală neagră, 34,5 x 21 cm, „Dieceza Caransebesiului, Protopresbiteratul Oraviția-mont. / ESTRAs / Din originea protocolului reparațiilor a sf. biserici din comuna Oraviția montană / a careia hram este sf. profet Ilie Comit. Carasiu-Sev. (...)”, Datat: „Oraviția română în 6 Iunie 1902”, Semnat: „Nicolau Tatucu / parochu gr. or.”, imprimat la „C. Wunder, Oraviția”)

⁵² „Foaia Diecesană”, nr. 11, 12/24 martie 1889, p. 8

⁵³ *Ibidem*

⁵⁴ Vezi I. J., Reprivire peste școlile populare, în „Albina”, I, nr. 51, 17-19 august 1866, p. 1

⁵⁵ I. LUPAȘ, Mitropolitul Andrei baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui, Sibiu, 1909, p. 91

⁵⁶ Raportul lui Vincențiu Babeș din octombrie 1863 către guvernatorul Banatului și către Împărat, în „Albina”, I, nr. 50, 3/15 august 1866, p. 2

a școlii confesionale din mediile ortodoxe este proiectul din 1903 al învățătorului M. Popovici din Orșova la care aderă și orăvițeanul Gheorghe Jianu.⁵⁷ Iar la anii 1900, deja, comunitatea Oraviței contribuie cu 100 de coroane la „remunerația pentru catiheti din școlile medii ale Diecesei ortodoxe Caransebeș”.⁵⁸

Problemele dezvoltării rețelei *școlilor confesionale unite (greco-catolice)* sunt parte din motivațiile convocării Sinodului de la Blaj, din 1744, de către Inochentie Micu (ierarh între 1730-1751). După inaugurarea școlilor Blajului, la 11 octombrie 1754, sub Petru Pavel Aaron, „școala de obște” (elementară) pare a fi modelul instrucției primare. Școala Normalicească, sub Grigorie Maior (titularul scaunului blăjean, între 1773-1781), apoi școala latinească (liceul actual) și școala de preoție, completează argumentele modelului pedagogic în veșmânt confesional, ca și Seminarul de la Oradea, activ din 1792, sub Episcopul Ignatie Darabant. Leo Thun ia inițiativa unei noi „Organisations Entwurf” și, la 11 mai 1857, este emisă *Ordonanța nr. 2761* a Ministerului Instrucțiunii,⁵⁹ aplicabilă și școlilor confesionale greco-catolice.⁶⁰

O circulară⁶¹ recomandă „Fóia scolastică din Blaș”, editată de Reuniunea Învățătorescă Românească Greco-Catolică din Arhidieceasa de Alba Iulia și Făgăraș. Primul număr apărea la 15 februarie 1899, având ca obiectiv „împlerea unui gol adânc simțit în literatura scolară din întreaga noastră Provinciă metropolitană” și menirea „de a concurge mai vârtos la perfecționarea învățământului într-un împlinirea

⁵⁷ Calendarul Românului, pe anul dela Hristos 1903, Caransebeș, Editura și Tiparul Librăriei și Tipografiei Diecesane, 1902

⁵⁸ Protocolul sinodului eparchial al diecesei gr. or. rom. a Caransebeșului, periodul XII, sesiunea XII, convocat la Caransebeș pe Dumineca Tomei 1905, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecesane, 1905, p. 47

⁵⁹ J. DROZ, Histoire de l'Autriche, Paris, Presse Universitaire de France, 1946, p. 91-98

⁶⁰ Vezi Școalele noastre din Transilvania, în „Albina”, II, nr. 31, 16/28 martie 1867, p. 1-2

⁶¹ Lugoș, 12 aprilie 1899, nr. 600

frumósei și însemnatei lor misiuni în mijlocul propriu prin aceea la promovarea învățământului public pus sub ocrotirea Bisericii unite.”⁶² În *Circulara XVI* din 28 iunie 1900, „*Aretările tabelare scolastice*”, o statistică veritabilă al cărei semnatar era Ioan Boroș, inspector școlar diecesan, găsim informațiile că în Banat funcționează 50 școli confesionale din care 35 proprii, 15 exarandate (în localuri cu chirie), 42 din piatră și 8 din lemn, 30 docenți calificați, 4 preoți docenți calificați, 6 docenți necalificați, 12 preoți docenți necalificați, 3.636 elevi între 6 – 12 ani, 1.805 între 12 – 15 ani, un total de 5.441 școlari, 2.269 care nu frecventau. În mediile religionarilor greco-catolici, Districtul Protopopesic Oravița are în subordine 7 școli confesionale greco-catolice iar oficiul de competență este Ordinariatul Greco-Catolic, având sediul în Lugoj. Se simte influența pedagogului Ioan Baptiste della Salle, elogiât de Leon XIII în 1900, și de F. E. Buisson în *Dictionnaire de pédagogie*. Un document, *Dotățiune fundamentală, contribuire*, ne ajută să aflăm cuantumul ajutoarelor pentru activitățile școlare în mediile uniților. De la comunele bisericesti, școlile primeau 18.193,75 florini, ajutoarele statale sunt în cuantum de 3.869 florini, fondul religionar și de stat dă 2.547,90 florini. De la StEG se primesc 231, de la erariu alți 150 florini. „Părțile bănațene” pentru salarii înseamnă contribuții de la comune în valoare de 9.017, 75 florini, alți 3.450 de la stat, 254.790 de la fondul religionar, 210 de la erariu, 231 de la societăți și 150 florini de la orașe.⁶³

Presiunile oficiale nu încetează nici după 1900. La 20 noiembrie 1907, guvernul trimite noul plan de învățământ la consistorii și „cere ca tot să fie unguresc în școale afară de orele de religie și limba română.”⁶⁴ Prin Legea XXVII din 1907, se condiționează ajutorul de

⁶² Se preciza prețul de 3 fl. pe an la abonare și că învățătorii „rămân îndatorați a se îngriji de păstrarea și colectarea singuraticilor numeri.”

⁶³ Din activitatea pastorală a Ilustrității Sale Prea Sântitului Domn Dr. Demetriu Radu, Episcop Gr. Catolic al Lugosului, Lugos, Tipografia lui Ioan Viranyi, p. 14

⁶⁴ „Calendarul Poporului Român”, pe anul 1909, Budapesta, Tipografia „Poporul Român”, 1908, p. 120

stat pentru școlile greco-catolice și ortodoxe.⁶⁵ Prin *Ordinul ministrului*, din 1908, religia se predă numai în limba maghiară. *Legea Școlară Zichy*, în ciuda protestelor Vaticanului, anulează dreptul bisericilor de a-și numi învățătorii și profesorii.⁶⁶ Zori limpezi se arată în noul stat, România. La slujba închinată Nașterii Domnului, în 23 decembrie 1922, Sfânta Liturghie avea la bază Enciclica Papei Pius XI, „*Urbi arcano*”⁶⁷ cu epistola apostolică „*Officiorum omnium*” („Către iubitul nostru Fiu, Prefectul Sacrei Congregații a Seminarului și a Universității”) în care se fixau normele de instruire inclusiv în școlile confesionale. În 1931, Enciclica „*Deus scientiarum Dominus*”⁶⁸ viza și ea organizarea mai bună a studiilor. La prima conferință învățătorescă a dascălilor din gimnazii și școli romano-catolice e reprezentată și Oravița.

O școală confesională germană (romano-catolică) se înfiripă în jurul bisericii păstorită de Waidinger. La 1770, preotul Wagrainț îi găsește un nou sediu, în clădirea numită ulterior „Primăria veche.” Sinodul din Timnavia a inspirat încadrările dascălilor, aferent fiecărei parohii romano-catolice.⁶⁹ Pe acest sistem apare o școală în Oravița. În 1864 e menționat la Oravița *Institutul Călugărițelor din Ordinul „Notre-Dame”*.

9. Școli elementare. Când ia ființă rețeaua școlii elementare și în Oravița, după 1860, învățământul, cum s-a spus, devine tot mai mult o „chestiune de stat”. Statul păstrează dreptul de numire a învățătorilor și directorilor de școală. În 1873/1874, există 37 școli elementare în zona Oravița, cu 12 calificative de „foarte bine”, 11 de „bine”, 9 „suficient”, 5 „insuficient”.⁷⁰ Dar învățătorii români din

⁶⁵ L. MAIOR, Mișcarea națională românească din Transilvania, 1900-1914, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 180

⁶⁶ *Ibidem*, p. 181

⁶⁷ Acta Apostolicae Sedis XIV, 1922, 449 sq.

⁶⁸ Acta, XXIII, 1931, 241 sq.

⁶⁹ S. M. HETZEL, Geschichte und Statistik des Volksschulwesens der Königliche Freistadt Temeswar, Budapest, 1873, p. 20-27

⁷⁰ V. ȚÂRCOVNICU, *op. cit.*, p. 195

școlile elementare (și, firește, din cele preparandiale) se văd obligați, prin Legea XVIII a anului 1879, să propună 3 ore de limbă maghiară. De asemenea, ei sunt somați ca în interval de trei ani să treacă examenul de limbă maghiară ca să nu fie destituiți din sistemul de învățământ. Învățătorii din zona cărășană și preoții subscriu, mulți, la *Memoriul* lui Miron Romanul, Ioan Meșianu, Ioan Popasu. O denumire utilizată după 1900 este aceea de „Școală elementară cotidiană” („*a mindennapi elemi iskola*”).⁷¹

O școală primară cu predare în limba germană funcționa înainte de 1720. Pe baza „Reglementărilor” învățământului public (primar), din 1829 ia ființă și la Oravița o „școală poporală”, al cărei fondator probabil este fostul profesor al gimnaziului catolic, Jarinay (Iarinay). La școala lui învață Ignatie Vuia (născut în 1809, în Voivodina), după care urmează filosofia la Budapesta și se dedică ulterior cinului preoțesc, dar și Simeon Manguia.⁷²

10. Școli gimnaziale. Abia din generația a doua de dascăli avem știre de activitățile intense ale unui excelent dascăl local, Iosif Vrabetz. Din 1854-1872, activează *Gimnaziul privat*, „*Privatschulle*” al acestui învățător Josif Vrabetz, originar din Lugoj.⁷³ Din fondul documentar al școlii lui Vrabetz ni s-a păstrat un înscris pe format mic, cu două file. Pe prima filă e imprimată o stampilă cu titulatura instituției: „Școala maghiară comunală civilă Oravița”.⁷⁴ Sub ea o altă

⁷¹ Colecție Petru Nelega, Petrilova: „Libelul de conduită a lui / Laczku Vazul”, elev la școala elementară confesională greco-orientală română, Ciuchici, Datat: „27 ianuarie 1911”, Semnat: „învățător / învățător dirigent / Constantin Petra.”; stampilă rotundă, p. 5. Pe copertă, inscripționări în limba maghiară: „Gorog keleti roman felekezeti elemi iskolai / Ertesito konyvecskői”, Date despre tipar: „Karansebes, 1910 / Nyomatott az egyhazmegyei konyvnyomdaban.”; „Îndrumare / referitoare la manuarea și umplerea acestui libel. „(p. 3 și p. 2, în maghiară): „ Date generale” (p. : p. 3, în maghiară; conduite în cursul anilor, la sfârșitul anilor școlari (p. 6-45, cu traduceri în maghiară); „Observări” (p. 46-47)

⁷² M. M. DELEANU, Academicianul Simeon Manguia (1831-1890), Reșița, Editura Timpul, 2001, la capitolul dedicat biografiei savantului orăvițean. 116

⁷³ V. V. POPA, *op. cit.*, p. 18

⁷⁴ Document nedatat, „Oraviczabanyai Magyar / Kozsegi Polgari”

stampilă, sugerând emitentul actului: „Cancelaria”⁷⁵ Fila a doua are scris, în cerneală neagră, numele și câteva date (e drept, zgârcite) ale elevului: „Móta Szimu” (așadar Moată Simu), „tutelat de Petra născută / Gojan (Goian – n.n.): „alumn.” Un elev, probabil orfan de părinți, aflat în grija unei rubedenii. Documentul poate fi un atestat al calității de elev, o „legitimație”, cum am zice astăzi. Iar după 1880, continuatoarea instituției lui Vrabetz a fost „Școala populară elementară” („*Elemi nepiskolai*”) din Oravița Română („*Oraviczafalu*”). La vremea când, prin Ordinul din 1908, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice anunța obligația ca orele de religie să fie predate numai în limba maghiară.⁷⁶ La 1915 director era Krinitzky iar unul din dascăli, profesorul Ferenc Lukacs. De aceea, în interbelic, până la 1933, instituției i se mai spunea „școala Lucaci”.⁷⁷

Încă din 1733 e menționată „școala catolică” dar *Gimnaziul Catolic (Latin)* de patru clase, „*Regium Institutum Oravicensae*”, își organiza la 1793, prin decretul asesorului A. Karlitzky, cursurile la parterul casei parohiale romano-catolice. Cursul inferior (clase gramaticale) are 4 ani, cel superior are 2 ani, școala fiind condusă de Michael Pischl. După 1812, când Friderich Moritz e numit director, se adaugă două clase de umană⁷⁸ Ștampila cu intitulăția oficială e pe carnetul lui Constantin Cucu, din clasa a VII-a.⁷⁹

În 1806, protopopul Mihai Pischl e directorul acesuei școli la care a învățat și istoricul și juristul Damaschin Bojincă. Până în 1812 școala are patru clase și îl are ca dascăl, între 1814-1816, pe Dimitrie

⁷⁵ *Ibidem*, „Iskolaszek”

⁷⁶ L. MAIOR, *op. cit.*, p. 181

⁷⁷ Colecție Ioan Ciorman, Grădinari, Document tipizat, rubrici completate cu cerneală neagră, 23 x 36 cm, certificat de absolvire a cursurilor, pe 1914/1915, elevul Cioc Ionel din Cacova („Kakofalva), născut la 21 septembrie 1904, Incipit: „Az elomeneteli es mulasztasi naplo sarszama / IV-1/1914-15 / Elemi nepiskolai bizonyitvany”, Datat: 30 aprilie 1915, Stampilă: „Az elemi iskolai / igazgatosag / Oraviczafalu / (belterulet)”, Semnături: director Krinitzy, Lukacs Ferenc / profesor”.

⁷⁸ V. V. POPA, *op. cit.*, p. 17

⁷⁹ Almanahul județului Caraș pe anul 1932, Oravița, p. 58-60

(Demeter) Constantini, din 1816 transferat la Arad unde în 1824 preia directoratul faimoasei Preparandii de aici. În 1837 este deja director școlar în Oradea până în 1850.⁸⁰ La acel an 1824, în mediile ortodoxe se strâng fonduri pentru „școlile latinești”, cum scriam mai sus.⁸¹ „Școala Latină” a funcționat între 1793-1854. Din septembrie 1849, Exner și Bonitz, luând ca model învățământul prusac, încearcă să reformuleze, juridic și practic, măsurile de reorganizare a învățământului mediu (gimnazii și școli reale), aplicabile ulterior, din 16 decembrie 1854, pentru Cisleitania și din 1 ianuarie 1855 pentru toate provinciile. Gimnaziul orăvițean dobândește de la șase la opt clase, pregătirea generală incluzând patru clase inferioare și opt clase superioare.⁸² După 1855 se transformă în *Școală poporală romano-catolică*, în organizarea StEG.⁸³

11. Școala Civilă de Stat (1873), Liceul (1913), Liceul românesc (1919). Continuator de drept va fi *Școala Civilă de Stat*, fondată la 1873, liceu din 1913, Liceul Românesc „General Drăgălina” din 1919. În februarie 1867, administrația orașului solicită ministerului din Viena reluarea funcționării gimnaziului latin iar ministerului din Pesta, în iulie același an 1867, o „*Realschulle*” cu patru clase. Terenul era al familiilor Bibel, Stojadinovic și Constantini.

Un nou memoriu, în 1868, e trimis la Budapesta, având ca obiectiv înființarea unei *școli latine* (liceu). O comisie de 12 persoane

⁸⁰ N. IORGA, *Istoria învățământului românesc*, București, Editura Casa Școalelor, 1928, p. 272; cf. și I. B. MUREȘIANU, Dimitrie Constantin Orăvițeanu, 1792-1865, în „*Dacia*”, 7 martie 1940, p. 2

⁸¹ L. BOTGROS, *op. cit.*, loc. cit.

⁸² Cf. Verordnung von 1 Januar 1855 bet. Ergozungen zum Organisations Entwurf für Ungarn, Serbische, Wojwodschaft, Temescher Banat und Siebenbürgen, în „Normalini 1855 RGB 1”, III, nr. 7, p. 1; Situația generală, financiară, economică și culturală a județului Caraș pe anul 1934 -1935, Oravița, 1935, p. 35; N. ALBU, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până în 1800*, Blaj, 1944, p.148-152

⁸³ Vezi Statistische Übersicht der rom.(ische)-cath(olische) Volksschulen in der Woiwodschaft Serbien und dem Temeser Banate, în „*Temeswarer Zeitung*”, 20, V, nr. 120, 1852, p. 1-2

evaluează posibilitățile iar conducerea Comitatului Caraș, prin *Decizia nr. 7.441 din 7 decembrie 1870*, e de acord, cu condiția finanțării instituției de către primărie și cu înființarea unei școli civile cu 6 clase. Primăria se angajează cu 20.000 de florini, apelează la donații și lansează ideea a 1000 acțiuni (10 fl fiecare) pentru clădire.⁸⁴

Ordinul de înființare a școlii civile cu 6 clase este emis de minister la 30 decembrie 1872.⁸⁵ Comisia școlară are o ședință și în 19 ianuarie 1873, în componență cu Fr. Wittmann, președinte, Simeon Mangiuca, vicepreședinte, dr. Emanuel Kohn, secretar, Petru Vuia, ajutor de secretar și Francisc Hoffmann, administrator. Wittmann îl înlocuia pe Louis V. Maderspach. O altă ședință, desfășurată la 25 ianuarie 1873, dă titulatura comisiei de coordonare a înființării școlii.: „*Comisia Școlii Civile Regale Maghiare Comunale din Oravița Montană.*”⁸⁶ Apoi, la ședința din 25 februarie 1873, Fr. Wittmann anunță *deschiderea clasei I pentru ziua de 6 martie* acel an. Festivitatea are loc la clasa învățătorului Stara, în prezența inspectorului Martin Billmann.⁸⁷

Intrarea școlii civile în activitate a decurs astfel: directorul a repartizat orele la clasa I iar elevii particulari de la clasa a II-a sunt admiși să asiste la un curs de pregătire pentru admitere.⁸⁸ Anul e redus între 6 martie – 30 iulie astfel că profesorii țin 20 de ore săptămânal pentru asimilarea materiei. Data înscrierii elevilor e anunțată în „Orawiczaer Wochenblatt” și „Nera” (Weisskirchen – Biserica Albă), taxa de înscriere fiind stabilită la 1 fl și 50 cr iar taxa frecvenței reprezentând 10 fl anual în 2 rate, plătiți așadar la scadențe în octombrie și martie.⁸⁹

Profesorii dobândesc numirile oficiale prin adresa nr. 148 din 19 martie 1873, alcătuită pe baza ordinului ministrului nr. 4068 din 2 martie 1873. Aceștia sunt Iuliu Dolle pentru disciplinele geografie,

⁸⁴ V. V. POPA, *op. cit.*, p. 18

⁸⁵ *Ibidem*, p. 18

⁸⁶ *Ibidem*, p. 19

⁸⁷ *Ibidem*, p. 20

⁸⁸ Procesul verbal din 5 iulie 1873, Colecție Ioan Osvald, Ciclova-Montană

⁸⁹ V. V. POPA, *op. cit.*, p. 191

maghiară și istorie, Ioan Luttinger la științele naturale, Aloisiu Balogh pentru desen și caligrafie, Ioan Slunicko la muzică și I. Vrabetz la matematici și limba latină.⁹⁰ Comitetul școlar e și el lărgit: S. Manguica, I. Becker, L. Maderspach, K. Rhode, I. Trăilă, Alex. Peter, J. Knoblauch, B. Munteanu, P. Vuia, Aug. Knoblauch, R. Bähr, Em. Kohn, J. Schnabel. Clasa I și școala propriu-zisă iau ființă la 1873 cu 18 elevi.⁹¹

Construirea școlii e licitată. Devizul acestor ample lucrări e de 25.000 de florini, comuna oferind 2.000 florini iar StEG ajutând cu materiale și cu mijloace de transport. În august 1873, o delegație ajunge la minister și obține 5.900 florini sub formă de împrumut. O cifră de 2.799 florini și 99 creițari sunt pentru interioare. Episcopul greco-catolic de Oradea, Ioan Oltean, cu rădăcini într-o familie orăvițeană, donează cinci obligații de împrumut. De altfel și mulți cetățeni fac donații. În 3 noiembrie 1873, două clase intră în clădirea nouă, trecută în Cartea Funciară la nr. 910, în februarie 1874.⁹²

La 28 iunie 1874, clădirea școlii e inaugurată, I. Becker fiind responsabilul comitetului de construcție⁹³ iar președinte al comisiei școlare, Alexander Peter. Pentru clasele III-IV se constituie altă delegație pentru minister, cu o comisie alcătuită din directorul Vrabetz, președintele Alexander Peter, membrii Iosif I. Becker și I. Schnabel, care obțin ordinul nr. 23853 din 3 septembrie 1874⁹⁴ obțin subvenția pentru clasele III-IV, cu Ordinul nr. 23.853 al ministrului, emis cu poșta guvernamentală din 3 septembrie 1874. Statistic vorbind, în 1873/1874 au fost înscriși la clasele I-II un număr de 89 elevi, în 1874/1875, patru clase însemnau 104 elevi, în 1875/1876 sunt patru clase cu 120 de elevi iar mai târziu, în 1902/1903 cifra de 199 de elevi reprezintă activități în cadrul a șase clase.⁹⁵

⁹⁰ *Ibidem*, p. 23

⁹¹ V. FÖLDES, Az Oraviczabányai államilag segélyezett községi hatosztályú polgári fiúiskola értesítője. Az 1902/3 iskolai évről, szerkesztette F. V. Igazgato, Oraviczábánya, Wunder Karoly Könyvnyomdaja, 1903, p. 94

⁹² V. V. POPA, *op. cit.*, p. 21

⁹³ *Ibidem*, p. 21

⁹⁴ *Ibidem*, p. 21

⁹⁵ *Ibidem*, p. 22 și p. 25-27

În ianuarie 1876 e ales noul Comitet Școlar: Al. Peter președinte, Withman, vicepreședinte, I. Trăilă, secretar, Kohn, ajutor de secretar, I. Bayer, administrator.⁹⁶ Clasa a V-a e organizată din 1880/1881, cu 2 elevi, a VI-a între 1881/1882, cu alți 2 elevi.⁹⁷

Iosif Siegescu, fost elev al școlii între 1883.-1889, a contribuit în vara anului 1913 la transformarea școlii superioare orăvițene în liceu.⁹⁸ În 1902-1903, 20 elevi provin de la școlile primare locale, 21 din alte localități, unul de la o altă școală civilă și 17 de la gimnaziul din imperiu. Din totalul de 179 elevi, 45 sunt orăvițeni, 111 din Caraș, 17 din Timiș, 3 din Torontal și 3 din imperiu.⁹⁹ În 1912, o delegație, în frunte cu deputatul guvernamental Iosif Siegescu, propune Episcopului Cenadului un liceu, locuitorii votând 8.000 de coroane anual (pe 50 de ani). Siegescu propune ministerului un liceu de stat, având o interpelare pe această temă în parlament. Prin Hotărârea Comitatului Caraș-Severin din 15 mai 1913, Ministerul Instrucțiunii Publice deschide *Liceul* prin *Ordonanța nr. 27639/1913*, cu 8 clase, director fiind adus Imre Jaeger de la liceul districtului VII din Budapesta.¹⁰⁰ Drept mulțumire, populația orașului i-a oferit deputatului Iosif Siegescu o plachetă de argint, o medalie și o diplomă în cadrul ceremoniei de deschiderea cursurilor, din 1 septembrie 1913.

Că e o instituție importantă stau mărturie mențiunile în statisticile școlare oficiale din 1875, a lui J. Szabo și aceea din 1913, a lui Stoian Romanski. În 1919, cu sprijinul lui Onisifor Ghibu, șeful Resortului Instrucțiunii din Consiliul Dirigent, liceul devine românesc și ia numele generalului martir Ioan Drăgălina, bănățean la origine. Cu nr. 7569, din 1 octombrie 1919, Comisia Școlilor, pendinte de Resortul Cultelor și Instrucțiunii Publice al Consiliului Dirigent, numește director pe Mihai Petricoane-Drugărin.¹⁰¹

⁹⁶ *Ibidem*, p. 22

⁹⁷ *Ibidem*, p. 25

⁹⁸ *Ibidem*, p. 27

⁹⁹ *Ibidem*, p. 26

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 33

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 51

În 1924-1925, instituția are 321 de elevi, în 1928-1936 va funcționa cu șapte clase apoi, din 1935/1936, cu opt clase. În timpul războiului, clasa a VIII-a avea 33 elevi¹⁰² iar între 1944-1945 liceul are 618 elevi și 28 profesori.¹⁰³

Obștea era atentă la asigurarea material-financiară a lăcașului, la dezvoltările sale prin alte activități. Sunt cumpărate, în 1916-1917, Casa Mustățâ, Casa Novac, Casa Löwinger, grădina Prater, grădina Dealul de Nord.¹⁰⁴ În 1884, prin Iosif de Szlavy, la vremea aceea membru în conducerea Academiei Maghiare de Științe, se obține o mare donație pentru *biblioteca școlii*. Bibliotecarul liceului, profesorul Dionisie Iana, ia parte, între 15-17 septembrie 1924, la prima adunare a bibliotecarilor din România.¹⁰⁵ Donatorii importanți au fost avocatul Szabo, cu întregă fosta bibliotecă a lui „Arany-kör”, Panait Bobeș, deputatul Nicolae Hubian, I. Costinescu, I. E. Țieranu și F. Weiss¹⁰⁶ Biblioteca profesorilor, ca și a elevilor, au abonamente la edituri naționale sau chiar de peste hotare, solicitând cărți, reviste, publicații științifice.

Problema unui *internat* al școlii civile se pune acut după 1900, mai ales în mandatul deputatului guvernamental Iosif Siegescu (1909-1918), originar din Secăș (Secășeni), fiul învățătorului greco-catolic din Cârnecea, fost elev al Liceului de Stat Oravița, atunci titularul catedrei de limba și literatura română de la Universitatea Budapesta. Comitetul Școlar îi scrie, în acest sens, lui Siegescu și el răspunde avocatului P. Fitz și medicului Georg Scheda, arătând că face demersurile pentru a găsi constructorul și proiectantul și a obține avizările investiției.¹⁰⁷

¹⁰² *Ibidem*, p. 57

¹⁰³ *Ibidem*, p. 81

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 34

¹⁰⁵ G. VLĂDESCU-RĂCOASA, Organizarea bibliotecilor, în „Societatea de Măine”, I, nr. 26, 12 octombrie 1924, p. 521-522

¹⁰⁶ V. V. POPA, *op. cit.*, p. 54

¹⁰⁷ Colecție privată, Secășeni, limba maghiară, cerneală neagră, 4 p., 16,5 x 21 cm, datat probabil 1910/1911, e răspunsul deputatului către „Meltösagos Uram!” P. Fitz și G. Scheda

Între 9 iulie și 15 septembrie 1903 se ridică etajul II, sala festivă, coridoarele sunt pardosite cu plăci, scările de piatră sunt ornate deja cu feronerie balustradelor.¹⁰⁸ Sala de gimnastică e amenajată de Janos Oherolli din Budapesta.¹⁰⁹ Foarte apreciat în urbe, M. Petricoane-Drugărin era și pentru adversarii de idei un om util proiectelor de modernizare a școlii ca instituție a progresului.¹¹⁰ O dată cu modificările aduse prin Legea Învățământului Primar al Statului, din mai 1934, directorul Drugărin are în vedere o redistribuire a spațiilor pentru organizarea procesului didactic.

Existau trei edificii pentru instalarea internatului: Casa Novac, Casa Verzar și Casa Peter, apoi Hotel-Restaurantul Hirsch, popota ofițerilor de honvezi. Aici au stat directorul Drugărin și fratele său Tudor, la etajul I. În 1928, Ordinul „Notre-Dame” cedează un spațiu care va fi ulterior modernizat iar în vremea prefectului Pavel Liuba s-a creat un fond pentru internat.¹¹¹ În 1940, la ordinul colonelului G. Andrian, atunci prefect de Caraș, apar clădiri cu destinații varii: locuința administratorului internatului, magazii și cantină. Între 1948-1950, după retragerea ordinului religios din oraș, edificiul va completa utilități ale internatului liceal, din 1951 până în 1957 câteva săli sunt utilizate de Gimnaziul de Meserii iar din 1958 este sediu al unei grădinițe și al școlii generale care va deveni ulterior Școala Generală Nr. 3.

12. Școli de meserii. *Problema școlii practice* nu ocolește realitatea publică a sectorului pedagogic, pe temeiul îmbinării educației sentimentelor cu principiile școlii practice, aceea a dezvoltării spiritului economic. „*Școala Montanistică pentru învățarea fierăritului și minieritului*” pleacă la drum în data de 29 februarie 1729, fiind *prima*

¹⁰⁸ V. POPA, *op. cit.*, p. 22

¹⁰⁹ Total de 1.780 coroane.

¹¹⁰ Colecție Iosif Gartner, Oravița, manuscris ciornă, articolul lui Sim. Sam. Moldovan pentru „Reschitzaer Zeitung”, 1 p., 23 x 30 cm, cerneală neagră și creion; Ion DONGOROZI, Stea de cinema, București, Editura Minerva, 1971, p. 292-295

¹¹¹ T. MOGA, Guvernatorul, manuscris, despre omul Pavel Liuba și fapta sa, p. 1

instituție școlară profesională din spațiul românesc și din sud-estul Europei. În 1736 profilele sunt separate, o școală pentru minerit intrând în activitate.¹¹² Din perspectivă analitică, un program de „școală practică” funcționa la cote firești, active, între 1850-1918, uzitând investiția de modernitate în economie. Ne aflăm în perioada „școlii care învață”, a determinării programei școlare de către situații locale. Constituția Confinaară din 7 mai 1850 are, la paragraful 3, precizarea în legătură cu libertatea învățământului comercial, industrial și științific.¹¹³ La 29-30 august 1904, Adunarea Generală a Reuniunii Învățătorilor de la Biserica Albă abordează perfecționarea învățământului în industria de casă prin cursuri speciale.¹¹⁴ După absolvirea claselor de elementară, exista posibilitatea continuării studiilor la „Școala poporală economică” („*A gazdasagi nepiskola*”) sau la „Școala generală de repetiție” („*Az oltalanos ismetloiskola*”). „Școala poporală economică” era precedată de o clasă de pregătire. Sunt și cursuri post-școlare, școli de „co-repetiție”. Școlile profesionale sunt prioritare. În proiectul Legii naționalităților, din 1860, Al. Vlad și Sig. Popovici încercau să impună școli medii agricole. (subiect abordat de I. Kovacs în studiul său *Probleme de cercetare a istoriei agrare în epoca modernă*, apărut în „*Terra Nostra*”, II, p. 375-379), o variantă fiind realizată pentru cinci ani la Vrani, în coordonarea farmacistului Knoblauch. În interbelic există Școala elementară de comerț, cu directorul Drugărin¹¹⁵, activând în fosta școală confesională a Maierului. Drugărin predă științele matematice, M. Tănăsescu, președinte al Tribunalului, propune dreptul comercial, contabilul M. Popescu de la Banca „Plugarul”, predă contabilitate și corespondență comercială, dr.

¹¹² V. V. POPA, *op. cit.*, p. 17

¹¹³ A. MARCHESCU, Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere. Contribuțiuni istorice și juridice, prefață de Șt. Bornuz, Caransebeș, Tiparul Tipografiei Diecezană, 1941, p. 264-272

¹¹⁴ „Foaia Diecezană”, XIX, nr. 38, 19 septembrie 1904, p. 2

¹¹⁵ M. PETRICOANE-DRUGĂRIN, Însemnările unui director de liceu, Timișoara, Editura Eurobit, 1996, p. 164

Pavel Lazăr este șeful catedrei de istorie și geografie, prozatorul Damian Izverniceanu este profesor de limba română.¹¹⁶

13. Școli pentru fete. În cadrul rețelei ministeriale a Școlii Superioare Maghiare de Fete a funcționat în subordinea acesteia, în Oravița, *Școala Civilă de Fete*, de la 1880, în Oravița Montană („Oraviczabanya”) (școală de stat) („A polgari leanyiskola”) care, la 1906 îl avea director tot pe Krinitzky iar profesor coordonator pe Maria Carina.¹¹⁷

Avem la îndemână certificatul școlar de absolvire nr. 8 din 19 iunie 1906, aceasta fiind data completării, al viitoarei soții a lui Sim. Sam. Moldovan, Irma Iendl (născută la 30 ianuarie 1894, botezată la romano-catolici). Reiese că perioada de școlarizare era de trei ani. Irma intrase în anul I în 1903, fiindcă la 1906 absolvă cursurile.¹¹⁸

Evoluția industriilor de casă și creșterea rolului fetelor se discutau, în 1904, la Reuniunea Învățătorilor de la Biserica Albă. Sunt, deci, în atenție permanentă, fetele, menajul, „cultura țărancei române”, principii avându-și finalități în chiar programul național, în evoluția economiilor locale.

Au fost și altfel de tradiții. Ion Constantini, primarul de la începutul veacului XIX, vrea *Școală de menaj pentru fete*.¹¹⁹ În interbelic e celebru *Gimnaziul Regina Maria*. („Școala Medie de Fete”) înființat în 26 octombrie 1921, predând dascăli de la liceu

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 245; în organigrama cu personalul angajat al școlii, Magdalena Illeg e femeie de serviciu, M. Mica activează ca secretar, I. Gașpar este pedagog.

¹¹⁷ Colecție Cornel Molnar, Oravița, Document tipizat, imprimat la tipografia Felix Weisz, rubrici completate în cerneală neagră, certificat de absolvirea clasei a III-a pentru Irma Iendl, născută în 30 ianuarie 1894, Incipit: „Miaszsonyunkrol Nevezett Iskolanoverek / Polgari Leanyiskolaja” / Bizonyitvány, Datat: „Oraviczabanya, 1907 junius 19. en”, Semnături: „Krinitzky / igazgato”, „Maria Carina / osztalyfo”).(Z. FRANK, p. 18; I. BOTA, în „Timpul”, VI, nr. 48 (1331), vineri 10 martie 1995, p. 4) (POPA, 55)

¹¹⁸ *Ibidem*, Documentul nr. 122, „tipărit la Felix Weisz în Oravicza”: ”M. asszonyunkrol Nevezett Oskolaneverek / Polgari leaniskolaja / BIZONYITVANY / IENDL IRMA”, 4 p., 21 x 34 cm

¹¹⁹ DRUGĂRIN, *op. cit.*, p. 144

alături de dăscălițele Elena Simu, Louise Herlemont, Alexandrina Țieranu., cu 64 eleve, din care 10 particulare,¹²⁰ instituție condusă de Drugărin, apoi Ioan Orăvițan și din 1925 de Blanca Iulia Corcan. Directoarea școlii de fete, Blanca Iulia Corcan, era absolventă Școlii Superioare „Elisabeta” din Budapesta.¹²¹ Absolventă Școlii Superioare de Lucru Manual și Gospodărie din Kesmart, Alexandrina Țăranu, a lucrat și la liceu și la Gimnaziul de Fete.¹²² În 1942-1943, elevele „secției literare” realizau „Monografia / orașului / ORAVIȚA”. În coordonarea profesoarei lor, Eva Novacovici, semnau Manea Ligia, Dărăbanțu Stela, Manescu Melania, Craiovan Melania, Lopatița Ana, Almăjan Victoria.¹²³

14. Școala comunității ebraice. E importantă și *Școala cultului mozaic*. În 1868 e prezent la Oravița Nathan Fischer, „învățătoriu principalu alu scolelor de modelu”, editorul lui „*Jüdischer Schulbote*” organ des ungar-isr. Lander Lehrervereines.” Noua structură demografică de după Marea Unire, în condițiile în care etnia autohtonă, majoritară, și-a consolidat pozițiile iar etnicii maghiari s-au împuținat, plecând (anterior, ei reprezentau, în mare, categoria suprapusă de funcționari în varii domenii – economie, administrație, fiscalitate), școala nu mai poate oferi condiții proprii pentru pregătirea minoritarilor.¹²⁴

¹²⁰ V. V. POPA, *op. cit.*, 55

¹²¹ DRUGĂRIN, *op. cit.*, p. 242

¹²² DRUGĂRIN, *op. cit.*, p. 145

¹²³ Colecție Dan Babeu, Oravița, Document 9 p., „MONOGRAFIA / orașului / ORAVIȚA / făcută de elevele secției literare anul 1942-43 / dedicată școalei noastre „Gimnaziul Regina Maria”, 9 p. numerotate pe recto, pe p. 9, ultima scrisă în cerneală neagră: ”Lucrare făcută de elevele secției literare / sub conducerea Doamnei profesoare E. Novacovici / Manea Ligia / Dărăbanțu Stela / Manescu Melania / Craiovan Melania / Lopatița Ana / Almăjan Victoria”, în creion „anul școlar 1940/41”

¹²⁴ I. POPOVICI, Problema școalelor minoritare din Ardeal și Banat, *reprint, separatum*.

Banatul și bănațenii în „Revista de istorie” (1981-1989)

*Prof. Petre Baranță,
Prof. Rodica Baranță*

Perioada 1981-1989 a fost dificilă pentru presa scrisă. Periodicele de specialitate au suferit consecințele crizei generate de penuria de energie electrică și de creșterea prețului hârtiei și tiparului. La „Revista de istorie” a scăzut numărul paginilor tipărite, dar a crescut prețul de vânzare! Istoricii Banatului au continuat să publice în paginile sale.

În primul număr din 1981 al „Revistei de istorie” nu există referiri la Banat și bănațeni.

Dintr-o scurtă informare nesemnată, introdusă în secțiunea „Viața științifică” a numărului 2, aflăm că în ziua de 12 octombrie 1980, sub conducerea lui I. D. Suciu, fost cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, la acea dată pensionar, și a lui Octavian Dogariu, președintele secției Timișoara a Societății Numismatice Române, s-a desfășurat la Timișoara al doilea Simpozion de Numismatică¹. În același număr de revistă citim o recenzie a unei masive lucrări apărută la Editura Facla din Timișoara cuprinzând articole politice pe care Valeriu Braniște le-a scris în ziarele bănațene pe care le-a condus și fondat: „Dreptatea” și „Foaia de duminică” din Timișoara, „Drapelul” și „Banatul” din Lugoj. Fiica

¹ *** *Al doilea Simpozion de numismatică la Timișoara*, în RdI, tom 34, 1981, 2, pp. 350-351

lui Braniște, Valeria Căliman, și cercetătoarea Maria Elena Simionescu au identificat peste 4 000 de articole scrise de Braniște în cele patru publicații! Lucrarea are un cuvânt introductiv semnat de Mircea Mușat, iar după note și glosar se adaugă un capitol „Valeriu Braniște în conștiința contemporanilor săi și a posterității”, urmat de fotodocumente din viața și activitatea acestei mari personalități cu care și Banatul se mândrește². La rubrica „Însemnări”, Victor Neumann scrie despre lucrarea care avea să fie ultima publicată de I. D. Suciu. Iată ce scria atunci Neumann: „Bazându-se pe o largă documentație arhivistică, puțin sau deloc folosită de istoricii români, I. D. Suciu și-a făcut simțită prezența în domeniul culturii, în primul rând, prin înțelegerea corespunzătoare a necesităților istoriografiei românești; trecutul Banatului a fost insuficient cercetat, așadar își aștepta un specialist în istorie și literatură care să releve variatele aspecte ale luptei naționale a românilor bănățeni, să contribuie la semnalarea unor prezențe românești remarcabile în momente de seamă ale istoriei universale; în proiectele sale, după cum însuși mărturisește, există dorința de a rescrie o sinteză despre trecutul acestui ținut, o istorie care să aibă mereu în vedere istoria poporului român.

Rezultatele sale confirmă acest lucru de la prima până la ultima carte. [...] este unul dintre cei mai avizați istorici contemporani în probleme de *Banatică*, subliniind că toate cărțile sale (cu *Literatura bănățeană* începând), formează un tot organic, fiind principale instrumente de lucru în mâna oricărui cercetător tentat să investigheze istoria acestei zone românești”. După ce sesizează câteva interferențe sau trimiteri bibliografice scăpate din vedere de autor, Neumann scrie: „... lucrarea lui I. D. Suciu trebuie considerată ca o valoroasă sinteză a istoriei legăturilor românești bănățene, evoluție privită sub toate aspectele. Așadar un volum cu date originale, cu idei clare și bine argumentate, ceea ce-l recomandă ca pe o reușită producție a

² Matei Ionescu, *VALERIU BRANIȘTE, De la Blaj la Alba Iulia. Articole politice*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 484 p., în RdI, tom 34, 1981, 2, pp. 355-360

istoriografiei contemporane”³. În zilele noastre, același Neumann este de părere că I. D. Suciu scria, atunci, în „manieră protocronistă”: „Partea frumoasă a lucrurilor însă derivă din regândirea trecutului din perspectiva timpului nostru. Nu trăim la 1848, nici la 1948 și nici în anii 1980-1990. Prin urmare, nu vom scrie nici în maniera cronicărească a lui Stoica de Hațeg, nici uzând interpretările lui Szentklaray Jenő sau George Popovici. Nici în maniera protocronistă a lui I. D. Suciu sau Cornelia Bodea. Vom citi, scrie și interpreta textul în funcție de multiplele cunoștințe adunate, de vocabularul de astăzi și de puterea noastră de înțelegere”⁴. Așadar, avem a înțelege că, sub presiunea imperativelor epistemologice de moment, de dorit nu și a celor ideologice, istoria ca știință este în permanentă rescriere. Istoria ca realitate este aceeași, doar abordarea lingvistică este alta, fapt care-l face pe istoric să caute formula adecvată vremurilor sale. Cândva, Neumann era, ca și I. D. Suciu, pozitivist, acum Suciu mai este doar un nume pe lucrările sale, în timp ce Neumann este ... conceptualist!?

Muzeul Banatului din Timișoara, condus de Mihai Fătu, a organizat o mare Sesiune științifică consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român. În zilele de 6 și 7 martie 1981 au fost prezenți „... în orașul de pe malurile Begăi cadre universitare, cercetători, muzeografi, activiști de partid, istorici din principalele centre culturale ale țării...” Sesiunea și-a desfășurat lucrările în plen și pe două secțiuni. S-au prezentat peste 100 de comunicări. Printre participanți: I. I. Russu, Cornelia Bodea, Ionel Gal, Augustin Deac, Nicolae Petreanu, Olimpiu Maticescu, Ștefan Lache, Marin Badea, Ion Iacoș, Traian Udrea, Traian Bunescu, Gheorghe Lazarovici, Florin Medeleț, Mircea Mare, Doina Benea, Alexandru Rădulescu, Ilie Uzum, Nicolae Secară, Tiberiu Moț, Aurel Țintă, Miodrag Milin, Gheorghe Șora, Vasile Dudaș, Radu Păiușan,

³ Victor Neumann, *I. D. SUCIU, Unitatea poporului român. Contribuții istorice bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 188 p., în RDI, tom 34, 1981, 3, pp. 569-572

⁴ Ovidiu Forai, *Despre melanjul cultural-confesional al Banatului Timișoarei. Interviu cu istoricul Victor Neumann*, în “Arca. Revistă de literatură, eseu, artă vizuale, muzică”, Arad, anul XXIX, nr. 4-5-6 (337-338-3349), 2018, p. 147

William Marin, Gheorghe I. Oancea⁵. În 1980 se publica în revista „Mitropolia Banatului” descoperirea manuscrisului lucrării *Povești moșăști, școlărilor rumânești*, ultima scrisă de Nicolae Stoica de Hațeg în 1830⁶. Vasile Mioc comentează capitoul al treilea, care conține cunoștințe de astronomie destinate elevilor: noțiuni de măsurare a timpului, cunoștințe despre sistemul planetar și despre constelații⁷. La „Însemnări” V. Neumann semnaleză o lucrare despre scrierile cu caracter istoric și istoriografic ale lui G. Barițiu⁸.

Răzvan Theodorescu publică un documentar din care aflăm cum au ajuns anglo-saxonii în secolul XI la Constantinopol, și apoi lângă zona Banatului. În „Chronicon Laudunense”, o „cronică universală compilată în Franța primelor decenii ale secolului al XIII-lea de către un călugăr englez sau anglo-normand – care se referă la o emigrație anglo-saxonă în părțile Mării Negre”, se povestește că pe la 1072, unii baroni saxoni din Anglia de Vest și slujitorii lor au plecat cu 235 de corăbii într-un periplu atlanto-mediteranean-pontic, ajungând la Constantinopol în 1075. Erau peste 4350 de oameni. Unii dintre ei „vor fi trimiși prin hotărâre imperială spre miazănoapte, într-o regiune aflată deja în mâinile păgânilor, dar fostă bizantină, unde noii veniți dau așezărilor nume de orașe engleze, unde intră în curând în conflict cu emisarii împăratului bizantin și unde [...] își manifestă conflictul deschis cu Bizanțul și în registrul ecleziastic, intrând în contacte cu clerul catolic al Ungariei arpadiene”. Pentru localizarea zonei unde s-au așezat anglo-saxonii, istoricul se referă la un document

⁵ Gelcu Maksutovici, *Sesiunea științifică de la Timișoara consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, în Rdl, tom 34, 1981, 6, pp. 1183-1185

⁶ Damaschin Mioc, *O lucrare inedită a cronicarului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg: „Povești moșăști, școlărilor rumânești”*, în „Mitropolia Banatului”, an XXX (1980), nr. 7-9, pp. 558-577

⁷ Vasile Mioc, *Lecții de astronomie în opera cronicarului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg*, în Rdl, tom 34, 1981, 7, pp. 1349-1358

⁸ Victor Neumann, *GEORGE EM. MARICA, Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleno din secolul al XIX-lea*, vol. III, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1980, 254 p., în Rdl, tom 34, 1981, 7, pp. 1395-1397

din timpul regelui Andrei al II-lea, la începutul secolului XIII, în care se scrie despre o „terra Britannorum” aflată în zona Baranya, „între Dunăre și Drava, spre hotarele regatului arpadian cu Serbia, nu departe, așadar, de ținuturile bănățene”. După care, Theodorescu amintește de o „pură, dar tulburătoare coincidență – apariția cu predilecție aici, în Banat, a monedelor engleze din secolele XI-XII și de la începutul secolului al XIII-lea descoperite pe teritoriul românesc [...] la Gaiul Mic, la Cenad, la Teremia Mare, la Sâmbăteni-Arad, sterlingii englezi, ca și dinarii de Friesach și Koln, fiind legați, desigur, de începuturile legăturilor economice ale acestor regiuni vest-românești cu Occidentul, dar poate și – de ce nu – de tradiția unei anume vremelnice prezențe, în aceste zone dinspre joncțiunea Dunării de Jos cu Dunărea Mijlocie, a unor coloniști englezi din secolul al XI-lea”⁹.

Un istoric din Cluj-Napoca, George Cipăianu, a publicat „*prima lucrare* importantă dedicată lui Vincențiu Babeș, tatăl celebrului Victor Babeș”, un mare bănățean care a fost „unul dintre cei mai combativi deputați din parlamentul maghiar, luptător îndârjit împotriva dualismului pe care l-a prevăzut înainte de 1867, inițiator și creator al Partidului Național din Banat și Ungaria, redactor al gazetei <<Albina>> și fecund ziarist, membru fondator al Academiei Române”. Această valoroasă monografie, tipărită la editura timișoreană Facla, a fost distinsă de Academia RSR cu Premiul „Ștefan Gheorghiu” pe anul 1980¹⁰.

Universitarul timișorean Radu Păiușan publică un studiu de mare interes, bazat pe documente de arhivă: lupta românilor bănățeni împotriva dualismului austro-ungar în timpul Primului Război Mondial. Scopul luptei: unitatea națională. Forme ale luptei naționale: fuga în România, neprezentarea la recrutare în armata austro-ungară, automutilarea, dezertările. Cum au reacționat autoritățile austro-

⁹ Răzvan Theodorescu, *Anglo-saxonii pontici din secolul al XI-lea*, în RdI, tom 34, 1981, 10, pp. 1941-1953

¹⁰ Gelu Neamțiu, *GEORGE CIPĂIANU, Vincențiu Babeș (1821-1907)*, Edit. Facla, Timișoara, 1980, 235 p., în RdI, tom 34, 1981, 12, pp. 2343-2345

ungere? Arestarea celor suspecți de instigare, schingiuirea populației civile, rechiziții, închiderea școlilor confesionale românești. Forme ale luptei sociale: țărani cereau pământ, împărțirea marilor moșii, credite de la stat. Sunt date informații despre calvarul la care au fost supuși români ca Ilie Gherban, Martin Vernichescu, Ion Vidu, Ion Clopoțel. Se prezintă revolta celor 1 000 de marinari români din portul adriatic Pola, în octombrie 1918, în care un rol important l-a avut căpitanul Caius Brediceanu. Se dau informații despre constituirea consiliilor naționale românești și a gărzilor naționale în comune și orașe, dar și despre alegerea deputaților pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia¹¹.

În același număr de revistă, la rubrica „Revista revistelor de istorie”, V. Neumann prezintă anuarul Muzeului din Oradea, „Crisia”, care „își revendică un meritos loc în seria publicațiilor științifice editate de muzeele din România”. Un singur text din numărul X al revistei nu este pe placul lui Neumann: cel scris de „publicistul”(!) Gh. Șora despre legăturile lui Titu Maiorescu cu scriitorii din Transilvania și Banat¹².

Cercetătorul bucureștean Anastasie Iordache publică un studiu din care desprindem și câteva referiri la acțiuni ale bănățenilor. În toamna anului 1848, N. Bălcescu îi scria din Sibiu prietenului său A. G. Goleșcu despre faptul că românii din Banat și Transilvania au ridicat armele împotriva „asupritorilor maghiari”. Din delegația trimisă la Viena, la 25 februarie 1849, pentru a duce împăratului o moțiune a „națiunii române din marele principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina”, făcea parte și „delegația românilor bănățeni, alcătuită din Patriciu Popescu, Basilius Stoian, frații Mocioni ș.a.”. Prin

¹¹ Radu Păiușan, *Lupta socială și națională a românilor bănățeni împotriva dualismului austro-ungar în anii primului război mondial*, în Rdl, tom 35, 1982, 1, pp. 35-54

¹² Victor Neumann, *** „Crisia”, X, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1980, 793 p., în Rdl, tom 35, 1982, 1, pp. 197-199.

Constituția din 4 martie 1849 românii din Banat erau incluși la Voivodina sârbească, fapt care va provoca noi proteste¹³.

Cititorii revistei sunt informați despre apariția unui volum „în fapt o reușită integrală, atât a autorului cât și a editurii Facla din Timișoara”, în care Costin Feneșan publică 92 de documente medievale bănățene (37 în limba latină și 55 în limba maghiară), dintre care 84 inedite¹⁴.

„Volumul de documente privind istoria mișcării muncitorești arădene (anii 1821-1918), realizat de Eugen Gluck și Alexandru Roz, coordonat științific de Gheorghe Unc, face parte din seria acelor restituiri menite să pună în valoare cele mai semnificative acte despre geneza și evoluția mișcării muncitorești din România”. Așa începe prezentarea făcută de V. Neumann unei lucrări care „și va câștiga un binemeritat loc în suita instrumentelor de lucru indispensabile tratării oricărei teme din istoria mișcării proletare din ținuturile arădene”¹⁵.

O interesantă analiză a interferențelor politice româno-sârbe din perioada 1790-1848 îi aparține lui Miodrag Milin. Se dau amănunte despre Congresul național-confesional sârbesc de la Timișoara din august 1790, despre raporturile româno-sârbe în timpul revoluției de la 1848, despre rolul lui Eftimie Murgu, despre divergențele dintre intelectualii sârbi și români. Autorul precizează că prin Constituția din 4 martie 1849 „a fost instituită, independent de autoritatea maghiară, <<Voivodina Sârbească și Banatul Timișan>>. Ea includea județele Bodrog, Torontal, Timiș, Caraș și cercurile Ruma și Ilok.

¹³ Anastasie Iordache, *Raporturile românilor din Imperiul habsburgic în revoluția de la 1848-1849 pentru unitate națională*, în Rdl, tom 35, 1982, 5-6, pp. 686-706

¹⁴ Andrei Busuioceanu, *COSTIN FENEȘAN, Documente medievale bănățene (1440-1653)*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 220 p. + 12 pl., în Rdl, tom 35, 1982, 5-6, pp. 757-758

¹⁵ Victor Neumann, *** *Din istoria mișcării muncitorești. Documente arădene 1821-1918*, Edit. Facla, Timișoara, 1981, 281 p., în Rdl, tom 35, 1982, 7, pp. 858-859

Această <<Vojvodina>> a fost însă departe de ceea ce-și doreau sârbii: în componența ei n-a intrat nici o parte a graniței militare cu orașul Novi Sad, care au suportat cele mai mari jertfe; în schimb au intrat părți pe care sârbii nu le doreau, creându-li-se în noua provincie o structură etnică defavorabilă. [...]

În ciuda măsurilor represive ale ierarhiei, lupta pentru emanciparea ierarhică-confesională a românilor bănățeni a continuat cu și mai multă tenacitate în perioada post-pașoptistă”. Despărțirea religioasă va avea loc în 1864, când s-a reînființat Mitropolia românească a Ardealului¹⁶.

Tot Milin semnaleză o lucrare apărută la Beograd¹⁷.

D. Mioc anunță apariția unui „nou izvor inedit, de astă dată narativ, publicat de aceeași editură, <<Facla>>, atât de atentă la tot ceea ce reprezintă istorie a Banatului”. Este vorba de un volum tradus și îngrijit de Costin Feneșan¹⁸.

Miodrag Milin scrie despre relațiile româno-sârbe din vremea lui Cuza și Mihail Obrenovic, sârbul fiind „primul șef de stat care a salutat și recunoscut dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza”. Se dau detalii despre tranzitul de arme pentru Serbia peste teritoriul României, despre deschiderea agențiilor diplomatice în 1863 la București și Belgrad¹⁹.

Un „Documentar” ne oferă informații despre semnificația tezaurului descoperit în 1939 în zona satului Igrîș, jud. Timiș, pe malul stâng al Mureșului. Este compus din 31 de piese monetare din

¹⁶ Miodrag Milin, *Interferențe politice româno-sârbe la confluența dintre tradiție și modernitate (1790-1848)*, în RDI, tom 35, 1982, 12, pp. 1298-1312

¹⁷ *Idem*, *LJILJANA ALEKSIC-PEJKOVIC, Politika Italije prema Srbiji do 1870 godine (Politica Italiei față de Serbia până la anul 1870)*, Narodna Knjiga, Beograd, 1979, 390 p., în RDI, tom 36, 1983, 5, p. 538

¹⁸ D. Mioc, *J. J. EHLER, Banatul de la origini până acum (1774)*, prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Edit. Facla, Timișoara, 1982, 207 p., în RDI, tom 36, 1983, 8, pp. 853-854

¹⁹ Miodrag Milin, *Relațiile româno-sârbe în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*, în RDI, tom 37, 1984, 1, pp. 63-76.

argint „din care: 29 dinari (trei tipuri) de la *Vlaicu-Vodă*, domnul Țării Românești, și 2 aspri (un singur tip) emiși de țaratul bulgar al lui *Stracimir*”. Cei doi autori consideră că tezaurul a fost îngropat postquem 1374 și a aparținut fie unui trimis al lui Vladislav I Vlaicu (1364-1377) la curtea regelui maghiar, fie unor negustori. Principala semnificație a tezaurului ar fi, în concepția celor doi autori: „... o contribuție istorică esențială asupra permanentei ideii de unitate a poporului român, de pe ambele versante ale Carpaților, popor vremelnice despărțit prin vitregia vremurilor de atunci.

În plus, discuția referitoare la scrierea în care sunt redate inscripțiile de pe aceste monede (latină sau slavonă) precum și ordinea cronologică a emisiunilor respective evocă unul dintre multele episoade de luptă pentru independență, suveranitate și, mai ales, pentru păstrarea identității întregului nostru popor”²⁰!

Stelian Mîndruț semnaleză apariția unui important volum de documente bănățene din perioada primei conflagrații mondiale. Autorii sunt C. Brătescu, M. Milin, T. Moț, I. Munteanu (coordonator, semnează și un *Cuvânt înainte*); colaboratori: S. Berghian, A. Dolga, Gh. Oancea, R. Păiușan; referenți științifici: T. Bunescu, E. Ostoici, V. Dudaș, Al. Porțeanu²¹.

Într-un material dedicat femeilor implicate în lupta antihitleristă găsim două exemple din Banat. Elena Ghemescu „mamă a 4 copii, soțul luptând pe front, despre care rapoartele militare arătau: <<Trebuie să menționăm curajul nemaipomenit al acestei doamne...>>, a fost citată prin Ordin de zi pe armată, semnat de ministrul de război, general C. Vasiliu-Rășcanu. De ce? Aflăm din document: <<În cartea neamului, deschisă la 23 August 1944, poporul român a înscris pagini de eroism legendar. Actele de vrednicie și de curaj sunt cu atât mai educative cu cât ele pornesc din conștiința hotărâtă a nației. Se

²⁰ C. Răileanu, T. Nussbaum, *Semnificația istorică a unui tezaur cu monede de la Vlaicu Vodă atestat în nord-vestul Banatului*, în RdI, tom 37, 1984, 6, pp. 569-577

²¹ Stelian Mîndruț, *** *FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE BĂNĂȚENE. 1914-1919*, București, 1983, 254 p., în RdI, tom 37, 1984, 7, pp. 707-709

ilustrează mai jos modul deosebit cu care a acționat doamna Elena Ghemescu, funcționară la Oficiul PTT al comunei Deta, județul Timiș-Torontal, în cursul luni septembrie 1944, cu ocazia luptelor care au avut loc în regiunea Timișoarei. În timp ce comuna Deta era ocupată de trupele germane, doamna Elena Ghemescu, dintr-un înalt sentiment patriotic, a reușit să realizeze legătura telefonică între oficiu și trupele noastre și veghind mereu la post a informat în mod permanent asupra situației inamicului. În urmă fiind prinsă și arestată a putut scăpa cu viață numai datorită curajului său. Pentru patriotismul, bravura arătată și mai ales pentru realele servicii pe care le-a adus trupelor noastre, cu riscul vieții sale, doamna Elena Ghemescu a fost decorată cu Crucea Serviciului Credincios și se citează prin ordin pe armată>>.

Atitudini asemănătoare s-ar mai putea aminti și în legătură cu Ana Burcă, telefonistă în comuna Peciu Nou, județul Timiș, care <<a rămas până în ultimul moment la datorie>>, precizându-se, în continuare, [...] că <<nu se știe dacă a scăpat cu viață>>”²².

Într-un studiu despre imaginea Angliei la călătoriile români care au vizitat-o până în 1860, Paul Cernovodeanu amintește și doi bănățeni: „... poetul și lexicograful bănățean Mihail Halici din Caransebeș (1643-după 1712) aflat la Londra pentru studii la 1694 și mai târziu în 1712” și „iluministul bănățean Paul Iorgovici (1764-1808), care a stat la Londra aproape un an, în 1793”, însă niciunul dintre ei nu a consemnat impresii despre cele văzute acolo²³.

Stelian Mîndruț semnalează „încercarea temerară a tânărului istoric timișorean care reușește o lucrare notabilă în peisajul volumelor monografice autohtone”, fiind vorba despre un volum monografic dedicat lui Vasile Maniu, patriotul cărturar născut la Lugoj în 1824, scris de V. Neumann²⁴.

²² Elisabeta Ioniță, *File de eroism feminin românesc pe frontul antihitlerist*, în RdI, tom 38, 1985, 4, pp. 352-363

²³ Paul Cernovodeanu, *Imaginea Angliei la călătoriile români până la 1860 (I)*, în RdI, tom 38, 1985, 5, pp. 471-486

²⁴ Stelian Mîndruț, *VICTOR NEUMANN, Vasile Maniu. Monografie istorică*, Edit. Facla, Timișoara, 1984, 212 p., în RdI, tom 38, 1985, 9, pp. 910-912

Un „interesant volum despre familia bănăţeană Stoika, familie cu merite deosebite în lupta poporului român pentru libertate și independență națională” a publicat Radu Păiușan. Apărut „sub egida Institutului de științe socio-culturale și educație permanentă Timiș [...]. Lucrarea lui Radu Păiușan are o înfățișare modestă (este multiplicată la xerox) și conține și unele erori sau formulări mai puțin îngrijite. Apar și greșeli de dactilografiere necorectate sau corectate eronat. Toate acestea însă pot fi remediate într-o ediție viitoare...”²⁵. Într-adevăr, peste ani, prof. univ. dr. Radu Păiușan a revenit asupra subiectului cu multe materiale, dintre care amintim două volume apărute în condiții grafice deosebite²⁶.

Un „Documentar” despre aurul românesc în secolul al XVI-lea face referiri și la zona auriferă a Banatului. Ioan Czementes din Cluj a întocmit o listă despre minele și spălătoriile de aur existente la 1560. Czementes era un „cementar” care lucra la cămara de „cementare” a aurului din Sibiu, locul unde se colecta aurul. Paul Binder, autorul documentarului, apreciază textul lui Ioan Czementes ca fiind „cel mai complet izvor istoric despre geografia aurului românesc din evul mediu”. Textul menționează spălătoriile de aur de pe Timiș și Bistra, în zona Caransebeșului, unde o marcă de aur se vinde cu 60 de florini, iar „pertinențele Caransebeș aparțin regelui”. Într-o scrisoare a lui Felician de Herberstein, datată în 1585, se scrie despre zona auriferă din regiunea Caransebeș cu Bucava (Buhaua) și Marga pe valea Bistrei²⁷.

Tot la rubrica „Documentar”, Dan Popescu descrie mișcările sociale din Banat în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Autorul

²⁵ Emeric Mihaly, *RADU PĂIUȘAN, Bănăţenii în lupta pentru unitatea națională. 1830-1918*, Timișoara, 1983, V+224 p., în RdI, tom 38, 1985, 11, pp. 1141-1142

²⁶ Radu Păiușan, *Generalul bănăţean Ștefan Stoika – luptător pentru independența și unitatea națională*, (ediție bilingvă româno-engleză), Editura Eurostampa, Timișoara, 2002, 244 p; *Idem, Participanți bănăţeni la lupta pentru independență și unitate națională (1830-1918)*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2003, 397 p + ilustrații

²⁷ Paul Binder, *Aurul românesc în secolul al XVI-lea. Lista lui Ioan Czementes din Cluj despre minele și spălătoriile de aur (1560)*, în RdI, tom 39, 1986, 1, pp. 79-85

precizează că „Banatul s-a dezvoltat în condiții mult deosebite față de unele provincii ale imperiului, ca domeniu al statului, el era supus la sarcini feudale mai reduse iar raporturile feudale difereau ca nuanță de cele ale Transilvaniei”. Popescu oferă date interesante despre evoluția nobilimii, categoriile de țărani, mărimea suprafețelor de pământ (sesiile) deținute de iobagi, mărimea moșiilor deținute de nemeși. Condițiile de viață și muncă s-au degradat, obligațiile țăranilor erau din ce în ce mai grele, abuzurile nobililor deveniseră cotidiene și mulți țărani emigrău în căutare de lucru. Nemulțumirile țăranilor s-au concretizat „printr-o continuă luptă antifeudală, accentuată printr-o gamă variată de forme ale luptei de clasă: acte de răzbunare, incendiere, haiducie, emigrare și bineînțeles răsvrătiri și răscoale”. Autorul exemplifică cu multe astfel de evenimente din întreg Banatul, accentuează ecoul revoluției lui Tudor Vladimirescu în Banat și prezintă măsurile luate de autorități pentru a ține situația sub control²⁸.

Rezonanța revoluției lui Tudor Vladimirescu în Banat și Transilvania constituie subiectul următorului „Documentar” scris de Virgil Joița. Autorul îi amintește pe cei care au scris despre Vladimirescu: Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Banatului* din 1827; George Barițiu în multe numere din „Foaia pentru minte, inimă și literatură” și în „Gazeta Transilvaniei”; Vasile Maniu în *Dizertațiunea...* publicată la Timișoara în 1857; C. D. Aricescu și Ioan Voinescu în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” în 1859-1860; revista „Transilvania” cu un ciclu de articole în 1871, când se împlinea semicentenarul. Exemplele merg până la 1921²⁹.

Dan Popescu revine cu o scurtă informare despre Sesiunea de comunicări științifice de la Lugoj, din 25 aprilie 1986, dedicată împlinirii a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român, la care au participat „profesori de istorie, propagandiști, activiști de

²⁸ Dan Popescu, *Frământări și mișcări țărănești în Banat în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în RdI, tom 39, 1986, pp. 571-580

²⁹²⁹ Virgil Joița, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821 în conștiința românilor din Banat și Transilvania*, în RdI, tom 39, 1986, 8, pp. 795-801

partid și U.T.C., precum și cadre universitare și de cercetare științifică din București și Timișoara”. Printre cei care au prezentat comunicări au fost: Ion Șendrulescu, Constantin Mocanu, Ioan Scurtu, Ion Spălățelu, Gheorghe Oancea, Viorel Screciu, Victor Țundrea. În aceeași zi, cu toții s-au deplasat la Făget, unde a avut loc un simpozion la care a fost prezent și Dumitru Tomoni. A doua zi, 26 aprilie, un simpozion similar a avut loc la Nădrag³⁰.

Un interesant studiu despre relațiile româno-sârbe în războiul de independență scrie Miodrag Milin. Aflăm despre reținerea Serbiei de a participa la război, fiind în dificultate după semieșecul din 1876, despre respingerea colaborării românilor cu sârbii pentru cucerirea Vidinului și teama Serbiei că România va ocupa teritoriile în acea zonă de la sudul Dunării drept compensație pentru pierderea Basarabiei de sud, despre amestecul diplomației austro-ungare în favoarea Serbiei și despre calmarea situației cu contribuția lui Kogălniceanu, Lascăr Catargiu și Ristic, cele două state rămânând în bune relații, ambele orientându-și politica externă spre Austro-Ungaria³¹.

În ziua de 14 martie 1987, a avut loc la Lugoj Sesiunea de comunicări științifice cu prilejul împlinirii a 65 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist. Invitați au fost profesori universitari, cercetători științifici și publiciști din București, Iași, Cluj-Napoca și Timișoara. Printre ei, Ion Șendrulescu, Gheorghe I. Ioniță, Gheorghe Platon, Constantin Mocanu, Olimpiu Matichescu, Ovidiu Șincai, Gheorghe Oancea. Sesiunea din Lugoj a fost precedată de două simpozioane care au avut loc în 13 martie la Întreprinderea „Ciocanul” din Nădrag și la Căminul Cultural din Făget³².

³⁰ Dan Popescu, *Sesiune de comunicări științifice la Lugoj dedicată aniversării a 65 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, în RdI, tom 39, 1986, 8, pp. 810-811

³¹ Miodrag Milin, *România și Serbia în războiul de independență. Acțiuni militare și stări de spirit*, în RdI, tom 40, 1987, 4, pp. 408-417

³² Dan Popescu, *Sesiune de comunicări științifice, Lugoj: 65 de ani de la crearea Uniunii Tineretului Comunist*, în RdI, tom 40, 1987, 7, pp. 643-644

Din același număr de revistă aflăm că a apărut un volum „selectiv de izvoare demografice” din secolul XVIII, editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului și îngrijit de istoricul bănățean Costin Feneșan³³.

Cristina Feneșan se ocupă într-un studiu, publicat în două numere de revistă, cu extracția minieră în Banat în secolele XVI-XVII. În prima parte, citim despre mineritul din eialetul Timișoara ca formă de exploatare social-economică, cu multe amănunte preluate din lucrarea lui Francesco Grisellini, despre proprietatea minieră, despre prospecțiuni miniere și folosirea forței de muncă. În partea a doua a studiului se dau informații despre extragerea aramei, fierului și silitrei în eialetul Timișoara. Aspectele puse în discuție de autoarea studiului „dovedesc fără putință de tăgadă că nu se poate vorbi de inexistența sau decăderea exploatării miniere din Banat în vremea stăpânirii otomane. Aceasta a cunoscut o evoluție asemănătoare, cu perioade de avânt și de stagnare, proprie și altor exploatări miniere din Peninsula Balcanică”³⁴.

Cea mai importantă instituție medievală autohtonă din Banat în secolele XIV-XV, adunările obștești din districte, face obiectului studiului publicat de Viorel Achim. Așa cum a descoperit Ioan-Aurel Pop, instituția a fost atestată documentar pentru prima dată la 1360 în Hațeg și a avut în principal un caracter judiciar, rezolvând problemele de proprietate pe baza dreptului românesc. Studiind câteva zeci de documente, V. Achim precizează că adunările obștești au funcționat în Banat, în districtele create de regalitatea maghiară din secolul XIV în zonele de deal și de munte, îmbinând „autonomia locală a românilor cu autoritatea de drept a regalității, exercitată prin intermediul castelanului cetății regale” care conducea administrativ și militar districtul. Însă prima „adunare a românilor din Banat atestată

³³ Carol Vecov, *COSTIN FENEȘAN, Izvoare de demografie istorică*, vol I, *Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, D.G.A.S., București, 1986, 435 p+12 tabele, în Rdl, tom 40, 1987, 7, pp. 757-759

³⁴ Cristina Feneșan, *Extracția minieră în Banat în secolele XVI-XVII (I)*, în Rdl, tom 40, 1987, 9, pp. 885-897; *Ibidem, (II)*, în Rdl, tom 40, 1987, 10, pp. 983-995

documentar, care a avut loc la Caransebeș în anul 1369”, nu a fost tutelată de reprezentantul regalității. Autorul oferă multe exemple din activitățile acestor adunări obștești, cele mai multe fiind atestate în districtul Sebeș, dintre cele șapte districte fiind „cel mai întins și mai important în Banat”. La început, adunările obștești au avut „un larg caracter popular” însă, treptat, oamenii de rând au fost eliminați, ultima lor participare fiind atestată în 1428 la Mehadia, nobilii preluând rolul hotărâtor în aceste adunări³⁵.

O lucrare despre activitățile prin care tinerii intelectuali din anii premergători revoluției de la 1848 au depășit izolarea provincială și au răspândit aceeași cultură națională pe întreg teritoriul locuit de români, săpând „la rădăcina vechii orânduiri”, face referire și la bănățeni. Nicolae Tincu Velea a difuzat, în Banat, tipărituri românești de la București și Iași. Doctorul Paul Vasici, directorul carantinei de la Timiș, lângă Brașov, era un „român bănățean preocupat de facilitarea tuturor contactelor între conaționali din toate provinciile”, fiind foarte apreciat de intelectualii români pentru că permitea atât tranzitul persoanelor, cât și al tipăriturilor. Autorul scrie că „Legăturile epistolare dintre Principate și Transilvania sunt susținute și promovate stăruitor de dr. Paul Vasici, directorul carantinei de la Timiș. Fiind el însuși unul dintre românii din monarhia habsburgică cu legături numeroase în Moldova și Țara Românească, contribuia la facilitarea acestora, chiar în condițiile în care autoritățile habsburgice tindeau să le suprime”. Mai aflăm și că, în 1839, N. Bălcescu s-a deplasat la Mehadia, „în provincia lui Eftimie Murgu, având ca scop să propage planurile de unitate națională alcătuite de Ioan Cămpineanu”³⁶.

Paul Cernovodeanu oferă largi extrase din impresiile de călătorie prin Țările Române, ale unor ofițeri britanici în timpul războaielor napoleoniene. Unul dintre ei a fost căpitanul scoțian John Mac Donald

³⁵ Viorel Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*, în RdI, tom 41, 1988, 2, pp. 191-203

³⁶ Apostol Stan, *Unitatea națională prin legături între cărturari în anii anteriori revoluției de la 1848*, în RdI, tom 41, 1988, 4, pp. 386-403

Kinneir (1782-1830) din regimentul 24 de infanterie cu sediul la Madras, în India. În mai 1813 a călătorit de la Viena spre Constantinopol, traversând Banatul. Cităm câteva dintre impresiile scoțianului: „Timișoara, capitala provinciei Banat, este după D’Anville, vechiul Tibiscus în Dacia, unde a fost exilat Ovidiu și care a fost subjugat de armatele lui Traian. Locuitorii se laudă a fi scoborâtori din soldații romani [...]. Locuitorii, al căror număr este, se spune, de șase sau șapte mii de suflete, au un teatru și sunt de altfel foarte veseli [...]. Pe la trei după masă, pe când ieșeam din Recaș, sat mic la o depărtare de 12 mile, nu mică mi-a fost surpriza să întâlnesc femei ale căror trăsături și îmbrăcăminte aveau o asemănare izbitoare cu acele ale hindușilor”. A urmat traseul prin Chizătău, Lugoj, Sacu, Caransebeș „veche stațiune romană în Dacia”, Slatina-Timiș, Teregova „unde șeful de poștă, ce trimisese toți caii de poștă la Orșova pentru o treabă de a sa, îi înlocui cu patru boi, care ne-au dus până la Cornea, la o distanță de douăsprezece mile, în două ceasuri și jumătate”. A urmat Mehadia „un sat ruinat”, apoi amintește de „băile foarte mult frecventate de locuitorii orașelor învecinate, ce vin aici să bea apă minerală”, după care ajunge la Orșova, unde nu existau nici han, nici cafenea, așa că a căutat adăpost la negustorii Tucker & Co. A vizitat insula Ada Kaleh, a trecut în Serbia pentru a vedea inscripția săpată în stâncă de împăratul Traian, a revenit la Orșova și, în 25 mai, părăsea Banatul intrând în Oltenia³⁷.

Maria Holban descifrează jurnalul de drum al colonelului prusian Karl Ludwig von Gotze (1743-1806) care, trimis în misiune secretă la Constantinopol, a străbătut de trei ori și Banatul, în 1790-1791. Prima dată, în 1790, la întoarcerea de la Constantinopol, unde ajunsese pe mare, de la Veneția. Revine repede în Banat, mergând pe traseul Timișoara, Chizătău, Lugoj, Sacu, Caransebeș, Slatina, Teregova unde drumul este atât de îngust, „încât nici o trăsură nu poate face loc altelei”. Ajunge la Orșova, este impresionat de „foarte mulții trandafiri sălbatici de o mărime deosebită” din zona dunăreană Poarta

³⁷ Paul Cernovodeanu, *Ofițeri englezi din perioada războaielor napoleoniene despre Țările Române (1802-1813)*, în Rdl, tom 41, 1988, 7, pp. 659-672

de Fier, „plină de moruni, lungi cât un om și jumătate și lați și groși cât un cap de bou”. Pe 2 ianuarie 1792, venind dinspre Sibiu, pe Valea Mureșului, intră în Banat pe la „Coșava, ...sat românesc cu han bun”, apoi trece prin Făget „sat românesc”, Lugoj și ajunge la Timișoara în 5 ianuarie. Va părăsi Banatul peste două zile³⁸.

Despre bănățenii participanți la lupta pentru unitate națională putem citi în studiul lui Radu Păiușan, în care găsim noi amănunte despre familia Stoika. Ștefan Stoika, născut în Lipova la 12 iulie 1808, a făcut studii la Școala Militară de Cadeți și la Școala de Contabilitate și Finanțe din Viena, de unde pleacă la București, în 1830, pentru a se încadra în armata românească abia înființată. Până în 1851 ajunge la gradul de colonel, șef al Marelui Stat Major și secretar general al Ministerului de Război. Se dau amănunte despre rolul lui Stoika în timpul războiului Crimeii și în vremea Unirii Principatelor, despre postura de agent diplomatic și importanța unei lucrări publicată de el la Paris în februarie 1859 (pe care fiul său, generalul Ștefan Șt. Stoica, a tradus-o și publicat-o în 1910). În 1861 a fost ales primar al Capitalei, reales în 1865, apoi a fost senator. A murit la 12 iulie 1878. Fratele său, Dimitrie Stoika, a trecut în Moldova ca profesor de limba latină, predând și la Academia Mihăileană. Fiica lui Dimitrie, Lucreția, s-a căsătorit cu D. D. Pătrășcanu, fiul lor fiind avocatul comunist Lucrețiu Pătrășcanu. Ștefan Stoika a avut doi fii care au ales cariera militară. Cel mare, Nicolae, născut în 1845, a urmat cariera militară și a luptat în războiul de independență, a trecut în rezervă cu gradul de general în 1906, dar n-a mai apucat să vadă Marea Unire, decedând în 1914. Al treilea fiu, Ștefan (1848-1928) a urmat tatălui și fratelui, a luptat și el în războiul pentru independență. Deși era de mult timp pensionat cu gradul de general, solicita lui Averescu să i se încredințeze un comandament pentru a lupta în Marele Război. Rămas în București, a fost ținut ostatec de către germani în timpul ocupației Capitalei și a văzut împlinit idealul național al unirii. Dacă al doilea copil al

³⁸ Maria Holban, *Misiunea secretă a unui colonel prusian la Poartă și drumurile sale prin Țările Române (1790-1792)*, în RdI, tom 41, 1988, 7, pp. 697-708

colonelului Stoica nu a fost militar, în schimb nepoții colonelului – Constantin, Cezar, Nicolae și Titus – au participat cu toții la luptele din Primul Război Mondial, Constantin T. Stoika, sublocotenent în vârstă de 24 de ani, murind în luptele de pe valea Oltului, la 23 octombrie 1916. Impresionantă povestea acestor trei generații dintr-o familie de bănațeni luptători pentru unitatea națională³⁹!

La „Cronica vieții științifice” suntem informați despre manifestări științifice dedicate Marii Uniri din 1918. La Lugoj, în 28 octombrie 1988, a avut loc simpozionul cu tema *Unitate, continuitate și independență în istoria poporului român*. Printre cei care au susținut comunicări au fost Dan Popescu, Gheorghe Luchescu, Rodica Ivan, Constantin Diaconescu. În 4-5 noiembrie 1988 s-au desfășurat trei simpozioane cu tema *70 de ani de la făurirea statului național unitar român*. Primul a fost la Nădrag, unde au luat cuvântul Constantin Mocanu, Ion Șendrulescu, Ion Spălățelu, Ioan Scurtu, Gheorghe I. Ioniță, Dan Popescu. A urmat cel de la Făget, cu aceiași invitați. A doua zi, la Lugoj, cu aceeași participare, au fost prezentate alte comunicări⁴⁰.

La „Cronica vieții științifice”, Costin Feneșan scrie despre cel de-al optulea an de activitate al Laboratorului de Demografie Istorică al Universității București⁴¹.

Ultimul bănațean care semnează în „Revista de istorie” în chiar ultimul ei an de existență a fost Vasile Muntean, care a făcut o prezentare a celei de-a doua ediții a unui dicționar de mitologie cu peste 2 600 de articole. Muntean oferă mai multe sugestii de care să țină seama autorul dicționarului la viitoarea reeditare.⁴²

³⁹ Radu Păiușan, *Participanți bănațeni la lupta pentru unitate națională*, în RdI, tom 41, 1988, 12, pp. 1165-1175.

⁴⁰ Constantin Mocanu, *Manifestări științifice dedicate Marii Uniri din 1918, organizate la Lugoj, Nădrag, Făget*, în RdI, tom 42, 1989, 2, pp. 202-203

⁴¹ Costin Feneșan, *Laboratorul de demografie istorică în al optulea an de activitate*, în RdI, tom 42, 1989, 11, pp. 1143-1145

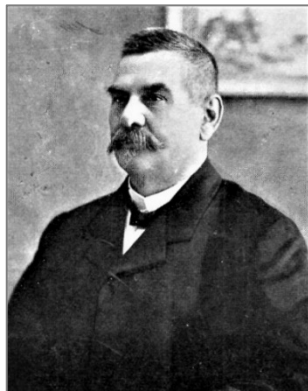
⁴² Vasile Muntean, *VICTOR KERNBACH, Dicționar de mitologie generală*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1989, 666 p., în RdI, tom 42, 1989, 12, pp. 1273-1274.

PERSONALITĂȚI BĂNĂȚENE

Coriolan Brediceanu - slujitor la altarul aspirațiilor românilor bănățeni și ardeleni

Prof. dr. Constantin-T. Stan

La 25 ianuarie/7 februarie 1909, un anunț, inserat în coloanele periodicelor bănățene și ardeleni, avea să întristeze inimile românilor de pretutindeni: „Coriolan Brediceanu nu mai este!”. Articole evocatoare, încadrate în chenar cernit, străbătute de sfântul fior al neputinței în fața eternei despărțiri – ceasul trist, dezolant al ireversibilei treceri în lumea de dincolo – aveau să se reverse generos, în ample reverberații, însăilate cu adâncă pietate, în paginile gazetelor de slovă și simțire românească, dar și în publicațiile de expresie maghiară și germană. Coriolan Brediceanu fusese privit, de-a lungul carierei sale, cu cele mai profunde sentimente de afecțiune, cu manifestări de o elegantă reverență, de colegi și prieteni, indiferent de convingerile lor politice, etnie sau confesiune. Spiritul său moderat, electrizantele interpelări, alocuțiuni, discursuri și pledoarii rostite în limbile română, maghiară sau germană (nu de puține ori, colegii săi maghiari din Dietă achiesaseră la logica discursului său politic, rostit cu o impecabilă elocință oratorică, într-o nuanțată și expresivă maghiară – semn

aristocratic de respect profesional), manifestându-și adevărată prin entuziaste aplauze, gesturi aprobatoare și chiar însuflețite voturi *pro*.

„Prin cultura largă, prin munca dezinteresată și prin darul de vorbă limpede și hotărâtă, Brediceanu a știut să se ridice repede deasupra vieții strâmte și goale a unui orașel și să-și merite rolul de conducător pe care i-l încredința un ținut întreg”, se sublinia, patetic, în periodicul arădean „Biserica și Școala” (XXXIII, 5, 1909, 6-7), amintindu-se rolul său în constituirea și demersurile Partidului Național Român (membru în Comitetul Central până în 1892) – forul politic care a conferit expresie, legitimitate și substanță persuasivă aspirațiilor românilor bănățeni –, dar și febrila și rodnică sa activitate în Congregația Comitatensă. Era evocată, totodată, cu o nedisimulată umbră de regret, retragerea sa din activitatea parlamentară – așa-numitul „pasivism” (după eșecul candidaturii din 1884 în cercul electoral Bocșa), apoi, în perioada post-Memorandum, după încetarea activității PNR, până în 1906, anul debutului său de parlamentar dietal, reprezentant al cercului electoral Oravița (după invalidarea alegerilor din cercul Bocșei)¹.

În „Tribuna” arădeană (XIII, 20, 1909, 1-2, 3) erau rememorate câteva repere din îndelungata și prodigioasa sa activitate politică, fiind subliniat, în același timp, profilul său intelectual și moral, dar și atașamentul pentru valorile spirituale naționale, care-i conferiseră aura unui tribun providențial și, implicit, treziseră o neobișnuită empatie în rândul alegătorilor:

„După constituirea clubului parlamentar românesc, Brediceanu fu ales vicepreședinte. Câte lupte s-au dat în parlament, din toate și-a luat parte bogată și nu s-a ținut în Bănat adunare poporală la care să nu fie invitat. Cuvântând în dulce grai bănățănesc, Brediceanu era o mândrie și mângâiere a poporului. Coardele sufletului bănățănesc nimeni nu le-a știut atinge mai cu duioșie. Era adevărat măiestru întru a exprima cugetul și simțirea bănățeanului. Secretul popularității sale se explică

¹ v. Constantin-T. Stan, *Alegeri în Cercul electoral Bocșa la 1906*, în „Morisena”, Cenad, V, 1 (17), 2020, 36-39.

poate tocmai prin faptul acesta: Brediceanu era reprezentantul tipic al notei bănățenești între fruntașii noștri. Prin firea sa, prin temperamentul său totdeauna vioi, vorbăreț, vesel și expansiv, el era expresia însăși a românului bănățean. El era bănățean fiindcă nu putea fi altfel, și dacă ar fi încercat, de pildă, să vorbească altfel decât în dialectul Banatului, am fi avut impresia că nu-i natural”.

O anumită genuinitate a discursului, sufletul său cald și deschis constituiau un adevărat imbold pentru curatele aspirații sociale, culturale și politice ale românilor, care formau majoritatea în ținutul Banatului:

„La prima impresie, dificil și aproape tranșant la vorbă, după o scurtă convorbire, sub crusta asta aspră, găseai un om plin de umor și de un fin duh natural și spontan, descopereai în fundul inimii o adevărată comoară de bunătate și curățenie naivă a acestui suflet fără strămbătate, fără vicleșug. Inima lui avea acel avânt, acea generozitate largă a adevăraților idealști, care-i dădeau o tinerețe de copil bun și naiv”.

În cuprinsul aceluiași periodic (p.5) era inserată o relatare despre împrejurările decesului tribunului:

„Aflu următoarele amănunte despre împrejurările în cari s-a săvârșit moartea lui Coriolan Brediceanu. Defunctul suferise în zilele din urmă de o boală gravă. Simțindu-se mai bine, a hotărât să plece la Budapesta, pentru a i se face o operație. Ieri dimineața, bolnavul a fost transportat într-o lectică la gară. În jurul lui se aflau soția lui, Cornelia, dr. Gheorghe Dobrin, dr. Ștefan Petrovici, deputat, dr. Valeriu Braniște, medicii dr. Ignea și dr. Neumann. În momentul când era să fie urcat în tren, a avut un atac la inimă și în câteva clipe își dădu nobilul său suflet. Cei doi medici cari se aflau pe lângă el nu au putut să constate decât agonia. Moartea i-a fost instantanee. Se afirmă că, până în ultimele clipe, Brediceanu a fost de o dispoziție bună, și în momentul când era să fie urcat în tren ar fi făcut glume cătră suita ce-l însoțea”.

Gazetarii de la „Drapelul” (IX, 12, 1909, 1), foaia lugojeană care, prin moderație și obiectivitate, se impusese în peisajul presei românești din cuprinsul Banatului și Transilvaniei, subliniau amploarea ceremoniilor funerare (un convoi de un km, 8-10 mii de

oameni îndoliați participanți în cortegiu), subliniind meritele excepționale ale celui trecut la Domnul:

„De abia acum s-a putut vedea întru adevăr că cine a fost. Mai elocvent decât discursuri și aprecieri au demonstrat faptele. Nu numai ai săi, ci și cei pe cari, în întreaga sa viață, i-a considerat de adversari, au venit să dea tribut sincer de admirație mărimii ce a apus”.

Prin neostoitele sale diligențe, Coriolan Brediceanu reprezenta un adevărat simbol pentru năzuințele populației românești din întregul Banat, fiind profund implicat în toate manifestările culturale din urbea sa natală.

„N-a fost lucru românesc pentru care să nu se fi știut însufleți și pentru care n-ar fi știut transmite însuflețirea sa și asupra altora. Unde privim, în tot locul îl vedem. Ca prezident și, totodată, corist la Reuniunea de Cântări, pentru a cărei susținere și înflorire a jertfit nespun de mult, la biserică, la școală, la Casină, la aranjarea petrecerilor și întrunirilor, la recepția oaspeților și găzduirea lor, de i-a ieșit veste ospitalității bănățenești, la serbări și la acte triste, aproape la toate înmormântările bărbaților noștri mai de seamă, precum și la gregarii care s-au distins în serviciul public cu credință, el a rostit ultimul adio, storcând lacrimi și îndemnând la urmarea exemplului bune” („Drapelul”, Lugoj, IX, 27 ianuarie/9 februarie 1909).

Funeraliile, desfășurate la Lugoj, capitala culturală *de facto* a românilor bănățeni, au avut o desfășurare impresionantă, rezervată, de obicei, doar marilor personalități laice și religioase ale neamului. Largi ecouri au reverberat în toate ținuturile românești, care și-au trimis, cu emoționante mesaje de bun-rămas, reprezentanți de seamă.

„Un mulcom zvon de clopote se împarte azi în unduire de jale peste capitala românească a Banatului, și vântul le poartă departe, le duce din deal în deal, le împrăștie în tot cuprinsul românesc de la Murăș până la Dunăre, le fărâmă în mii de șoapte stânse de durere de-a lungul văii împădurite a Carașului. Pretutindeni, prin satele românești, străbate în suflete fiorul pierderii amare ce-a îndurat Banatul prin moartea celui mai bun fiu al său. «Taica Brediceanu nu mai este» – e vestea ce cutremură azi inimile românești pretutindeni. Cu sufletele încăleștate de

durere stau azi în preajma sicriului, acoperit de cununi, miile de români, veniți să dea cinstea cea mai de pe urmă lui Brediceanu. Din cele mai îndepărtate unghiuri ale țării au sosit trimișii neamului, să însoțească la groapă osămintele celui ce a străjuit o viață întregă, neînfrânt, altarul nădejdlor noastre.” (*ibidem*)

Au venit să aducă un ultim omagiu ilustrului dispărut o deputațiune din Oravița (în frunte cu av. I. Nedelcu și Gh. Jianu), o delegație a Partidului Național German (Ungarländische Deutsche Volkspartei), condusă de Viktor Orendi-Hommenau², membrii Comitetului Național al PNR (deputații Vasile Lucaciu, Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Vlad, Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Ioan Suci, Ștefan Petrovici și George Popovici), în atmosfera sublimată de acordurile celor șase corale sosite din satele limitrofe.

Prohodul, oficiat de părintele Traian Badescu, protopopii George Popovici, Andrei Ghidiu și Ioan Pepa, de preoții Ștefan Sciopoane, Iosif Tempea, Nicolae Birescu, Simeon Blajovan, Nicolae Groza și diaconul Mihail Gașpar, a fost intercalat cu răspunsurile Reuniunii Române de Cântări și Muzică, dirijată de Ioan Vidu, doinitorul Banatului, cel care, și în aceste momente de cumpănă, își revărsa aleanul prin mijlocirea strunelor lirei. Au rostit discursuri funebrele George Popovici, protoprezbiterul tractului Lugoj, deputat dietal (va fi ales membru corespondent al Academiei Române la puțin timp după funestul eveniment), Vasile Lucaciu, avocatul Iosif Haus (Hausch Károly), decanul baroului Lugoj („oricât principiile politice l-au despărțit pe Brediceanu de mulți dintre colegii săi advocați, la mormântul lui ei își închină steagul ca în fața unui mare luptător pentru idealul poporului său”)³, preotul și compozitorul

² Viktor Orendi-Hommenau (1870-1954), poet, jurnalist și politician, militant pentru emanciparea șvabilor și sașilor și rezistența în fața politicii de maghiarizare a etnicilor de limbă germană.

³ „Procesul, reclamația au amuțit. În apărarea nevinovăției, nu mai auzim puternicul tău veto, opritor de acuze. De câte ori ne-am măsurat armele în lupta veșnică a părerilor și principiilor! Luciul spiritului tău strălucitor a vărsat aureolă de raze asupra luptei! Adversar întrepid în serviciul vocațiunii tale fără preget,

Aurel Popovici-Racoviță, paroh greco-catolic la Ticvanu Mic⁴, iar în fața mormântului, Valeriu Braniște, în numele societăților culturale din Lugoj („A fost stâlpul Casinei Române [...], a pus temelie Reuniunii de Cântări, și dacă astăzi ne mândrim cu vestitul nostru cor, nu putem să nu recunoaștem nepieritoarele merite ale aceluia care, atât ca și corist, cât și ca prezident, cârmuitor și slugă a tuturor, n-a pregetat, din anii tinereții până la ultima răsufare, să facă totul ca viața Reuniunii să propășească ferită de zguduiri” – *ibidem*), Ioan Văsâi, în numele țăranilor români, și Ion Ștefan Paulian, fondatorul și dirijorul Societății Corale „Doina” din Turnu Severin („El era simbolul tuturor românilor, bunătatea lui era mângâierea inimilor, înțelepciunea lui era cârma minților. La glasul lui, și prieteni, și dușmani își plecau frunțile, la gestul lui, porneau femeii și copiii, bătrâni și tineri” – *ibidem*)⁵. Au transmis mesaje de condoleanțe familiei: av. George Dobrin (fost practicant în biroul avocațial al defunctului), Ioan Mețianu, mitropolitul Ardealului, Roman Ciorogariu, directorul Institutului Pedagogic-

n-ai fost niciodată dușman. Deși, în lupta principiilor, am stat atât de departe unul de altul, ca cele două poluri ale globului pământesc, inima ta a fost totdeauna aproape de noi. Și revărsările calde ale acestei inimi ne-au cucerit, ne-au captivat și ne-au legat de tine totdeauna și în toate. E foarte aspră inima omenească. Câtă căldură, câtă bunătate, câtă jertfă se reclamă ca, din această asprime a inimii, să putem storce scânteia dragostei” („Drapelul”, Lugoj, IX, 12, 29 ianuarie/11 februarie 1909, 1).

⁴ Aurel Popovici-Racoviță (1879, Racovița-Timiș – 1942, Arad), preot greco-catolic în satul Ticvanu Mic, protopop, profesor la Preparandia Greco-Catolică de Fete și dirijorul Corului Catedral „Lira” din Lugoj, profesor de muzică la Liceul „Moise Nicoară” din Arad, compozitor, dublu laureat (în 1913 și 1940) al Premiului Național de Compoziție „George Enescu” (v. Constantin-T. Stan, *Aurel C. Popovici-Racoviță. Preotul-compozitor și profesorul*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010).

⁵ Ion Ștefan Paulian (1864-1936), cu studii muzicale la Conservatorul din București, a cântat în corul ceremonial al Bisericii „Domnița Bălașa” din București, a predat muzica la Gimnaziul din Slatina (unde a fondat corul catedral), la Școala Normală de Învățători din Craiova și a fondat Societatea Corală „Doina” din Turnu Severin. Pentru activitatea sa națională, a fost întemnițat, de către autoritățile ungare, în lagărul de la Seghedin.

Teologic din Arad, av. arădean Nicolae Oncu, deputat dietal⁶, Alexandru Mocioni (peste câteva luni, la 1 aprilie, își va da și el obștescul sfârșit), Veturia și Lazăr Triteanu, Onisifor Ghibu, Ioan Borcia, Ghenadie Bogoevici (președintele Sinodului parohial din Budapesta), Sextil Pușcariu, profesorul și lingvistul Iosif Popovici, redactorii publicațiilor „Lupta” și „Poporul Român”, arhimandritul Filaret Musta, protopopul caransebeșean Andrei Ghidiu, Sebastian Olariu (prota Făgetului), părintele Iosif Traian Badescu (viitor episcop al Caransebeșului), av. Alexandru Birăescu (Panciova), Aurel C. Popovici, Octavian Goga, Constantin Stere, Corneliu Diaconovich⁷.

Un poem-omagiu, dedicat avocatului lugojean, a fost încredințat spre publicare, de Simeon Dessean, membru în comitetul cercual al ASTREI din Bocșa Montană, periodicului „Gazeta Transilvaniei” (LXXII, 39, 1909, 1). Dincolo de tonul exaltat-naiv, marcat totuși de anumite veleități lirice, răzbat franchețea și delicatețea unei conștiințe închinată idealului național. Stihurile pot avea însă relevanță pe plan lingvistic, Banatul fiind, la acea dată, un spațiu vitregit în anevoiosul proces de cultivare instituțională a limbii literare române.

*Teribilă simțire, dureri consumătoare,
Surprindere grozavă săgeată pieptul meu,
La vestea consterninte și plină de teroare
Că-i mort care crezusem c-ar fi un semizeu!*

⁶ Nicolae Oncu (1843, Rișca – 1914, Arad) a urmat studii gimnaziale la Beiuș, Lugoj și Oradea (unde a susținut și bacalaureatul), studii universitare la Viena și Bruxelles. Avocat la Arad, în 1906 este ales deputat în Dieta de la Budapesta. A activat ca deputat sinodal în eparhia Aradului și în Congresul Național Bisericesc. „Caracter integru, om în deplina accepțiune a cuvântului. Totdeauna și-a apărat principiile sale, din care cauză a și suferit atacuri, cari l-au făcut să se retragă din viața publică și să grijască de sănătatea destul de șubredă” († *Dr. Nicolae Oncu*, în „Foaia diecezană”, Caransebeș, XXIX, 1914, 3, 5).

⁷ Vezi *Scrisori către Coriolan Brediceanu și Cornelia Brediceanu*, în Ioan Stratan, *Dor de frați. Epistolar lugojean*, Editura Facla, Timișoara, 1977, p. 51-63.

*În vrâsta bărbăției, lucind în demnitate,
Cu-o inimă nobilă și-un geniu de-admirat,
Speranțele-i nobile în sânul său lăptate
Ah! Moartea prea crudelă subit le-a secerat.*

*Ah! Unde-i a ta voce sonoră și potinte,
Ce-nvoacă continuu dreptate și-adevăr!?
Ah! Unde-ți e limbajul măreț și elocinte
Uscând torenți de lacrimi, muind inimi de fier!*

.....

*Avem o mângăiere, că nobilul tău suflet,
Cu glorie deplină, la cer se va sui,
De unde, în mărire, cu al tău dulce zâmbet,
Pe cerul națiunii ca stea va străluci!*

Drept prinos de recunoștință, la puțin timp de la funeralii, a fost instituit Fondul „Coriolan Brediceanu” „pentru masa studenților români din Brașov” („Drapelul”, IX, 24, 1909, 3), iar chipul său a fost imortalizat plastic de către pictorul academic lugojean Virgil Simonescu, un ulei pe pânză destinat „saletului” Casinei. Inițial, „portretul a fost expus în vitrina Palatului Poporul, și, până târziu seara, trotuarul era ocupat de mulțime. Tabloul îl reprezintă pe Brediceanu în adevăratul lui teren de luptă, la masa verde a comitatului, vorbind. [...] Adormitul leu al Banatului stă în picioare, cu o mână la șold, în vreme ce cu cealaltă razimă creionul de cartea legii, pe ai cărei paragrafi bazându-se a reclamat pururea drepturile poporului român” (*Portretul lui Coriolan Brediceanu*, în „Drapelul”, IX, 32, 1909, 3)⁸. Caius Brediceanu, care tocmai își susținuse censura

⁸ Virgil Simonescu (1881, Gladna Română – 1941, Lugoj), absolvent al Academiei de Arte Frumoase din München, a pictat Catedrala Greco-Catolică din Lugoj, frescele sale, adevărate capodopere, împodobind numeroase alte locașuri de cult din Banat – la Boldur, Buziaș, Coșteiu Mare, Făget, Ferendia, Gruni, Mehadia, Orșova, Șuștarovăț, Vârșeț, Vlaicovăț și Voivodint.

de avocat la Budapesta, va prelua cabinetul tatălui său („Drapelul”, IX, 38, 1909, 3).

După vacantarea postului de deputat cercual, Clubul deputaților naționali l-a desemnat drept candidat la viitorul scrutin electoral pe George Pop de Băsești, președintele *de iure* al PNR. Comitetul Central pentru afacerile electorale din comitatul Caraș-Severin, întrunit la Lugoj, sub prezidiul viceșpanului Aurel Issekutz, a fixat ziua de 2 martie st.n. ca dată pentru desfășurarea alegerilor dietale din cercul Oravița. După o campanie maculată de numeroase incidente (agresiuni fizice, invective și acțiuni de intimidare din partea autorităților, cu implicarea forțelor de ordine), Iosif Siegescu, preot greco-catolic, profesor la Universitatea din Budapesta, reprezentant al partidului guvernamental, a ieșit victorios, întrunind o lejeră majoritate.

Cercetând Biblioteca muzicală „Tiberiu Brediceanu”⁹, am identificat câteva mesaje de condoleanțe inedite transmise familiei îndoliate, precum și o ultimă epistolă, adresată de Coriolan Brediceanu, înainte de obștescul sfârșit, lui Tiberiu, în care își prezintă opiniile asupra libretului icoanei într-un act *La șezătoare*, după prima reprezentație (Sibiu, 1908).

*

Meine anfricklige Beileidsbezeugung über den Verlust Ihrer so hervorragenden Herren Vater.

Victor von Heldenberg (profesor de muzică la Conservatorul din București)

15.II.09,

Hermannstadt (Nagyszeben, Sibiu)

*

⁹ Fondul documentar, aflat în custodia Sandei Brediceanu, văduva dirijorului Mihai Brediceanu (fost director al Filarmonicii „George Enescu” din București), a fost donat, între timp, Bibliotecii Academiei Române din Capitală.

Dragă Tiberiu!

Cruda soartă nu te-a cruțat nici pe tine și ți-a răpit părintele bun, care ți-a fost mai scump în viață. E drept, pierderea cea mare nu se mai poate repara, că familia întristată și-a pierdut capul, iar nația română, un conducător. Fie-ți barem spre mângâiere că și alți mulți [cuvânt ilizibil] ei, familia noastră întreagă e pătrunsă de durerea cea mare prin moartea tatălui tău. Primește dar din partea familiei noastre condoleanțele [cele] mai profunde. Servus, dragă!

*Dr. [Eugen] Truția*¹⁰
Reghinul Săsesc, 20/II. 909

*

Vă rog de a primi din parte-mi expresiunea sincerei mele condoleanțe la pierderea ireparabilă ce ați îndurat prin trecerea din viață a scumpului D-Voastră părinte.

Cu deosebită stimă,

Sibiu, în 10/II.09
*Dr. Vasile Preda*¹¹, avocat

*

Andrieu Bârseanu (profesor, membru al Academiei Române)

Vă roagă să primiți adânc simțita sa împărtășire la doliul ce a cuprins familia D-Voastră, prin trecerea din viață a neuitatului D-Voastră Tată. Jalea familiei D-Voastre este jalea întreg neamului românesc.

31 ian. v. (13 faur n.) 1909

*

¹⁰ Dr. Vasile Truț(i)a (1879, Reghinul Săsesc – 1968), prefect al județului Satu-Mare, prim-pretor al plășii Reghinul de Jos, notar public.

¹¹ Membru al PNR, deputat de Sibiu în prima legislatură după Marea Unire.

Tiberiu dragă!

Din incidentul atât de trist, te rog primește condolițele mele. Numai timpul și împăcarea cu soarta neînconjurată îți poate alina durerea.

Te salută cordial,

Al tău,

*Dr. Ilie Carol Barbul*¹²

Brașov, la 9 faur 1909

*

Paris, 11 februarie 1909

Domnule Tiberiu!

Tocmai era să espediez asta alăturată, când am aflat din „Temesvarer Zeitung” vestea nespus de tristă despre pierderea ce ați îndurat și îți trimit sincera mea condoleanță.

*Lucia Cosma*¹³

*

Dragă Tiberius!

De mai multe ori, am luat condeiul în mâni ca să-ți scriu și eu vreo câteva cuvinte de mângâiere, dar n-am putut. Ce cuvinte ar fi în stare să-ți poată alina durerea grozavă ce o simte omul în astfel de împrejurări și ce cuvinte ar putea să și exprime părerea de rău a mea și a noastră, a tuturor, pe care am simțit-o când am auzit de pierderea mare ce ai îndurat. Tot timpul cât au ținut zilele grele, am fost cu gândul la voi, luând parte la durerea voastră, căci și noi n-am fost cruțați, de soartă, de astfel de supărări și știm ce însemnează pierderea unui tată iubit.

¹² Dr. Ilie Carol Barbul (1881, Lipău – 1926, Carei), deputat în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, membru al Marelui Sfat Național, subprefect și prefect al județului Satu Mare (1921-1926), deputat în Parlamentul României.

¹³ Lucia Minodora Cosma (1875, Beiuș – 1972, Sibiu), cântăreață de operă, profesoară.

Dar acum, că te-ai despărțit de iubiții tăi și te-ai întors acasă, luând eu firul ocupațiunii de toate zilele, vin să te rog să nu te lași pradă durerii – să zâmbești la iubita ta mamă, care de la tine și de la Caius așteaptă să-i redai tot sprijinul care l-a pierdut. Și dacă poate să-ți fie, în câțva de mângâiere, să te gândești că tot ai avut norocul de a ajunge la vârsta bărbăției, înconjurat de dragostea unui bun și nobil părinte, până când alții nici n-au cunoscut fericirea de aceasta sub îngrijirea unui tată iubitor.

Sărmanul dl Brediceanu, pare că inima dânsului, nobilă și simțitoare, s-a încordat și a slăbit, bătând așa puternic și cu căldură în lupta pentru poporul său iubit, decât să mai fi avut putere să învingă boala trupului și să-i lungească firul vieții. Dar dragostea și mulțumita poporului pentru care s-a jertfit nici nu ar avea vreodată sfârșit.

Pe tine te rog încă o dată să fii tare și să nu te dai singurătății și gândurilor triste, căci niciodată nu pot fi priincioase sănătății. Vino cât de curând la noi. Noi toți ținem așa de mult la tine și la ai tăi, vom încerca să-ți ajutăm să treci, cu ajutorul lui D-zeu și al timpului, ce vindecă toate ranele, peste supărarea ta mare.

Deci îți zic la revedere, în curând.

În nestrămutată prietenie,

*Nora*¹⁴,

Sibiu, 2/15 feb. 909

*

Dragă Tiberius!

E de necrezut, dar adevărat că abia ieri seara târziu, după înmormântarea scumpului D-tale părinte, am primit cele dintâi știri despre decedarea-i atât de regretabilă. Zguduită până în adâncul inimii, nu găsesc cuvinte să îmbrac în ele ceea ce simțesc în aceste zile grele de jale pentru Dta, dragul meu bun prietin!...

¹⁴ Eleonora Borcia (1876-1965), poetă, traducătoare din limba germană, sora poetului și traducătorului Ion Borcia (1880-1912).

Mă simt nenorocită că stau prea departe și îți sunt prea străină, decât să am dreptul a te mângâia, cum mă trage inima, atât doar pot să-ți spun că, după tatăl meu, nu cunosc om pe care să-l fiu iubit și adorat mai mult decât pe bătrânul Dtale, pe neuitatul nostru „Taica Brediceanu”.

Rog fierbinte pe Dzeu să-ți dea tăria de care ai lipsă pentru a înfrânge durerea proprie, ca să poți mângâia și întări pe mama și surorile Dtale, sărmanele...

În gând mereu cu Dta și cu [cuvânt ilizibil, hârtia fiind deteriorată] mare...

Riți [Mia Cerne]¹⁵

10 II 909

*

„Generală”, Societatea Română de Asigurări Generale
București, 24/9 februarie 09

Iubite prietene,

Aflu din ziare pierderea ce suferi prin ruperea firului vieții a iubitului D-tale tată. E o durere nespus de mare pentru o inimă de fiu, durere ce am încercat și eu, de aceea cu toată inima împărtășesc cu D-ta această durere.

Dacă D-ta pierzi pe iubitul tău tată, românii din țara ungurească pierd pe protectorul lor sufletesc, de aceea pot spune că românii toți sunt în doliu. Fie ca regretele noastre, ale tuturor românilor buni, să-ți fie de ușurare în aceste clipe de durere.

Dumnezeu să-ți dea putere să urmezi calea începută de bunul D-tale părinte pentru binele românilor asuprași.

Primește o călduroasă îmbrățișare de la prietenul devotat,

Colar Theodorovich,

Str. Filaret, 19

*

¹⁵ Mia Cerne (Maria Florescu), (1883-1940), poetă.

Societatea Muzicală „Armonia” din Cernăuți¹⁶
13 faur [1909]

Stimate d-le [Tiberiu] Brediceanu,

Ne-a venit știrea dureroasă că ați îndurat o lovitură grea: d-voastră v-a răpit nemiloasa moarte pe părintele mult iubit, iar neamul românesc, îndeosebi asupritul și greu încercatul neam românesc de sub coroana Sf. Ștefan a pierdut în el un luceafăr luminos, un luptător neînfricoșat în greaua luptă pentru lege, limbă și moșie, ce o poartă cu atâta abnegațiune și entuziasm în contra vrednicilor urmași ai lui Attila.

Primiți, vă rugăm, și din partea noastră, condoleanțele cele mai sincere: ne sângeră și nouă și – fiți încredințat – fiecărui român de bine inima de când ne-a izbit știrea asta dureroasă. Asigurarea aceasta aducă-vă pentru moment puțină alinare, iar pe câmpul frumos și mirositor al muzicei noastre naționale veți afla, cu ajutoriul lui Dumnezeu, o mângâiere deplină.

Ștefan Scarlat, v-președinte

Emil Poraicu, secretar

*

Reuniunea Română de Lectură din Recița Montană

Mult stimată doamnă!

Pierderea ireparabilă a soțului D-Voastră e pierderea întregului neam românesc.

Reuniunile noastre, al căror membru onorariu a fost marele răposat, să alătură cu toată inima la doliul D-Voastră, carele este al

¹⁶ Societatea Muzicală „Armonia” a fost înființată în 19 iulie 1881 datorită îndemnurilor și diligențelor mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici. Președinția i-a fost atribuită lui Leon Goian, bagheta dirijorală fiind preluată de Hans Hörner. A promovat, în Bucovina, creațiile bănașenilor Ioan Vidu și Tiberiu Brediceanu (*La șezătoare*).

tuturor românilor, dorindu-vă ușurare și mângăiere, în partea mare ce-și ia neamul din durerea D-Voastră.

Primiți, mult stimată doamnă, expresiunea sincerului nostru devotament, în numele Reuniunii de Lectură și a Reuniunii de Cântare și Muzică.

Reșița Montană, în 11 februarie 1909

Ioan Popovici, prezident onorariu

Petru Bandu, secretar

Iosif Velceanu, dirigentul Reun. de Cânt. și Muzică

*

*Lugoj, 27 ianuarie 1909*¹⁷

Iubite Tiberiu!

Cetind, în fine, *Șezătoarea*¹⁸, am aflat că partea primă are acțiune – trecerea la deznodământ e prea fără cauză plauzibilă. Când intră tinerii – ar putea să întrebe o fată de la flăcăul ei. „Sorin nu e cu voi [?]”. Flăcăul: „Nu – șede în cârciumă cu un străin și-și petrece”. Străinul acela e „cuconașul” cu floarea dată Ilenei, care (din întâmplare, trecând prin Săliște, s-a oprit la cazarmă și își dă în vorbă cu Sorin) află că cest din urmă e supărat pe Ileana – și pentru ce. El [îi] spune lui Sorin că cu nici un gând rău [n-a] dat, s-a mâniat pe Ileana – se împacă –, și apoi urmează încheierea.

¹⁷ Ultimul răvaș al „leului” Banatului.

¹⁸ *La șezătoare*, icoană de la țară într-un act, pe un libret de Constantin Sandu-Aldea și Ion Borgia (în regia lui Iuliu Enescu și sub bagheta lui Tiberiu Brediceanu), s-a jucat în premieră în 2/15 iunie 1908, la Sibiu, pe scena de la Gesellschaftshaus. Spectacolul, dedicat comemorării unui pătrar de veac de la moartea lui Ciprian Porumbescu, a debutat cu un Parastas, oficiat în Catedrala Arhidiecezană, cu concursul corului Seminarului Andreian. Matineul de la Gesellschaftshaus a cuprins și reprezentarea operetei *Crai-Nou*, capodopera lui Ciprian Porumbescu (la pupitru: Augustin Bena), din distribuție făcând parte și Lucia Vlad, una dintre surorile lui Victor Vlad Delamarina, în rolul orfanei Anica.

„Conașul” merge către [cuvânt ilizibil] și, apucând o ceteră, cântă și el.

Această acțiune lucrată în cadrul piesei ar face să pregătească sfârșitul bun al piesei.

Eu nu ți le-am scris ca să schimbi ceva, doar simplu, părerea mea.

[semnătura]

Activitatea lui Coriolan Brediceanu cu un an înainte de „marea trecere”

La începutul anului 1908, elita politică românească bănățeană și ardeleană era conectată la dezbaterile unui subiect care inflamase firești sensibilități: intențiile privind maghiarizarea armatei, o nouă etapă în mai amplul proces de alienare identitară a instituțiilor și a membrilor comunităților de altă etnie din cuprinsul Ungariei. Astfel, într-o polemică dietală, Coriolan Brediceanu intervenea prompt, exprimându-și dezacordul pentru gestul lipsit de tact de a mobiliza recruții de rit răsăritean (ortodocși și greco-catolici) chiar în ajunul Crăciunului:

„Deputatul naționalist pretinde ca în rapoartele despre starea armatei să se pună separat datele care se referă la recruții români. Protestează contra abuzului că au fost chemați la oaste recruți români tocmai în ziua de Crăciun. Nu votează proiectul” (*Se cere maghiarizarea armatei*, în „Drapelul”, VIII, 4, 1908, 2).

Au fost și voci, din tabăra politică guvernamentală (deputatul Lengyel Zoltán), care, înțelegând stângăcia demersului, au cerut retragerea proiectului de pe ordinea de zi. Pledoaria avocatului lugojean (v. *Discursul deputatului Coriolan Brediceanu. Naționalitățile și armata*, în „Drapelul”, VIII, 4, 1908, 2), tranșant, persuasiv, sublinia tarele și grotescul proiectului, solicitându-se, în final, eliminarea practicilor (inectivele verbale și umilința) cu care erau tratați oștenii români:

„Cea mai frumoasă podoabă a unei țări, fala fiecărui stat, este armata sa. Drept aceea, armata trebuie să se bucure de cea mai mare considerație și cinste. Nu trebuie ca în armată să prindă rădăcini răul obicei de a se da preferință soldaților de o anumită naționalitate. Armata e a patriei, deci a tuturor. Toți fiii patriei, fără deosebire de naționalitate și religie, trebuie să o servească, dar, iarăși, toți au dreptul să beneficieze de scutul, precum și de carierele pe care ea le deschide. Dl ministru de honvezi ar face bine să arate câți dintre fiii naționalităților se împartășesc de bursele pentru școlile militare? Să arate raportul în care fiecare dintre acești tineri beneficiază de aceste burse. Dl ministru, în raportul său despre sinuciderile din armată să arate motivele care au îndemnat pe soldați să se sinucidă. Aceste date ar da dlui ministru, ca și opintiri publice, deslușiri surprinzătoare. Ministrul de honvezi să intervină ca să înceteze odată înjurăturile și vorbele urâte, ca epitetul cu care, de obicei, sunt întâmpinați soldații români, «büdös» [puturos, împutit]. Să intervină ca politica să fie izgonită cu totul din armată. Să se respecte legea și datinile strămoșești ale soldaților. Anul acesta, recruți români de confesiune ortodoxă și gr.-cat. au fost chemați la serviciu tocmai în ziua de Crăciun. [...] Să se respecte sărbătorile tuturor confesiunilor, să nu se ia în deșert sentimentul religios al soldaților, căci religia este baza existenței fiecărui popor, precum și a fiecărui stat»¹⁹.

¹⁹ Mentalitatea privind problematica naționalităților în perioada respectivă prezenta similitudini cu cea întâlnită în Parlamentul României. Într-o dezbateră din Cameră, pe marginea Legii pentru înființarea armatei permanente în România și reducerea serviciului militar de la 3 la 2 ani (la punctul 1, în care se prevedea că toți locuitorii României vor efectua serviciul militar), Nicolae Iorga a solicitat imperios interdicția evreilor de a accede în armată: „Dacă dl Sturdza vrea în armată o frăție de cruce, aceasta nu se poate face cu evreii în oaste. Domnitorii n-au lăsat să intre în armată evreii. Nu se poate să avem conducători, caporali, sergenți și ofițeri evrei. Nici n-avem nevoie de ei în oaste. N-au niciun talent pentru armată. [...] Apoi, ei au o boală de ochi molipsitoare. În fine, sunt un element periculos, și în armată corup pe superiori. Cei din clasa conducătoare a evreilor doresc să intre în armată pentru ca apoi să poată pretinde drepturi cetățenești pentru masele evreiești. Evreii în armată nu au nicio legătură sufletească cu românii. Mai sunt și alți străini în armată, de pildă turcii din Dobrogea, o rasă minunată pentru armata noastră. Evreii sunt însă o primejdie [...]”. În intervenția sa, prim-ministrul Dimitrie Sturdza, considerând că Iorga „vorbește fără răspundere”, exagerând („Domnul acesta trăiește în grandomanie și vorbește nemăsurat [...]). Nu putem suferi să ne vină dl

În același timp, Coriolan Brediceanu activa intens și pe tărâm social, fiind implicat în activitățile asociațiilor și societăților culturale lugojene. Într-un apel semnat de reprezentanții Reuniunii Române de Lectură (Casina Română), Coriolan Brediceanu (președinte) și Romul Dimboiu (secretar) au convocat Adunarea Generală a Reuniunii (26 ianuarie 1908). Casina, întemeiată la 1864, devenise, de-a lungul timpului, o instituție fundamentală pentru cultivarea tradițiilor culturale românești într-un burg eminentemente cosmopolit, în care conviețuiau, în proporții relativ egale, entități habitaționale diverse: maghiari, germani, evrei. În cuvântul său de deschidere, C. Brediceanu a subliniat importanța Casinei, care are darul de a atrage ca un magnet aspirațiile românilor bănățeni, și a prezentat un raport, cuprinzând o sinteză a cronologiei celor mai importante evenimente din istoria Reuniunii, prefigurând, astfel, jubileul de 50 de ani care urma să fie marcat în 1914. Membrii comitetul de conducere au decis achiziționarea colecției complete a periodicului timișorean „Luminătorul” (1880-1893 – „care, ca ziar [...], cuprinde toată activitatea politică și culturală a românilor din Lugoj și comitatul Caraș-Severin”). Au fost aleși ca membri în comitetul Casinei: Coriolan Brediceanu (președinte), Dimitrie Florescu (vicepreședinte), Constantin Manea (secretar), Alexandru Onae (bibliotecar), iar ca membri ordinari și supleanți, o pleiadă de intelectuali de frunte ai comunității locale, avocați (foști pledanți în Procesul Memorandului), fețe bisericești, cărturari, artiști: Titu Hațieg, George Popovici, Iulian Ianculescu, Isidor Pop, Valeriu Braniște, Ioan Boroș, George Dobrin, Ștefan Petrovici, Nicolae Birescu, Aurel Vălean, Isidor Chirița, Fabiu Gheleșian, Coriolan Grădinar, Virgil Simonescu, Dimitrie Soceneanțu (v. „Drapelul”, VIII, 7, 1908, 2).

Convocarea adunării de constituire a despărțământului Lugoj al ASTREI (16 februarie), document semnat de Coriolan Brediceanu, delegatul Comitetului Central al Asociațiunii („Drapelul”, VIII, 1908,

Iorga cu pericole imaginare”), l-a determinat pe Iorga, care s-a simțit insultat, să părăsească ședința („Drapelul”, VIII, 30, 1908).

13, 3), a fost un prilej de a reuni toate forțele puse în slujba intensificării eforturilor de afirmare identitară: membrii asociației – fondatori, membri viageri și ordinari (în 1896, Banatul se afiliase ASTREI, în urma memorabilei consfățuiri și a grandioaselor manifestări culturale organizate la Lugoj). În acele zile se stingea din viață învățătorul pensionar Vasile Nicolescu, primul comisar școlar al Reuniunii Învățătorilor a școlilor confesionale ortodoxe române din dieceza Caransebeșului, fondator și membru în direcțiunea Institutului de Credit și Economii „Lugojana”, membru fondator al Casinei Române din Lugoj. Așa cum proceda de fiecare dată când un fruntaș român trecea la cele veșnice, printr-un înflăcărat, pilduitor și însuflețitor panegiric, Coriolan Brediceanu a subliniat, prin cuvinte meșteșugite, meritele defunctului:

„Precum găzdărița bună ne dă grâul, fie cât de bombat și frumos, de la arie de-a dreptul la moară, îl spală, îl curăță, căci numai atunci el va fi făină și pită frumoasă – așa și sămânța bună de român și creștin dată pe mâna și în școala răposatului Vasile Nicolescu, numai în mână și școală bună a ajuns făcându-se mai curată, mai întărită cu însușiri bune” (*ibidem*)¹⁹.

Un memorabil panegiric a fost rostit și cu prilejul trecerii la viață veșnică a unui alt fruntaș român, Iulian Ianculescu („Drapelul”, VIII, 10, 1908), participant, la Lugoj, în 1848, la Marea Adunare de pe Câmpul Libertății, în prezența lui Eftimie Murgu.

¹⁹ Ca eveniment cultural în viața obștii, de remarcat concertul susținut, cu mare succes, de soliști de la diferite instituții lirice italiene (au fost prezenți la spectacol și membri ai coloniei italiene): Maria Frezzi (soprană), de la Opera Regală din Torino, Delle Fornacci (tenor), de la Opera Constanza din Roma, Daniil Erso (bariton) și Antimo Natili (bas), de la Opera San Carlo din Napoli, cu arii din *Trubadurul* și *Traviata* (v. „Drapelul”, VIII, 16, 1908, 3). Tiberius Grachus Brediceanu (cum apare numele său în certificatul de botez), fiul cel mare al lui Coriolan Brediceanu, se căsătorise cu Eugenia Mazzuchi, fiica unui inginer italian venit în Banat pentru a contribui la construirea căilor ferate.

Ca urmare a organizării Partidului Radical Burgez din Ungaria și în urma înăsprii regulamentului de funcționare a Dietei, cu scopul de a menține așa-numita „domnie de clasă”, C. Brediceanu și-a expus, așa cum proceda de obicei în astfel de situații – cu promptitudine și aplicație – punctul de vedere:

„Adevăratul patriot e cel ce se luptă pentru egalitatea de drept, și nu cel ce apără interese exclusiviste de clasă și despoaie, în același timp, milioane de cetățeni de drepturile lor” („Drapelul”, VIII, 24, 1908).

În continuarea interpelării sale, Brediceanu a motivat starea de pasivitate politică a românilor („prigonirile, infestările și corupțiunile electorale”, nenumăratele procese de presă ale foilor naționaliste), la care se raliase el însuși. În final, propunea ca proiectul înăsprii regulamentului să fie scos de pe ordinea de zi, și în locul lui să se asigure, prin legi, libertatea presei și dreptul de întrunire și asociere. Dorind să ofere câteva exemple concludente pe marginea acestei spețe, a adus în discuție chestiunea limbii de protocol din comunele Murani și Șag. În Murani se introdusese și limba română, iar în Șag, germana, în dezacord cu autoritățile, care se străduiau să zădărnicească însă aceste inițiative, bazându-se pe vetusta și anacronica lege a naționalităților.

În ședințele din 19-20 ianuarie (st.n.) 1908, PNR a definitivat regulamentul și proiectul de organizare a partidului, decretând înființarea secției române a PNR din Clubul dietal al naționalităților. Președinte a fost desemnat George Pop de Băsești, iar Coriolan Brediceanu, vicepreședinte, alături de Teodor Mihali și Nicolae Oncu, secretar general Vasile Lucaciu, secretari Alexandru Vaida-Voevod și Ioan Suci, „cassar” Vasile Goldiș. Cu vot unanim, Aradul a fost declarat ca centru de organizare a PNR, fiind instituit, sub prezidiul deputatului Nicolae Oncu, și biroul central cu reședința în burgul de pe Mureș („Drapelul”, VIII, 7, 1908, 1). Pe ordinea de zi a dezbaterilor naționale era ridicată și problema inscripțiilor de pe frontispiciul școlilor confesionale românești, care, deși erau formal admise – potrivit unui paragraf al Legii Apponyi –, în urma unor interpretări, marcate de

ambiguități, precum și a unor ordine, prevederea devenise inaplicabilă (*ibidem*). În această perioadă sensibilă (începând cu 2/15 martie), ciclul de conferințe susținute de Valeriu Braniște în pavilionul Hotelului „Concordia” au avut darul de a cultiva și a menține viu sentimentul apartenenței identitare: *Individualitatea națională a poporului român, Locul și timpul formațiunii poporului român, Români macedoneni*.

O altă ingerință a autorităților ungare în viața politică a reprezentanților comunității românești a constituit-o propunerea comisiei dietale de imunitate, prin care se solicita suspendarea imunității deputaților Nicolae Oncu, I. Suci, Vasile Goldiș și Ștefan Cicio-Pop, dați în judecată de căpitanul de poliție din Arad (Scarlat Domokos), pe motiv că inițiaseră organizarea PNR fără a ține seama de o ordonanță a guvernului, care interzicea orice asociere fără o aprobare prealabilă („Drapelul”, VIII, 30, 1908).

La „Adunarea poporală” a germanilor, românilor și sârbilor, ținută în 15 noiembrie 1908 în comuna Giarmata, în vecinătatea Timișoarei, s-a semnat o rezoluție prin care se protesta împotriva „proiectului monstruos” (cum se titra în „Gazeta Transilvaniei”, LXXV, 274, 1908, 1) promovat de ministrul Andrassy, prin care se îngredea asocierea culturală și politică pe criterii etnice. Înțelegerea deputaților celor trei naționalități fusese perfectată în Dietă, unde se luase hotărârea de a răspunde, printr-un manifest adresat naționalităților, „tuturor inepțiilor și perversităților ce se cuprind în vorbirea ministrului Andrassy, a cărei afișare pe ziduri a decis-o strânsura șovinistă” („Tribuna”, Arad, X, 217, 1908, 1). Coriolan Brediceanu, privit ca un „apostol”, și-a ținut discursul în limba germană:

„Ca fiu din poporul român, viu la voi, fii ai marelui popor german, ca să ne înțelegem, să legăm frăție. Precum vecin la vecin se duce dacă vrea să se înțeleagă, așa vine și popor la popor. Și faptul că suntem cetățenii unei țări, ai unui stat în care trăim și toți împreună îl susținem, și legea firii și principiile din 1848 ale libertății și frățietății ne leagă popor de popor. Și primejdia care și la animale adună toate puterile, caii, mirosind lupii, rânchezează, se adună cap la cap și, cu copitele înapoi, toate stau gata de apărare, așa și noi, toate popoarele

din patrie în fața primejdiei ce ne amenință viața și influența politică, trebuie să ne adunăm și să ne apărăm”. Încheind, în aclamațiile entuziaste ale participanților, români și germani, vorbitorul a rostit: „Hoch dem Deutschen Volk!”, la care, din mii de piepturi a răsunat o memorabilă lozincă: „Hoch die Rumänien, Hoch die Nationalitäten Parteien!” („Drapelul”, VIII, 126, 1908, 1).

Coriolan Brediceanu a avut prilejul să participe, în toamna lui 1908, la Congresul Interparlamentar pentru Pace desfășurat la Berlin, alături de alți 17 parlamentari români din București, în frunte cu C. Disescu, președintele comitetului român. Cu acest prilej, a fost adoptată moțiunea lui Disescu, care prevedea ca la cea de-a III-a conferințe de pace, care urma să aibă loc la Haga, să se dezbată problema modificării dreptului public internațional (v. „Drapelul”, VIII, 102, 1908, 2, și „Tribuna”, Arad, XII, 214, 1908).

O problemă care revenea cu obstinție pe agenda lui Brediceanu era insistența cu care guvernul ungar aproba colonizările maghiarilor în ținuturi locuite cu preponderență de țărani români, ce-și vedeau, astfel, periclitare islazarile pentru pășunat. Într-o intervenție în Dietă, ținută în 19 mai, erau enumerate câteva dintre comunele din comitatul Caraș-Severin (Răchita, Mănăștiur, Leucușești, Cutina, Cladova, Belint), „rămase aproape fără o brazdă de pământ, din cauză că guvernul a făcut colonii pe pământul erariului din jurul comunelor”. Erau amintite și avantajele pe care coloniștii maghiari le primeau din partea guvernului, care atribuia credite avantajoase pentru procurarea de animale și utilaje, cu scadență la cinci ani. „Oare când va veni odată și rândul nostru? La noi nu veți întâlni un singur român care să fi căpătat un pui de găină măcar de la guvern”, concluziona Brediceanu („Drapelul”, VIII, 54, 1908, 2). Dezbaterile pe această temă au continuat în Dietă și în ședința din 6 iunie:

„A făcut furoare vorbirea dlui C. Brediceanu în cursul dezbaterii, care, folosindu-se de ocaziune, a vorbit despre modul și rostul colonizării la noi. Cu toate că bătrânul luptător nu a cruțat pe nimeni, din contră a «țesălat» de-a binelea, a fost ascultat cu o rară paciință și atențiune de către întreaga Dietă. Și, judecând după tăcerea ce a urmat

vorbirii dlui Brediceanu, să pare că deputații, în interiorul sufletului lor, au dat dreptate vorbitorului, la auzul că acum se colonizează la noi și ce roade dau aceste colonizări. Drept ilustrare, d-sa aduce cazurile din vecinătatea Lugojudului, unde bieții români băștinași au fost lipsiți cu totul de islaze, așa că în acele comune creșterea vitelor s-a redus la grajduri” („Drapelul”, VIII, 71, 1908, 2).

Întronizarea pe scaunul episcopal a lui Filaret Musta (după moartea lui Nicolae Popea), invalidată însă de guvernul ungar (discursul lui Coriolan Brediceanu, membru în sinodul eparhial, a fost inclus în procesul-verbal), și discursul la adunarea din Ecica Română s-au numărat printre ultimele manifestări la care a participat tribunul bănățean.

În 30 iunie 1919, dr. Victor Bîrlea, comisar al Consiliului Dirigent din Sibiu, a organizat preluarea oficială a fostului Gimnaziu de Stat Maghiar lugojean (inaugurat în 1895), convocând, în acest scop, corpul profesoral pentru depunerea jurământului de credință față de statul român. Șase profesori s-au conformat dispozițiilor, patru au refuzat, un cadru didactic fiind absent. Refuzând susținerea jurământului, unul dintre profesori a părăsit Lugojul („Drapelul”, Lugoj, XIX, 61, 1919, 2). Instituției i-a fost atribuit numele tribunului bănățean, Coriolan Brediceanu, care va deveni patronul spiritual al venerabilului liceu. Victor Bîrlea, primul director după desăvârșirea Marii Uniri, a compus un poem-omagiu, transpus muzical de Ioan Vidu, „omul celor mai dulci cântări românești” (v. „Drapelul”, Lugoj, XX, 25, 1920, 2).

Omagiul Patronului Liceului „Coriolan Brediceanu”

*Din membre oțelite,
În lipsuri și nevoi,
Răsare veșnic neamul
Slăviților eroi.*

*Din țărna voastră scumpă,
Când mulți vă cred uitați,
Răsar, o, scumpe umbre,
Ai țării mari bărbați.*

*Iar noi, din focu-ți sacru,
Nemuritor Patron,
Ne vom nutri iubirea
De țară și de Tron.*

*Slăvită amintirea,
De-a pururi s-o aveți
Voi, ce-ați purtat în suflet
O lume de vieți.*

*

Ultimul an din viața și activitatea tribunului Banatului s-a constituit într-o adevărată sinteză a preocupărilor sale desfășurate, vreme de-o viață, pe plan profesional, dar mai cu seamă pe tărâm național. „Înarmat” cu prevederile constituționale, atâtea câte îi erau disponibile și permise în epoca dualismului, posesor al unei neobișnuite elocințe oratorice și a capacității de a elabora raționamente logice cu un deosebit impact persuasiv asupra colegilor de breaslă, din congregație sau Dietă, a autorităților, dar și în rândurile simplilor cetățeni, indiferent de etnie sau confesiune, Coriolan Brediceanu a devenit o personalitate cu aură legendară. Un simbol identitar cu valoare de mit care a iradiat în conștiința conaționalilor săi, inoculând spiritul de rezistență națională, o luptă purtată pașnic, cu moderație, dar fermitate și consecvență. În același timp, a fost un exemplu pentru entitățile habitaționale alogene din cuprinsul vestului de plai mioritic, ai căror reprezentanți l-au respectat și l-au privit, uneori, chiar cu admirație.

George Popoviciu, cercetător de seamă al istoriei medievale a Banatului

Conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu

Date biobibliografice despre George Popoviciu

Născut la 25 aprilie 1862, în localitatea Cliciova (în prezent un sat aflat în componența comunei Bethausen din jud. Timiș), preotul, protopopul, teologul, profesorul, istoricul și academicianul român bănățean, George Popoviciu (ortografiat în unele surse și ca George Popovici sau Gheorghe Popovici), a urmat primele studii în localitatea sa natală, apoi va trece la școala primară din Lugoj, unde va continua să urmeze clasele liceului de stat, promovând bacalaureatul

în 1881. Studiile universitare le-a făcut la Cernăuți, la Facultatea de Teologie de aici, unde, la 23 martie 1885, și-a luat doctoratul în științele teologice. După aceea, la Viena, a urmat timp de un an cursuri de filosofie și istorie. La îndemnul episcopului Caransebeșului, Ioan Popasu¹, a funcționat ca profesor de dogmatică la Seminarul Teologic din Caransebeș (între 1886-1887). În anul 1887, el s-a stabilit la Lugoj

¹ Înalt ierarh ortodox și cărturar român, care a trăit între anii 1808-1889 (ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Popasu).

– localitate în care a trăit apoi întreaga viață –, afirmându-se aici ca vrednic protopop², om de cultură și luptător pe tărâm politic pentru drepturile naționale ale românilor din Monarhia Austro-Ungară³. La

² Rang bisericesc în care a fost ales în unanimitate de către credincioșii lugojeni la data de 13 septembrie 1887, instalarea lui ca protopop la Lugoj realizându-se însă peste o lună, la 14 noiembrie, după ce pe 7 noiembrie fusese hirotonit ca atare. George Popoviciu va ajunge să ocupe această însemnată funcție bisericească pe când avea numai 25 de ani, el fiind, prin urmare, singurul protopop atât de tânăr din întreaga Mitropolie a Transilvaniei (ro.wikipedia.org/wiki/George_Popoviciu).

³ „Monarhia Habsburgică” (sau „Imperiul Habsburgic”) este un apelativ neoficial printre istorici pentru țările și provinciile care au fost conduse de de ramura austriacă junioară a Casei de Habsburg din 1556 până în 1918. „Monarhia” a fost un stat compus, format din teritorii din cadrul și din afara Sfântului Imperiu Roman de Neam German, unite doar prin persoana monarhului (împăratului), care până la desființarea „Sfântului Imperiu Roman” (în 1804) a purtat titlul de „Sfânt Împărat Roman”. Cele două entități nu au coincis teritorial niciodată, întrucât Monarhia Habsburgică întrunea multe teritorii din afara Sfântului Imperiu Roman și în majoritatea intervalului de timp cuprins între 962 (an în care Otto I cel Mare [care făcea parte din dinastia de Saxonia și a domnit asupra Germaniei între 936-973] s-a încoronat ca împărat, proclamându-se ca succesor al lui Carol cel Mare [informații cu privire la acesta, vezi la nota 79], unii specialiști considerând că punctul de început al Imperiului a fost încoronarea acestuia din urmă [petrecută în anul 800], pe când alții îi plasează debutul la încoronarea lui Otto I) și 1556 (an în care împăratul Carol al V-lea [1519-1556] a abdicat și a divizat dinastia între ramurile sale austriacă și spaniolă, în fruntea Sfântului Imperiu Roman nominalizându-l pe fratele său Ferdinand I [care a domnit între 1556-1564, dar care devenise deja rege al Boemiei și Ungariei încă din 1526], iar la conducerea celorlalte posesiuni ale Casei de Habsburg [îndeosebi la cea a Spaniei și a vastului ei imperiu colonial] pe fiul său Filip al II-lea [ce a fost rege al Spaniei, între 1556-1598, iar din 1581 și al Portugaliei]) Imperiul a fost condus de alte dinastii. Deci, Imperiul Habsburgic nu includea toate teritoriile stăpânite de Habsburgi, ramura senioară, care a condus Spania până în anul 1700, nefiind de obicei inclusă în definiția „Monarhiei Habsburgice”. Capitala dinastică a fost Viena, cu excepția perioadei dintre anii 1583-1611, când va fi mutată la Praga. Între 1804-1867, Monarhia Habsburgică a fost unificată formal sub denumirea de „Imperiul Austriac”, iar între anii 1867-1918 sub cea de „Imperiul Austro-Ungar” (ro.wikipedia.org/wiki/Monarhia_Habsburgică).

data de 17 septembrie, în același an, George Popoviciu s-a căsătorit cu Elena, fiica preotului Vasilie Ianculescu din Jurești (în prezent sat în comuna Bârna din jud. Timiș). După instalarea sa ca protopop a fost ales ca președinte al clubului lugojan al Partidului Național Român, iar după 5 ani (în 1892) a fost proclamat președinte al organizației partidului din tot județul Caraș-Severin. Pe acest post, George Popoviciu a activat până după Primul Război Mondial. De asemenea, el a fost, o perioadă, și vicepreședinte al P.N.R. La vârsta de 31 de ani, în 11/23 iulie 1893, a participat la Conferința Națională a acestui partid de la Sibiu, fiind vicepreședintele biroului acestei întruniri, prezidată de George Pop de Băsești⁴. La această conferință, pe lângă delegații oficiali, au participat mii de români, ilustrând astfel

⁴ Om politic român ardelean, care a trăit între anii 1835-1919 și a fost, între 1892-1894, unul dintre liderii mișcării memorandiste, care cerea autonomia Transilvaniei și drepturi suplimentare pentru românii aflați în Austro-Ungaria, el numărându-se printre politicienii români condamnați la închisoare pentru susținerea Memorandum-ului, în cadrul procesului memorandiștilor de la Cluj, din 1894. Între 1872-1881, George Pop de Băsești a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta. La 9 august 1880, el a propus, într-o conferință ținută la Turda, unirea tuturor românilor din Transilvania, Banat și Ungaria într-un singur partid național. În urma acestei propuneri s-a ținut, în data de 17 octombrie 1880, o conferință alcătuită din 30 de frunțași români din Transilvania, Banat și Ungaria, care au decis convocarea Conferinței Naționale de la Sibiu din 12-14 mai 1881, care a decretat solidaritatea partidelor naționale românești din Ungaria și unirea acestora sub numele de Partidul Național Român din Transilvania și Ungaria (cunoscut mai ales sub denumirea de „Partidul Național Român” sau „Partida Națională”, acesta a fost partidul politic care a reprezentat interesele națiunii române din Transilvania, întregul Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina, în perioada dualismului austro-ungar, până la conferința de unificare de la Sibiu din 1881, activând două partide naționale, și anume: P.N.R. din Banat și Ungaria și P.N.R. din Transilvania). George Pop de Băsești a îndeplinit funcțiile de vicepreședinte (1881-1902) și, apoi, de președinte (1902-1918) al Partidului Național Român. De asemenea, el s-a remarcat și printre frunțașii lupei pentru desăvârșirea statului național unitar român, prezidând Marea Adunare Națională desfășurată la Alba Iulia. în 1 decembrie 1918 (ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Pop_de_Băsești).

solidaritatea poporului român din Austro-Ungaria cu conținutul „Memorandum-ului” (cunoscuta petiție semnată și prezentată în 28 mai 1892 de liderii românilor din Transilvania împăratului Franz Josef⁵, prin care erau solicitate pentru populația românească drepturi egale cu cele ale populației maghiare, precum și încetarea persecuțiilor și a încercărilor de maghiarizare) și cu activitatea Comitetului Central al P.N.R. În 3 ianuarie 1894, George Popoviciu a fost numit membru în „Comitetul de substituții”, care avea sarcina de a continua îndrumarea activității partidului până la viitoarea Conferință Națională. După puțin timp a avut loc o consfătuire confidențială a unor reprezentanți ai P.N.R., împrejurare în care a fost constituit un comitet (ilegal) al P.N.R., alcătuit din 14 membri, între aceștia fiind și George Popoviciu. În fine, la 13 iulie 1901, s-a desfășurat la Timișoara o altă consfătuire confidențială a P.N.R. care a fost prezidată de George Popoviciu (Nicolae Cordoș, *Consfătuirea confidențială a Partidului Național Român la Timișoara, 1901*, în „Banatica”, vol. II, Reșița, 1973, p. 251-258).

George Popoviciu a avut o contribuție însemnată la instituirea „păcii” (înțelegerii) între gruparea „activistă” și cea „pasivistă” din P.N.R., ajungându-se ca, în 10 septembrie 1905, Conferința P.N.R. să decreteze „abandonarea politicii de pasivitate”. Organizația P.N.R. din Caraș-Severin a hotărât ca, în alegerile parlamentare din anul 1905, să candideze în toate cele șapte circumscripții electorale ale județului. În circumscripția electorală a Lugojului, la propunerea

⁵ Numit în limba germană Franz Joseph I, iar în limba română Francisc Iosif I, acesta s-a născut în 18 august 1830 și a decedat în 21 noiembrie 1916, ambele evenimente având loc la Viena. El a fost împărat al Austriei (din 1867, Austro-Ungaria) din Casa de Habsburg, arhiduce de Austria, rege al Ungariei, rege al Boemiei, rege al Croației, rege al Lombardiei, mare duce al Bucovinei, mare principe al Transilvaniei, markgraf (marchiz) de Moravia, mare voievod al Voievodatului Serbia etc. din 2 decembrie 1848 până în 21 noiembrie 1916 (Anatol Murad, *Franz Joseph I of Austria and his Empire*, Twayne Publishers, New York, 1968).

lui Valeriu Braniște⁶, a fost desemnat candidat dr. George Popoviciu. Acesta a fost votat în alegerile din aprilie 1906 de către românii lugojeni, pentru circumscripția lor, ca deputat în Parlamentul de la Budapesta, dar, cu toate că a avut voturile necesare, autoritățile maghiare i-au contestat mandatul. După cercetări, dezbateri, procese care au durat mai bine de opt luni, comisia a IV-a de cenzură a Parlamentului, constatând că au fost fondate contestațiile privind situația lui George Popoviciu, a dispus să se organizeze noi alegeri în cercul electoral Lugoj, ceea ce s-a și întâmplat în februarie 1907. La alegeri, George Popoviciu a obținut iarăși un succes răsunător. De data aceasta nu i s-a mai contestat mandatul, astfel că a început o energică activitate parlamentară, inaugurată printr-un documentat discurs-rechizitoriu privind proiectul de lege Apponyi, prin care se urmărea maghiarizarea școlilor românești confesionale. Discursul a fost publicat în ziarul „Drapelul” din Lugoj, în 27 martie 1907.

⁶ Publicist și om politic român bănățean, care a trăit între 1869-1928 și a fost un membru marcant al Partidului Național Român, în anul 1910 fiind ales în conducerea centrală a acestui partid. A fost membru al Marelui Sfat Național Român, ales în Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 (la care a participat în calitate de fruntaș al Consiliului Național Român din comitatul Caraș-Severin), care l-a desemnat în Consiliul Dirigent, din care a făcut parte între 1918-1920, fiind mai întâi ministru fără portofoliu, iar din 1919 ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. În calitate de ministru înființează mai multe școli românești secundare în diverse orașe ardelen. Cel mai mare merit al său a fost înființarea Universității românești din Cluj, la 31 ianuarie 1920. După dizolvarea Consiliului Dirigent pe 4 aprilie 1920, s-a întors la Lugoj. Deși a fost ales senator în circumscripția Marghita-Bihor, Valeriu Braniște nu s-a prezentat la Senat. În 1920, el a plecat în misiune la Londra, ca membru al delegației române, la Conferința de Pace de la Paris. La 7 iunie 1919 a fost ales membru de onoare al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/Valeriu_Braniște).

În data de 12 octombrie 1918, George Popoviciu a participat la Conferința de la Oradea a Comitetului executiv al P.N.R. (constituit din Vasile Goldiș⁷, Alexandru Vaida-Voievod⁸,

⁷ Profesor de latină și istorie, publicist, director de ziar și om politic român originar din Arad, ce a trăit între anii 1862-1934 și a fost delegat titular la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, organismul legislativ reprezentativ al „tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească”, cel care a adoptat hotărârea privind Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu România, la 1 decembrie 1918. De asemenea, Vasile Goldiș a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta (între 1906-1910) și, apoi, în Parlamentul României (în 1919 și 1922). Începând cu 2 decembrie 1918 a deținut funcția de ministru al Instrucțiunii Publice în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria (organism politic provizoriu, cu atribuții legislative, executive și administrative limitate, care a funcționat între 2 decembrie 1918 și 4 aprilie 1920), funcție pe care a exercitat-o până pe 17 decembrie 1918, când a fost numit ministru fără portofoliu în guvernul central de la București. În perioada interbelică, Vasile Goldiș a făcut parte din guvernele României conduse de către Ion I. C. Brătianu (între 1918-1919), Artur Văitoianu (1919-1920) și Alexandru Averescu (1920-1926), totodată el fiind ales deputat al Partidului Național Român în circumscripțiile Radna (în 1919), Pecica și Ineu (în 1922). În 1919, Vasile Goldiș este ales membru de onoare al Academiei Române. La 2 mai 1926, în cadrul Congresului Partidului Național Român (convocat la Sibiu din inițiativa sa) va fi ales președinte al acestuia, ocazie cu care va declara că rupe relațiile cu Iuliu Maniu*, care avea în vedere fuziunea P.N.R. cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Măhnit de nedreptățile sociale, de corupția și de ambițiile oamenilor politici se va retrage, la scurt timp (în toamna anului 1926, când după plecarea lui din fruntea P.N.R. va avea loc [în 10 octombrie 1926] fuzionarea amintită mai sus, care a dus la constituirea Partidului Național Țărănesc), din viața politică și se dedică activităților culturale. Între 1923-1932, a deținut funcția de președinte al societății ASTRA. Și-a trăit ultimii ani la Arad, unde va înceta din viață la 10 februarie 1934, după o viață închinată marelui ideal de făurire al României. I s-au organizat funerarii naționale și în ziua înmormântării s-a instituit doliu național, el fiind înhumat în cimitirul „Eternitatea” din Arad (ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Goldiș). *Avocat și om politic român ardelean, care a trăit între 1873-1953 și a fost un membru marcant al P.N.R., calitate în care a fost ales ca deputat în Parlamentul de la Budapesta (în 1906). El s-a numărat printre organizatorii Marii Adunări

naționale de la Alba Iulia, ocupând din 2 decembrie 1918 funcția de ministru-prezident al Consiliului Dirigent, funcție echivalentă cu cea de guvernator, el îndeplinind, totodată, și sarcina de ministru de interne. În perioada interbelică a deținut funcția de președinte al Partidului Național-Țărănesc (între 1926-1933 și 1937-1947), îndeplinind de mai multe ori înalta sarcină politică de prim-ministru al României (între noiembrie 1928 și iunie 1930; între iunie 1930 și octombrie 1930; între octombrie 1932 și ianuarie 1933), precum și funcțiile de ministru de finanțe (între 26 octombrie și 14 noiembrie 1929) și ministru de război (5-13 aprilie 1930). De asemenea, Iuliu Maniu a fost membru de onoare (din 1919) al Academiei Române. După 1947, va deveni deținut politic, decedând în cele din urmă în închisoarea comunistă de la Sighet (ro.wikipedia.org/wiki/Iuliu_Maniu).

⁸ Medic, publicist și om politic român ardelean, care a trăit între 1872-1950 și a fost delegat titular la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, el având o contribuție deosebit de importantă la înfăptuirea Marii Uniri. După istoricul eveniment petrecut la 1 decembrie 1918, va deveni membru al Consiliului Dirigent, calitate în care s-a numărat între cei patru delegați ardeleni (alături de Vasile Goldiș și de episcopii Iuliu Hossu* și Miron Cristea**) care au adus regelui Ferdinand I „Întregitorul” (ce a trăit între 1865-1927 și a fost rege al României din 1914 până la moartea sa) Rezoluția Unirii pentru a fi ratificată. Alexandru Vaida-Voievod a fost unul dintre liderii marcanți ai Partidului Național Român, iar apoi a făcut parte din conducerea Partidului Național Țărănesc, până în 1935, an în care a devenit președinte al Partidului Frontul Românesc, fondat de el. Între 1906-1918 a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta, unde a militat pentru drepturile românilor transilvăneni. De asemenea, el a fost ministru de stat pentru Transilvania, în primele guverne după Marea Unire, iar apoi ministru de interne, ministru de externe și chiar prim-ministru în trei rânduri. Susținător înfocat al regimului totalitar instituit de Carol al II-lea (fiu și urmaș la tron al lui Ferdinand I, acesta a trăit între 1893-1953 și a domnit între 1930-1940), va fi numit de acesta consilier regal (ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Vaida-Voievod). *Prelat greco-catolic și om politic român ardelean, care a trăit între 1885-1970 și a fost episcop al Episcopiei Greco-Catolice de Cluj-Gherla (între 1917-1970), cardinal *in pectore*, senator de drept în Parlamentul României, membru de onoare (din 1945) al Academiei Române și deținut politic în timpul regimului comunist (mai exact în intervalul 1948-1970). A fost beatificat de papa Francisc în anul 2019 și este sărbătorit în Biserica Catolică în 2 iunie (ro.wikipedia.org/wiki/Iuliu_Hossu). *Beatificare* = (la catolici) trecere a

unei persoane defuncte în categoria fericitilor Bisericii, aflați pe o treaptă inferioară sfinților; trecere a unei persoane defuncte, care a dus o viață evlavioasă (a respectat cu sfințenie canoanele Bisericii în timpul vieții), pe prima treaptă a sfințeniei; (prin generalizare), a trece pe cineva, după moarte, în rândul sfinților (dexonline.ro/definiție/beatificare). *In pectore* = (expresie latinească care înseamnă „în piept”, dar care aici are semnificația de „ceva ascuns”) termen folosit de Biserica Romano-Catolică pentru a defini posibilitatea ca papa să aleagă cardinali secreți, al căror nume nu este dezvăluit și a căror identitate este cunoscută doar de papă și de către Dumnezeu, cardinalii numiți *in pectore* nefiind obligatoriu să știe că au fost numiți; papii pot alege ca identitatea cardinalilor să fie menținută secretă din mai multe motive, și anume: pentru păstrarea siguranței persoanei alese, atunci când trăiesc în regimuri ostile catolicismului sau religiei în general și pentru siguranța comunității, atunci când există temerea că o astfel de nominalizare făcută publică ar putea să sporească posibile atitudini de discriminare sau ostilitate îndreptate împotriva creștinilor, în general, sau a catolicilor, în mod special; episcopul Iuliu Hossu a fost numit cardinal *in pectore*, pe data de 28 aprilie 1969, de către papa Paul al VI-lea (1963-1978), pentru că datorită regimului politic din acea vreme o astfel de titlatură i-ar fi făcut rău, Suveranul Pontif dezvăluind faptul că el a fost desemnat în funcția de cardinal la aproape trei ani după decesul său, mai exact în 5 martie 1973 (ro.wikipedia.org/wiki/In_pectore). **Teolog, înalt ierarh ortodox, publicist, filolog și politician român, care a trăit între 1968-1939 și a fost episcop al Caransebeșului (1909-1918), ultimul mitropolit primat (1918-1925) și primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române (1925-1939). De asemenea, Miron Cristea s-a numărat printre participanții de frunte la actul Marii Uniri, iar după înfăptuirea acesteia a fost senator de drept, regent (1927-1930) și prim-ministru al României (1938-1939). De asemenea, la 7 iunie 1919, Miron Cristea a fost ales membru de onoare al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/Miron_Cristea).

Ștefan Cicio-Pop⁹, Aurel Lazăr¹⁰, Aurel Vlad¹¹, Ioan Suci¹² și Ioan Ciordaș¹³ [1877-1919]) la care s-au luat hotărâri istorice în vederea

⁹ Avocat și un om politic român ardelean, care a trăit între 1865-1934 și a fost un membru marcant al Partidului Național Român și, mai apoi, vicepreședinte al Partidului Național Țărănesc. El a participat activ la Marea Unire din 1918, îndeplinind funcțiile de președinte al Consiliului Național Central Român (organ politic al românilor din Transilvania, care a desfășurat o dublă activitate, politică și administrativă, având funcțiile unui organism statal central), vicepreședinte al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia și membru al Consiliului Dirigent, în care a deținut portofoliul apărării și al internelor. De asemenea, Ștefan Cicio-Pop a fost deputat în Parlamentul de la Budapesta (1905-1918) și, apoi, în Parlamentul României (1919-1933), președinte al Adunării Deputaților din Parlamentul României (1928-1931, 1932-1933), ministru de stat pentru Transilvania (1919-1920), ministru de externe (9 ianuarie-12 martie 1920) și prim-ministru (10 ianuarie-13 martie 1920), însă doar „ad interim”, adică interimar, el ținând locul lui Alexandru Vaida-Voevod (premierul în funcție), care participa la negocierile de pace de la Paris (ro.wikipedia.org/wiki/Ștefan_Cicio_Pop).

¹⁰ Avocat și om politic român ardelean, care a trăit între 1872-1930 și a fost un membru de seamă al Partidului Național Român, participant la Marea Unire și membru al Marelui Sfat Național Român din Transilvania (organul provizoriu al puterii de stat din Transilvania până la unirea definitivă cu România, având rol legislativ), membru al Consiliului Dirigent (în care a deținut portofoliul justiției), iar după făurirea României Mari, deputat de Bihor și vicepreședinte al Camerei Deputaților, membru fondator al Uniunii Avocaților din România, președinte al P.N.Ț. Bihor și primar al municipiului Oradea (ro.wikipedia.org/wiki/Aurel_Lazăr).

¹¹ Avocat, doctor în drept și om politic român ardelean, care a trăit între 1875-1953 și a fost un promotor activ al Marii Uniri din 1918, membru în Consiliul Dirigent (în care a deținut portofoliul finanțelor), membru al Partidului Național Român (calitate în care a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta) și, apoi, fondator și fruntaș al P.N.Ț., ministru de finanțe al României (între 1919-1920), iar ulterior ministru al Cultelor și Artelor în guvernul condus de Iuliu Maniu, între 1928-1930 (ro.wikipedia.org/wiki/Aurel_Vlad).

¹² Avocat și om politic român ardelean, care a trăit între 1862-1939 și a fost un membru de seamă al Partidului Național Român (calitate în care a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta, între 1906-1910), participant activ la Marea Unire, membru al Consiliului Național Român Central, membru al Marelui Sfat Național Român și al Consiliului Dirigent. Între 1926-1927 a fost senator în Parlamentul României. De asemenea, Ioan Suci a îndeplinit sarcina de decan al Baroului Cluj din 1922 până în 1930, iar din 1930 până în 1939 a fost notar public la Chișineu

înfăptuiri Marii Uniri. A fost reprezentantul Protopopiatului Ortodox Lugoj la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, iar apoi a organizat și prezidat Marea Adunare de pe Câmpia Libertății din Lugoj, în 10 iunie 1919, la care au participat 70.000 de români bănățeni ce și-au manifestat dorința păstrării integrității Banatului (relatare din „Banatul”, Lugoj, nr. 27 din 12 iunie 1919). În același an, la „o invitare mai înaltă”, a elaborat o prezentare rezumativă a istoriei Banatului (un adevărat memoriu politico-istoric asupra Banatului, prin care s-a cerut integritatea Banatului și care a fost semnat de toți fruntașii români bănățeni), aceasta fiind solicitată pentru a fi folosită la Conferința de Pace, de după Primul Război Mondial. Respectiva prezentare conține dovezi istorice care atestă că Banatul a fost pământ românesc. A fost tipărită după zece ani (în 1929), deci postum, la Caransebeș, și se intitulează *Memorii cu privire la integritatea Banatului*. Într-o notiță la această lucrare autorul menționează: „Memoriu trimis guvernului din București, Consiliului Dirigent din Sibiu și generalului Franchet d’Esperey”¹⁴,

Criș, localitate în care a și decedat, fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din municipiul Arad ([ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Suciu_\[politician\]](http://ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Suciu_[politician])).

¹³ Avocat și om politic român ardelean, care a trăit între 1877-1919 și a fost un membru de seamă al Partidului Național Român (calitate în care a fost ales deputat în Parlamentul de la Budapesta înainte de 1918), participant activ la Marea Unire, delegat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, membru al Consiliului Național Român Central, membru al Marelui Sfat Național Român și al Consiliului Dirigent. Numit prefect de Bihor, va fi însă asasinat, înainte de preluarea postului, de un grup de secui bolșevizați (în noaptea de 3 spre 4 aprilie 1919), după ce în prealabil fusese torturat cu bestialitate (ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Ciordas).

¹⁴ Numit, mai exact, Louis Félix Marie François Franchet d’Esperey, acesta a trăit între 1856-1942 și fost un valoros general francez din timpul Primului Război Mondial. După încheierea acestuia, el a coordonat operațiunile militare ale Antantei, întreprinse în aprilie-august 1919 împotriva republicii Sovietice Ungaria*, operațiuni în cadrul cărora rolul principal l-au deținut însă trupele române, care, la 24 iulie 1919, vor trece la ofensivă pe tot frontul de la vest de Tisa, reușind în 3 august să scoasă din luptă întreaga armată ungară, iar la 4 august 1919 să ocupe Budapesta și să-i alunge pe bolșevici de la putere. La 10 mai 1936, François Franchet d’Esperey (între timp devenit [la 19 februarie 1921] mareșal al

redactat la invitare mai înaltă”. Nu știm dacă în privința sorții Banatului, delegații români de la Conferința de Pace din anul 1919 au invocat argumentele istorice din lucrarea lui George Popoviciu. Cu toate că au fost tipărite, în scurt timp peste ele s-a așternut uitarea; nici chiar istoricii bănățeni nu le-au mai acordat nicio atenție, mulți dintre aceștia nebănuind că acel *Memoriu* constituie un prim „compendiu” al istoriei Banatului.

În anul 1921, George Popoviciu înființează, împreună cu mai mulți fruntași ai vieții publice românești, organizația Partidului Național-Liberal din județul Caraș-Severin, fiind ales președinte al acestei organizații, la alegerile din 1927, el fiind ales senator pentru consiliile comunale.

George Popoviciu a mai fost, printre altele, și președinte al Despărțământului ASTREI din Lugoj, precum și președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice - Secțiunea pentru Banat, cu sediul la Lugoj.

Franței) a participat la sărbătorirea Zilei Naționale a României, în prezența regelui Carol al II-lea, a principelui moștenitor Mihai (care a trăit între 1921-2017 și a domnit între 1927-1930 și 1940-1947), a fostei regine Maria (mamă a lui Carol al II-lea, aceasta a trăit între 1875-1938 și a fost soția lui Ferdinand I între 1893-1927), a principesei Elisabeta (fiică a lui Ferdinand I și a reginei Maria, aceasta a trăit între anii 1894-1956 și a fost regină a Greciei între 1922-1924) și a principelui Nicolae (fiu al lui Ferdinand I și al reginei Maria, acesta a trăit între 1903-1978 și a fost prim-regent al României între anii 1927-1930), a guvernului României și a altor oficialități (ro.wikipedia.org/wiki/Louis_Franchet_d'Esperey; *Istoria lumii în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, p. 571). *Denumită și Republica Ungară a Sfaturilor, aceasta a fost un regim comunist care a existat în Ungaria, timp de patru luni și jumătate, mai exact între 21 martie și 6 august 1919, sub conducerea politicianului (bolșevic) maghiar (de origine evreiască) Béla Kun. Numit inițial Béla Cohen, acesta a trăit între 1886-1938 și a fost de profesie jurist, activând însă și ca jurnalist, om politic și diplomat (Lucian Predescu, *Enciclopedia României*, Editura Cugetarea-Georgescu Delafras, București, 1940, reeditată la Editura Saeculum și la Editura Vestala, București, în 1999, pag. 470, col. 2; Aurel Vaida, *Béla Kun - un aventurier sadic*, în „Bibliotheca Septentrionalis”, Anul XIX, nr. 2[37]/2011, Baia Mare, 2011, p. 134-140).

Pe lângă nenumăratele articole pe care le-a scris și au apărut în diferite ziare și reviste, el a mai publicat o serie întreagă de cărți cu subiect bisericesc, dar mai ales studii istorice asupra Banatului, fapt care l-a consacrat ca fiind un istoriograf-banatolog de mare valoare. Primele articole pe care le-a întocmit ca student la teologie, au fost publicate în revista creștină „Candela” din Cernăuți.

Dintre scrierile sale teologice, publicate în volum, le putem aminti pe următoarele: *Cuvântări bisericești*, I (Caransebeș, 1898), *Religiune și știință* (Caransebeș, 1898) și *Cuvântări bisericești* (Caransebeș, 1904). În domeniul istoriei s-a făcut cunoscut cu lucrările: *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold* (Caransebeș, 1901), *Istoria românilor bănățeni* (Budapesta, 1904) și *Memorii cu privire la integritatea Banatului* (Caransebeș, 1929). De asemenea, George Popoviciu s-a remarcat și în publicistică, îndeosebi în paginile „Drapelului” din Lugoj, ale „Dreptății” din Timișoara, în „Foaia diecesană” din Caransebeș și în „Banatul” din Lugoj, precum și în „Revista teologică” din Sibiu. Totodată, el figurează între colaboratorii cooptați de către dr. Corneliu Diaconovici¹⁵ la elaborarea *Enciclopediei Române*, lucrare de referință apărută la Sibiu, în 3 volume, în anii 1898, 1900 și 1904 (George Popoviciu contribuind la redactarea părții consacrate aspectelor bisericești tratate în această amplă lucrare).

Pentru meritele sale incontestabile, George Popoviciu a fost decorat cu ordinele naționale „Steaua României” și „Coroana României” în grad de „comandor” și cu „Răsplata muncii pentru Biserică”.

Ilustrul protopop, cărturar și patriot român bănățean a decedat la Lugoj, în 27 decembrie 1927. În necrologul *Protopresbiterul Dr.*

¹⁵ Publicist român din Banat, care a trăit între 1859-1923 și a fost redactor și director al mai multor ziare și reviste, prim-secretar al «Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român» (ASTRA) și redactor principal al remarcabilei lucrări *Enciclopedia română*, prima enciclopedie întocmită în limba română (ro.wikipedia.org/wiki/Corneliu_Diaconovici).

George Popoviciu al Lugojului, publicat în „Foaia diecesană”, nr. 1, din 1 ianuarie 1928, se arată că „Protopopul Lugojului a închis ochii trupului său pentru totdeauna în noaptea dinspre Marțea zilei de 27 Decembrie. S-a sfârșit în dureri viața lui tocmai într-una din zilele de bucurie a creștinătății, în Ziua Nașterii Domnului, pentru ca întunericul acestei perioade să umbrească cu totul fondul zilei de lumină”. De asemenea, în necrologul său se mai spune că el „a știut să îngemâneze armonios vocațiunea preoțească cu rolul de luptător național” și că „protopresbiterul Lugojului a propovăduit cu aceeași caldă convingere și cu o deopotrivă vervă, de la altarul bisericii cât și de la tribuna Parlamentului: frica de Dumnezeu și cinstea”. Totodată, „el a știut să-și clădească un altar al nemuririi; la trezirea acestuia va veghea posteritatea admiratoare”. Cu toate acestea, lucrările sale de istorie nu au beneficiat de o exegeză critică serioasă. La vremea lor, ele au fost însă apreciate și, prin urmare, „prota” Lugojului a fost răsplătit cu înaltul titlu științific de membru corespondent al Academiei Române (în 29 mai 1909). Totuși, istoriografia românească, mai apropiată de zilele noastre, nu i-a mai reținut numele, așa că nu figurează în *Enciclopedia istoriografiei românești*, apărută în anul 1978 la Editura Științifică și Enciclopedică din București¹⁶.

Istoria medievală a Banatului oglindită în opera lui George Popoviciu

Evul Mediu bănățean este destul de bine reflectat în scrierile acestui mare învățat român, născut pe plaiurile timișene. Având doctoratul în teologie și urmând cursuri de filosofie și de istorie la Viena (așa cum am precizat deja în prezentarea sa biobibliografică), George

¹⁶ Pentru datele biobibliografice prezentate mai sus, vezi Tiberiu Ciobanu, *Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 231-233; Idem, *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi biobibliografice*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 68-73.

Popoviciu s-a pregătit, astfel, și pentru o viitoare activitate de cercetare, pe care o va desfășura, într-adevăr, începând-o din tinerețe și continuând-o pe tot parcursul vieții sale. El a ajuns la rezultate bune, apreciate de contemporanii săi, încât a fost ales (după cum am arătat deja mai sus) membru corespondent al Academiei Române.

Așa cum am arătat, deja, în prezentarea lui biobibliografică (făcută la începutul studiului de față), în domeniul istoriei George Popoviciu s-a făcut cunoscut cu următoarele lucrări: *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold* (Caransebeș, 1901), *Istoria românilor bănățeni* (Budapesta, 1904) și *Memorii cu privire la integritatea Banatului* (Caransebeș, 1929)¹⁷. Vocația lui Popoviciu de bun documentarist a fost învederată, practic, încă de la prima sa lucrare cu profil istoric, și anume *Uniunea românilor din Transilvania...* (Editura autorului. Tiparul Tipografiei Diecezane din Caransebeș). Lucrarea este prefătată de autor cu un *Cuvânt către cetitori*, în care precizează: „În șirul luptelor infinite avut-au românii un port de reculegere, de mângâiere și de întărire sufletească: Biserica lor națională. Aceasta le-a conservat legea din care a izvorât credința lor tare și neclătită, care i-a făcut biruitori, aceasta le-a conservat unitatea limbii și a moravurilor. Împărțiți și azi românii sub șapte stăpâniri, nimic s-ar fi ales de ei dacă în biserică nu se găsea cheagul care să întărească și susțină legătura acestor colonii romane răsfirate. Între multele nefericiri, venit-a asupra românilor și dezbinarea confesională întâmplată în Transilvania la finea veacului al XVII-lea. După ce acest act întristătoriu a fost prezentat în lumină falsă, aflat-am de bine a compune *sine ira et studio*¹⁸ istoricul uniunii din 7 oct. 1698, după cum am putut afla din izvoarele istorice române și străine. Încă înainte

¹⁷ Apărută postum, deoarece autorul s-a stins din viață (așa cum am arătat deja mai sus) în 27 decembrie 1927.

¹⁸ Expresie latină, care se traduce prin „fără ură și părtinire”. Ea îi aparține istoricului roman Tacitus (ce a trăit între 54-120 d.Hr.), care a introdus-o în prefața lucrării sale *Anale* (ro.wikipedia.org/wiki/Sine_ira_et_studio).

cu 16 ani am fost publicat un studiu asupra acestui obiect în «Candela» din Cernăuți. Scopul este a servi adevărului prin prezentarea faptelor în adevărata lumină istorică, a contribui la cimentarea legăturii românilor către biserica răsăriteană, depozitarul învățăturilor curat apostolice creștine”¹⁹.

În capitolul I, autorul face un succint istoric („privire fugitivă”) al Bisericii Ortodoxe Române până la încercările de uniune cu Roma. Aici se referă la încreștinarea românilor, la venirea ungarilor pe meleagurile românești, la începutul persecutării Bisericii Ortodoxe și a episcopilor ortodoxe din prima perioadă a dominației maghiare asupra populației autohtone din Transilvania și Banat. Apoi, în capitolele următoare, autorul adastă asupra situației în care se afla Biserica Ortodoxă sub principii indigeni calvini, asupra existenței acesteia în Ardeal, în timpul stăpânirii austriece, stăruind asupra începutului propagandei catolice în Transilvania²⁰.

După aceea, George Popoviciu evidențiază anumite aspecte speciale ale temei respective, precum sunt încercările de atragere la unire în perioada de sub mitropolitul Teofil²¹, alegerea și sfințirea lui

¹⁹ *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold* de Dr. theol. [doctor în teologie] George Popoviciu, protoprezbiter [protopop] ort. [ortodox] român în Lugoj, Editura autorului, Tipariul Tipografiei Diecezane din Caransebeș, Lugoj, 1901, p. V-VI.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Episcop ortodox și mitropolit al Bălgradului* (adică al Ardealului) între 1692 și 1697. Numele său de mirean era Toma Seremi și făcea parte din mica nobilime din Teiuș (jud. Alba). A pornit tratativele de unire a Mitropoliei Ardealului cu Biserica Romano-Catolică, punând astfel bazele Bisericii Române Unite cu Roma, Greco-Catolice (ro.wikipedia.org/wiki/Teofil_Seremi). **Bălgrad* (sau *Bălgărad*) este vechea denumire populară românească a municipiului Alba Iulia, această denumire fiind, practic, traducerea slavă a numelui latin al localității. În slavonă, *Beograd* (compus din „beo”, adică „alb, luminos”, și „grad”, adică „oraș, cetate”) = „Orașul Alb” sau „Cetatea Albă”. Toponimul (nume propriu de loc, adică de localități [orașe, sate], de munți, de dealuri, de ape etc. [dexonline.ro/definitie/toponim]) respectiv apare frecvent mai ales în versurile populare maramureșene (dexonline.ro/definitie/Bălgrad).

Atanasie²² ca mitropolit, continuarea frământărilor în scopul realizării uniunii, actul Unirii din 7 octombrie 1698, sinodul din luna septembrie 1700, confirmarea și instalarea lui Atanasie ca episcop unit, „protestările făcute către liderii Uniunii și excomunicarea lui Atanasie”²³.

Apoi, sfera investigațiilor se extinde, cuprinzând prezentarea unor informații concludente despre încrâncenarea luptelor confesionale, despre lepădarea lui Atanasie de „uniație”, despre stăruințele episcopului Samuil Micu-Clain²⁴ pentru drepturile poporului român, adăugându-se la acestea părerile despre unirea bisericească ale lui Samuil Micu-Clain, Gheorghe Șincai²⁵, Petru

²² Este vorba despre Atanasie Anghel, care a trăit între 1665-1713 și a fost mitropolit ortodox al românilor din Transilvania (între 1698-1701), el fiind cel care a acceptat în 1698 unirea cu Biserica Romano-Catolică, în condițiile menținerii vechiului rit și ale egalității în drepturi dintre preoții români și clerul catolic, devenind episcop unit (greco-catolic) al națiunii române din Transilvania și părțile alipite, funcție pe care o va îndeplini între 1701-1713 (dexonline.ro/definiție/Atanasie).

²³ George Popoviciu, *op. cit.*, p. V-VI. *Excomunicare* = excludere temporară sau definitivă a unui credincios dintr-o comunitate religioasă (creștină, mozaică etc.), pentru abateri de la canoane (reguli, norme bisericești) sau de la dogme; sinonime (astăzi rar folosite) afurisenie, anatimizare (dexonline.ro/definiție/excomunicare). *Dogmă* = învățătură, teză etc. fundamentală a unei religii, obligatorie pentru adepții ei, care nu poate fi supusă criticii și nu admite obiecții (dexonline.ro/definiție/dogmă).

²⁴ Este vorba despre Samuil Micu, supranumit și Klein sau Clain (pe numele său laic Maniu Micu), care a fost un teolog greco-catolic, istoric, filolog, lexicograf, traducător și filosof iluminist român ardelean, care a trăit între 1745-1806 și s-a numărat printre reprezentanții de marcă ai Școlii Ardelene (ro.wikipedia.org/wiki/Samuil_Micu), o mișcare de emancipare politico-socială a românilor din Transilvania ai cărei exponenți au adus argumente istorice și filologice în sprijinul tezei că românii transilvăneni sunt descendenții direcți ai coloniștilor romani din Dacia, teză cunoscută și sub numele de latinism (ro.wikipedia.org/wiki/Școala_Ardeleană).

²⁵ Istoric, filolog, traducător și scriitor român ardelean, care a trăit între 1754-1816 și a fost un reprezentant de seamă al Școlii Ardelene (ro.wikipedia.org/wiki/Gheorghe_Șincai).

Maior²⁶ și ale altor personalități greco-catolice, precum și opiniile unor istorici ortodocși despre unirea confesională (Bogdan P. Hasdeu²⁷, Constantin Erbiceanu²⁸, N. Popea²⁹).

În ultima parte a lucrării, autorul (pentru a prefigura o seamă de „concluziuni finale”) întreprinde o incursiune în istoria bisericească a românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania de la Uniune până la anul 1868, apoi de la 1868 până la 1900³⁰.

Pentru istoria vieții religioase din Banat sunt o seamă de date semnificative cuprinse în această lucrare, o parte dintre acestea privind unele aspecte din Evul Mediu, dar nu ne vom opri asupra lor pentru că informațiile respective reapar mai bine puse în lumină în *Istoria românilor bănățeni* – un studiu complex al istoricului lugojan, asupra căruia ne vom opri în continuare.

²⁶ Istoric, filolog și scriitor român transilvănean, care a trăit între 1756-1821 și a fost protopop greco-catolic de Reghin (jud. Mureș) și un reprezentant de frunte al Școlii Ardelene (ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior).

²⁷ Istoric, jurist, filolog, lingvist, folclorist, scriitor, publicist, enciclopedist, academician și om politic român, care a trăit între 1838-1907 și a fost pionier în diferite ramuri ale filologiei și istoriei românești și una dintre cele mai mari personalități ale culturii române din toate timpurile (ro.wikipedia.org/wiki/Bogdan_Petriceicu_Hasdeu).

²⁸ Scriitor, elenist, istoric și teolog român, care a trăit între anii 1838-1913 și a fost membru titular (din anul 1899) al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Erbiceanu).

²⁹ Episcop ortodox, istoric și cărturar român, care a trăit între 1826-1908 și a fost membru titular al Academiei Române (din 1899) și membru în Camera Magnaților (ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Popea), care a constituit până în 1918 camera superioară a Dietei regale a Ungariei, principalul for legislativ din jumătatea maghiară a Dublei Monarhii Austro-Ungare creată în 1867, camera inferioară a Dietei regale (Camera Reprezentanților) fiind formată de persoane alese prin scrutin electoral (ro.wikipedia.org/wiki/Camera_Magnaților).

³⁰ Tiberiu Ciobanu, *George Popoviciu (1862-1927). Lucrările lui de istorie*, în volumul, *Viața academică din Banat (1866-2006)*, Editura Orizonturi universitare, Timișoara, 2006, p. 348.

În *Cuvânt către cetitori*, el dă lămuriri importante, referitoare la geneza acestei lucrări și la scopul pe care și l-a propus, scriind-o și anume: „Urmărind de foarte mulți ani izvoarele referitoare la istoria bisericii ortodoxe române indigene³¹, a trebuit, lucru firesc, să scrutez și evenimentele politice și izvoarele ce se referesc la acestea. Din notițele studiilor mele, prezint on. (onorațiilor – n.n. T.C.) cetitori în cele ce urmează un mănunchi sub titlul: *Istoria românilor bănățeni*. Este o nisuiță (năzuință – n.n. T.C.) de a înfățișa (înfațișa, prezenta – n.n. T.C.) în formă pragmatică evenimentele politice și bisericești dintru început până acum (...). Am cercat (cercetat – n.n. T.C.) izvoarele străine și române referitoare la acest obiect, de la cei vechi până la cei moderni, și m-am silit, după puterile mele și după mijloacele de care dispun a prezenta o lucrare la înălțimea ce o pretinde astăzi istoriografia română³². Am parcurs cronicile vechi ungare, precum și cele moderne. Asemenea am căutat să folosesc la obiectul indicat rezultatele uriașe ale marilor istoriografi români:

³¹ Este vorba de lucrarea lui George Popoviciu intitulată *Uniunea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold*.

³² Eforturile sale s-au concretizat într-un studiu valoros, fapt recunoscut de Nicolae Iorga, care scria despre *Istoria românilor bănățeni* de George Popoviciu că este: „o lucrare foarte întinsă, cu citația izvoarelor indigene și străine, adunate cu o deosebită sârguință” (Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 5). Cu toate acestea, temeinica lucrare nu a fost apreciată în istoriografia românească. Concludent în acest sens este și faptul că autorul ei nu a fost introdus în *Enciclopedia istoriografiei românești*, care a apărut în anul 1968 (coordonator: prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu). Nicolae Iorga = istoric, filosof, filolog, lingvist, critic literar, documentarist, scriitor (dramaturg, poet, memorialist, traducător), publicist, enciclopedist, om politic (parlamentar, ministru, prim-ministru, consilier regal) și academician român, care a trăit între anii 1871-1940 și este cunoscut în lume ca medievalist, bizantinist, romanist, slavist, istoric al artelor și filosof al istoriei; adversar declarant al fascismului, el a sfârșit prin a fi asasinat de legionari (ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Iorga).

Hasdeu, Hurmuzachi³³, Tocilescu³⁴, Xenopol³⁵, Onciul³⁶, Densușan³⁷ etc. Istoria românilor bănățeni este puțin cunoscută. Scrierile noastre

³³ Este vorba despre Eudoxiu de Hurmuzaki, un remarcabil istoric, scriitor, om politic austriac și patriot român, originar din Bucovina, care a trăit între anii 1812-1874 și a fost membru al Academiei Române (din anul 1872), demnitar al Imperiului Habsburgic (printre altele el deținând înalta funcție de mareșal al Ducatului Bucovinei, adică președinte al Dietei [Parlamentului] acesteia [între 1862-1870 și 1871-1874]), precum și un activ luptător pentru drepturile românilor din Monarhia Habsburgică. În semn de recunoaștere a serviciilor aduse Imperiului și țării, precum ca urmare a faptului că familia sa se număra printre cele mai vechi și ilustre membre ale nobilimii bucovinene, împăratul Franz Joseph I i-a acordat, în anul 1872, titlul personal de baron. El a scris un total de unsprezece cărți științifice și istorice, între ele numărându-se și cele cinci volume faimoase, intitulate „Fragmente din Istoria Românilor”, pe care, guvernul regal român de la București, considerând că ar fi de datoria sa, le-a publicat, plătind această inițiativă cu bani publici (ro.wikipedia.org/wiki/Eudoxiu_de_Hurmuzaki).

³⁴ Este vorba despre Grigore G. Tocilescu, un valoros istoric, arheolog, epigrafist și folclorist român, ce a trăit între 1850-1909 și a fost membru titular (din 1890) al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/Grigore_Tocilescu).

³⁵ Este vorba despre Alexandru D. Xenopol, un valoros istoric, filosof, economist, pedagog, sociolog și scriitor român, care a trăit între 1847-1920 și a fost autorul primei mari sinteze a istoriei românilor. El s-a distins și ca un filosof al istoriei de talie mondială, fiind considerat printre cei mai mari istorici români, alături de elevul său, Nicolae Iorga (ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_D._Xenopol).

³⁶ Este vorba despre Dimitrie Onciul, un remarcabil istoric, profesor universitar (a predat la Universitatea din București), arhivist (a fost director al Arhivelor Statului) și academician român, care a trăit între anii 1856-1923, el fiind cel care a întemeiat școala critică în istoriografia românească și primul președinte al Comisiei consultative heraldică. D. Onciul s-a ocupat, îndeosebi, de problema originii românilor, demonstrând argumentat formarea poporului român pe o arie foarte întinsă de pe ambele părți ale Dunării și respingând teoria migrațiunii medievale a românilor din Peninsula Balcanică emisă de către unii istorici austrieci, precum Franz Josef Sulzer (1727-1791), Eduard Robert Rösler (1836-1874) sau Johann Christian von Engel (1770-1814). De asemenea, el a demonstrat, pe bază de documente, că formarea statelor feudale românești a fost o urmare firească a dezvoltării vechilor formațiuni politico-teritoriale (adică prestatale) locale, combătând teoria neștiințifică a „descălecatului” (ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Onciul). *Descălecat* = (termen învechit folosit

speciale mai vechi, compuse de Laurian³⁸, Maniu³⁹ și Velea⁴⁰ sunt uitate și trecute (depășite – n.n. T.C.). În timpul nou, fostul meu coleg Patriciu Drăgălina⁴¹ a publicat trei broșuri⁴² interesante⁴³, referitoare la trecutul românilor bănățeni. După ce am studiat și scrierile speciale

mai ales de cronicari în legătură cu întemeierea Țărilor Române) a se așeza într-un anumit loc, întemeind o țară; variantă: descălica; provine din latinescul „discabalicare” (dexonline.ro/definiție/descalcet).

³⁷ Este vorba despre Nicolae Densușianu, un jurist și istoric român ardelean, care a trăit între 1846-1911 și a fost membru corespondent al Academiei Române (din anul 1878), el fiind cunoscut mai ales prin lucrarea sa *Dacia preistorică* (ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Densușianu).

³⁸ Este vorba despre August Treboniu Laurian, un valoros filolog, istoric, publicist și om politic român ardelean, care a trăit între 1810-1881 și a fost unul dintre conducătorii Revoluției de la 1848 din Transilvania și membru-fondator al Academiei Române (ro.wikipedia.org/wiki/August_Treboniu_Laurian).

³⁹ Este vorba despre Vasile Maniu, un remarcabil publicist, istoric, scriitor, avocat, academician, revoluționar pașoptist și om politic român bănățean, care a trăit între 1824-1901 (ro.wikipedia.org/wiki/Vasile_Maniu).

⁴⁰ Este vorba despre Nicolae Tincu Velea, care a fost un preot ortodox, protopop, istoric, profesor și revoluționar pașoptist român bănățean, ce a trăit între 1814-1867 (ro.wikipedia.org/wiki/Nicolae_Tincu_Velia).

⁴¹ Profesor, pedagog, istoric și om politic român bănățean, care a trăit între anii 1849-1917 și s-a consacrat ca istoriograf prin lucrarea „Din Istoria Banatului Severin”, întocmită în patru volume, din care însă doar primele trei au fost publicate (vol. I: Istoria Banatului Severin până la căderea Turnu-Severinului în mâinile Turcilor 1524; vol. II: Severinul sub stăpânirea principilor ardeleni până la predarea cetăților Caransebeș și Logoj în mâinile Turcilor; vol. III: Resboaiele între Austria și Turcia pentru eliberarea Banatului, până la înființarea regimentului valaho-illiric, 1658-1767; Editura Autorului, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1899, 1900, 1902), al patrulea rămânând în manuscris (enciclopediaromaniei.ro/wiki/Patriciu_Dragalina). Popoviciu a fost coleg cu Patriciu Drăgălina doar un singur an (1886-1887), interval de timp în care a activat ca profesor la Seminarul de Teologie din Caransebeș.

⁴² Este vorba despre cele trei „volume” din *Din Istoria Banatului Severin*, amintite la nota de mai sus.

⁴³ Este de reținut aprecierea pe care o face George Popoviciu lucrării de istorie a lui Patriciu Drăgălina.

ale scriitorilor (istoricilor – n.n. T.C.): Griselini⁴⁴, Böhm⁴⁵, Schwicker⁴⁶, Milleker⁴⁷, Pesty⁴⁸, Ortway⁴⁹, Szentkláray⁵⁰ etc., am revăzut notele mele și am publicat lucrarea prezentă”⁵¹.

⁴⁴ Este vorba despre Francesco Griselini, un naturalist, cartograf, istoric și scriitor italian, care a trăit între anii 1717-1787 și a scris o amplă lucrare despre Banatul secolului al XVIII-lea, intitulată *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* și publicată în anul 1780, la Viena. Întocmită în urma unei îndelungate călătorii (întreprinsă pe plaiurile bănațene între 1774-1777), această lucrare cuprinde o descrie amănunțită atât a istoriei și configurației politice și economico-sociale a Banatului, cât și a locuitorilor acestei provincii și a obiceiurilor lor (ro.wikipedia.org/wiki/Francesco_Griselini).

⁴⁵ Este vorba despre Leonhard (Lénárt) Böhm, un istoric de origine germană (născut și decedat în localitatea Biserica Albă din Voivodina, o provincie autonomă situată în nordul Serbiei de astăzi), care a trăit între 1833-1924 și a cărui lucrare (*Geschichte des Temeser Banats*, adică *Istoria Banatului Timișan*) a apărut la Leipzig (Germania), în anul 1861 (www.genealogy.ro/content/1911.htm).

⁴⁶ Este vorba despre Johann Heinrich Schwicker, un profesor, istoric și om politic maghiar de origine germană (născut la Dudeștii Noi, în prezent sat de reședință al comunei omonime din județul Timiș), care a trăit între 1839-1902 (de.m.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_Schwicker).

⁴⁷ Este vorba despre Milleker Bódog, un profesor și istoric maghiar de origine germană (după tată), care s-a născut în 1858, la Vârșeț (pe atunci oraș în «Voivodina Sârbească și Banatul Timișana» [o mare unitate administrativ-teritorială a Imperiului Habsburgic, ce a existat numai între 1849-1860], astăzi aflându-se pe teritoriul Voivodinei) și a decedat în 1942, la Salzburg, în Austria (hu.m.wikipedia.org/wiki/Milleker_Bódog).

⁴⁸ Este vorba despre Frigyes Pesty, un istoric de seamă și un om politic maghiar, născut la Timișoara, în 23 martie 1823, și decedat la Budapesta, în 23 noiembrie 1889 (hu.m.wikipedia.org/wiki/Pesty_Frigyes).

⁴⁹ Este vorba despre Tivadar Ortway, un preot romano-catolic, istoric, arheolog, geograf, profesor și academician maghiar, care a trăit între 1843-1916 (hu.m.wikipedia.org/wiki/Ortway_Tivadar).

⁵⁰ Este vorba despre Szentkláray Jenő, teolog (el a studiat la Institutul de Teologie Catolică din Timișoara), preot, capelan, canonic, prepozit, abate (conducător de mănăstire), scriitor, doctor în teologie, istoric, arheolog, redactor, editor, cadru didactic (profesor de limba maghiară la Kikinda [oraș în provincia Voivodina din Serbia], profesor de filosofie și de limba latină la Timișoara, profesor de istorie modernă a Ungariei la Universitatea din Budapesta) și conducător de unități școlare (director de școală elementară la Kikinda, director

După ce arată că truda depusă pentru elaborarea lucrării i-a fost ușurată („înlesnită”) de faptul că el este originar din Banat și că are numeroase legături de suflet și de sânge cu această „mănoasă provincie”, autorul precizează că a scris istoria respectivă „și din motivul de a paraliza (paraliza, contracara – n.n. T.C.) unele scrieri tendențioase mai proaspete, care vor să mistifice trecutul atât de glorios și binemeritat pentru patria și coroana ungară ce-l posed în chip neîndoios românii bănățeni cu apărarea vadurilor Dunării”⁵².

George Popoviciu, constată cu indignare că o parte din istoricii maghiari contemporani nu respectă adevărul istoric, când este vorba de trecutul românilor. Îl laudă pe Pesty Frigyes care, împreună cu membrii Societății istorice din Timișoara⁵³, are mari merite pentru

de liceu la Timișoara) de origine maghiară, care a trăit între anii 1843-1925 (a decedat la Timișoara). Drept răsplată pentru intensa și valoroasa lui activitate, Szentkláray Jenő a fost ales ca membru al Academiei de Științe a Ungariei (hu.m.wikipedia.org/wiki/Szentkláray_Jenő). *Capelan* = termen folosit pentru a desemna un preot care slujește într-o capelă (dexonline.ro/definiție/capelan), adică într-o biserică mică, fără parohie, aflată într-un castel, într-o școală, într-un cimitir etc. (dexonline.ro/definiție/capelă). *Canonic* = preot catolic care face parte din consiliul episcopului; superiorul unei catedrale (dexonline.ro/definiție/canonic). *Prepozit* = cleric catolic de rang înalt, care îndeplinește o funcție administrativă importantă (dexonline.ro/definiție/prepozit).

⁵¹ *Istoria românilor bănățeni* de Dr. theol. George Popoviciu, protoprezbiter ort. român în Lugoj, Editura autorului, Tipariul Tipografiei „Poporul român” din Budapesta, Lugoj, 1904, p. IV.

⁵² *Ibidem*, p. V.

⁵³ Titulatura corectă (tradusă din limba maghiară) este Societatea de Istorie și Arheologie, societate care s-a înființat la Timișoara în 25 iulie 1872. Din bibliografia acestei importante Societăți care a contribuit foarte mult, până la Primul Război Mondial, la cercetarea istoriei Banatului, amintim următoarele studii: Ioachim Miloia, *Societatea de Istorie și Arheologie din Timișoara*, în „Analele Banatului”, nr. 1, Timișoara, 1928, p. 155-158; Adrian Bejan, Ernő Pataky, *Aspecte ale vieții cultural-științifice timișorene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea începutul secolului al XX-lea. Societatea de Istorie și Arheologie și Societatea de Științe Naturale*, în „Banatica”, 13/ I, Reșița, 1995, p. 277-290; Florin Medeleț, Nicoleta Toma, *Muzeul Banatului. File de cronică I, 1872-1918*, Editura Mirton, Timișoara, 1997. Pentru prezența studiilor și

cercetarea trecutului istoric al Banatului. Concluzionează astfel: „Drept judecând, trebuie să recunoaștem la vechii istoriografi unguri mai multă și mai mare iubire de adevăr decât la o seamă din cei moderni. Timpurile vechi au trecut și moravurile s-au schimbat. Motive politice au născocit mijloace de luptă străine de domeniul istoriei, unde adevărul și dreptatea au să cumpănească faptele trecute, rostind judecata asupra lor”⁵⁴.

În acel *Cuvânt către cetitori*, Popoviciu îl citează pe George Barițiu⁵⁵, sugerând că îndemnul acestuia a avut o influență benefică asupra sa, ca istoric bănățean: „George Barițiu se pronunța într-un loc astfel: «este timpul suprem ca istoria Banatului și a românilor bănățeni să și-o scrie chiar ei»”⁵⁶. În consecință, el mărturisește că „cercetat-am deci scripturile vechi și noi și găsim de bine prezint în cele ce urmează faptele străbunilor și viața lor în lumina ce mi se pare adevărată”⁵⁷. George Popoviciu recunoaște că, până la el, s-a făcut foarte puțin pe tărâmul cercetării trecutului istoric al românilor bănățeni, în comparație cu potențialul încă neexplorat al acestuia, căci: „În Banat zac comori de mare preț ascunse atât în ruinele vechi cât și în limba și datinile românilor”⁵⁸. În sprijinul importanței Banatului pentru istoria românilor, îl citează pe Hasdeu: „Din toate regiunile locuite astăzi de români, la nord de Dunăre, Banatul și Oltenia cu prelungirea lor cea comună în Țara Hațegului sunt

articolelor referitoare la Evul Mediu din Banat, în buletinul acestei Societăți și a Muzeului din Timișoara, intitulat „Történelmi és régészeti értesítő” (și editat între 1873-1917), vezi Alexandru Rădulescu, *Observații privind istoriografia Banatului medieval; o privire de ansamblu*, în „Studii de istorie a Banatului”, XXI-XXII (1997-1998), Timișoara, 2000, p. 65-102.

⁵⁴ George Popoviciu, *op. cit.*, p. V.

⁵⁵ Istoric, publicist, revoluționar pașoptist și om politic român transilvănean, care a trăit între 1812-1893 și este considerat a fi întemeietorul presei românești din Transilvania (ro.wikipedia.org/wiki/George_Barițiu).

⁵⁶ *Ibidem*, p. IV. Citatul este din George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 661.

⁵⁷ George Popoviciu, *op. cit.*, p. VI.

⁵⁸ *Ibidem*, p. V.

singurele care reprezintă o continuitate neîntreruptă geografică-istorică a neamului românesc, un cuib de unde se romaniză treptat spre apus, spre crivăț și răsărit, ba și indirect și cele de peste Dunăre, cuibul mereu descărcându-și prinusul, dar rămânând totdeauna plin”⁵⁹.

În capitolul XI – *Imigrarea maghiarilor și organizarea statului ungar (895-1000)* din lucrarea *Istoria românilor bănățeni* – George Popoviciu, având în vedere argumentele științifice cunoscute la vremea lui, afirmă că ungurii, la venirea lor în această parte a Europei, au găsit pe actualul teritoriu al Transilvaniei și Banatului o populație românească, stabilă, din vechime, formată pe aceste meleaguri: „Tradiții istorice și mărturii sigure arată că maghiarii la venirea lor în Ungaria au aflat pe români aici și, după cea mai veche cronică maghiară, erau împărțiți în trei ducate: în Ardeal, în Bihor sau Crișana, și în Banat sau Timișana sub ducele [voievodul] Glad. Existența românilor rămâne neîndoioasă la venirea maghiarilor”⁶⁰.

⁵⁹ *Ibidem*. Citat din lucrarea lui Bogdan P. Hasdeu, *Românii bănățeni*, București, 1896, p. 2. La începutul acestui studiu, publicat în „Analele Academiei Române”, Hasdeu dă o notiță, care desigur le va fi mers la suflet cititorilor și istoricilor transilvăneni din Imperiul Austro-Ungar, de la sfârșitul secolului al XIX-lea: «în anul acesta 1896, ungurii serbează Jubileul lor de 1000 de ani de când sălbatecul Arpad devenise stăpân al Pannoniei. Un Jubileu avem și noi românii tot în anul 1896, un Jubileu nu de 1000, ci de 1500 de ani, și nu un Jubileu de victoria sălbăticiei, ci un Jubileu de răspândirea civilizațiunii. Sunt 1500 de ani; la anul 396 după Crist, Santul (Sfântul – n.n. T.C.) Nichita, român din Dacia și Episcop al Daciei, după ce propagase cultura creștină printre huni, a făcut o călătorie la străbuna Romă, pentru ca pe meleagurile Tibrului să salute Columna lui Traian în numele Daciei. Este un Jubileu mai lung și mai frumos decât Jubileul lui Arpad. Acestui Jubileu al daco-românilor, Santului Nichita, civilizatorul hunilor, un far de lumină în mijlocul barbarilor, închin eu lucrarea pe care o prezint acum Academiei Române».

⁶⁰ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 106. *Duce* = titlu purtat de conducătorul unei formațiuni statale medievale, numită „ducat”, la vechile triburi germanice el referindu-se doar la conducătorul militar al acestora; la slavi și la români, termenii echivalenți ai acestui titlu erau „voievod, cneaz, principe”, teritoriul, statul condus de purtătorii acestor titluri numindu-se „voievodat, cnezat,

Pentru prima dată în istoriografia românească despre Banatul medieval, George Popoviciu publică integral fragmentul din *Cronica Notarului Anonim*, referitor la confruntarea armată dintre Glad și maghiari, moment în care este menționată prezența blachilor (vlahilor, românilor) în oastea autohtonă: „Și înainte de a se întâmpla aceasta, să trimită oștire contra ducelui Glad, care stăpânea de la fluviul Mureș până la fortăreața Haram, din a cărui seminție s-a născut mai târziu Ohtum, pe care l-a omorât Sunad. Spre scopul acesta încă fură trimiși Zuard, Cadusa și Boyta, cari luându-și rămas bun, au plutit peste Tisa și Kenesa (Kanizsa) și s-au coborât lângă fluviul Seztureg, și nu li s-a arătat nici un dușman, care ar fi ridicat mâna contra lor, pentru că pe toți oamenii acestui pământ i-a cuprins spaima. Și pornind de aicea au ajuns în părțile Begnei, și acolo au rămas două săptămâni până când pe toți locuitorii aceluia pământ, de la Mureș până la râul Timiș, i-au subjugat și pe fiii lor i-au luat în chizășie, de aicea ridicându-și oastea au mers către râul Timiș și și-au așezat oastea lângă vadul nisipos și când vroiau să treacă apa Timișului, a ieșit înaintea lor Glad, din a cărui seminție s-a născut Ohtum, ducele acelei patrii, cu mare oaste de călăreți și pedestrime, cu ajutorul cumanilor, bulgarilor și blachilor (vlahilor, adică românilor – n.n. T.C.). A doua zi însă, când ambele linii n-au putut trece nicidecum, fiind între ele râul Timiș, Zuard a poruncit fratelui său Cadusa să meargă cu jumătate din oastea sa mai jos, și oricum ar putea trece să se lupte contra vrăjmașilor. Cadusa, ascultând îndată poruncile fratelui său, a mers în grabă cu jumătate din oaste mai jos și precum grația dumnezeiască le arăta drumul, au avut trecere ușoară și pe când o parte a oastei maghiarilor era dincolo cu Cadusa și jumătate dincoace cu Zuard, atunci unghiul sunară trâmbițe de război și înotând peste apă, au început a se lupta strașnic, și fiindcă Dumnezeu a mers cu grația înaintea maghiarilor, le-a dat lor mare învingere și dușmanii cădeau înaintea lor, ca znopii după seceritori, și

principat”; termenul «duce» provine din latinescul „dux”, care înseamnă „conducător” (dexonline.ro/definitie/duce).

în acel război au murit doi duci ai cumanilor și trei cnezii [cneji, cneazi] ai bulgarilor, chiar și Glad, ducele lor, a scăpat cu fuga, precum zisărăm mai sus, a intrat de frica maghiarilor în fortăreața Kenee (Keve) și a treia zi Zuard și Cadusa, precum și Boyta, de la care se trage neamul Bzucsa, după ce și-au pus oastea în ordine, au început a se lupta contra fortăreții Keve (Cubin). Când a văzut aceasta Glad, ducele lor, trimețând sol, a început a cere pace de la ei, și le-a donat cetatea de bunăvoie, împreună cu diverse daruri”⁶¹.

Existența românilor pe teritoriul actualului Banat, menționată de *Notarul Anonim*, se confirmă – scrie Popoviciu – și prin alte mărturii istorice din secolul XII în care sunt amintiți *blacki* sau *vlachi*, fără a se spune că sunt veniți (*advenae*) aici, așa cum se procedează atunci când se fac referiri la greci sau la teutoni. El arată că izvoarele cele mai autentice despre venirea ungarilor în spațiul carpato-dunărean au fost publicate de Academia Maghiară, între aceste documente fiind și cronica scriitorului rus Nestor din anul 1100, în care se consemnează că: „Ugri s-au coborât pe muntele de lângă Kiev care se numește Maghiar. Ajungând la Dnieper (Nipru – n.n. T.C.), ei și-au ridicat corturi, căci călătoreau așa, ca și acum polovci (cumanii

⁶¹ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 107-108. *Cneaz* = titlu purtat de conducătorul unei formațiuni statale feudale, numite „cnezat”, îndeosebi la popoarele slave (dar și la români), în textul de față el făcând trimitere la un principe sau numai la un mare conducător militar al bulgarilor, aceeași semnificație având-o aici, probabil, și titlul de „duce al cumanilor”; la români, mai apare și sub forma „cnez, chinez” și face face trimitere la un cărmuitor al unui sat sau grup de sate libere, precum și al teritoriului aferent acestora; de asemenea, cnezii formau o categorie socială constituită înainte de formarea statelor medievale printr-un proces de dezvoltare social-economică și alcătuită din stăpâni de pământ și săteni, cu timpul, cnezii, cunoscând un proces de diferențiere socială, o parte dintre ei intrând în rândul stărilor privilegiate, iar alții, majoritatea, rămânând oameni liberi, fără privilegii, intermediind între stăpânii feudali și țărăimea săracă sau dependentă; cnezii din Transilvania și Banat (unde aceștia apar sub denumirea de „chinezi”) au avut un important rol militar în lupta dusă împotriva turcilor; termenul provine din limba slavă, în care înseamnă „conducător, cărmuitor, căpetenie”, și are semnificația de „domn, prinț, duce” (ro.wikipedia.org/wiki/Cneaz; dexonline.ro/definiție/cneaz).

– n.n. T.C.). Venind dinspre răsărit, au trecut peste munții cei înalți, numiți apoi munții ungurești și începură a se război cu vlachii și cu slovenii, cari locuiau acolo”⁶². Popoviciu mai comentează menționarea românilor în lucrările împăratului bizantin Constantin al VII-lea Porfirogenetul (care a domnit între anii 913-920 și 944-959)⁶³, apoi la alți cărturarii greci – la Ghiorghios Kedrenos (ce a trăit în secolul XI), pomeniți în dreptul anului 976, și la Niketas Choniates (ce a trăit între 1155-1217), menționați la anul 1019 –, la cronicarul polonez Jan Dlugosz (1415-1480), care amintește în anul 1070 pe românii din Moldova. Istoricul bănățean îl citează cu satisfacție pe „nemuritorul” Dimitrie Cantemir, care comentează astfel mărturia lui Dlugosz: „Rușinează-se dară măcar și cu aceasta (că alte mai vârtoase mărturii, carile mai înainte îi vom aduce, mi se pare că nici să se rușineze vreme a le da) care pe români, adică pe moldoveni și pre

⁶² George Popoviciu, *op. cit.*, p. 109. Vezi și Vasile Pârvan, *Românii în Cronica Notarului Anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungurești și Cronica lui Nistor (1902)*, în volumul *Studii de istorie medievală și modernă*, editat de L. Năstase, București, 1990, p. 23-64.

⁶³ *Istoria lumii în date*, p. 554. Acest basileu al Bizanțului a fost și un valoros scriitor și istoric al epocii sale. De la el ni s-a transmis peste veacuri binecunoscuta lucrare *De Administrando Imperio (Cu privire la administrarea Imperiului)*. Acesta este titlul traducerii sale în limba latină, titlul original, în limba greacă, al manuscrisului fiind *Pentru propriul său fiu, Romanos*. În realitate, Constantin Porfirogenetul nu a dat manuscrisului său niciun titlu, el preferând în schimb să folosească pentru început textul adresării standard și anume: „Constantin, întru Cristos Domnul Veșnic, împărat al romanilor, către propriul [său] fiu, împăratul Romanos, de Dumnezeu încoronat și născut în purpură”. Interesanta lucrare reprezintă un manual de politică internă și externă destinat instruirii fiului lui Constantin al VII-lea, viitorul împărat Romanos al II-lea (Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, editat de Gy. Moravcsik și tradus de R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1993), care a domnit între 959-963 (*Istoria lumii în date*, p. 554). *Porfirogenet(ă)* = (de obicei articulat) titlu dar principilor (prinților) bizantini născuți în timpul domniei tatălui lor, termenul provenind din cuvântul grecesc „porphyrogenetos” (compus din „porphyra”, adică „purpură”, și „genos”, adică „naștere”), care înseamnă „născut în purpură” (dexonline.ro/definiție/porfirogenet).

munteni, vor să-i facă de ieri, de alaltăieri, pe aceste locuri veniți (...), că de vreme ce stăpânitorii locurilor, Valachii, unde acum se numește Moldova, au fost dând altor ai săi de primprejur vecini ajutor, și istoricii îi cheamă volohi, cum poate acei volohi în Volohia să nu fi fost? Că aceasta de s-ar putea tăgădui, s-ar putea tăgădui și soarele fiind într-amiză, precum că nu s-a făcut ziua”⁶⁴.

George Popoviciu subliniază că existența românilor în nordul Dunării pe vremea migrației maghiarilor în Câmpia Panonică „o recunoaște de acum și cel mai erudit și mai scrupulos istoric maghiar Frigyes Pesty în scrierile și publicațiunile sale monumentale, privitoare la partea sud-estică a Banatului Timișan. Dânsul recunoaște personalitatea istorică a lui Glad, care a întâmpinat pe ducii maghiari cu armata sa, compusă din bulgari, români și alții”⁶⁵.

Despre *Cronica Notarului Anonim*, istoricul lugojan menționează că aceasta se păstrează în Biblioteca Imperială din Viena și că, potrivit analizelor paleografice ale manuscrisului, cronica respectivă ar data din a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Popoviciu dă de asemenea și bibliografia din istoriografia străină și din cea românească, referitoare la această scriere, din care reiese autenticitatea și valoarea ei istorică⁶⁶ în pofida negării

⁶⁴ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 110. Citat din Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, publicat de Gr. G. Tocilescu, București, 1901, p. 385-386.

⁶⁵ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 111. Face trimitere la Frigyes Pesty, *A Szőrenyi Bânság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878, p. 12.

⁶⁶ În istoriografia românească din zilele noastre, cele mai importante lucrări în care se lămurește problema privind scrierea notarului Anonimus sunt: Ioan-Aurel Pop, *Români și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996; cu referire specială la Banat: Alexandru Madgearu, «*Gesta Hungarorum*» despre prima pătrundere a ungarilor în Banat, în „Revista istorică”, serie nouă, VII, nr. 1-2, București, 1996, p. 5-22, Idem, *Geneza și evoluția voievodatului bănățean din secolul al X-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, nr. 16, București, 1998, p. 191-207 și, în mod deosebit, Idem, *Români în opera Notarului Anonim*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2001, 260 p.

acestora de către R. Roesler, care urmărea astfel în mod intenționat să infirme continuitatea românilor în nordul Dunării. Și după înfrângerea oastei lui Glad – susține G. Popoviciu – ținutul său, deși vasal, și-a menținut vechea autonomie și organizare administrativă, până în timpul voievodului Ahtum (sau cu alte variante ale numelui date de istoricul lugojan: Actum, Achtum, Ohtum, Ohtun, Optum, Achton, Aytony). După biruința obținută de trupele regelui maghiar Ștefan I cel Sfânt (997-1038)⁶⁷, începe să se resimtă efectiv o dominație dinspre apus, prin penetrația maghiară accentuată peste forme specifice de organizare politică existente la români, provenite de dinaintea cuceririi. Despre confruntarea oastei lui Ahtum cu cea a armatei regalității maghiare, Popoviciu reproduce fragmentul privind acest moment istoric, cuprins în *Legenda Sancti Gerardi*: „Pe timpurile acelea era în cetatea Maresiana (sau Morisena, Cenadul de astăzi – n.n. T.C.) un principe foarte puternic, anume Optum (Achtum) care se botezase în cetatea Vidin după ritul grecilor. Acesta se lăuda prea mult cu vârtutea și puterea sa, iară pe regele Ștefan nu-l respecta deloc, încredințându-se (încrezându-se – n.n. T.C.) în mulțimea militarilor și a nobililor săi preste care era domn; avea și o mulțime nenumărată de cai neînfrânați, afară de cei ce îi țineau păstorii de pază în casele lor, și vite nemărginit de multe, care toate se aflau sub păstorii lui, și afară de acestea multe posesiuni și curți, și își întinsese puterea peste sarea regelui care venea pe Mureș, și așezase veghetori și vameși în toate porturile aceluia râu până la Tisa, și supusese toate lucrurile la tribut. *Cu binecuvântarea episcopilor greci, construiseră în cetatea Muresiana [Morisena] o mănăstire închinată S. Ioan Botezătorul, și așezase într-însa un egumen cu călugări de ritul grecesc* (subl. lui George Popoviciu – n.n. T.C.). Sub potestatea (puterea, stăpânirea – n.n. T.C.) lui era țara de la râul Criș până lângă Transilvania și până la Vidin și Severin, din care cauză întrecea pe rege cu mulțimea armașilor

⁶⁷ *Istoria lumii în date*, p. 564.

(oștenilor – n.n. T.C.) și în loc de a-l respecta, îl disprețuia. El avea un militariu foarte stimat, anume Cinad [Cenadinus, Chanadin], pe care îl făcuse oficeriu (ofițer, comandant – n.n. T.C.) peste ceilalți. Acesta fu acuzat la dânsul cu o vină foarte grea, pentru care voi să-l piardă. Dară Cinad înțelese intențiunea domnului său, și, căutând ocaziune, fugi pe ascuns și se duse la regele. Regele convertindu-l la legea creștină (catolică) îl botează și după ce află de la dânsul toate secretele domnului său, chemă pe nobili și zise: «Plecați în contra lui Optum, inimicul meu, și luați țara lui». Cu aceste vorbe încercă și mai mult pe Cinad, ca să vadă până unde se estinde credința (fidelitatea – n.n. T.C.) lui, Cinad se bucură foarte când auzi acestea. Atunci regele adause: alegeți-vă un om, care să vă fie general în acest resbel (război – n.n. T.C.). Nobilii răspunseră că nu pot să afle pe altul mai bun, ca pe Cenad, și îl aleseră sie-și general. După aceea adunând oaste, ieșiră toți la resbel și trecând Tisa începură a se bate cu Optum. Bătălia și sunetul armelor fură mari și resbelul armelor ținu până la miază-zi și căzură mulți și de-o parte și de alta; oastea lui Cinad luă fuga și se ascunse în tufele Cuchineri și în Seureg și în toată Canisia până la Tisa. Când se retrase în acea noapte și puse castrele (aici cu sensul de tabere fortificate – n.n. T.C.) lângă un munte, care s-a numit apoi leu (oroszlán), iară Optum își puse castrele în câmpul Nagenz. Cinad veghea în acea noapte și ruga pe S. Martir Georgiu, ca să-i mijlocească ajutor de la Domnul cerului, și-i promise că, dacă va învinge pe inamic, va închina în numele lui o mănăstire în acel loc, în care a îngenuncheat rugându-se (...). Și în acea noapte se loviră cu oastea lui Optum ce jăcea (stătea – n.n. T.C.) în câmp, dar aceasta dete dosul și fuge, iară Optum se ucise în locul bătăliei de oastea lui Cinad, care luând capul lui îl trimise la rege; ostașii se încărcară de pradă și se umplură de bucurie, pentru că a căzut inimicul regelui; iar corpurile creștinilor, care căzuseră în bătălie le luară și le duseră la Mureșiana și le îngropară în mănăstirea S. Ioan Botezătorul în cimiteriul Grecilor, fiindcă pe timpurile acelea nu era altă mănăstire în țara aceea. Călugării acelei mănăstiri

aveau a treia parte din veniturile cetății; Cinad nu-i depărtă din acel loc, ci-i lăasă să rămână tot în acea stare în care s-au aflat până atunci”⁶⁸.

George Popoviciu consideră că întâlnirea oștilor conduse de Chanadin și Ahtum a fost lângă râul Harangod (Aranca). Taberele lor vor fi fost așezate – după el – între Cenad și localitatea Pardaniul de astăzi. Cele două armate au fost constituite cu preponderență din călăreți, astfel explicându-se faptul că Ahtum a ieșit din Morisena în câmpie cu oastea sa. Prima bătălie s-a soldat cu înfrângerea lui Chanadin, care, fiind la strâmtoare, și-a retras oastea „cam la 2 mile depărtare, către Oroszlános”. Pornind noaptea de acolo, Chanadin l-a atacat, cu toată puterea, pe Ahtum, creând învâlmășeală, derută și spaimă în rândurile oștenilor; ei cedează și o iau la fugă, îndeosebi după ce conducătorul lor este ucis în luptă. George Popoviciu nu evidențiază semnificația istorică a unor informații cu caracter economic și religios existente în *Legenda Sf. Gerard*. Avera și puternica oaste de călăreți ale lui Ahtum invederau prospera viață economică a voievodului său, dezvoltată în baza unor structuri sociale bine consolidate în timp, acestea fiind specifice unui popor sedentar cu o mare vechime istorică. La fel, viața religioasă din voievodatul bănățean era bine rânduită, mărturia în acest sens fiind existența în Morisena a unei mănăstiri de rit răsăritean, al cărei ctitor era însuși ducele Ahtum⁶⁹. Nu după mult timp, din dispoziția autorităților Regatului Ungar, mănăstirea orientală a românilor bănățeni avea să fie mutată din Morisena (la Krassova, susține

⁶⁸ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 113-115. Autorul face trimitere la *Acta S. Gerhardi Episcopi Chanadiensis, opera Ignatii C. de Battyan Episcopi Transylvaniae*, Alba Carolinae, 1790, documentul fiind folosit pentru traducerea fragmentului reprodus aici. Din nota de la subsolul paginii 115 reiese că George Popoviciu cunoștea referirile lui August Treboniu Laurian, Szentkláray I., A. D. Xenopol și Fr. Pesty la această chestiune.

⁶⁹ Aspectele acestea sunt tratate pe larg de Radu Constantinescu în amplul *Studiu introductiv* la lucrarea *Gerard de Cenad. Armonia lumii*, Editura Meridiane, București, 1984.

Popoviciu). Pe vremea aceea, românii din Banat aparțineau ierarhic mitropoliei din Vidin⁷⁰, spune același istoric.

Viața religioasă a românilor de la cumpăna mileniilor I și II este prezentată pe larg de George Popoviciu în capitolul următor, intitulat *Biserica română în legătură cu cea slavo-bulgară*. Pătrunderea creștinismului în nordul Dunării s-a făcut încă din epoca daco-romană, fapt dovedit, întâi de toate, de întreaga terminologie veche creștină de origine latină păstrată în limba română. Slavii și bulgarii, prin contact cu populația străromână, au parcurs prima fază rudimentară de încreștinare, apoi evoluția lor confesională va fi influențată de relațiile pe care le-au avut cu lumea bizantină.

George Popoviciu remarcă în chip pertinent că dependența politică a românilor în Evul Mediu timpuriu a determinat și instituirea dependenței bisericești. Această situație este evidentă pe timpul ducelui bănățean Ahtum, când ținutul sud-dunărean cunoscut sub numele de Illyricum avea episcopi latini în frunte cu arhiepiscopul de Iustiniana Prima⁷¹. Făcând o lungă digresiune, Popoviciu prezintă detaliat viața religioasă a bulgarilor din ultima parte a mileniului I, îndeosebi din timpul domniei cnezilor Boris (852-889)⁷² și Simeon (893-927; țar [împărat] din anul 919)⁷³, când Țaratul Bulgar ajunge la apogeul puterii sale. Perioada domniei lui Simeon este considerată a fi epoca de aur din istoria Imperiului Bulgar, Curtea împăratului Simeon întrecând în fast Curtea imperială bizantină. Strălucirea acesteia a fost însă trecătoare, precum toate măririle omenești, dar

⁷⁰ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 116.

⁷¹ Iustiniana Prima a fost un oraș bizantin care a existat între anii 535-615, iar în prezent este un sit arheologic, aproape de orașele Lebane și Lescovaț, aflate în județul Jablanica din sudul Serbiei de astăzi. A fost fondat de împăratul Iustinian I cel Mare (527-565 [*Istoria lumii în date*, p. 554]) și a servit ca sediu al unei arhiepiscopii care avea jurisdicția asupra Balcanilor Centrali (Stanislaw Turlej, *Iustiniana Prima: Un aspect subestimat al politicii Bisericii lui Iustinian*, Universitatea Jagiellonian Press, Cracovia, 2016).

⁷² *Istoria lumii în date*, p. 566.

⁷³ *Ibidem*.

ceea ce se întrupa pe tărâm spiritualul era traducerea în limba bulgară a cărților religioase și chiar a unor scrieri din patrimoniul clasic al Antichității. Astfel, limba slavă a căpătat prestigiul și a putut să se impună în lumea creștină de rit răsăritean de la gurile Dunării, devenind limbă de cult, cu un nou alfabet, creat de călugării „apostoli” Kiril și Metodiu.

Cu începere din ultima parte a secolului al X-lea, Ungaria a fost „câștigată” definitiv pentru catolicism, ajungând astfel în contradicție, și pe linie confesională, cu ținuturile românești care îi vor deveni vasale, populația din aceste teritorii având adoptată confesiunea de rit răsăritean, iar ca limbă de cult slavona sau mediobulgara. „Fiind românii necesitați (obligați – n.n. T.C.) de forța împrejurărilor pentru a-și scuti (apăra, salva – n.n. T.C.) existența – scrie George Popoviciu – de a intra în legătură politică și bisericească cu bulgarii, trecu și limba slavă în uzul (uzul – n.n. T.C.) bisericii, apoi chiar și în al statelor lor. Aceste legături nu încetară nici după apunerea Imperiului Bulgar, la anul 1018”⁷⁴ (până în 1187, bulgarii intrând sub dominație bizantină)⁷⁵. Prin trei documente din anii 1019-1020, împăratul Bizanțului, Vasile al II-lea (976-1025)⁷⁶, a declarat Biserica bulgară ca entitate confesională autocefală, având însă în frunte nu un patriarh, ci un arhiepiscop cu sediul la Ohrida⁷⁷, capitala ultimă a Imperiului Bulgar. Sub jurisdicția Arhiepiscopatului din Ohrida au fost 30 episcopate ale populației creștine de rit răsăritean din dreapta Dunării aparținătoare Imperiului Bulgar. În documentul semnat de Vasile al II-lea, în anul 1019, se arată că sub jurisdicțiunea

⁷⁴ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 129.

⁷⁵ *Istoria lumii în date*, p. 566.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 554.

⁷⁷ În prezent, Ohrida este un oraș din sud-vestul Macedoniei de Nord (ro.wikipedia.org/wiki/Ohrida), unul dintre statele succesoare ale fostei Iugoslavii, față de care și-a declarat independența în 1991; țară situată în sud-estul Europei (mai exact în centrul Peninsulei Balcanice), Macedonia de Nord corespunde aproximativ Regatului Paeonia din Antichitate (ro.wikipedia.org/wiki/Macedonia_de_Nord).

arhiepiscopului din Ohrida sunt și vlahii din toată Bulgaria. Aceștia, împreună cu întreaga populație românească din Peninsula Balcanică, au fost scoși atunci de sub jurisdicțiunea Primei Justiniane și au trecut sub jurisdicțiunea Arhiepiscopiei Ohridei. George Popoviciu consideră că „tot la Ohrida din timpul acela au fost supuși bisericește și românii din stânga Dunării, cu atât mai vârtos, căci mai târziu, când se organizează biserica din principatele române, la început în parte era atârnoată de Ohrida”⁷⁸.

Problema legăturilor confesionale ale românilor cu Arhiepiscopia Justiniana Prima și apoi cu Arhiepiscopia Ohridei, abordată de George Popoviciu în temeiul bazei documentare din vremea sa, se va bucura, de-a lungul timpului, de o atenție specială în istoria Bisericii Ortodoxe Române⁷⁹, în general, și a celei din Banat, în special. Dar, arareori, cercetătorii din acest domeniu îl citează pe George Popoviciu, cu toate că el, la vremea sa, a fost unul dintre cei mai buni specialiști în istoria Bisericii Ortodoxe Române.

⁷⁸ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 130.

⁷⁹ Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 178; Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, vol. I, București, 1929, p. 50-51; I. Popescu-Spineni, *Vechimea creștinismului la români*, București, 1934, p. 41; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, I, Sibiu, 1935, p. 47; Prot. Prof. Dr. Gheorghe Cotoșman, *Vechimea organizației național-bisericești la românii bănățeni*, în „Revista de istorie bisericească”, an I, nr. 1, Craiova, aprilie-iunie 1943, p. 94; Idem, *Episcopia Mehădiei*, în „Revista de istorie bisericească”, an I, nr. 1, Craiova, aprilie-iunie 1943, p. 109; Gheorghe Ștefan, *Justiniana Prima și stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea d.Hr.*, în „Drobeta”, Drobeta-Turnu Severin, 1974, p. 65-70; I. D. Suci, *Continuitatea vieții creștine a populației daco-romane în Banat*, în volumul *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 37; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, 1980, p. 90; Pr. Prof. Dr. Nicolae Dură, *Biserica daco-romanilor (vlahilor) din sudul și nordul Dunării, în secolele IV-XIV. Relațiile canonice ale bisericilor românești nord-danubiene cu principale scaune episcopale din sudul Dunării*, în „Studii Teologice”, seria a II-a, anul LIV, nr. 3-4, București, iulie-decembrie 2002, p. 58.

Capitolul XIII - *Banatul sub regii arpadieni*, din istoria scrisă de George Popoviciu –începe cu mențiunea că după prăbușirea Imperiului Bulgar, în anul 1018, limita nord-vestică a Imperiului Bizantin devine, o vreme, Dunărea, care traversa ținuturi cu o numeroasă populație românească. Aceasta, mai cu seamă cea din nordul Dunării, era un tampon între Imperiul Bizantin și Regatul Ungar. Românii din Banat, Ardeal și Crișana au rupt legăturile cu bulgarii (pe care le-au avut aproape două veacuri și jumătate), ajungând supuși ai Coroanei Ungare. Regele Ștefan cel Sfânt a adoptat pentru Ungaria un sistem politico-administrativ similar cu cel aplicat de Carol cel Mare⁸⁰ în imperiul său, efectuând o împărțire administrativ-teritorială în „comitate (*comitates, parochia et provincia*) cu un comite suprem în frunte”⁸¹. Citându-l pe „eruditul Pauler”⁸², George Popoviciu menționează că, în timpul regelui Ștefan

⁸⁰ Născut prin 742 și decedat în 814, acesta a fost rege al francilor din 768 (și al longobarzilor din 774), iar din 800 și împărat al Occidentului (fiind încoronat la Roma de către papa Leon al III-lea [795-816]) până la moartea sa. El este fondator al Dinastiei Carolingiene și al Imperiului Carolingian și este considerat, uneori, drept părintele fondator atât al Franței, cât și al Germaniei. De asemenea, o seamă de istoriografi îl socotesc a fi nu mai puțin decât „părinte al Europei”, Carol cel Mare fiind, practic, primul conducător al unui imperiu în Europa Occidentală de la prăbușirea Imperiului Roman de Apus, mulți cercetători văzând în formațiunea statală întemeiată de el o încercare de reînviere a acestuia, Imperiul Carolingian reprezentând în Europa, într-un anumit sens, un stat rival față de Imperiul Roman de Răsărit (denumit și Imperiul Bizantin sau Bizanț), cu capitala la Constantinopol (ro.wikipedia.org/wiki/Carol_cel_Mare).

⁸¹ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 129. *Comitat* = în Evul Mediu, regiune, provincie, unitate administrativ-teritorială în unele țări din Europa Apuseană și Centrală, inclusiv în Ungaria și Transilvania, condusă de un „conte, comite”, termenul provenind din latinescul „comitatus”, care înseamnă „escortă, convoi”, ulterior acesta dobândind înțelesul de „ținut, regiune, provincie” (dexonline.ro/definiție/comitat). *Comite* = conducătorul unui comitat, care avea largi atribuții politico-administrative și militare, termenul provenind din latinescul „comes, comitis”, care înseamnă „tovarăș”, ulterior acesta dobândind înțelesul de „guvernator” (dexonline.ro/definiție/comite).

⁸² *Ibidem*, p. 133; Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*, tom I, Budapesta, 1899, p. 67-74.

cel Sfânt, Ungaria a fost împărțită în 45 de comitate, în părțile banatice fiind desemnate numai două, și anume Keve și Cianad (Cenad), ceea ce – concluzionează istoricul lugojan – constituie „o dovadă despre starea excepțională teritorială a acestor părți față de Ungaria”⁸³. Pauler Gyula consideră că înființarea comitatului Caraș s-a făcut sub regele Géza al II-lea (1141-1162)⁸⁴. Atestarea documentară a acestuia este din anul 1230. În timpul regelui Béla al III-lea (1172-1196)⁸⁵, comite suprem al Timișoarei a fost Pancrațiu (1172-1175) și la anul 1203 este amintit comitele Poth. Din timpul regelui Andrei al II-lea (1205-1235)⁸⁶ se cunosc comiții supremi ai comitatului Keve, aceștia fiind Achileus (1208), Martin (1209), Nicolae (1210), Marcel (1211), Banc (1212), Poth (1213), Sebus (1214), Iuliu (1217-1220), Laurențiu (1221), Iuliu (1238)⁸⁷.

Prin Bula de Aur din anul 1222 au fost reglementate stările interne ale Regatului Ungar, stabilindu-se, printre altele, statutul comiților supremi⁸⁸.

George Popoviciu insistă asupra „semeției pontificilor [papilor] din Roma”⁸⁹, care erau atât de înverșunați împotriva credincioșilor de rit răsăritean. El menționează că regele Béla al IV-lea (1235-1270)⁹⁰ a primit ordin să stârpească pe toți schismaticii din regatul său. Popoviciu reproduce textul latin al jurământului regelui Béla al IV-lea, acela de a converti pe toți schismaticii din regatul său⁹¹. Banatul Severinului este menționat documentar în anul 1233,

⁸³ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 133.

⁸⁴ *Istoria lumii în date*, p. 564.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 141.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 144.

⁹⁰ *Istoria lumii în date*, p. 564.

⁹¹ George Popoviciu, *op. cit.*, p. 145. *Schismatic(ă)* = care s-a separat de comunitatea unei Biserici, care nu mai recunoaște autoritatea unei Biserici; prin generalizare, separat de un grup de persoane până atunci unite, din cauza deosebirilor de păreri, a neînțelegerilor pe chestiuni de principiu etc.; sinonime:

avându-l ca ban pe Luca. George Popoviciu localizează teritoriul Banatului Severin pe suprafața cuprinsă „din partea limitrofă a Ardealului (țara Hațegului și ținutul numit al Amlașului), Mehedinți cu Turnul Severinului și o parte din Gorj și din Vâlcea, apoi din teritoriul comitatului Caraș-Severin”⁹². În anul 1240 este pomenit Oslu, în funcția de Ban al Severinului. Popoviciu leagă de numele său câteva denumiri toponimice din Gorj (Valea Oslea și Muntele Oslea) și din Mehedinți (doi munți Oslea)⁹³. La campania împotriva tătarilor, organizată de regele Béla al IV-lea în anul 1241, au participat și mulți români din Banatul Timișan. În unele documente se susține că însuși regele Béla al IV-lea a scăpat de mânia tătarilor, fiind salvat de „brațul românilor”⁹⁴. Ni se mai spune că, după năvălirea tătarilor, regele Béla al IV-lea a întărit cetățile Mehadica, Caransebeș, Lugoj, Lipova și Șomlio (Șoimos)⁹⁵.

Avându-se în vedere, de pe acum, permanenta primejdie din partea tătarilor, regele Béla al IV-lea a dăruit Banatul Severinului, în anul 1247, Cavalerilor Ioaniți. Când îi prezintă pe aceștia, George Popoviciu menționează cu indignare opiniile unor „scriitori (istorici – n.n. T.C.) moderni maghiari, precum Szentkláray I și alții, care pun imigrarea românilor în părțile acestea după invaziunea tătarilor”⁹⁶. Demnitatea de ban (a treia, ca importanță, în Regatul Ungar) al Timișanei a fost împărțită în două, prin anul 1209 ori în 1212, sub

(bisericesc,) eretic, (popular) necredincios, păgân, (învechit și regional) spurcat; termenul provine din grecescul „skhismatikos” și din latinescul „schismaticus” (derivați din „skhisma” și, respectiv, din „schisma”, ambele cuvine având înțelesul de „despărțire, ruptură, sciziune”), care au semnificația de „cineva sau ceva despărțit, rupt, desprins, scindat de cineva sau de ceva” (dexonline.ro/definiție/schismatic).

⁹² George Popoviciu, *op. cit.*, p. 145-146.

⁹³ *Ibidem*, p. 146.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 148.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 153.

regele Andrei al II-lea. Până atunci, reședința acestor bani ar fi fost la Cubin (Keve)⁹⁷.

George Popoviciu consideră că românii din Regatul Ungar au prosperat în timpul Dinastiei Arpadiene: „suferințele lor și nedreptățile îndurate au fost mai mult de natură religioasă decât politică, căci papii erau instigatorii persecuțiilor pornite asupra românilor, din motive de supremație și exploatare, care au silit apoi o parte a românilor a se coborî din Carpații Ungariei și Transilvaniei spre șesurile de dincolo de Carpați și a înființa în Muntenia, apoi, mai târziu, în Moldova, state naționale, mai întâi în legătură cu Ungaria, apoi devenite independente⁹⁸.

Capitolul XIV al lucrării *Istoria românilor bănățeni* este intitulat *De la apunerea Casei Arpadienilor până la căderea Timișorii în mâinile turcilor (1301-1552)*. Făcând abstracție de datele istorice cuprinse în lucrarea lui Patriciu Drăgălina, constatăm că partea rezistentă a studiului lui George Popoviciu constă în prezentarea istoriei vieții religioase a românilor bănățeni. La aceasta se adaugă, în această secvență, includerea unor noi atestări documentare despre cnezii români și cnezatele din Banat. Popoviciu reușește să aducă o seamă de date despre noi districte și publică integral, în versiunile latină și română, textul diplomei privilegiale emise în 23 august 1457 de Ladislau al V-lea Postumul⁹⁹, regele Ungariei între 1444/1453 și 1457¹⁰⁰. De asemenea, publică textul în latină al diplomei emise de regina Isabela¹⁰¹ în 1551, de reconfirmare

⁹⁷ *Ibidem*, p. 149.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 158.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 190-194.

¹⁰⁰ *Istoria lumii în date*, p. 564.

¹⁰¹ Este vorba despre Isabela de Jagiello, soția lui Ioan I Zápolya (voievod al Transilvaniei, între 1510-1526, și rege al Ungariei Răsăritene, între 1526-1540), care a condus (împreună cu fiul său Ioan al II-lea Sigismund Zápolya [rezultat din mariajul cu Ioan I Zápolya], care era minor, el născându-se în 7 iulie 1540, deci cu doar două săptămâni înainte de moartea tatălui său, ce a avut loc în 22 iulie 1540) Transilvania (amândoi purtând titlul de principii ai acesteia) între

a drepturilor districtelor privilegiate¹⁰². Bine documentată este și lista comiților de Timiș, însoțită și de perioada în care aceștia au deținut funcția respectivă¹⁰³.

Capitolul XV – *Domnia turcilor asupra Banatului. De la căderea Timișorii, 1552, până la recuperarea ei în anul 1716* – nu aduce date în plus față de lucrarea lui Patriciu Drăgălina, dar vădește o mai mare capacitate de sinteză a faptelor istorice.

Capitolul XVI al lucrării lui Popoviciu este intitulat *Ierarhia otodoxă română și apunerea ei*. În acesta, George Popoviciu menționează o seamă de fețe bisericești din Banat, cum sunt Vlădica Teodor (menționat documentar în 1594), conducătorul unei răscoale a românilor bănățeni împotriva turcilor¹⁰⁴, episcopul Simion din Vârșeț (ce a activat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea), episcopul Sava (consemnat documentar în 1607) la Lipova etc.

1541-1551 și 1556-1559. De asemenea, ea a mai fost (tot împreună cu fiul ei) și regină a Ungariei de Est, între 1540-1551 și 1556-1559. Începând din 15 septembrie 1559 (odată cu decesul mamei sale) și până în 14 martie 1571 (când la rândul său va muri), Ioan Sigismund Zápolya va domni singur, atât asupra principatului transilvănean, cât și asupra Ungariei Răsăritene (ro.wikipedia.org/wiki/Isabella_Jagiello_Zapolya; ro.wikipedia.org/wiki/Ioan_Sigismund_Zapolya; *Istoria lumii în date*, p. 564, 570).

¹⁰² George Popoviciu, *op. cit.*, p. 216.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 217-221.

¹⁰⁴ Este vorba despre răscoala antiotomană româno-sârbă din Banat, desfășurată în februarie-iulie 1594 și de care, se pare că, Mihai Viteazul nu a fost străin. Ba, chiar, potrivit unui izvor istoric, el s-a aflat în iunie 1594 în tabăra răsculaților de la Vârșeț, unde a primit jurământul de credință al acestora în numele lui Sigismund Báthory (principele Transilvaniei între 1581-1597, 1598-1599, în 1601 și între 1601-1602 [*Istoria lumii în date*, p. 570]). Amănunte despre acest subiect, vezi în Tiberiu Ciobanu, *Lupta bănățenilor împotriva dominației otomane în vremea lui Mihai Viteazul*, studiu apărut în volumul *Vilaietul Timișoarei (450 de ani de la întemeierea pașalâcului), 1552-2002*, Editura Mirton, Timișoara, 2002, p. 117-128, precum și în Idem, *Bănățenii și lupta antiotomană în timpul lui Mihai Viteazul*, studiu publicat în revista „Columna 2000”, Anul XV, nr. 59-60 (iulie-decembrie)/2014, Editura Eurostampa, Timișoara, 2014, p. 45-54.

Lucrarea postumă a lui George Popoviciu, *Memorii cu privire la integritatea Banatului* (Caransebeș, 1929), este o prezentare rezumativă a istoriei acestei provincii, înfățișată pe larg în amplul studiu apărut în 1904. Fusese elaborată în anul 1919, la „invitare mai înaltă”, urmărindu-se să fie folosită la Conferința de Pace de după Primul Război Mondial. Conține dovezi istorice care atestă că Banatul este pământ românesc. Unul din cele mai concludente argumente în acest sens este considerat și autonomia districtelor românești din acest ținut: „Autonomia districtelor era bazată pe privilegiile atavice (aici cu sensul de străvechi, strămoșești, termenul «atavic» provenind din latinescul „atavus”, care înseamnă „strămoș” – n.n. T.C.) largi. Pe teritoriul Banatului erau mai multe districte în cari s-a dezvoltat un drept particular accentuat: «justa antiquam et approbatam legem districtuum volachicalium», «jure Volachie requirente» și «justa ritum Volachie» sau «more keneziatu»¹⁰⁵. George Popoviciu mai precizează că: „nu știm de la cari regi derivă aceste privilegii foarte largi ale bănățenilor și credem că își au rădăcina lor de la fundarea Statului”¹⁰⁶. Tot în privința districtelor mai menționează că „Gavril Bathory¹⁰⁷ confirmă la 3 aprilie 1609, din Alba-Iulia, privilegiile chinezilor [cnezilor] și nobililor bănățeni, provocându-se și la drepturile atavice”¹⁰⁸. Aduagă și că „Dieta din Cluj a confirmat la 27 februarie 1655 privilegiile lugojenilor”¹⁰⁹.

Așa cum arătam încă de la începutul studiului nostru (acolo unde am prezentat datele biobibliografice despre George Popoviciu),

¹⁰⁵ *Memorii cu privire la integritatea Banatului. Redactate de Dr. George Popoviciu, protopopul Lugojului*, Tiparul Tipografiei Diecezane, Caransebeș, 1929, p. 23.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ Este vorba despre Gabriel Báthory, principe al Transilvaniei între 5 martie 1608 și 27 octombrie 1613 (*Istoria României în date*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 462).

¹⁰⁸ *Memorii cu privire la integritatea Banatului. Redactate de Dr. George Popoviciu, protopopul Lugojului*, p. 30.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

nu deținem informații care să confirme dacă, pe parcursul furtunoaselor discuții privind soarta Banatului, delegația română participantă la lucrările Conferinței de Pace din anul 1919 au făcut apel la memoriile lui George Popoviciu. Cu toate că acestea au fost publicate – la zece ani după elaborarea lor –, în scurtă vreme peste ele s-a lăsat implacabila uitare. Nici chiar specialiștii din domeniul istoriei nu le-au mai dat vreo atenție, majoritatea dintre ei nebănuind că acele memorii constituiau, de fapt, cel dintâi „compendiu” al istoriei Banatului.

Academicianul Iosif Vulcan, cel mai însuflețit om de teatru din Transilvania și Banat

Prof. Constantin Brătescu

În 28-29 august 1908 adunarea generală a Societății pentru fond de teatru român s-a desfășurat la Oravița, fiind condusă de către Vasile Goldiș, profesor și om politic român, care în tinerețe activase ca profesor la Caransebeș. Se scursese un an de la decesul lui Iosif Vulcan (1841-1907), cel care timp de 38 de ani și i-a dedicat edificării unui teatru național pentru românii din Transilvania și Banat, iar împuternicitul societății a ținut să amintească în discursul său „...că *ideea unui teatru românesc a avut-o acum 37*

Iosif Vulcan

de ani un tânăr plin de iubire de neam, Iosif Vulcan, care toată viața a luptat pentru realizarea ideii mărețe. Dar abia la bătrânețe Iosif Vulcan a putut constata că ideea lui să apropie de realizare, care încă e o armă puternică în lupta pentru cultură, care e tot așa de lipsă unui popor ca apa peștilor și aerul paserilor.”¹

¹ *Foaia diecezană*, an XXIII, nr. 35, 24 august c. v. 1908, p. 5.

La puține zile după decesul lui Iosif Vulcan gazeta caransebeșană *Foaia diecezană* anunța și ea acest trist eveniment și-i prezenta decedatului realizările în plan cultural: „*O mare instituțiune, Societatea noastră pentru crearea unui fond de teatru național, e legată de numele și activitatea decedatului. El a chemat-o la viață și cu un zel neobosit a stăruit o viață întreagă până ce i-a asigurat existența și creat actualul teren de activitate, care ne îndreptățește la frumoase speranțe de viitor.*”²

Societatea pentru crearea unui fond de teatru român în Ardeal, în urma unei fructuoase întâlniri și dezbateri care a avut loc la Budapesta după apariția în *Familia* în luna iulie 1869 a articolului-apel al lui Iosif Vulcan intitulat “*Să fondăm un teatru național*” cu larg ecou și în Banat, s-a înființat în zilele de 4-5 octombrie 1870 cu prilejul desfășurării adunării generale constituante care a fost găzduită de orașul Deva.³ Aceasta nu a avut organizarea ASTREI din Sibiu, însă prin intermediul adunărilor generale care se desfășurau anual în localități mai importante din Transilvania și Banat la solicitarea elitelor din aceste localități și cu programe bine chibzuite care includeau conferințe pe teme de mare interes, rapoarte de activitate, concerte corale și prezentarea unor piese de teatru din repertoriul național, reușea să atragă admiratori și deopotrivă susținători financiari ai proiectului anunțat încă de la Deva prin discursul lui Iosif Vulcan intitulat “*De ce voim să avem un teatru național.*”

Intellectualitatea română din Banat a îmbrățișat cu căldură această nobilă inițiativă culturală, dovada fiind înființarea a două comitete filiale la Timișoara și Reșița anterior desfășurării primei adunări generale a acesteia în Banat. Cel din Reșița s-a creat prin deputatul dietal Iuliu Petric, care a reușit să adune de la reșițeni suma de 433 fl. pe care a donat-o societății.⁴

² *Ibidem*, an XXII, nr. 36, 2 septembrie c. v. 1907, p. 4-5.

³ Iosif Vulcan, *Publicistica*. Culegere selectivă, prefață, tabel cronologic, note și bibliografie de Stelian Vasilescu, Timișoara, Editura Facla, 1983, p. 92.

⁴ *Familia*, an IX, nr. 16, 22 aprilie/4 mai 1873, p. 190.

Cea de-a doua adunare generală a Societății pentru crearea unui fond de teatru român s-a desfășurat la Satu Mare în primăvara anului 1872, iar lugojenii, prin avocatul Alexandru Frențiu, i-au trimis președintelui Iosif Hodoș următoarea telegramă: “*Inteligența română lugojană salută cu căldură întreaga adunare a Societății pentru înființarea fondului de teatru național și-i urează cel mai strălucit succes la nobila întreprindere națională.*”⁵ Astfel Banatul a fost conectat la ambițiosul proiect cultural-național gândit de către Iosif Vulcan încă din anii începutului.

Orașul Caransebeș a avut onoarea de a inaugura în primăvara anului 1873 seria de adunări generale ale Societății pentru fond de teatru român desfășurate în Banat. Considerăm că nu a fost ales în mod întâmplător acest oraș, devenit de puțină vreme reședința noului comitat Severin după desființarea în anul 1872 a Regimentului de graniță nr. 13 româno-bănățean care avusese reședința aci. Anterior orașul avusese o intelectualitate formată din ofițeri și foști ofițeri în armata austriacă, cărora începând din anul 1865 li s-au alăturat cei care activau la reședința Episcopiei ortodoxe române sau la Institutul teologic diecezan. Era nevoie, deci, de noi imbalduri în plan cultural prin manifestări de rezonanță, cu prezențe ale unor intelectuali de frunte din Transilvania și Banat.

În 21 aprilie 1873 dr. Iosif Hodoș, președinte al Societății pentru crearea unui fond de teatru român și membru al Societății Academice Române, i-a trimis din Baia de Criș o scrisoare primarului orașului Caransebeș înștiințându-l că în zilele de 27 și 28 aprilie se vor desfășura în oraș lucrările adunării generale ale acesteia.⁶ Programul adunării fusese deja publicat în *Familia*, fiind semnat de către Alexandru Mocioni în calitate de vicepreședinte și Iosif Vulcan în calitate de secretar. Se preciza că la Caransebeș se constituise un comitet “*pentru aranjarea acestei serbări naționale*”.⁷ Președinte al

⁵ *Ibidem*, an VIII, nr. 18, 30 aprilie/ 12 mai 1872, p. 211.

⁶ S.J.A.N.C.S., fond *Primăria orașului Caransebeș*, doc. 624/1873.

⁷ *Familia*, an IX, nr. 13, 1/13 aprilie 1873, p. 154.

comitetului de organizare fusese desemnat Leontin Simonescu.⁸ Zilele de 27 și 28 aprilie 1873 nu au fost stabilite întâmplător ci cu multă chibzuință, deoarece în Duminica Tomii (27 aprilie) se deschideau și lucrările sinodului eparhial condus de către episcopul Ioan Popasu în prezența deputaților sinodali printre care se aflau personalități marcante ale elitei românești din provincie, amintindu-i pe Alexandru Mocioni, Vincențiu Babeș, Simeon Manguicu, Atanasie M. Marienescu ș.a.⁹ Pe lângă aceștia la serbările de la Caransebeș au fost prezente și alte personalități ale românilor din Lugoj, Oravița, Bocșa, Timișoara și Reșița.

Adunarea generală s-a desfășurat în sala hotelului și restaurantului “Pomul verde”, cel mai renumit loc de popas și întâlniri din Caransebeș, la lucrări participând și episcopul Ioan Popasu. Dr. Alexandru Mocioni a deschis adunarea subliniind că aceasta are o încărcătură aparte, *„un interes național, o cestiune de progres în cultură”*, iar teatrul românesc ar trebui să devină *„un organ pentru poleirea limbei și literaturii naționale”*, el fiind *„oglinza unei națiuni, un factor potent pentru dezvoltarea limbei și literaturii.”*¹⁰ Ioan Bartolomeiu-secretarul episcopiei a exprimat bucuria cetățenilor din oraș de a găzdui acest eveniment, adăugând: *„Și serbătoarea de astăzi este un testimoniu viu că noi dorim și voim nu numai a ni conserva și cultiva limba noastră străbună, ci de a aspira la recâștigarea acelor virtuți cu cari a escelat poporul roman între toate popoarele antichității.*

Căci, domnilor! care alta poate fi problema unui teatru național român decât a redeștepta în poporul nostru istoria gloriei și suferințelor și virtuților lui, a dezvolta în el gustul estetic și prin limba

⁸ *Ibidem*, nr. 14, 8/20 aprilie 1873, p. 167.

⁹ Petru Călin, *Tiparul românesc diecezan din Caransebeș. 1885-1918*, Reșița, Editura Banatica, 1996, p. 151-158.

¹⁰ *Familia*, an IX, nr. 16, 22 aprilie/ 4 mai 1873, p. 181.

noastră armonioasă a-l crește și a-l face ca să-și reocupe earăși înalta stimă ce o posedă oarecând la toate popoarele?”¹¹

Lui Iosif Vulcan i-a revenit sarcina de a prezenta raportul de activitate pe perioada scursă de la adunarea generală desfășurată la Satu Mare.¹²

În a doua zi a lucrărilor adunării generale dr. Atanasie M. Marienescu (1830-1915), judecător regesc la Oravița, și-a prezentat dizertația „*De însemnătatea datinelor populare pentru literatura dramatică*”, un adevărat elogiu adus acestei zestre încă necunoscută celor mai mulți dintre intelectualii români, dar valorificată cu succes de-a lungul anilor de către conferențiar.¹³ Dizertația a fost publicată în revista *Familia* numerele 19-22/1873.

Etnograful de excepție care era, Atanasie M. Marienescu a fost însărcinat să dea citire componenței noului comitet de conducere al Societății pentru fond de teatru român în care dr. Alexandru Mocioni era ales președinte, Petru Mihaly-vicepreședinte, Vincențiu Babeș, Alexandru Roman și dr. Iosif Hodoș membri, Iosif Vulcan secretar și Ioan cavalier de Pușcariu casier.¹⁴

Și filologul Simeon Manguia a participat la această adunare a iubitorilor Thaliei române, făcând propunerea ca viitoarea adunare generală să se desfășoare la Oravița.¹⁵

Subliniem și faptul că actorul N. Ionescu din România, aflat în turneu în Banat, a interpretat piesa „*Călătoria cocoanei Chirița la Paris*”, venitul spectacolului fiind donat Societății pentru fond de teatru român.

În această adunare a societății culturale care își croia drum propriu în cultura românească, Iosif Vulcan nu a fost în prim-planul

¹¹ *Ibidem*, p. 188-189.

¹² *Ibidem*, p. 190.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 191.

¹⁵ *Ibidem*, p. 192.

activităților, însă a ținut să publice în *Familia* știrea că aceasta a fost urmărită cu mult interes de circa 300 persoane.¹⁶

În anul 1888 Iosif Vulcan se afla din nou în Banat, de astă dată la Lugoj, unde a condus în calitate de vicepreședinte adunarea generală a Societății pentru crearea fondului de teatru român, manifestare de amploare încheiată cu concursul la care au participat 12 coruri țărănești, cărora s-au alăturat cele din Lugoj și Caransebeș.¹⁷ Corul bărbătesc din Caransebeș, condus de Antoniu Sequens, a executat cu multă măiestrie și artă în biserica ortodoxă din Lugoj *Liturghia* lui Gheorghe Dima. Va rememora Iosif Vulcan cu multă plăcere în anul 1901, când se afla la Șimleul Silvaniei, primirile călduroase ale reprezentanților societății culturale ardelenice în Banat: „*Ca un vis frumos îmi reapar în memorie acele zile neuitate, acele serbări entuziaste, căci unde am împlântat steagul nostru, acolo numaidecât a izbucnit izvorul unei sărbători naționale culturale.*

În părțile banatice, pe la Oravița și Lugoj, am fost felicitați cu cântece și corurile vocale au emulat întru a ne încânta. Și când am cutreierat pustele, la marginea extremă a elementului românesc, am fost întâmpinați în acordurile <<Deșteptă-te, române>>.”¹⁸

Pentru caransebeșeni și îndeosebi pentru intelectualitatea românească anul 1889 a fost dedicat pregătirii și desfășurării unei noi adunări generale a Societății pentru crearea unui fond de teatru român. Până în luna iunie aceștia deja se întruniseră de două ori pentru a stabili programul și desemna comitetul organizator. Andrei Ghidiu, noul protopop ortodox al Caransebeșului, a fost ales președinte, Traian Barzu vicepreședinte și ca secretari David Terfăloagă și Petru Cornean.¹⁹ Adunarea a fost programată pentru zilele de 28-30 septembrie, în program fiind inclusă și dizertația lui Vasile Goldiș cu

¹⁶ *Ibidem.*

¹⁷ *Foaia diecezană*, an III, nr. 39, 25 septembrie/ 7 octombrie 1888, p. 6.

¹⁸ *Familia*, an XXXVII, nr. 32, 12, 25 august 1901, p. 382.

¹⁹ *Foaia diecezană*, an IV, nr. 24, 16/30 iunie 1889, p. 7.

titlul „*Pesimismul în poeziile lui M. Eminescu*”.²⁰ Menționăm faptul că profesorul Vasile Goldiș funcționase la Institutul teologic-pedagogic diecezan din Caransebeș până la sfârșitul acelei veri. Adunarea s-a desfășurat și de această dată sub conducerea vicepreședintelui Iosif Vulcan în prezența noului episcop al locului, Nicolae Popea-membru corespondent al Academiei Române, „*ca membru fondator al societății*” și a intelectualilor din oraș și din apropiere.

Iosif Vulcan a rostit un discurs „clasic”, astfel considerat de gazeta *Foaia diecezană*, din care reproducem un pasaj care dovedeste rolul acestuia în mobilizarea intelectualilor români de dincoace de Carpați la pregătirea unor acte de cultură notabile: „*Da, domnilor și doamnelor, numai una cultură este adevărată, cea națională. Acea care-și are rădăcina în trupina (n.n. tulpina) neamului din care ne tragem; aceea care ținând cont de tradițiuni, moravuri și aspirațiuni, ne învață să ne iubim națiunea și patria; aceea care-și imprimă caracterul în toate actele noastre publice și private; aceea care inspiră autorilor, poezilor și tuturor artiștilor noștri timbrul particular al producerii; aceea care se manifestează în întreaga noastră viață ca un ce original, propriu al nostru, ce ne deosebește la fel de toate națiunile de pe rotogolul pământului și ce ne dă dreptul să ne ocupăm și noi locul în mijlocul națiunilor culte... Astfel de cultură voim noi românii!...*

Și nu ne temem că nu vom izbuti! Originea, trecutul, aptitudinile, succesele de până-acum, toate ne întăresc în credința aceasta. Suntem un element cultural de prima calitate. În masele noastre, în tocmai ca petrele scumpe în creerii munților, stau ascunse comoare neprețuite. Abia câteva scoase la lumină, au pus lumea în uimire. Poezia noastră populară este în deobște admirată, muzica noastră a fost aplaudată la expoziția universală din Paris, artiștii români au luat acolo premii de rangul prim, țărâna română ne-a

²⁰ *Ibidem*, nr. 32, 13/25 august 1889, p. 7.

făcut din războiul ei un tron al gloriei și plugarul nostru din Bănat ne-a creat temelia teatrului național; pretutindeni germeii clasicității, pretutindeni urme și fapte, care ne-ndeamnă să zicem cu mândrie:

-Est deus in nobis!”²¹

Pe lângă conferința lui Vasile Goldiș despre pesimismul în creația lirică a lui Mihai Eminescu, un interes la fel de mare l-a avut “Ruga de la Chizătău”, “comedie populară într-un act cu cântece și jocuri, scrisă de dl. Iosif Vulcan anume pentru corul plugarilor din Chizătău și jucată de unii membri ai acestui cor cu bun efect.”²² Această creație “inspirată de oameni și fapte din satul Chizătău” a fost tipărită la

Ioan Popasu - episcop

Oradea în anul 1890²³, deci după prezentarea în premieră la Caransebeș. Programul artistic a fost întregit de corurile din Chizătău și Caransebeș.

În anul 1891 Iosif Vulcan a fost ales membru titular al Academiei Române. Un an mai târziu și-a prezentat discursul de recepție, dedicat vieții și activității bănațeanului Dimitrie Țichindeal (1775-1818), publicat la București în anul 1893.²⁴

Credem că ultima vizită a lui Iosif Vulcan în Banatul de munte a avut loc în anul 1900, când în calitate de președinte al Societății pentru crearea unui fond de teatru român a participat la adunarea generală a ASTREI desfășurată la Băile Herculane prin grija

²¹ *Ibidem*, nr. 39, 1/13 octombrie 1889, p. 6.

²² *Ibidem*, nr. 38, 24 septembrie/ 6 octombrie 1889, p. 7

²³ Iosif Vulcan, *Publicistica*, p. 96.

²⁴ *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 918-920.

despărțământului caransebeșan al acesteia înființat în anul 1899. Relațiile dintre cele două asociații culturale, ASTRA fiind considerată pe bună dreptate sora mai mare, au devenit în acei ani din ce în ce mai bune, scopul ambelor fiind progresul în și prin cultură al neamului românesc din provinciile asuprite. Întâlnirea dintre cei doi președinți în frumoasa stațiune de pe valea Cernei, Ioan Micu Moldovan și respectiv Iosif Vulcan, prevesteau o colaborare rodnică în viitor.

Comitetul de conducere al ASTREI și-a îmbogățit cu ocazia adunării generale de la Băile Herculane și componența secțiunilor sale cu personalități care se aflau în fruntea societății surori, trei dintre aceștia fiind academicianul Iosif Vulcan, Virgil Onițiu și Iosif Blaga aleși în secțiunea literară.²⁵

De numele său se leagă și apariția între 1865 și 1906 a revistei *Familia*, care s-a adresat în egală măsură intelectualității mai puțin pretențioase dar și știutorilor de carte din lumea satului românesc, atât de bogat în datini și tradiții. A scris mult, pentru cei mulți, proză, teatru, poezii și discursuri ocazionale. Piesele sale de teatru, alături de cele ale lui Vasile Alecsandri, s-au jucat și de către formațiile corale din Banat. “*Ruga de la Chizătău*”, “*Sărăcie lucie*”, “*Chiriașul fugit*”, “*Soare cu ploaie*” ș.a. au fost puse în scenă nu numai în orașe precum Lugoj, Caransebeș, Oravița sau Reșița ci și de către formațiile de diletanți din sate precum Giulvăz, Beregsău, Cornereva sau Jebel în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Pe bună dreptate, în urma unui spectacol care a avut loc în 27 decembrie 1903 la Reșița, unde s-a jucat piesa de teatru “*Mâța cu clopot*” de Iosif Vulcan, în ziarul *Drapelul* din Lugoj s-a remarcat apetența publicului pentru piesele de teatru ale acestuia. Cităm: „*E incontestabil că piesele acestea scoase din viața poporului sunt și vor fi totdeauna mai bine primite din partea publicului, iar diletanții le vor juca totdeauna mai cu drag decât pe altele străine de modul lor de gândire și acțiune.*”²⁶

²⁵ *Foaia diecezană*, an XV, nr. 36, 3 septembrie c.v. 1900, p. 3-4.

²⁶ *Drapelul*, an IV, nr. 2, 3/16 ianuarie 1904, p. 2.

Sub imboldul lăudabil al Societății pentru crearea unui fond de teatru român, în perioada susamintită reuniunile corale ale românilor din Banat, într-un număr covârșitor, au îmbinat concertele corale cu emulațiile teatrale, rolul lui Iosif Vulcan în promovarea teatrului fiind incontestabil. Aplecate spre fapte de arme și eroism, spre tradiții și datini puse în scenă, se constata în urma spectacolelor prezența din ce în ce mai mare a publicului, care avea surpriza de a asculta o limbă română armonioasă, despoară de latinisme și chiar de neologisme pe care nu le înțelegea. O asemenea abordare a fost împărtășită și de mulți cărturari din Banat, cu mari merite în mișcarea culturală, printre ei și Iosif Velceanu din Reșița, care în articolul „*Reflecții la mișcarea noastră teatrală*” sublinia această aplecare spre teatru: „*Reese deci că reuniunile de cântări cu coruri mixte mai ales sunt cele mai potrivite societăți, în sânul cărora se pot inactiva (n.n. constitui) trupe de diletanți cari se pot angaja în orice privință în serviciul Societății teatrului național contemplat și aduc, fără îndoială, chiar și azi, mari servicii, mai ales în ce privește dezvoltarea gustului la poporul nostru pentru teatru românesc.*”²⁷

Academician
Andrei Mocioni

În luna martie 1904, la propunerea lui Titu Maiorescu, Iosif Vulcan va fi ales președinte al secțiunii literare a Academiei Române, chiar dacă nu lăsa în urma lui o operă literară durabilă, însă a fost cel care l-a promovat pe Eminescu „cu atât de norocoasă ușurință”, afirmația aparținându-i lui George Călinescu, Vulcan fiind cel care în 25 februarie/9 martie 1866 i-a schimbat numele prin intermediul *Familiei*.²⁸ Această revistă a acordat spații întinse culegerii, studierii

²⁷ *Ibidem*, nr. 110, 21 septembrie/4 octombrie 1904, p. 1-2.

²⁸ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la începuturi până în prezent*, ediția Alexandru Piru, București, Editura Minerva, 1982, p. 408 și 444.

și valorificării folclorului, Atanasie M. Marienescu fiind un exemplu grăitor în acest sens.

La puține zile după aflarea veștii că Iosif Vulcan a trecut la cele veșnice, Nicolae Iorga i-a dedicat un medalion în care făcea următoarea remarcă: *“Răposatului i se va mulțumi pentru îndemnul ce a dat în vederea introducerii la românii din Ardeal și Ungaria a aceluia mijloc minunat de cultură și moralizare care este, care poate fi, dacă se află în mâini bune, teatrul.”* Iar despre *Familia*, neiertându-i redactorului și proprietarului unele stângăcii, lăuda faptul că *„...a ieșit acolo, în Oradea Mare (...), în părțile acelea răzlețe și primejduite, unde orice publicație românească era ca un steag rămas pe o cetate năpădită de dușmani, steag care prin singura fluturarea lui deșteaptă simțământul de onoare și cheamă apărători.”* Marele istoric l-a apreciat că *„a rupt cu rătăcirile latinești, cu ortografia savantă, cu limba învățată și a scris, urmând mișcările tinerilor din țară, românească bună și simplă a poporului, îndemnând, deci, la întrebuițarea în viață a graiului acestuia ce se dovedea vrednic de literatură.”* În viziunea sa Iosif Vulcan *„... a fost unul din predicatorii unității culturale, ceea ce nu trebuie să uite nimeni...”*²⁹

Iar publicația caransebeșană *Foaia diecezană* adăuga la portretizarea de mai sus: *“Ca redactor a muncit neobosit mai bine de 40 de ani, asigurându-și nemurirea și în modestele noastre nizuințe cultural-literare. Au fost vremuri când <<Familia>> lui Vulcan a fost singurul far, în jurul căruia se concentrează tinerimea dornică de a se afirma în literatură și artă. A scris poezii, drame și piese populare române, a prins curentele literare ce ne mișcau în magistrarele sale discursuri, cu cari deschidea adunările generale ale Societății de teatru. A muncit cu rod. A fost membru ordinar al Academiei române, onorar al Societății transilvane, prezident al Societății de teatru, membru al societății maghiare „Kisfaludy”, president al institutului “Bihoreana” și cel mai vechi ziarist de la noi.”*

²⁹ Nicolae Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. I, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 186-189.

Pentru Transilvania și Banat Iosif Vulcan „a fost timp de 40 de ani cel mai însuflețit om de teatru”³⁰, afirmație de rezistență a istoricului Vasile Netea, fin analist al vieții culturale românești din acest spațiu național, pe care ne-o împărtășim cu modestie.

³⁰ Vasile Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1979, p. 437.

Iulia Simu (1900-1947)

Prof. univ. dr. Ioan Iovan

Comparabilă cu Anișoara Odeanu din literatură, și nu doar sub aspect al valorii operei, ci și prin mai multe asemănări de ordin biografic, între a fi plecat din Banat la studii și întorcându-se în Banat, datorită schimbării de regim politic, dar continuând să creeze cu aceeași capacitate și la același nivel, realizări rămase referențiale, și pentru literatura română, și, respectiv, pentru istoria artei românești, reprezentative pentru perioada interbelică, dar și postbelică, fără să facă compromisuri și abateri de la linia care

le-a devenit caracteristică și care își păstrează întreaga valabilitate și în zilele noastre, nefiind sub nici un fel depășite de vreme, Iulia Simu este, și ea, un reper de prestigiu al artiștilor bănățeni¹.

S-a născut la Bata, în județul Timiș, a studiat o scurtă perioadă la Academia de Arte Frumoase din Chișinău, după care a parcurs integral Academia de Arte Frumoase din București, avându-i

¹ Despre Iulia Simu și opera ei au scris George Oprescu, Petru Comarnescu, Constantin Vlădescu, Ion Arieșanu, Ioan Iovan, Dumitru Tomoni, Ion Căliman, Ioan Gheorghe Oltean.

profesori pe Gheorghe Petrașcu, Jean Alexandru Steriadi și Simion Iuca. După absolvire rămâne la București, unde activează și este remarcată. Participă la expoziții ale "Tinerimii artistice" la Saloane Oficiale și deschide șase expoziții personale, este premiată la Salonul Oficial de gravură din 1942. La sfârșitul războiului vine și se stabilește, ca și Anișoara Odeanu, la Lugoj, unde își continuă activitatea artistică, este membră a U.A.P. din oraș și profesoară la Școala Populară de Artă de aici și din Făget, colegă fiind cu alți artiști valoroși – Victor Jurca, Bujor Iancu, Nicolae Lazăr – și alături de cei mai tineri în filială – Silviu Oravitzan, Vladimir Streleț, Tudor Tudan, Florica Orăvițan, Constantin Onae, Constantin Răducan².

Grafica Iuliei Simu este alcătuită din desen, gravură, cu preferință pentru *pointe seche*, cu o tematică provenită din activitățile specifice cadrului cotidian, urban și, în general, domestic. Și-a însușit foarte bine învățătura gravurii de la Jean Alexandru Steriadi ca posibilități artistice, iar de la Simion Iuca s-a inițiat din punct de vedere tehnic și, astfel, a beneficiat de o solidă bază din care a putut să realizeze lucrările prin care s-a remarcat printre cele mai bune gravoare din perioada interbelică. Tot exemplului strălucit al profesorilor săi s-a exercitat în permanență în desen, atât în lucrări expoziționale, cât și ca activitate de menținere a condiției artistice. Lucrările ei de grafică, mereu afirmând o viziune particulară validă și o realizare de cea mai bună calitate, tehnic de fiecare dată remarcabile, afirmă o imagistică echilibrată, cu accentul așezat pe calitățile expresive, cu un desen sensibil și sigur. Lucrările, de asemenea, își datorează plauzibilitatea artistică și relației organice dintre calitatea observației și calitatea transpunerii, a realizării. Adevărul exprimat în imagine este integrat cu rigoare compozițională, astfel încât să valorifice, armonios împletite, sondajul caracteriologic

² În cazul pe care îl ilustrează Iulia Simu există împrejurarea ca datele biografice, fără ca, în mod normal, să fi influențat realizarea operei, sunt binevenite în înțelegerea personalității artistei, ca viață, ca om (Dumitru Tomoni, Ion Căliman, *Monografia Făgetului*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017, pp. 779-782)

și gustul instantaneului (*Rog biletele*, premiată la Salonul Oficial din 1942, *Curte interioară, Uliță din Făget*)³.

Pictura, de certe calități cromatice și vădite însușiri artistice, este mai realistă și mai minuțioasă în naturile statice, raportate cu respect pentru model, căruia îi caută și îi transpune aspectul reprezentativ, obiectual și expresiv. Atracția vădită pentru culoare conduce la împrejurarea ca aceasta să și fie principalul element de construcție a imaginii și tocmai culorile clare care traduc culorile locale într-un adevărul lor perceput determină posibilitatea realizată a unei picturi de substanță tonică, senină, lipsită de orice dramatism. Acordă destul de puțină importanță zonelor de lumină și de umbră, dar cu o cromatică fiind capabilă prin sine să sugereze volumul și spațiul, să rămână pictură și să evite planeitatea decorativă. Practică o anume rigurozitate a formelor, dar și aceasta întreținută de capacitatea culorilor de a identifica și de a defini lucrurile devenite din model existent în realitate în motiv artistic în pictură⁴. Desenul, forma este perimetrare a locurilor pentru așternere a culorilor, dar într-un asemenea mod în care să fie sugerată materialitatea lucrurilor, iar imaginea este tot un perimetru, în care timpul, trecerea,

³ Despre grafica Iuliei Simu s-a scris mult la vremea respectivă (în perioada interbelică), dar și în zilele noastre: „În grafica pe care s-a exercitat, a preferat gravura, *point seche*, și a dezvoltat-o pe o largă arie a observației îndreptată spre cotidian. Imaginea rezultă dintr-o utilizare echilibrată a valențelor de reprezentare a temei. Atentă la rigorile tehnicii, vedește calități expresive care îmbogățesc forma de existență a lucrurilor. Rigoarea compozițională, desenul sigur și sensibil sunt de natură să rețină sensul instantaneului și să susțină sondajul caracteriologic sau observarea atentă a locului.” (Ioan Iovan, *Arta ca existență*, Editura Brumar, Timișoara, 2006, p. 27)

⁴ Reținem aserțiunile lui Charles Sterling, ca având valabilitate și pentru Iulia Simu: „S-a susținut chiar că, începând cu Cézanne, există în pictura modernă un pretins «spirit de natură moartă», care a imprimat chipului omenesc și peisajului o imobilitate care i-ar fi proprie. Dar acest incontestabil nu provine din practicarea sporită a naturii moarte, nici din predominarea ei în viziunea pictorului. El rezultă în acest subiect, ca și în toate celelalte, dintr-o nouă atitudine față de viață”. (Charles Sterling, *Natura moartă*, Editura Meridiane, București, 1970, p. 135)

metamorfoza să nu afecteze respectivele forme și respectivele lucruri. De aceea sunt valorificate în statica lor, fixe în cea mai expresivă stare desemnată de culoare, stare care, de fapt, conține esența. La fel cum culorile sunt inspirat revigorate de structura cromatică, de picturalitate, de urmele temperate de pensulă (*Natură statică cu mere*, *Natură statică cu oală verde*).

Peisajele sale oferă imagini realizate după natură⁵, aici aflându-se modelul inițial și care va fi, cu sensibilitate lirică, transpus și transfigurat pe pânză, aproximat cu o normală și echilibrată capacitate artistică, peisaje, la rândul lor, edificate, în principal, prin culoare, în situația în care însăși viziunea este îndatorată esențialmente culorilor.

⁵ Este util să fie reținut sensul pe care Andrei Pleșu îl conferă naturii: "nainte de a fi interesant[vizual, natura a fost – încă din antichitatea timpurie – extrem de stimulative în plan alegoric. Înainte de a fi «priveliște», ea a fost, așadar, un personaj; și întotdeauna un personaj feminin." (Andrei Pleșu, *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, Editura Univers, București, 1980, p. 13)

Lucrurile se arată a fi întâi culoare, pentru ca, după aceea, să li se confere coerența formelor, rămânând, ca și condiție artistică, sugestii expresive și mai puțin repere descriptive. Peisajul Iuliei Simu este pornit din realitatea văzută și cunoscută⁶, nu este nici imaginar, nici mimetic, este o aproximare expresivă realizată cu sensibilitate și cu o importantă dimensiune afectivă. Manifestă preferințe pentru armonia artistică și pentru dominantele calde, recurgând la contraste folosite la modul temperat. În principal, sarcina de limbaj este îndeplinită de culoare, desenul fiind relativ, formele fără contururi pregnante. Expresivitatea picturală este obținută din larghețea pensulației, una aproape expresionistă, iar acțiunea cromatică permite o caracteristică autonomie a culorii față de formă, astfel încât contururile discrete, abia simțite, contribuie, și ele, la armonia imaginii. Fiind realizat, în cea mai mare parte, din prestația cromatică, elementele de peisaj devenite pete cromatice, abia împreună, compuse în imagine, primesc coerența care arată că formează un peisaj. Aliajul propriu, la care ajunge îmbinând amintiri, remanente impresioniste cu accentuate intruzii postimpresioniste, este vehiculat în vederea unei articulări particulare și a unui stil personal cu care se legitimează în întreaga operă⁷.

⁶ Peisajul, ca pictură, "Este aproximativ o repetare a celui din natură, o repetare căreia i se adaugă o stare sufletească, un halou afectiv, o calitate dată de particularitatea simțirii și a trăirii, a gândului și ideii, o înțelegere a ceea ce este văzut... comunică, însă maimult cu adaosul uman de trăire și de gândire, de simțire și de reflecție. Primește funcții simbolice de sens existențial și spiritual în orizont cultural, devine loc și motiv alegoric, admite o poveste în perspectivă mitologică." (Ioan Iovan, *Consemnări cordiale*, Editura Waldpress, Timișoara, 2021, p. 101)

⁷ Loredana Ianovici afirmă că: „...pictura românească este o artă a sincerității, o artă considerată principial sufletește, astfel încât peisajul, fiind imediat și adânc reflex pentru sufletul românesc, s-a afirmat plener și a oferit picturii un teren deosebit de fertile”. (Loredana Ianovici, *Peisajul românesc în secolul al IX-lea*, Editura Waldpress, Timișoara, 2021, p. 56)

În pictură realizează și o portretistică, la fel, remarcabilă și în care, dincolo de calitățile documentare, de atenția acordată fizionomiei și expresiei particulare, a ținutei, a asemănării care îi reușește, încearcă să pătrundă în psihicul personajului, în lăuntricul său sufletesc, să înțeleagă și să rețină omenescul, dar și dimensiunea caracteriologică și cea atitudinală, existente întru adevărul și firescul lor⁸. *Efîmie Murgu* este o clară reușită artistică a portretului compozițional, deschis simbolic prin elemente obiectuale caracterizante, bine integrate structural și stilistic, funcționale, în egală măsură, expresiv și ca semnificație, la fel cum se întâmplă și în *Tiberiu Brediceanu*,

⁸ André Lhote avansează considerații care pot fi luate în seamă și în cazul portretisticii realizate de Iulia Simu: „...expresia corpurilor a cunoscut, de-a lungul timpurilor, două moduri opuse. Primul tinde să conserve conturul real al obiectelor, exagerând valoarea lor decorativă, al doilea tinde să rupă continuitatea acestui contur specific și să-i substituie o formă străină, care este aceea a unei lumini sau umbre proiectate pe obiect”. (André Lhote, *Tratat despre peisaj și figură*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 148)

Torcătoare sau în portrete bust precum *Mama, Adolescent*. Portretele Iuliei Simu sunt pictură devenită document uman, întreținut echilibrat între prezența personajului și înțelegerea lui adâncită în sens psihic.

I se întâmplă Iuliei Simu, prin gestul de a picta, datorită sensibilității ei, să confere fiecărui lucru adus în imagine o picătură de eternitate din eternitatea lumii, iar prin aproximarea lucrurilor să rețină esențialul, expresia să fie formă a identității interioare, iar forma să funcționeze în numele existenței, deodată cu acțiunea culorii funcționând în numele trăirii. Caracterul picturii ei este dat de sensibilitatea realizării, iar aceasta fiind dată de delicatețea sufletească, de finețea înțelegerii, de felul în care este reținut esențialul momentului de față. Calitatea simțirii se depune în

capacitatea cu care este echivalată lumea, în felul de a-și acorda sufletul cu sufletul lumii, acestea fiind garanțiile de realizare a picturii⁹.

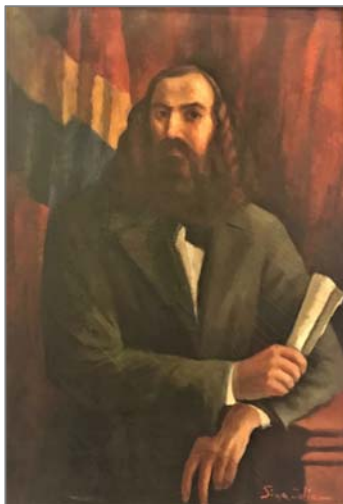
Trăiește înminunarea în fața materiei, a formelor sale, artista fiind, de fapt, încântarea acestor forme, pentru a le aduce pe pânză, arătând în acest fel că sunt cele mai frumoase, mai fericite pentru a le investi în reușita naturilor statice. Materia identificată în formele obiectelor existente este într-o ipostază în care merită să fie

⁹ Reținem, pentru utilitatea lor în interpretare, încă două scurte aserțiuni: "Peisajul, parte a unui întreg de necuprins, se compune, la rândul lui, din părți... determinat mai puțin de forma și natura lor proprie, cât, mai degrabă, de relațiile dintre ele și cu întregul." (Max J. Friedländer, *Despre pictură*, Editura Meridiane, București, 1983, p. 13) și "Dintre toate formele de artă, peisagistica se situează la distanța cea mai mare de geometria platoniciană." (Clark, Kenneth, *Artă peisajului*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 139)

contemplată, întrucât oferă formele decisive ale ei conexe prezenței sufletești, unei afectivități tandre și tonalizate cu blândețe. Artista își continuă starea de prețuire a lumii, a ceea ce a avut șansa să apară în existență, într-un mod deosebit în peisaje, acestea fiind variantele prețioase ale lumii, ale lumii adunate în vizibil. Este atentă la faptul lumii de a se comunica la faptul lucrurilor de a se arăta cu convingerea că lumea deține frumusețe, pentru că are beneficiarul necesar și adecvat în cel care vede și simte. Iulia Simu își are asumată și o suficientă experiență artistică pentru a putea realiza corect portrete compoziționale, echilibrate între receptarea fizionomiei și înțelegerea pătrunzătoare a persoanei și căreia îi și atribuie, de regulă, o anume monumentalitate relaxată, căci reține și aspectul pitoresc specific cu care poate fi compatibil cel portretizat.

Artista deține mereu un bun exercițiu al desenului și al cromaticii, recurge firesc la date ale perspectivei liniare și aeriene, la cunoștințele de anatomie artistică, dovedește, de asemenea, buna școlire academică, în același timp în care este cu toată complexitatea activă a talentului, cu efectivă realizare a lucrărilor sale la nivelul și specificul artei românești din perioada interbelic¹⁰.

¹⁰ Prezentul crochiu semantic este cadrat pe definițiile din cursul meu doctoral *Semantica artelor vizuale*, vol. I, II, III, Editura Anthropos, Timișoara, 2011, vol. II, pp. 265-280 și passim.

Bujor Iancu (1924-1965)

Drd. Loredana Ianovici

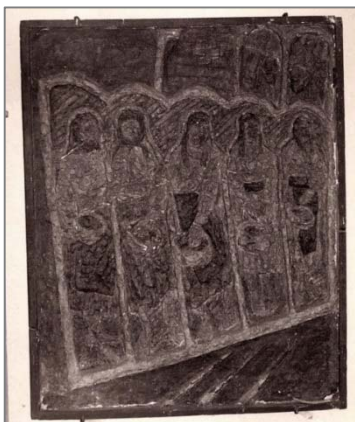

Efectiv, despre sculptura lui și despre el ca artist, merită încă să se vorbească din mai multe puncte de vedere. Întâi, datorită valorii artistice a lucrărilor pe care le-a realizat, apoi pentru că a practicat expresionismul când la noi se cerea exclusiv producție angajată în propaganda regimului aflat la putere, datorită, de asemenea, așa cum a fost, singular și izolat, faptului că a intenționat și a reușit o sculptură aparte care să-l reprezinte, cu toată intenționalitatea și cu toată capacitatea stilistică, în cadrul unor

teme pe care le-a simțit și înțeles cu tot sufletul și cu toată subiectivitatea, cu tot crezul artistic personal și cu toată înțelegerea a ceea ce înseamnă arta într-un adevăr și rosturile ei dintotdeauna.

Bujor Iancu s-a născut la Făget, a urmat școala primară aici și Liceul "Coriolan Brediceanu" din Lugoj. Are șansa ca Academia de Arte Frumoase să se refugieze din calea sovieticilor, în 1944 și 1945, la Făget, printre profesori fiind și Corneliu Baba și Ion Irimescu. Se apropie mai mult de primul și beneficiază în mod deosebit de îndrumările acestuia. Devine student al Academiei ieșene începând

cu 1944, dar, după un an de zile, se transferă la Academia de Arte Frumoase din București, avându-i profesori pe Gheorghe Petrașcu, Jean Alexandru Steriadi și Simion Iuca, pe care o absolvă în 1950. Vine și se stabilește la Lugoj, unde va fi profesor la Școala populară de artă, coleg cu Iulia Simu, Victor Jurca, Simion Lucaciu, Nicolae Lazăr și Rodica Marcu, director fiind Dimitrie Stan, dirijorul de atunci al Corului „Ion Vidu”. Lucrările lui, care pot fi considerate de referință, se află la Făget.

Sculptura lui Bujor Iancu este una de factură substanțial expresionistă, remarcabilă ca realizare și cu un caracter apăsător existențialist al comunicării artistice. Concură la acestea modalitatea particulară de obținere a volumelor în vederea profilării figurativului uman, figurativ aproximativ, cu formele spontan expresivizate. Pare tocmai ieșit din vâscozitatea materialului teluric între a fi fost magmatic și a fi pe cale de întărire. Lasă, de asemenea, impresia de izvorâre dintr-un lăuntric întunecat, nocturn, cumva ca vulcanii noroioși sau precum cărbunii tocmai extrași din pământ și avansând ideea de permanentă proliferare, de ieșire în afară afirmându-și în mod deosebit patina neagră care întreține expresia aparte.

Se arată ca fiind figuri umane simplificate sau fragmentate, volume agresate, ale suferinței, închise lăuntric, figuri tăcute și retractile, trimițând spre substanța telurică arhetipală vâscoasă și neagră pe care nici mâna divină nu ar fi putut-o modela în formă umană. Numai sculptorul a reușit, dar atât cât i-a permis formula expresionistă¹ și care imediat a și fost angajată în a exprima condiția existențialistă a omului cu întreaga ei recuzită de la singurătate la neputință și la o unică posibilitate de existență. Sunt figuri ale pământului cu suprafețe mate, rugoase și accidentate care nu ar putea fi niciodată șlefuite pentru a dialoga cu lumina, ci rămânând să conțină întunericul și să îl afirme. Semnificativ este că respectivele figuri umane, amorful corporalității lor s-a cristalizat hieratic și mărturisesc că toate cele care sunt în proximitate – aerul, lumina, spațiul, timpul – se dovedesc a fi factori distructivi care corodează volumele și le transformă în figuri ale tăcerii, cu tremurătoare frică de nimic și, totuși, inevitabil destinate neantului. Aceste figuri amenințate din afară și agresate de factori exteriori, un fel de bulgări negri de cărbune, dețin consistență în felul lor de a fi, cu care se opun, se închid în sine și arată că aspiră la forma decisivă, chiar dacă și aceasta este sortită neantului. Toate acestea înțelese sunt necesare în a decela sculptura lui Bujor Iancu ca fiind vădit articulată expresionist ca demers artistic și existențialist ca direcție a comunicării. Sculpturi precum *Logodnicii* și *Sportiv* sunt de natură să prezinte fidel demersul artistic și opera din care s-au păstrat puține lucrări și pentru care timpul a fost un necruțător factor de distrugere, de dispariție, de trecere în neantul pe care l-a evocat mereu cu înfiorare².

¹ George Oprescu notează cu valabilitate și pentru cazul de față: "Ca și suprarealismul, de care e greu să-l putem despărți, expresionismul încearcă să dezvăluie tot ceea ce nu este supus rațiunii, dar se cere imperativ exprimat din subconștientul nostru, cu formele sumbre, cu adâncimile lui imense." (George Oprescu, *Considerații asupra artei moderne*, Editura Meridiane, București, 1969, p. 64)

² Lucrările lui Bujor Iancu, cele care îi sunt reprezentative și sunt referențiale ca formulă artistică și ca stil, sunt modelate, precum cele ale lui Giacometti, iar

Volumetria din sculptura lui Bujor Iancu își caută locul între organic și mineral, între aproximarea figurii umane și aspirația depunerilor carstice, a stalactitelor, de a avea sens figurativ. Aproximarea figurii umane păstrează vădit amintirea lumii telurice, subterane, a unei grote a originilor posibile, a unui pământ a căruia elementaritate întunecată și densă a conținut posibilitatea unei forme, a unui volum având, virtual, coerență figurativă. Volumetria occidentală amintește, într-un fel, modul de articulare giacomettian³,

Epstein, întrebându-l și el frecvent modelarea, spune că aceasta „s-ar putea argumenta logic... mi se pare cea mai autentic creatoare. E crearea a ceva din nimic... În fapt, inspirația e totdeauna modificată de material, nu există libertate absolută, pe când în modelare artistul nu e împiedicat de nimic în afara dificultăților tehnice ale subiectului ales de el însuși”. (Rudolf Wittkower, *Sculptura*, Editura Meridiane, București, 1980, p. 191)

³ Referitor la Giacometti, Giulio Carlo Argan notează: "În sculpturi, între formă și spațiu, vede posibil un singur raport de antiteză: spațiul fuge spre infinit, figura se contractă... El a fost cel mai radical dintre sculptorii informali (s.a.)" (Giulio Carlo Argan, *Arta modernă*, Editura Meridiane, București, 1982, vol. II, p. 272), iar Walter Zanini, la rândul său, observă că Giacometti practică "o morfologie care izvorăște continuu din materia modelată în interminabile rugozități" (Walter Zanini, *Tendințele picturii moderne*, Editura Meridiane, București, 1977, p. 176)

dar, totodată, subliniază diferențele de execuție și de expresie, modelare intenționată într-un caz și fortuită în celălalt, cu efect deosebit al suprafeței, la unul lumina și aerul corodează, excavează, produc goluri, la celălalt întunericul, umbra se solidifică în forme negre, lumină în goluri pentru unul și întuneric în volume pentru altul⁴. Oricum, se cere o mai atentă cercetare a sculpturii lui Bujor Iancu, pentru a fi cunoscut și considerat la adevărata valoare artistică pe care o deține.

⁴ Ioan Iovan scrie într-un fel de corectă înțelegere semantică: "La Bujor Iancu, formula subliniat expresionistă animă caracterul accidental modelajului și solicită particular mijloacele proprii gândului, acumulând accente mai frământate, mai dramatic exteriorizate. Propensiunea către pătimire, inofensivă și mută, poate de proveniență folclorică, cristalizează volumetria într-un tipar formal abrupt, primar. Situația prezentată, de contingență tragică, deconspiră componentele unei construcții metaforice confesive. Personajele ivite par să existe la un hotar unde ființa se atinge cu neantul, recepționat ca front de combustii, ca stare schimbătoare, nesigură, inconsistentă, la marginea nopții existențiale. Substanța suferindă. Circumscrise teluricului, aceste figuri, aceste umbre negre cresc direct din pământ, suportând toată agresivitatea luminii și a lumii." (Ioan Iovan, *Grădinile interioare*, Editura Hestia, Timișoara, 2000, p. 79)

Proza lui Sorin Titel sub exigențele receptării

Prof. univ. dr. Daniel Vighi

Limbajul arată și explică oameni, comunități, istorii; limbajul luminează și povestește și prin altceva decât prin ceea ce spune; el, limbajul, și când nu spune, spune; numai că pentru ca să ajungi la asemenea rafinament e drum lung și nu îi e dat oricui să-l poată străbate. Sorin Titel a reușit să-și găsească drumul propriei originalități în chiar acest fel, de aceea este proza lui astăzi altfel decât a lui Marin Preda, decât a lui Alexandru Ivasiuc, decât a lui Nicolae Breban.

Ascultați cum zice prozatorul, ascultați cum spune fără să spună „o caisă coaptă a căzut lângă farfuria doamnei Letiția și a pătat fața de masă. N-ați cules caisele nici astăzi, a spus domnul director. Pentru dulceață sunt numai bune, e păcat să le lăsați să se treacă. Chemați-l pe Cornel să le strângă, dacă voi nu vă ajungeți, dacă nu vă puteți face puțin timp... S-a pornit, din senin, o pală de vânt și lampa cu petrol de pe masă a pâlpâit ușor” („Clipa cea repede”, 89).

Opera lui Sorin Titel este asemenea aceleia bacoviene, simplă și complexă, la îndemână și plină de un rafinament care scapă oricărui

avânt analitic doar ambițios. La fel ca în cazul poetului care și-a spus sieși și posterității că, iată, veacul l-a făcut atât de cult încât privește peste semeni și aici, cu toată cultura mare a lui Sorin Titel, un ceva de nepovestit (doar) cu uneltele obștești ale hermeneuticii ni se impune, i-aș spune acestui ceva: drum către a-culturalitate¹; nu știu dacă acesta este numele exact a ceea ce intenționez să pun în evidență în paginile care urmează. A-culturalismul prozei titeliene (ca „achiziție” ultimă și neașteptată a unui scriitor înfometat de cultură) este unul dintre marile paradoxuri ale literaturii noastre moderne. Modul în care a-culturalia i s-a impus trebuie scrutat din unghiul îngust și dificil al raportării la imaginarul creator, la destinul acestuia, așa cum ni se arată în devenirea scrisului său prin dezvăluiri succesive și mereu reluate ale resorturilor vieții. Ce și cum anume este viața, cum se întâmplă toate de-a lungul ei, care este acel ceva care îi împrumută semnificații adânci, pe lângă care trecem orbi în viața de zi cu zi pentru că este nesemnificativ, toate aceste întrebări-teme-obsesive sunt prezente încă din vremea volumului de debut intitulat „Copacul”. Așadar reductibilul paradox pe care s-a priceput Sorin Titel să-l aducă în literatura română s-a ivit din convingerea sa, treptat dobândită, că „marele” și „definitivul” sens al vieții se ascunde în aparențele ei nesemnificative; această convingere l-a împins încet spre treptata a-culturalizare a prozei, așa cum se manifestă aceasta în vastul ciclu romanesc care începe cu romanul „Țara îndepărtată” și sfârșește cu tulburătorul poem epic „Femeie, Iată Fiul Tău”.

Pe de altă parte, ideea că viața își poartă sensurile de adâncime în ritmuri anodine este aproape o banalitate a modernității. Ea se impune ca atare în scrisul lui Sorin Titel încă din vremea debutului pentru a deveni loc comun în proza optzecistă. Nu acest fapt este

¹ Semnificația conceptului diferă de aceea sociologică în care aculturația reprezintă ansamblul schimbărilor mentale și de comportament al unui grup social. În accepțiunea noastră a-culturalia este acel mod de a folosi cultura pentru a o depăși într-un anume ceva pe care-l numim banalul-cotidian-de-dincolo-de-ideea-culturală.

important în proza lui Sorin Titel, ci programul po(i)etic prin care ea capătă consistență și devine bun al scriiturii, Acest câștig îl socotesc un ceva dobândit, ca orice lucru profund, nu doar pe cale livrescă; dimpotrivă, îmi pare a fi mai ales o achiziție dobândită printr-o continuă și nenarabilă experiență, cum ar spune teologii, a vieții în aspectele ei modeste, anonime, perpetuate în ecourile lăuntrice ale amintirilor, ale reveriilor, ale biografiei proprii devenită materie primă a unor căutări într-un orizont esențial al existenței pe care scriitorul a ajuns să-l povestească în chip original.

Cum anume s-a dezvoltat acest program al a-culturalizării pe care am enunțat-o axiomatic mai sus, ne vom strădui să exemplificăm în paginile care urmează. Să spunem că programul epic în speță s-a manifestat prin câteva delimitări esențiale: nu vorbele mari, nu ideile înalte, nu marile crispări ale dezbaterilor menite să strivească cititorul i-au animat lui Sorin Titel opera în proză. Ideea această am găsit-o sugerată încă din 1968, într-un articol al lui Dumitru Țepeneag din "România literară" intitulat „Ipostaze ale romanului actual” în care este discutat microromanul „Dejunul pe iarbă”. „Sorin Titel” se spune acolo, „nu se teme de anonimizarea personajelor sale”², Anonimizarea este o formă de a te apropia de viața-de-dincolo-de-Idee; ceea ce rezultă ne spune chiar Țepeneag, eroii romanului sunt ”umbre sfioase, fără chip, simple contururi, pure ca niște sunete. Ele nu au destin, sau mai exact, l-au avut cândva”³. Traseul unei treptate desprinderi de plasa deasă a concepțiilor modernitatea literaturii presupune tocmai o devenire subtextuală, a-cultural-existențială, a ceea ce ar putea fi numit, cu vorbele lui Dumitru Țepeneag, o „aventură (...) stranie”⁴. Credința în atotputernicia literaturii, ca liman de pe urmă al devenirilor literare, face ca autorul, conștient la modul inhibant de propria sa menire ”înaltă” estetic, să înlocuiască toate ale vieții cu cele ale literaturii și să se rățească la modul cât se poate de modern în

² Dumitru Țepeneag, „Ipostaze ale romanului actual”, „România literară”, 1968.

³ Ibidem

⁴ Ibidem

lumea de hârtie a propriilor sale fantasmе. Așa stând lucrurile nu e de mirare faptul că „autorul ajunge la concluzia că istoria nu există”⁵ și că ”prezentul nu se poate spune”⁶. De aici senzația că scrisul titelian de până la tetralogia epică este unul al artifexului în care ”ideile, semnificațiile, preexistă oarecum autonom, cu o claritate matematică, în afara materiei estetice, că premerg îndeaproape fiecare rând scris”⁷.

Asemenea lucruri se află, cum se spune, *in nuce* în schițele din primul volum, chiar dacă acesta este modest sub aspectul realizării artistice. Le depistează cronicile de întâmpinare, ecurile critice care au însoțit debutul; astăzi - din perspectiva diacronică a devenirii operei în ansamblul ei - modelele culturale și eliberarea de acestea ni se impun cu limpezime. Se poate evidenția, bunăoară, peste tot în proza lui Sorin Titel, tema și obsesia „marii culturii”, a culturii socotite altar-și-mântuire, aflate în conflict (psihanalizabil subtextual, contextual și textual) cu „frumusețea” (trans-estetică și greu de grăit întrucât este a-cultă) a vieții celei „obișnuite”. Cele două se află în geografia imaginarului creator într-o confruntare mută (și mai adesea neînțeleasă) care își va găsi cele două maxime în romanele „Lunga călătorie a prizonierului” și „Femeie, iată Fiul Tău”. În „Lunga călătorie a prizonierului”, literatura lui Sorin Titel se hrănește maximal din literatură. În „Femeie, iată Fiul Tău”, aceasta se hrănește, maximal, din viață. Cum am spus deja, critica a intuit din început câte ceva din această perpetuă stare conflictuală dintre un soi de sentimentalism de romanță contrabalansat de un perpetuu și neadormit simț cultural cenzurativ. În „Tribuna”⁸ Ion Lungu, după ce aduce cuvenitul haraci ideologic („un tânăr prozator talentat, receptiv la problematica etică a societății noi socialiste”) se lansează într-un reproș care învederează un viitor laitmotiv și un punct de rezistență al prozei analizate; zice criticul așa: „Nu toate instantaneele sale devin

⁵ Ibidem

⁶ Ibidem

⁷ Valeriu Cristea în „Luceafărul”, nr. 36/1968.

⁸ Valeriu Cristea în „Luceafărul”, din 1964 (nr.2)

cu adevărat interesante și semnificative. În definitiv, bătrânul care așteaptă moartea soției nu are în față o tragedie propriu-zisă. Moartea, în asemenea cazuri, intră în ordinea firească a lucrurilor și nu vedem de ce era nevoie ca autorul să stăruie asupra ei”.

În aceleași vremi, George Muntean⁹ examinează alte câteva predispoziții ale imaginarului creator, spre exemplu „implicațiile vârstei în caracterul oamenilor. (...) determinările și modificările pe care le aduce aceasta în comportamentul lor cotidian este remarcată ancorarea „în cotidian”, apoi „relevarea semnificațiilor banalului, a întâmplărilor celor mai obișnuite cu puțință”¹⁰ Este depistată și o altă viitoare însușire a prozei lui Sorin Titel, și anume capacitatea sa de a crea atmosferă: imaginarul creator se mobilizează prin localizări temporale (remanente și ele în proza ce se va naște) și anume vremea amiezii și a după-amiezii, vara, în plină căldură, iarna mai întotdeauna feerică, toamna, adesea posacă și căzută în automatismele unei vieți alunecate iremediabil în rutină. Alte câteva „trăsături” ale viitoarelor disponibilități a ceea ce am numit poetica a-culturației le regăsim în ceea ce criticul numește ca fiind „capacitatea oamenilor” (mai degrabă a autorului, am zice noi) de a „comunica simplu, direct și natural”; aceștia sunt „generoși, mai mult încă, au, potrivit împrejurărilor, sonorități caracteristice în glas, se bucură sincer de faptul lor, se comporta cu o fermecătoare ingenuitate, le vin idei grozave, nemaipomenite, dar contextul e totdeauna unul cum nu se poate mai cotidian”¹¹. Toate acestea sînt virtualități ale lumii aceleia a-culturale din ciclul romanesc de mai târziu. Viața se ițește în misterul ei simplu în chiar aceste rînduri îndepărtate ale începutului.

Ar mai fi de spus, pentru exacta situație a lui Sorin Titel în contextul istoric al generației sale, că debutul său a fost simțit de la început ca fiind oarecum excentric, nepotrivit, cu un deficit epic și, implicit axiologic, care marca, de fapt, tocmai acea subțire și aproape

⁹ „Contemporanul”, nr. 49, 1963

¹⁰ Ibidem

¹¹ George Muntean, *art. cit.*

invizibilă alteritate care-l scotea în afara abordărilor epice previzibile, clișeizate, devenite, prin îndelungă folosire, convenționalisme comode pentru receptările leneșe. În „Luceafărul”¹², în articolul „Prozatorii tineri și amabilitatea criticii”, Mihai Drăgan îi reproșează lui Matei Călinescu faptul că „intr-un recent articol despre Judecata de valoare și generalizarea”¹³ acesta „ajunge să așeze, cu ușurință, pe același plan, scriitori mult diferențiați ca putere creatoare și experiență artistică (N. Felea, Fănuș Neagu, Nicolae Breban. V. Rebreanu. Sorin Titel, D.R. Popescu”. Alăturarea lui Nicolae Breban și Sorin Titel unor Fănuș Neagu, N. Felea sau Vasile Rebreanu este socotită excesivă. Lui Matei Călinescu îi este reproșată un fel de „atitudine apologetică” camuflată. În ceea ce-l privește pe Sorin Titel, Mihai Drăgan respinge tocmai ceea ce va fi să fie partea de adâncă și substanțială umanitate din proza sa, și anume aspirația spre armonie și puritatea interioară” care ar fi tulburată (inestetic?) de „oroarea lor (a personajelor n.n.) de singurătate și răvășire sufletească, ee-i cuprinde uneori”¹⁴. Apele judecăților axiologice ale receptării debutului titelian se despărțiseră deja într-un drum ireversibil, limpede conturat, iată cum apar ele într-o frază revelatorie din articolul citat: „este ușor de dedus că pentru cronicarii Contemporanului creația lui Sorin Titel ar sta, de pildă, în privința valorii, mai sus decât aceea a lui Ion Lăncrănjan (desființată aici), ceea ce ar putea să facă plăcere lui Nicolae Manolescu”¹⁵, în același articol este respinsă o altă virtute inovatoare a scrisului titelian pe care o vom regăsi, de altfel, și în scrierile de mai târziu ale generației prozatorilor optzeciști, și anume literatura inspirată din cotidianul, socotit prea „obișnuit”; mai mult încă. autorul articolului respinge „descrierile de fapte minore” deoarece acestea nu ar aduce ceva nou „în ordinea cunoașterii artistice”. Suntem încă departe (cel puțin în

¹² „Gazeta literară”, nr. 3/1964

¹³ „Gazeta literară”, nr. 38, 1963

¹⁴ Mihai Drăgan, *art. cit.*

¹⁵ Ibidem.

felul în care privesc poetica prozei unii critici ai vremii) de a socoti „descrierile de fapte minore” ca fiind o înfăptuire, validă estetic, a scriiturii moderne. Neajunsul reclamat de Mihai Drăgan îmi pare a fi unul dintre cele mai importante deschideri oferite de opera lui Sorin Titel în literatura actuală românească. Plonjarea în nesemnificativ este chiar expresia modernă a unei lumi în care plictisul, derizoriul, blândețea fără mari „idei” și „idealuri” este mod de viață; de aceea, chiar de aceea, „substanța epică” e, vorba criticului, „ațât de firavă”; suntem la începuturile unei lumi care, în fapt, nu prea va avea ce spune „ESEȚIAL ÎN ORDINEA CUNOAȘTERII”. Și aceasta datorită (printre altele) și tehnicii „cinematografice de expunere a faptelor”¹⁶, a aceluia aparat de filmat care va deveni zeitate tutelară a poeziei prozei noului roman francez înspre care va evalua scrisul lui Sorin Titel. Pe de altă parte, ceea ce spune autorul „ESEȚIAL ÎN ORDINEA CUNOAȘTERII” este un amalgam (unic pînă la el în proza noastră, întrucît este de origine rusească) dintre idilism și dramă, respectiv tristețea inconsistentă a insului aflat față la față cu marile teme ale condiției umane pe care le vede limpede (și a-cultural) în simplitatea oarecare a vieții oarecare”¹⁷.

¹⁶ Gabriel Dimisianu, „Gazeta literară”, nr.46/1963

¹⁷ Ibidem.

Un „Om al lui Dumnezeu”¹

Pr. prof. dr. Vasile Muntean

Întrucât lucrări speciale prezintă cu suficiente detalii viața și înfăptuirile celui de-al șaselea Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române², în rândurile de față am socotit util a reproduce unele pasaje dintr-o corespondență cu care m-a onorat de-a lungul timpului; în medalionul actual am în vedere doar câteva scrisori primite înainte de 1989. Aceste microtexte, cum vom constata, vorbesc *sui-generis* despre formarea teologului, a dascălului și a viitorului ierarh.

Ne-am cunoscut în anii studenției, smerenia mea fiind cu doi ani mai mare. Și-apoi satul său natal îmi era apropiat, acolo văzând lumina zilei soția mea. Îmi amintesc că, în anul 1981, în cadrul unui curs pe care l-am urmat la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu, regretatul profesor de Morală, Părintele Ioan Zăgrean, a făcut

¹ Apelativ adresat Sfinților Proroci Ilie și Daniel (cf. 3 *Regi* 17, 24 și *Daniel* 10, 11)

² Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*³, Sibiu 2014, pp. 138-140; Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (Ed. Academiei), București 2018, pp. 233-235

această mărturisire: „Studenti ca Ciobotea nu prea a avut Sibiu!”; sunt cuvinte ce decelează structura intelectuală și spirituală a celui ce se va pune – în chip responsabil – în slujba Bisericii, utilizând la maximum darurile cu care a fost înzestrat de Dumnezeu. Voi înfățișa îndată ceea ce am promis mai sus.

Într-o scrisoare datată Strasbourg, 2 iulie 1977, pe atunci doctorandul Dan-Ilie Ciobotea (Daniel, după călugărire) îmi comunica – *inter alia* – următoarele: „...am fost invitat la o conferință în Germania (Regensburg) unde am susținut, ca teolog ortodox, referatul principal asupra «Puterii mântuitoare a Bisericii din punctul de vedere al teologiei și spiritualității ortodoxe». Apusul se interesează de spiritualitatea ortodoxă din ce în ce mai mult. Cei prezenți au apreciat mult expunerea mea, mai ales când am subliniat spiritualitatea ortodoxă română, așa cum am întâlnit-o eu mai cu seamă la mănăstirile din Moldova [...]. Apusul oferă metode de lucru, dicționare, enciclopedii, lucrări științifice în cele mai diverse sectoare ale teologiei, dar nu spiritualitate. Colegii mei de aici rămân uimiți de profunzimea Ortodoxiei, de bogăția ei spirituală [...]. Îți mulțumesc nespuse de mult că îți aduci aminte de mine în rugăciunile tale, dragă prietene. Nu știi cât de mult avem nevoie unii de rugăciunile altora! Adeseori simt că cineva se roagă pentru mine, că Preamilostivul Dumnezeu îmi trimite ajutor și bucurie în suflet [...]. Mă bucur că pomenești la Liturghie și numele mamei mele³. Am aici pământ de pe mormântul ei. L-am luat când am plecat din Țară. Parcă-i văd crucea din cimitirul din Lugoj⁴, lângă care frăția ta ai rostit, ca preot, adesea rugăciuni pentru odihna sufletului ei”.

În altă misivă (expediată, de data aceasta, din Freiburg i. Breisgau în 4 iunie 1979) îmi spunea de cartea lui K. S. Frank (*Grundzüge der Geschichte des christlichen Mönchtums*) că mi-o va

³ A trecut la Domnul, înainte de vreme, în urma unei operații

⁴ Supranumit „Necropola Banatului” (vezi *Almanahul Arhiepiscopiei Timișoarei/2021*, Ed. Partoș, 2021, pp. 201-203).

trimite prin Părintele D. Stăniloae care l-a vizitat la Freiburg la sfârșitul lunii mai. Legat de teza mea, îmi mai preciza că-mi va parveni în fotocopie „un articol publicat întâi în U.R.S.S., apoi la Paris, în revista ortodoxă *Contacts*⁵, iar acest articol se referă la isihasm: *L'hesychasme et la pensée sociale en Europe orientale au XIV-e siècle*, adică tocmai la monahism [...]. Preafericitul Părinte Teotist a hotărât să mai rămân un an în Occident, pentru a traduce în limba franceză Dogmatica Părintelui Prof. D. Stăniloae⁶. Am mult de lucru, dar o fac cu drag și nu prea simt oboseala”.

Într-o epistolă din 14 sept. 1979 adăuga: „M-am apucat deja de traducere. Nu este o șansă mai bună de a aprofunda o carte, decât atunci când o traduci. Dacă, însă, n-aș fi lucrat cu Părintele Profesor și nu i-aș fi cunoscut bine teologia și stilul, ar fi fost foarte greu să o pot traduce. Cât privește teza de doctorat, îți voi da desigur un exemplar cu autograf. De asemenea îți voi oferi și un exemplar din versiunea românească, care va fi de fapt aproape alta. Până atunci și teza ta va fi gata. Mă bucur mult de subiectul pe care l-ai ales⁷. De unde știi tu că nu-l vom traduce în franceză, pentru a face cunoscută în străinătate viața monahală românească ?”

În 21 ianuarie 1980 îmi destăinuia alte amănunte despre acivitatea sa „destul de încărcată: traducere, universitate, Baden-Baden, întâlnire cu prof. Clément⁸ la Paris; uneori, călătorie la Geneva (se vorbește că ar fi șansa să fiu numit lector la Institutul Ecumenic de acolo), articole pentru unele reviste ale parohiilor noastre din străinătate etc., etc. M-am bucurat că am întâlnit la Paris

⁵ Nr. 31 (1979), p. 25 și urm.

⁶ Traducătorul având un program foarte încărcat, lucrarea a putut să apară doar parțial sub titlul: *Le génie de l'Orthodoxie* (Paris 1985, 144 p.)

⁷ Regretatul Profesor (viitor academician) Alexandru Elian, conducătorul meu științific, mi-a sugerat subiectul în cauză; bineînțeles că am consimțit. Titlul lucrării a fost: *Organizarea mănăstirilor românești în comparație cu cele bizantine până la 1600*

⁸ Olivier-Maurice Clément (1921-2009). Wikipedia i-a închinat un medalion detaliat

și apoi chiar la Freiburg pe Înaltpreasfințitul Nicolae Corneanu”. În 21 aprilie același an, îmi mărturisea acestea: „În prezent, pregătesc versiunea românească a tezei, pentru a fi echivalată la București. Desigur, redactarea nu este chiar așa de dificilă, mai greu este de găsit aici cineva care să o dactilografieze. Până la urmă, voi face aceasta în Țară...” La dactilografierea respectivă am ajutat, după puterile mele; am fost surprins plăcut când – peste ani, când a fost desemnat *Cetățean de onoare al Municipiului Lugoj* - , în cuvântul său mitropolitul de atunci al Moldovei a menționat acest lucru. Iar după ce a ajuns Întâistătător al BOR, fără ezitare, m-a izbăvit de nedreptatea ce mi s-a făcut la un moment dat. Preafericirea Sa și-a arătat bunăvoința și când mi-a publicat – și prefațat – câteva volume, între care *Istoria creștină generală*⁹ și disertația doctorală în engleză¹⁰. Să mai arăt că nu puține din prețioasele cărți pe care le-a elaborat, le posed cu autograf.

Înainte de a încheia, să mai relev un fapt grăitor. Deși timpul Preafericirii Sale este extrem de prețios, și-a găsit totuși răgaz să transmită familiei îndurerate condoleanțele de rigoare, inclusiv un portret emoționant al poetului creștin (în grai), Ionel Peia, fost coleg la școala primară, decedat la începutul acestui an din pricina perfidului virus.

La acest moment aniversar, rog pe Atotbunul Dumnezeu ca în continuare să dăruiască Preafericitului Părinte Patriarh Dr. Daniel deplină sănătate și noi izbânzi în misiunea pe care o îndeplinește cu atât prestigiu. Încrederea mare, ce o are poporul român în Biserică, se datorește întâi de toate cârmuitorului ei, un „om al lui Dumnezeu” (după modesta mea părere). E bine să nu uităm că nu trăim vremuri

⁹ În două volume, București 2008

¹⁰ *Byzantium and Romanians. A Comparative Research concerning the Organization of the Monasteries*, Bucharest 2009. Să adaug și aceea că, anterior - pe când studia în Apus -, de peste Ocean cu greu mi-a procurat un medicament cu care m-am vindecat de o afecțiune urâtă. Aleasă recunoștință și pe calea aceasta (pentru toate binefacerile primite).

ușoare; sunt timpuri de încercare, de cernere, dar „bine știind că suferința aduce răbdare, iar răbdarea încercare și încercarea nădejde” - cum ne încredințează Apostolul (*Romani* V, 3-4).

Închei cu urarea sinceră:

Mulți, spornici și fericiți ani de la Domnul!

IN MEMORIAM

**In memoriam:
Dumitru Suciu
(1952-2021)**

Horațiu Suciu

Suciu Dumitru s-a născut în 5 aprilie 1953 în comuna Coșteiu, județul Timiș. A fost al doilea născut în familia Suciu Romolus și Steluța.

A urmat cursurile școlii primare și gimnazului de la școala Coșteiul, iar mai apoi Liceul la Lugoj, la actualul Liceu Teoretic „Julia Hasdeu” Lugoj. După absolvirea Liceului a urmat Facultatea de Istorie-Geografie din cadrul Universității Timișoara.

În 1974, după terminarea studiilor a fost repartizat ca profesor în localitatea Zece Hotare (comuna Șuncuiuș, județul Bihor). La Zece Hotare, sat fără lumină electrică și fără telefon s-a format ca profesor și s-a căsătorit cu Mărioara, care era profesoară de biologie.

După terminarea stagiaturii și după obținerea examenului de definitivat în învățământ, s-a întors în județul Timiș. A lucrat ca profesor de istorie-geografie și director timp de zece ani la școala din Bulgăruș (comuna Lenauheim).

În 1992 s-a stabilit cu domiciliul acasă, în comuna Coșteiu și a lucrat zece ani la Liceul Teoretic „Iulia Hasdeu” din Lugoj ca profesor de istorie și director adjunct. În ultimi ani ai carierei a lucrat la Școala Gimnazială Coșteiu. S-a pensionat în 2018.

Pentru două decenii a fost metodist al ISJ Timiș și a inspirat numeroase generații de elevi. Profesor cu har, extraordinar povestitor, a reușit să insufle copiilor la care preda iubirea față de țară și valorile democratice. A fost un model pentru mulți tineri, aceștea alegând să studieze istoria la facultate și să urmeze cariera didactică.

A publicat articole de istorie, inclusiv în anuarul Restituiri Bănățene, în special pe tema breslelor Lugojene din secolul al XIX-lea. În momentul dispariției sale lucra la realizarea unei monografii a comunei Coșteiu.

Dumnezeu să-l odihnească!

In memoriam:
Constantin Diaconescu
(1927-2021)

Dumitru Tomoni

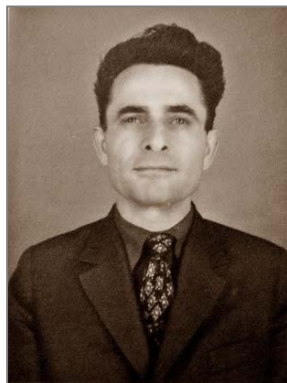
La 28 ianuarie 2021, profesorul Constantin Diaconescu, unul dintre cei mai apreciați profesori de istorie din Lugoj, a trecut trecut la cele veșnice.

S-a născut la Vlăsinești, județul Botoșani, la 16 februarie 1927, într-o familie cu șapte frați.

A urmat cursurile Liceului Pedagogic la Șendriceni, pe care l-a absolvit în 1950 și, apoi, cursurile Facultății de Istorie din cadrul Universității Babeș Bolyai din Cluj Napoca.

După terminarea facultății, a fost repartizat la Scăiuș, în regiunea Banat, unde a întâlnit-o pe învățătoarea Eugenia Picu, care îi va deveni soție. De la Scăiuș a fost transferat la Lugoj, în funcția de președinte al Sindicatului Învățămintului, funcție deținută o lungă perioadă de timp, lucru explicabil prin omenia, blândețea, răbdarea și tenacitatea dascălului de istorie.

În perioada 1956-1958 a ocupat funcția de director la Școala Serală de Ofițeri MFA din Lugoj, apoi a predat istoria la Școala Generală nr. 2, Școala Generală nr. 4 și Școala Generală nr. 5, de unde s-a pensionat în anul 1989.

În același timp, a acordat o atenție constantă perfecționării și pregătirii profesionale și psiho-pedagogice susținând examenul de definitivat, apoi examenele pentru gradele didactice I și II. Competența, seriozitatea, activitățile didactice și rezultatele obținute cu elevii, au fost recompensate și prin acordarea gradației de merit.

Paralel cu activitatea didactică, fiind un dascăl conștiincios și studios, ani de-a rândul a participat la multe simpozioane, dezbateri, aniversări și conferințe organizate de filiala Lugoj a Societății de Științe Istorice din România, una dintre cele mai active filiale, conduse de prietenul său, exuberantul profesor Dan Popescu. Nu întâmplător, în august 1985 membrii filialei lugojene l-au reales pe Dan Popescu în funcția de președinte, iar pe Constantin Diaconescu în funcția de secretar al filialei.

Într-o geroasă zi de iarnă, la o vârstă patriarhală, a părăsit această lume, dar a rămas în amintirea familiei, prietenilor, cunoscuților și generațiilor de elevi ca un dascăl cu vocație, devotat, sârguincios și modest, un om bun, blând, înțelegător și de mare omenie.

Dumnezeu să-l odihnească în pace pe cel care a fost profesorul, directorul, dar în primul rând Omul, Constantin Diaconescu!

RECENZII

Costin Feneșan,
„Iubite neică Părinte...”

Certățător științific III dr. Mircea-Gheorghe Abrudan

Costin Feneșan, „*Iubite neică Părinte...*”. *Scrisori ale fraților și nepoților către Nicolae Popea, episcopul Caransebeșului*, Editura Episcopiei Caransebeșului, Caransebeș, 2018, 197 p.

Între personalitățile de marcă ale românilor din Banat un loc de frunte îl ocupă episcopii Caransebeșului, păstori sufletești care au jucat un rol determinant nu numai în viața spirituală, ci și în mișcarea națională și în viața culturală, socială și educațională a românilor din Banat mai ales înainte de Marea Unire din 1918, când Biserica Ortodoxă a fost cea mai puternică și cea mai bine organizată instituție proprie a românilor din Austro-Ungaria. Așadar, atenția de care s-au bucurat ierarhii caransebeșeni de-a lungul vremii în mediul istoriografic, teologic și cultural nu este deloc întâmplătoare. De altfel, trebuie spus că toți arhipăstorii Episcopiei Caransebeșului, de la cei trei ierarhi din perioada dualistă, Ioan Popasu, Nicolae Popea și Miron Cristea, la cei de după Marea Unire până la desființarea eparhiei de către regimul comunist în februarie 1949, Iosif Traian Badescu, Vasile Lăzărescu și Veniamin Nistor, au beneficiat de restituiri biografice profesionale în ultimele trei decenii, Episcopia Caransebeșului fiind singura eparhie din Transilvania care are o istorie completă pentru intervalul 1865-1949. Alături de monografiile au fost publicate și volume de

documente, cu precădere administrative și pastorale, emise de episcopi, de cancelaria eparhială sau de consistoriul diecezan, mai puțin însă izvoare conținând corespondența personală a ierarhilor.

Un prim volum care aduce în atenția istoricilor și teologilor dimensiunea vieții private și familiale a episcopilor caransebeșeni i se datorează istoricului de marcă al Banatului medieval și modern, Costin Feneșan, cunoscut și recunoscut pe plan național și european pentru numeroasele volume de documente referitoare la istoria românilor, editate impecabil în decursul ultimelor patru decenii. Reputat cercetător al Institutelor de Istorie din Cluj și București, pasionat sursolog și bun cunoscător al Arhivelor Naționale ale României, pe care le-a condus o bună perioadă de timp (1998-2002), Costin Feneșan cunoaște foarte bine valoarea documentului istoric și potențialul izvoarelor primare pentru înnoirea discursului istoriografic și restituirea unor unghere sau dimensiuni mai puțin ori deloc cunoscute ale vieții oamenilor care au fost. Intrând astfel în posesia „unui mănunchi de scrisori vechi” adresate „lui Nicolae Popea, episcopul Caransebeșului de către unii din frații și nepoții săi”, profesorul Costin Feneșan, bănățean de origine, nu a stat mult pe gânduri, ci s-a decis să le publice într-un elegant volum, tipărit cu sprijinul episcopiei Banatului de Munte în anul centenarului Marii Uniri, când s-au împlinit 110 ani de la trecerea la Domnul a episcopului Popea.

Cum era și firesc, volumul este prefațat de către Preasfinția Sa Lucian Mic, episcopul Caransebeșului, care subliniază ineditul cărții și valoarea acesteia pentru reliefaarea unei dimensiuni mai puțin cunoscute a personalității episcopului Popea, și anume „dragostea, respectul și atașamentul familiei preoțești Popea față de rudenii lor”, constituind o mărturie contemporană „despre importanța familiei în societate, mai ales astăzi, când relațiile de rudenie sunt relativizate și reduse la o raportare strict juridică, fără un conținut al comuniunii dintre generații” (p.5). De altfel, acest firesc al mediului familial Popea este reflectat în formulele de adresare pe care frații și nepoții

episcopului l-au folosit în toate epistolele lor: „Iubite/Dorite Neică Părinte”, „Iubite Neică”, „Dorite frate/unchiule”, „Dorite/iubite părinte”, „Dragă Nene Părinte”. Asupra acestei dimensiuni de veritabil „pater familias” insistă și autorul în cuvântul său înainte, unde după ce surprinde pe scurt rolul bisericesc și național al lui Nicolae Popea în istoria românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, oferind totodată detalii asupra autorilor corpusului epistolar, îi schițează ierarhului următorul portret moral: „blând și plin de înțelegere pentru grijiile și nevoile celor de același sânge și crez cu el, sfătuitor înțelept în tot ceea ce ar fi putut tulbura buna rânduială în familie și în comunitatea național-bisericească, preocupat fără încetare să netezească orice asperitate, dar deopotrivă ferm și statornic în afirmarea valorilor morale nenegociabile (cinstea desăvârșită, respectarea cuvântului dat, veștejirea fățarniciei și minciunii) și neabătut în responsabilitatea față de apărarea drepturilor neamului său oprimat de o stăpânire abuzivă” (p.8). În același cuvânt către cititor, Costin Feneșan dezvăluie identitatea semntarilor celor 80 de scrisori adresate episcopului Nicolae Popea, epistolele provenind de la frații săi Radu și Victor Popea, preoți în satul lor natal Satulung din apropierea Brașovului, de la mezinul familiei, Alexe Popea, și de la nepoții de frate, Virgil și Radu (Duțu) Popea, epistolele fiind expediate între anii 1862-1908.

Corpusul epistolar este precedat de un consistent studiu introductiv intitulat „Familia Popea – destine la cumpănă de vremuri” (p.11-34), în care autorul prezintă, într-o primă parte, activitatea național-politică și bisericească a lui Neagoe Popea, devenit în 1856 monah cu numele Nicolae în serviciul marelui ierarh Andrei Șaguna, protectorul și modelul său, urmând ca în cea de a doua parte să insiste asupra istoriei familiei Popea din Satulung, azi cartier al orașului Săcele din județul Brașov, introducându-l pe cititor în parcursul biografic al celor șase frați și surori, precum și a nenumărați nepoți, nepoate, strănepoți și urmași ai episcopului Nicolae Popea al Caransebeșului (1889-1909). Merită reținut epilogul studiului

profesorului Feneșan, care îi descoperă cititorului de astăzi nu numai pana unui istoric profesionist, ci mai ales sensibilitatea omului înzestrat cu un real talent scriitoricesc care se ascunde în spatele efigiei unui istoric patriot format în școala veche, de tradiție, a Almei Mater Napocensis: „Răspândiți de rosturile vieții în mai toate părțile țării și dincolo de hotarele ei, membrii familiei Popea au păstrat și mai păstrează în duioasă aducere-aminte, ca pildă de viață vrednică de urmat, chipul falnicului strămoș de la cumpăna de veacuri, cel căruia înaintemergerea poporului său pe calea împlinirii idealului național i-a fost asemenea unei porunci primite de la Atotputernicul Dumnezeu: episcopul Nicolae Popea” (p.34).

În ceea ce privește corespondența restituită cronologic și grupată pe expeditori (p.35-146), trebuie subliniat că aceasta nu are o relevanță doar pentru biografia episcopului Nicolae Popea sau pentru istoria familiei Popea, ci prin temele și subiectele atinse de cei trei frați (Radu, Victor și Alexie) și de cei doi nepoți (Virgil și Radu) ai părintelui vicar și apoi episcop Nicolae Popea, corpusul epistolar popeian capătă o importanță și pentru istoria bisericească, națională, socială și culturală a românilor, dar și pentru ceea ce numim astăzi istoria mentalităților colective, istoria elitelor, peregrinatio academica, viața cotidiană și moravurile societății românești din doua jumătate a secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX. Relevante în acest sens sunt mai ales scrisorile lui Virgil Popea, nepotul episcopului, care a studiat medicina la Universitatea din Innsbruck între 1892-1893 și apoi la Universitatea din București între 1893-1899. Acesta l-a informat în mod detaliat pe unchiul și binefăcătorul său cu privire la prețurile chiriilor locuințelor, la traiul zilnic, la vestimentație și la cărțile de specialitate, apoi la cuprinsul cursurilor audiate, ținuta și prestața profesorilor, la desfășurarea evenimentelor culturale la care a participat, a contactelor cu diverși oameni politici români, a vieții studențești în general, justificându-și în acest fel toate cheltuielile până la centimă, ban sau ultimul sfânt, pentru a-l asigura pe această cale pe dragul său „nene părinte” că nu

strică banii degeaba, nici nu duce o viață bonomă, „neeconomică” și cheltuitoare, ci e onest, sârguincios, devotat și recunoscător, ascultând de „binevoitoarele D-Tale sfaturi, adevărat părintesci, ce m-au pătruns atât de mult” (p.121). Episcopul Nicolae Popea l-a ajutat pe nepotul său de frate Virgil Popea să se întrețină pe parcursul studiilor de medicină cu sume considerabile, variind între 100 și 250 de florini, franci sau lei, trimiși lunar, bilunar sau trimestrial prin poștă, prin intermediul altor membri ai familiei sau a lui Teodor Ciurcu, funcționar la Banca Națională a României din București, fratele mamei sale. De pildă, după ce se mutase la București, în toamna anului 1893, studentul medicinist ardelean Virgil Popea îi scria unchiului său, episcopul de Caransebeș, cu privire la avantajele și dezavantajele studiilor bucureștene, detaliindu-i acestuia costurile traiului studentesc din București și cum a fost nevoit să se lase de fumat pentru a economisi bani, deoarece viața de student în capitala României era atunci mai scumpă decât cea din Innsbruck, capitala Tirolului austriac: „Avantajele studiului aici sunt mari. E mai întâi practica cea colosală din spitalele multe și bine arangeate de aici. E adevărat, că traiul aici e mai scump, în schimb însă în anul al 4-lea poți intra ca intern la spital, unde am întreținerea, locuință și 60 franci lunar, pe lângă ocazia de a face o practică ce în alt loc nu o pot avea. De asemenea, e adevărat că studiind aici, îmi perd bursa de la Gozsdu. În schimb însă cade cheltuiala cea mare a drumului și a înscrierilor din Austria. În sfârșit, ultimul avantajiu e, că, terminând aici, capeți imediat funcție sau, în cas favorabil, harnic fiind și având un gram de noroc, poți fi trimis în streinătate. (...) Vięta de aici, după cum și D-Ta vei fi știind, e foarte piperată. Nu degéba-i vorba «Bucuresci pungă scuturesci». Afar de mâncare, care e bună și efină, tot e scump, cu deosebire locuințele. Eu dau pentru o odaie foarte simplă, în fundul curței și situată cu totul afară de centru (Calea Griviței, spre gară) suma enormă de 40 lei. Te vei fi mirând că m-am mutat așa departe. Având însă de lucru în 3 regiuni (spital, universitate și institutul anatomic) cu totul opuse și tare îndepărtate, am fost silit să mă abonez

la tramway, astfel că depărtarea nu mai joacă așa mare rol și, pe de altă parte, în centru locuințele sunt de tot scumpe. Mâncarea, după cum spusei, e relativ ieftină (dejun și prânz cu câte 1 ½ deci, un cincez, de vin 65 franci). Încălzitul însă e ardeiat, vreo 15 lei. Cheltuiala mea lunară e deci: odae 40 fr., încălzit 15 fr., mâncare 65 fr., tramway 15 fr., mâncare dimineața 12 fr., lumină etc 3 fr. Summa: 150 fr. De cheltuială îmi mai rămân deci numai vreo 10 lei, sumă destul de mică pentru un universitar. Omul face însă cum pôte și nu cum vrea. Astfel, pentru a puté eși cu socotéla și totuși să nu-mi trag de la gură, m-am lăsat mainainte de tôte de fumat, care aici e fôrte scump. A fost greu, ce-i drept, căci devenise pasiune, dar hotărârea fermă a învins.” (p.123-124).

Ultima parte a volumului este constituită dintr-un număr de 24 de ilustrații color reprezentând tablouri, fotografii, desene și busturi ale episcopului Nicolae Popea, ale părinților, fraților și nepoților acestuia, apoi file de ziar, diploma imperială de învestire a episcopului, casa natală și cele două biserici din Săcele-Satulung, monumentul funerar al episcopului Nicolae Popea din cimitirul bisericii-necropolă a Episcopiei Caransebeșului și troița ridicată în cimitirul parohiei Săcele-Satulung în memoria episcopului Nicolae Popea.

Cartea istoricului Costin Feneșan înmănunchează importante file de istorie din destinul unei familii de preoți transilvăneni, care a dat neamului românesc și Bisericii Ortodoxe un ilustru păstor sufletesc și istoriograf bisericesc în persoana episcopului Nicolae Popea al Caransebeșului, al cărui profil familial, moral și paternal îl descoperă acum într-o nouă dimensiune, cea nobilă de *pater familias*.

O istorie a Lugojului pentru uzul tinerilor - Horațiu Suci

Dumitru Tomoni

Horațiu Suci, *O istorie a Lugojului pentru uzul tinerilor*,
Timișoara, Editura Eurostampa, 2021, 294 p.

În așteptarea mult doritei și necesarei monografii istorice a Lugojului, localitate de referință pentru istoria și spiritualitatea Banatului, la un an după publicarea lucrării „Studii și articole de istorie”, profesorul și directorul Horațiu Suci le propune lugojenilor și nu numai o nouă lectură plăcută, interesantă și atractivă.

Intitulată modest „*O istorie a Lugojului pentru uzul tinerilor*”, prin modul de abordare a temelor tratate, rigoarea științifică, temeinicia argumentelor, eleganța și acuratețea limbajului – și nu în ultimul rând – prin bibliografia aferentă, lucrarea se adresează tuturor celor care iubesc istoria Banatului și, în special, cea a Lugojului.

Prezentând istoria Lugojului în corelație și interdependență cu cea a Banatului, din cele mai vechi timpuri

și până la mijlocul secolului al XIX-lea, lucrarea este structurată în douăsprezece capitole: *Banatul și Lugojul, Lugojul și regatul Ungariei (1334-1544), Lugojul într-o epocă de tranziție (1526-1556), Lugojul, Banatul de Caransebeș-Lugojul și Principatul Transilvaniei, Viața de zi cu zi în Lugojul secolelor XIV-XVII, Lugojul otoman (1658 - 1718?), Lugojul habsburgic. Tranziția spre modernitate, Confesiuni religioase și biserici în Lugojul secolelor XIV-XVIII. Școli, dascăli și educație în Lugojul secolelor XIV-XVII, Crâmpoie de viață cotidiană în Banatul secolelor XIV-XVIII, Lugojul și comitatul Caraș. În căutarea unei noi identități (1778-1847), Revoluția de la 1848-1849 la Lugoj.*

Abordând istoria Lugojului dintr-o perspectivă multiconfesională și multietnică, autorul analizează atât viața social-economică și politică, cât și evoluția instituțiilor religioase și de învățământ, inclusiv viața cotidiană din secolele XIV-XVIII. În același timp, sunt prezentate imagini și aspecte ale activității unor personalități locale care au însușit istoria orașului: Iona Raț, Gavrilă Gurean, Eftimie Murgu, Emanuil Gojdu, Ioan Marcu, Constantin Udrea etc.

Bogata iconografie, chiar dacă nu toate imaginile sunt foarte sugestive pentru tema sau perioada abordată, îl ajută pe cititor să perceapă evenimentele istorice, sporind valoarea documentară a lucrării.

M-a bucurat și emoționat deopotrivă dedicația cărții: „Această carte este dedicată memoriei tatălui meu, profesorul de istorie Dumitru Suci (1953-2021)”, pentru că prietenul Dumitru Suci a fost unul dintre dascălii de referință ai Lugojului, un model de profesionalism, seriozitate, altruism și modestie.

Cartea acoperă un gol evident al istoriografiei Lugojului fiind și un instrument de lucru pentru profesorii care se încumetă – și ar trebui să fie toți profesorii care predau la liceele lugojene – să predea un opțional de istorie locală, chiar dacă o oră de opțional presupune mult mai mult efort decât o oră din trunchiul comun.

CUPRINS

Cuvânt înainte	3
<i>Dumitru Tomoni</i>	

STUDII ȘI ARTICOLE

Posesiuni ale capitolului catolic din Arad în Evul Mediu	7
<i>Sorin Bulboacă</i>	

Johann Michael Stadler - un medic austriac despre Banat și Băile Herculane (1776)	17
<i>Costin Feneșan</i>	

Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj. Operă arhitecturală românească din Banatul secolului al XVIII-lea	27
<i>Bogdan Pleș</i>	

O scriere statistică despre istoria Banatului în viziunea cărturarului Ștefan Moldovan	38
<i>Șipoș Ibolya</i>	

Implicarea Bisericii Romano-Catolice în susținerea școlilor confesionale din Comitatul Caraș-Severin	89
<i>Gabriela Hajdu</i>	

Criza din interiorul Partidului Național Român din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și primii ani ai secolului XX	97
<i>Eugen Mioc</i>	

Lupta de la Lugoj (1907) (II)	110
<i>Horațiu Suciu</i>	
Alegerea lui Miron Cristea ca episcop de Caransebeș	166
<i>Gheorghe Iancu</i>	
Activitatea de răspândire și popularizare a științei în „Drapelul” (Lugoj 1901-1918)	180
<i>Oana-Roxana Ivan</i>	
Manifestația organizată în seara zilei de 26 decembrie 1918 în gara orașului Lugoj prilejuită de sosirea generalului Henri Berthelot cu ocazia turneului întreprins în Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania	188
<i>Vasile Dudaș</i>	
Mănăștiur - comunitate, biserică și școală. Repere monografice	199
<i>Dumitru Tomoni</i>	
Contribuții ale școlii la îmbunătățirea culturii sanitare a bănățenilor la începutul secolului al XIX-lea	218
<i>Dumitrescu Angela</i>	
Evoluții specifice în vestul Banatului în perioada de trecere de la statul maghiar la statul român (1918-1919)	231
<i>Florin Zamfir</i>	
Decorație conferită lui Feneș Dionisie din Făget (1922)	247
<i>Laurențiu-Ștefan Szemkovicș</i>	
Relațiile româno-germane în prima jumătate a anului 1932, reflectate în paginile cotidianului Vestul din Timișoara	254
<i>Eusebiu Narai, Leonard-Denis Păușan-Barna</i>	
Deportările în Transnistria la persoana întâi: povestea unui deportat rom din comuna Maciova, fostul județ Severin	274
<i>Viorel Achim</i>	

**„Cercul bănațenilor din București” (1941-1947) și organizarea
„Săptămânii bănațene” (1-7 martie 1943)289**
Silviu Mureșan

**Evoluții ale învățământului cărășan până la 1950.
Cazul Oravița301**
Ionel Bota

Banatul și bănațenii în „Revista de istorie” (1981-1989)327
Petre Barangă, Rodica Barangă

PERSONALITĂȚI BĂNĂȚENE

**Coriolan Brediceanu - slujitor la altarul aspirațiilor românilor
bănațeni și ardeleni347**
Constantin-T. Stan

**George Popovici, cercetător de seamă al istoriei medievale
a Banatului371**
Tiberiu Ciobanu

**Academicianul Iosif Vulcan, cel mai însuflețit om de teatru
din Transilvania și Banat 412**
Constantin Brătescu

Iulia Simu (1900-1947) 424
Ioan Iovan

Bujor Iancu (1924-1965) 432
Loredana Ianovici

Proza lui Sorin Titel sub exigențele receptării 437
Daniel Vighi

Un „Om al lui Dumnezeu” 444
Vasile Muntean

IN MEMORIAM

In memoriam: Dumitru Suciu (1952-2021)451
Horațiu Suciu

In memoriam: Constantin Diaconescu (1927-2021)453
Dumitru Tomoni

RECENZII

Costin Feneșan, „Iubite neică Părinte...”457
Mircea-Gheorghe Abrudan

Horațiu Suciu, *O istorie a Lugojului pentru uzul tinerilor*463
Dumitru Tomoni

ISSN 2344 – 4355
ISSN-L 2344 – 4355